

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๓ เรื่อง

การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี
ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Organizing activities to promote learning of Buddhist archaeological
sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province.

ภายใต้แผนงานวิจัยเรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี
ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

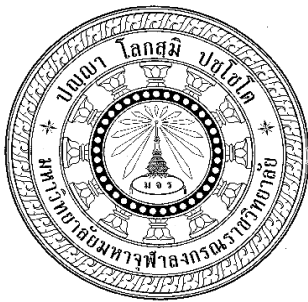
ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ และคณะ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๓ เรื่อง

การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน
จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Organizing activities to promote learning of Buddhist archaeological
sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province.

ภายใต้แผนงานวิจัยเรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด
นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

ผศ.ดร.แสง นิลนามะ และคณะ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Sub-Report 3

Development of activities to promote learning the Buddhist
archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai
Thani province.

Under Research plan
Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

By

Assit.Prof.Dr.Sweang Nillanama

Dr.Athithep Phatha

Assoc.Prof.Dr. Worakrit Tuenchang

Dr.U-tain Wongsathit

Dr.Supapan Permpool

Special Assit. Prof. Dr. Juthamas Wareesangthip

Dr.Thipakarn Prapararat

Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E 2565

Research Project Funded

by Science Research and Innovation Promotion Fund

MCU RS 800765013

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย	: การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
ผู้วิจัย	: ผศ.ดร.แสง นิลนามะ ดร.อิทธิเทพ ผาথা รศ.ดร.วรกฤต เกื่อนช้าง ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ ดร.สุภาพรรณ เพิ่มพูน รศ.พิเศษ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ ดร.ทิพากาญจน์ ประภารัตน์
ส่วนงาน	: คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ	: ๒๕๖๕
ทุนอุดหนุนการวิจัย	: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อแนวคิดเรื่องการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ (๒) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาผลของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้มีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตกที่ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วนักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดง

ความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน ส่วนของพระพุทธรูปศาสนาก็มีการสอนในเรื่องการเรียนรู้ไว้หลายประการ โดยพระพุทธรูปศาสนานั้นมองว่าการเรียนรู้เกิดมาจากกระบวนการทำงานของกายและจิต

ในส่วนของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ไว้ ๓ กิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยผลของการจัดกิจกรรมได้ส่งเสริมการเรียนรู้สำคัญคือ (1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ (3) ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (4) ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

Research Title : Organizing activities to promote learning of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province.

Researchers : Assit.Prof.Dr.Sweang Nillanama
 Dr.Athithep Phatha
 Assoc.Prof.Dr. Worakrit Tuenchang
 Dr.U-tain Wongsathit
 Dr.Supapan Permpool
 Special Assit. Prof. Dr. Juthamas Wareesangthip
 Dr.Thipakarn Prapararat

Department : Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Fiscal Year : 2565/2022

Research Scholarship Sponsor : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

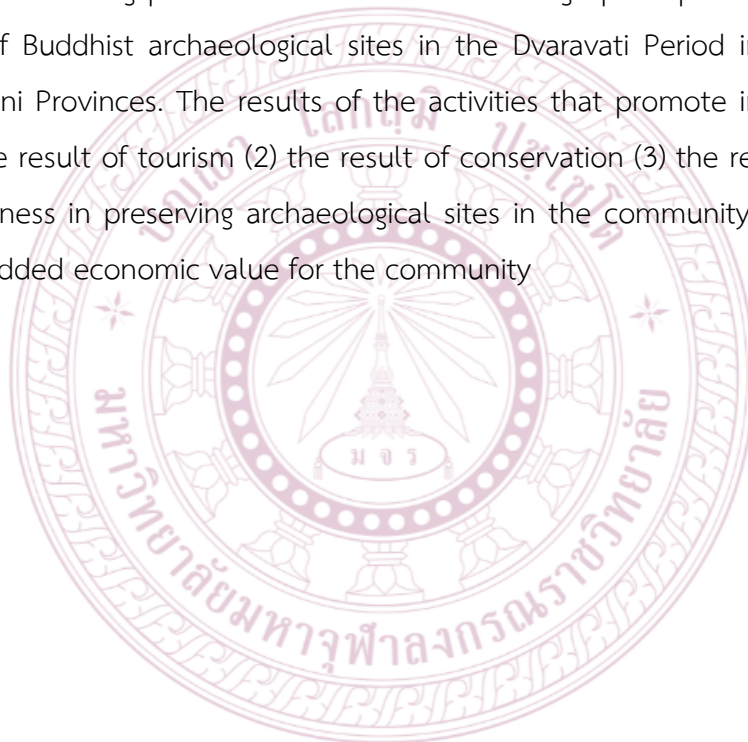
ABSTRACT

Research on "Organization of learning promotion activities on the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces" with three objectives: (1) to conceptualize learning and learning activities;(2) to study the organization of learning promotion activities on Dvaravati period Buddhist archaeological sites in Nakhon Sawan - Uthai Thani Provinces; Nakhon Sawan - Uthai Thani Province. Observation and joint action in the study area and defined target groups using the Deming Cycle Process (PDCA) as a tool for conducting participatory action research at all stages. This research is a qualitative research using action research as part of the research. Emphasis is placed on analytical studies in both areas and target groups. The research process was organized by translating lessons learned and integrating information obtained from interviews.

The results showed that the concept of learning activities is derived from the study of learning theory. The concept of learning has been explained by many thinkers or philosophers, especially Western thinkers who have proposed different

theories about learning and the process and results of learning. But considering that Western thinkers are all focused on behavioral learning in which humans exert their mental needs through different patterns of behavior. As for Buddhism, there are many teachings about learning. In Buddhism, learning comes from the working processes of the body and mind.

As for the organization of learning promotion activities, the Dvaravati Buddhist Archeological Site Map in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province, the research team has organized 3 learning promotion activities to encourage participants to see the value of Map of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces. The results of the activities that promote important learning are (1) the result of tourism (2) the result of conservation (3) the result of cultivating consciousness in preserving archaeological sites in the community (4) The result of creating added economic value for the community

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยในครั้งนี้ถือว่าเป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างองค์ความรู้ให้กับผู้ที่มีความสนใจในเรื่องของ “การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยคณะผู้วิจัยต้องการที่จะทราบถึงแนวคิดและรูปแบบการจัดกิจกรรม ส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ภายหลังจากที่ได้ดำเนินการออกแบบผังการเรียนรู้มาแล้ว โดยมุ่งที่จะดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายรูปแบบเพื่อก่อให้เกิดการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งผลจากการที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมก็ ปรากฏว่ามีผลของการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อผู้ร่วมกิจกรรมและชุมชนหลายประการ

โดยการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยต้องขอขอบคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต, รศ. ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้คำตอบและ แนวทางในการทำวิจัยเริ่มต้นตั้งแต่การดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่ต้น โดยท่านผู้อำนวยการได้เมตตา เสนอแนะแนวทางในการดำเนินการวิจัยให้เป็นไปตามรูปแบบของการวิจัยของสถาบันและมุมมองใน การนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการวิจัยให้มีมุมมองที่กว้างและลึกมากขึ้น ทำให้ผู้วิจัยมี มุมมองในการทำงานวิจัยครั้งนี้ได้ละเอียดมากขึ้น

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะผู้วิจัย ,ผู้ช่วยนักวิจัยทุกคนที่ได้ร่วมกันลงพื้นที่ศึกษาและนำเอา ความรู้มาช่วยถ่ายทอดเกร็ดความรู้อันทรงคุณค่ายิ่ง และแบ่งปันประสบการณ์ที่มีประโยชน์เพื่อช่วย ให้งานวิจัยนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้น หากประโยชน์อันใดที่งานวิจัยนี้พึงมี ขออนุโมทนาบุญให้กับ บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อนสหธรรมิก และผู้ที่ได้รับประโยชน์จากองค์ความรู้ของงานวิจัย นี้ ขอให้ทุกท่านจงเจริญในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยเทอญ

ผศ.ดร.แสวง นิลนามะและคณะ

๙ เมษายน ๒๕๖๕

สารบัญ

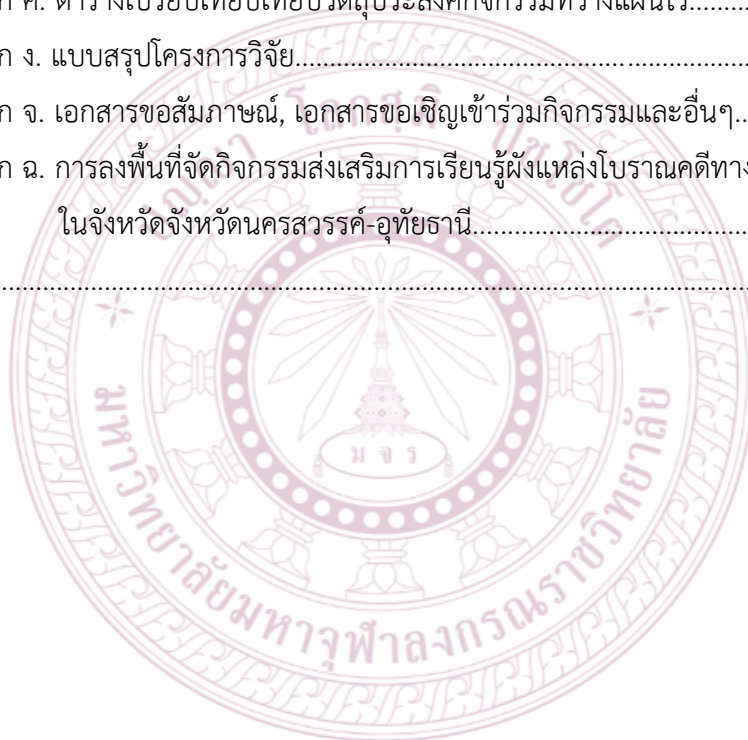
เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ท
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑๑
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๑๑
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๑๑
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย.....	๑๓
๑.๖ กรอบแนวความคิดของการวิจัย.....	๑๔
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๗
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ตะวันตก.....	๑๗
๒.๑.๑ ความหมายของการเรียนรู้.....	๑๗
๒.๑.๒ วิวัฒนาการของทฤษฎีการเรียนรู้.....	๑๙
๒.๑.๓ หลักการสำคัญของการเรียนรู้.....	๒๑
๒.๑.๔ ประเภทของการเรียนรู้.....	๒๑
๒.๑.๕ กระบวนการของการเรียนรู้.....	๒๙
๒.๑.๖ ความถูกต้องของการรับรู้.....	๓๑
๒.๑.๗ ความผิดพลาดของการรับรู้.....	๓๒
๒.๑.๘ การประยุกต์ใช้.....	๓๖
๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา.....	๓๖
๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิด.....	๓๖
๒.๒.๒ ความหมายของการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา.....	๓๖

๒.๒.๓ หลักการสำคัญของเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา.....	๓๙
๒.๒.๔ หลักการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา: ไตรสิกขา.....	๔๐
๒.๒.๕ ประเภทการเรียนรู้หรือประเภทความรู้.....	๔๒
๒.๒.๖ กระบวนการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา.....	๔๖
๒.๒.๗ ความถูกต้องของความรู้.....	๕๐
๒.๒.๘ ความผิดพลาดของความรู้.....	๕๒
๒.๒.๙ การประยุกต์ใช้.....	๕๓
๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา.....	๕๓
๒.๓.๑ ที่มาของการสอนของพระพุทธเจ้า.....	๕๓
๒.๓.๒ ลักษณะสำคัญของการจัดการเรียนการสอนของพระพุทธศาสนา.....	๕๔
๒.๓.๓ พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า.....	๕๕
๒.๓.๔ รูปแบบของการจัดการเรียนการสอน.....	๗๔
๒.๓.๕ กระบวนการจัดการเรียนการสอน.....	๗๕
๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้.....	๘๐
๒.๔ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการฝึกอบรม.....	๘๐
๒.๔.๑ ความหมายของการฝึกอบรม.....	๘๐
๒.๔.๒ วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม.....	๘๒
๒.๔.๓ ความสำคัญของการฝึกอบรม.....	๘๒
๒.๔.๔ ความรู้พื้นฐานในการสร้างหลักสูตรฝึกอบรม.....	๘๔
๒.๔.๕ องค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม.....	๘๕
๒.๔.๖ ขั้นตอนการฝึกอบรม.....	๘๖
๒.๔.๗ การประยุกต์ใช้.....	๘๗
๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับมัคคุเทศก์/มัคคุเทศก์น้อย.....	๘๗
๒.๕.๑ ความหมายของมัคคุเทศก์.....	๘๗
๒.๕.๒ ความสำคัญของมัคคุเทศก์.....	๘๘
๒.๕.๓ ประเภทของมัคคุเทศก์.....	๘๙
๒.๕.๔ บทบาทต่างๆ ของมัคคุเทศก์.....	๙๐
๒.๕.๕ คุณลักษณะของมัคคุเทศก์.....	๙๑
๒.๕.๖ คุณสมบัติและความสามารถที่ดีของมัคคุเทศก์.....	๙๒
๒.๕.๗ บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์.....	๙๓
๒.๕.๘ จรรยาบรรณของมัคคุเทศก์.....	๙๖

๒.๕.๙ มัคคุเทศก์ท้องถิ่น.....	๙๗
๒.๕.๑๐ สารระ และความรู้ที่มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นควรมี.....	๙๘
๒.๕.๑๑ การประยุกต์ใช้.....	๑๐๐
๒.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๐๐
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๐๓
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๑๐๓
๓.๒ พื้นที่การวิจัย.....	๑๐๕
๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๑๐๖
๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๐๗
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๑๐๙
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๑๐
๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๑๑๐
บทที่ ๔ เผยแผ่องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีหนองคาย..	๑๑๒
๔.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณจันเสน.....	๑๑๓
๔.๑.๑ ทฤษฎีการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนา.....	๑๑๓
๔.๑.๑.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองจันเสน.....	๑๑๕
๔.๑.๑.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสน.....	๑๑๕
๔.๑.๑.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน.....	๑๑๙
๔.๑.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๒๐
๔.๑.๒.๑ ประวัติแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน.....	๑๒๐
๔.๑.๒.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน.....	๑๒๐
๔.๑.๒.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๓๘
๔.๑.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๒๐
๔.๑.๓.๑ ประวัติความเป็นมาและพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง.....	๑๓๘
๔.๑.๓.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๔๘
๔.๑.๓.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๕๒
๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี.....	๑๕๓
๔.๒.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๕๓
๔.๒.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๕๓
๔.๒.๑.๑ ประวัติของเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๕๓
๔.๒.๑.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๖๗

๔.๒.๑.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๖๘
๔.๒.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่าการุ้ง.....	๑๖๘
๔.๒.๒.๑ ประวัติของเมืองโบราณท่าการุ้ง.....	๑๖๙
๔.๒.๒.๒ ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณท่าการุ้ง.....	๑๖๙
๔.๒.๒.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุ้ง.....	๑๗๓
๔.๒.๒.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณท่าการุ้ง.....	๑๗๕
๔.๓ การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี..	๑๗๖
๔.๓.๑ กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปะฯท้องถิ่นดงแม่นางเมือง.....	๑๗๖
๔.๓.๒ กำหนดการประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๘๐
๔.๓.๓ การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น.....	๑๘๓
๔.๓.๔ ผลจัดกิจกรรมการร่วมงานประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๙๓
๔.๓.๕ ผลที่ได้จากการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับชาดก.....	๑๙๖
๔.๓.๕.๑ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทานชาดก.....	๑๙๗
๔.๓.๕.๒ การนำเรื่องราวในชาดกมาจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้.....	๒๐๐
๔.๓.๕.๓ ผลที่ได้จากการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับชาดก....	๒๐๓
๔.๓.๕.๔ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง.....	๒๐๖
๔.๓.๕.๕ ผลที่ได้จากการประชุมถอดองค์ความรู้.....	๒๑๔
๔.๓.๕.๖ กิจกรรมถอดองค์ความรู้พุทธานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง.....	๒๑๔
๔.๓.๕.๗ ผลที่ได้จากกิจกรรมถอดองค์ความรู้พุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง.....	๒๑๔
๔.๓.๖ กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี.....	๒๒๑
๔.๓.๖.๑ การอบรมภาคปฏิบัติ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕ ภาคบ่าย.....	๒๒๖
๔.๓.๖.๒ ผลที่ได้รับจากการดำเนินการอบรมโครงการมัคคุเทศก์ท้องถิ่น.....	๒๒๘
๔.๔ ผลของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีพุทธศาสนาสมัยทวารวดี.....	๒๓๗
๔.๔.๑ ผลที่เกิดในด้านการท่องเที่ยว.....	๒๓๗
๔.๔.๒ ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์.....	๒๓๘
๔.๔.๓ ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน.....	๒๔๐
๔.๔.๔ ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน.....	๒๔๐
๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย.....	๒๔๑
๔.๕.๑ องค์ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้.....	๒๔๑
๔.๕.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้.....	๒๔๓
๔.๕.๓ องค์ความรู้เกี่ยวกับการนำเอากิจกรรมการเรียนรู้ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว.....	๒๔๔

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๒๔๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๒๔๕
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๒๔๗
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๒๕๐
บรรณานุกรม.....	๒๕๑
ภาคผนวก.....	๒๕๙
ภาคผนวก ก. บทความวิจัย.....	๒๖๐
ภาคผนวก ข. กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๗๖
ภาคผนวก ค. ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้.....	๒๗๘
ภาคผนวก ง. แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๘๑
ภาคผนวก จ. เอกสารขอสัมภาษณ์, เอกสารขอเชิญเข้าร่วมกิจกรรมและอื่นๆ.....	๒๙๐
ภาคผนวก ฉ. การลงพื้นที่จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในจังหวัดจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี.....	๓๐๘
ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๓๒๒

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย (Theoretical Framework).....	๑๕
๒.๑ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก.....	๒๕
๒.๒ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้.....	๒๖
๒.๓ แสดงการเกิดขึ้นของความรู้สึกจากการสัมผัส.....	๒๙
๒.๔ แสดงกระบวนการรับรู้ตามแนวตะวันตก.....	๓๑
๒.๕ แสดงการเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในภาพ.....	๓๒
๒.๖ แสดงขนาดสัมพัทธ์ของสิ่งเร้า.....	๓๓
๒.๗ แสดงการเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง.....	๓๓
๒.๘ แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ.....	๔๗
๒.๙ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา.....	๔๘
๒.๑๐ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ.....	๔๙
๔.๑ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองโบราณจันเสน.....	๑๑๔
๔.๒ แสดงพื้นที่ใช้สอยนอกเมืองจันเสน.....	๑๑๔
๔.๓ แสดงพื้นที่ของเมืองจันเสนโดยภาพรวม.....	๑๑๕
๔.๔ แสดงแผนผังเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองจันเสน.....	๑๒๐
๔.๕ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาบอพลับกับเมืองโคกไม้เดน.....	๑๒๔
๔.๖ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน.....	๑๒๕
๔.๗ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง.....	๑๒๕
๔.๘ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ.....	๑๒๖
๔.๙ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก.....	๑๒๖
๔.๑๐ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (เขาไม้เดน).....	๑๒๗
๔.๑๑ แสดงภาพของภูเขาพระยาช้างฉัททันต์.....	๑๓๒
๔.๑๒ แสดงภาพตัดลายเส้นพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม.....	๑๓๓
๔.๑๓ แสดงผังเชิงภูมิสถาปัตย์ของเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๓๓
๔.๑๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๓๔
๔.๑๕ แสดงพื้นที่ของตัวเมืองโคกไม้เดนที่ตอนนี้รกทึบมาก.....	๑๓๕

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๑๖ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๓๗
๔.๑๗ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนในส่วนรายละเอียด.....	๑๓๗
๔.๑๘ แสดงขาดลแลลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๔๑
๔.๑๙ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๔๕
๔.๒๐ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของขามมอญ และการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย.....	๑๔๕
๔.๒๑ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง.....	๑๔๗
๔.๒๒ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก.....	๑๔๗
๔.๒๓ แสดงตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง.....	๑๔๘
๔.๒๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง.....	๑๕๐
๔.๒๕ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.....	๑๕๑
๔.๒๖ แสดงผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๕๒
๔.๒๗ แสดงแท่นหินบด หรือเสาเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง.....	๑๕๕
๔.๒๘ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง.....	๑๕๖
๔.๒๙ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร.....	๑๕๗
๔.๓๐ แสดงสภาพภูมิลักษณะของตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๖๔
๔.๓๑ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๑.....	๑๖๕
๔.๓๒ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๒.....	๑๖๖
๔.๓๓ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๖๖
๔.๓๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๖๗
๔.๓๕ แสดงเส้นทางการเดินทางไปเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๖๘
๔.๓๖ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่าการุ้ง.....	๑๗๐
๔.๓๗ แสดงรูปร่างของเมืองท่าการุ้ง.....	๑๗๒
๔.๓๘ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้ง.....	๑๗๓
๔.๓๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้งตามข้อสันนิษฐาน.....	๑๗๔
๔.๔๐ แสดงผังเส้นทางการเดินทางสู่เมืองท่าการุ้ง.....	๑๗๕
๔.๔๑ แสดงป้ายการเข้าร่วมกิจกรรมและส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๗๖
๔.๔๒ แสดงการประกอบพิธีชบวนแห่ถวายสิริกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง.....	๑๘๔

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๔๓ แสดงการเข้าร่วมพิธีบัตพลีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมือง ที่วัดดงแม่นางเมือง.....	๑๘๖
๔.๔๔ แสดงการนำขมิ้นทรศการดงแม่นางเมือง.....	๑๘๘
๔.๔๕ แสดงนางรำถวายเจ้าแม่ศรีเมืองของคณะนักวิจัย.....	๑๘๘
๔.๔๖ แสดงการเข้าร่วมงานของคณะนักวิจัยในช่วงเย็น.....	๑๙๐
๔.๔๗ แสดงการร่วมกิจกรรมตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ฐานยุปุระ” คณะวิจัย.....	๑๙๐
๔.๔๘ แสดงการร่วมงานของคณะนักวิจัยในช่วงกลางวัน.....	๑๙๓
๔.๔๙ แสดงเพลงของที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยได้ลงรายชื่อของหน่วยงานของตน.....	๑๙๔
๔.๕๐ แสดงรูปปั้นที่พบในเจดีย์เล่าเรื่องฉันทันตชาดก.....	๑๙๙
๔.๕๑ แสดงภูเขาไม้เดนที่มีถึง ๗ ยอดและมีสระพระยาฉันทันต์พร้อมทั้งสระสองพี่น้อง.....	๑๙๙
๔.๕๒ แสดงการประชุมจัดกิจกรรมการถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก...	๒๐๑
๔.๕๓ แสดงการนำผู้เข้าร่วมประชุมลงพื้นที่จริง.....	๒๐๒
๔.๕๔ แสดงการกลับมาสรุปประเด็นในห้องประชุมภายหลังจากการลงพื้นที่จริง.....	๒๐๓
๔.๕๕ แสดงการจัดประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องประวัติดงแม่นางเมือง.....	๒๑๓
๔.๕๖ แสดงการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองบึงคอกช้าง.....	๒๑๕
๔.๕๗ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร.....	๒๒๐
๔.๕๘ แสดงการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดโครงการกับวัดและหน่วยงานในพื้นที่.....	๒๒๑
๔.๕๙ แสดงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ที่วัดดงแม่นางเมืองและลงพื้นที่ดงแม่นางเมือง.....	๒๒๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในรายงานการวิจัยนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงที่มา เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๕ / ๑๕๒ = ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๒๐๕ หน้า ๑๕๒

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา เล่ม / หน้า เช่น ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑ / ๓๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่ม ๑ หน้า ๓๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาจุคคปาตี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกปาตี	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาตปาตี	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาตปาตี	(ภาษาบาลี)
อง.ปัญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทสปาตี	(ภาษาบาลี)

ช.จุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
ช.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ.สจ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี		(ภาษาไทย)
อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
อภ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ช.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภ.ปญจ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปัญจปกรณ	อรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------	----------	---------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตน และได้พัฒนาพื้นที่อาณาเขตของตนให้มีความเจริญรุ่งเรืองเทียบเท่าอารยประเทศมาเป็นระยะเวลานาน โดยอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อม ๆ กับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.๒๓๖-๓๖๐ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยเชื่อว่าเป็นยุคที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูต คือพระโสณะ พระอุตตระและคณะเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ (พระพุทธโฆสจารย์:๒๕๕๖:๕๑) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีหรือสุโขทัยในปัจจุบันที่เรียกว่าสุวรรณภูมิหรือแหลมอินโดจีน (อินเดีย+จีน) ซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือ โดยพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมินั้นจัดว่าเป็นพระพุทธศานานิภายเถรวาทตามแบบของเถรวาทดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยของพระมหากัสสปเถระทำการสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๙๘-๙๙.)

อาณาจักรสุวรรณภูมิได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับและต่อมาเมื่อบ้านเมืองได้ขยายตัวจากชุมชนชายฝั่งทะเลเดิม ได้แก่ สุโขทัย คุบัว (กำแพงเพชร) กำแพงเพชร ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ฯลฯ ก็ได้ขยายตัวเข้าไปสู่ชุมชนในดินแดนตอนในของผืนแผ่นดิน ได้แก่ หริภุญไชย (ลำพูน) ศรีเทพ (เพชรบูรณ์) ฯลฯ ซึ่งดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมอินโดจีนแห่งนี้ เมื่อมีชนชาติหลายกลุ่มมาตั้งถิ่นฐานอยู่ครั้งเมื่อมีการรวบรวมชนชาติของตนเองขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งชุมชนเมืองและอาณาจักรขึ้นต่อมาได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามายึดครองพื้นที่ต่าง ๆ โดยอาศัยลุ่มแม่น้ำ

สำคัญของแต่ละพื้นที่เป็นหลักในการสร้างบ้านแปงเมืองและดำรงชีวิตอยู่ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแคว เป็นต้น

ต่อมาอาณาจักรที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง ต่อมาก็ได้มีรัฐอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยรัฐทวารวดีนั้นได้พัฒนามาจากรัฐสุวรรณภูมิเดิมที่มีตัวตนมาก่อนทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๒ แล้วได้ก่อตัวเป็นรัฐทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๒

โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีในภาคกลางของไทยนั้น นอกจากเราจะเชื่อกันว่าอาณาจักรทวารวดีนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมแล้วยังจะพบว่าในพื้นที่อื่นในส่วนของภาคกลางตอนบนในจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายที่ในจังหวัด ได้แก่

(๑) จังหวัดนครสวรรค์ พบว่านครสวรรค์เป็นจังหวัดหนึ่งที่คนพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยจังหวัดนครสวรรค์นั้นหากพิจารณายุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะพบว่าพัฒนาการของเมืองนครสวรรค์ เริ่มเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากชุมชนเกษตรกรรมขั้นต้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำการเพาะปลูก ล่าสัตว์ รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผาและทำขวานหินขัด หลังจากนั้นจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนที่ใช้โลหะ คือ สำริดและเหล็ก ทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีการทำลูกปัดหิน บางแห่งพบเวดินเผา แสดงว่ามีการทอผ้า สังคมเริ่มขยายตัวเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่และซับซ้อนขึ้น อาจมีการแบ่งงานกันทำตามเพศและวัย เริ่มมีความเชื่อเพราะบางแหล่งพบภาชนะดินเผารูปวัว ตึกตาตินเผา ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเหล่านี้มักอยู่ในเขตที่ดอน ใกล้แหล่งที่มีน้ำซึม น้ำซับ ที่เรียกว่า พุ หรือ ซับ ในบริเวณที่ไม่ไกลจากแหล่งแร่เหล็กและทองแดง เช่น บ้านพุขมิ้น บ้านพุช้างลึงก์ บ้านใหม่ชัยมงคล บ้านจันเสน ในอำเภอด่านช้าง บ้านพุนิมิต บ้านซับตะเคียน ในอำเภอด่านช้าง ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้มีได้้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการ

ติดต่อและสร้างเครือข่ายถึงกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่แถวชายฝั่งทะเลด้วย ดังจะเห็นได้จากรูปแบบในการฝังศพ ภาชนะดินเผา เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเล และเครื่องมือสำริดและเหล็กที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้บรรดาเครื่องประดับที่ทำจากหินมีค่า เช่น คาร์เนเลียน อะเกต และลูกปัดแก้ว ที่พบมากในยุคโลหะตลอดปลายของชุมชนเหล่านี้ ยังชี้ให้เห็นถึงการติดต่อและรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนที่มีรูปแบบผังเมืองที่ชัดเจนในสมัยประวัติศาสตร์

เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี ชาวบ้านเรียกว่า "โคกจันเสน" นายนิจ หิญาชีระนันท์ แห่งสำนักผังเมือง เป็นผู้พบเมืองโบราณแห่งนี้ จากภาพถ่ายทางอากาศแล้วเดินทาง ไปสำรวจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลม ภายในเมืองเป็นเนินดินสูง มีคูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๓๑ เมตร ล้อมรอบ แต่ไม่มีคันดิน ตัวเมืองมีขนาด ๗๐๐x๘๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระหรือบึงขนาดใหญ่ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๗๐x๒๔๐ เมตร เรียกว่า "บึงจันเสน"

กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจเมืองนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙-๒๕๑๐ ครั้งหนึ่ง และใน พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ ก็ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองจันเสนนี้ร่วมกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ การสำรวจและขุดค้นครั้งนี้ไม่พบโบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยอิฐเลย แต่พบโบราณวัตถุต่าง ๆ จำนวนมากในชั้นดินระยะต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผา ตราประทับดินเผา ที่ประทับตราดินเผา ตึกตาดินเผา รูปเตี๊ยก รูปคนจุ่งลิง ก้อนดินเผารูปคชลักษณ์ ตะคันดินเผา ตะเกียงโรมัน และแวดินเผา เป็นต้น เมื่อใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ ทำให้ทราบว่า เนินดินแห่งนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยมีพัฒนาการมาเป็น ๖ ระยะ ตามการกำหนดอายุสิ่งของที่พบในชั้นดินระยะต่าง ๆ

จันเสนระยะที่ ๑-๖

ระยะที่ ๑ พ.ศ. ๓๔๔-๕๔๓ ยุคโลหะ เป็นหมู่บ้านกสิกรรมขนาดเล็ก ใช้สำริดเหล็กและทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่างๆ มีการฝังศพ

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓-๗๙๓ สมัยรับอิทธิพลอินเดียยุคต้น ยังเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีเครื่องปั้นดินเผาลายอินเดีย เริ่มนับถือพุทธศาสนา เพราะพบหีวงาช้างที่มีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาแบบอมราวดี มีการเผาศพ

ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ สมัยพูนั่นตอนต้น เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ขึ้น เริ่มติดต่อกับส่วนอื่น ๆ แถบเอเชียอาคเนย์ ของที่พบ เช่น กระดิ่ง สำริด ต่างหูรูปห่วงติบูก ฯลฯ คล้ายกับที่ออกแก้วและอุทอง และยังพบเครื่องปั้นดินเผาเคลือบรุ้งแรก

ระยะที่ ๔ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ สมัยพูนั่นตอนปลาย เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ สิ่งของยังคงเหมือนกับที่ออกแก้วในสมัยต่อมา เครื่องปั้นดินเผามีแบบแปลกๆ มากมายและมีจำนวนมาก

ระยะที่ ๕ พ.ศ. ๑๑๔๓-๑๓๔๓ สมัยทวารวดี เป็นระยะที่เจริญสูงสุด จันเสนกลายเป็นเมือง มีประชาชนจำนวนมาก มีการขุดคูน้ำรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงนอกคูเมืองด้านตะวันออกเพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง พบโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจำนวนมาก ภาชนะดินเผาสมัยนี้ มีลักษณะคล้ายกับเครื่องปั้นดินเผาที่สมโบร์ ไพรกุก แคว้นอีสานปุระ

ระยะที่ ๖ พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ สมัยทวารวดีตอนปลาย ตัวเมืองหมดความสำคัญ มีประชากรน้อย พบโบราณวัตถุน้อยลง เครื่องปั้นดินเผามีลักษณะเหมือนกับที่พิมาย

เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอยะหริ่ง ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กำแพงชั้นในล้อมพื้นที่วงกลมมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๐๐ เมตร กำแพงชั้นนอกล้อมพื้นที่รูปรียาวประมาณ ๓,๐๐๐ เมตร กำแพงชั้นในส่วนใหญ่ยังคง สภาพเดิม ส่วนกำแพงชั้นนอกหมดสภาพเป็นช่วง ๆ โดยเฉพาะด้านตะวันออก ซึ่งมีถนนสายเอเชียตัดทับลงไปบนกำแพงดิน และด้านเหนือมีถนนลูกรังแยกจากสายเอเชียไปยังด้านตะวันตก คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๒-๓ เมตร คันดินทั้ง ๒ ชั้นต่างมีคูเมืองกว้างประมาณ ๑๐-๑๕ เมตรล้อมรอบ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบอยู่บนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาหัวพระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก โบราณสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสถูปเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์หมายเลข ๑ หมายเลข ๒ และหมายเลข ๓ ซึ่งในปัจจุบันยังคงเหลือให้เห็นซากอิฐบริเวณฐานเจดีย์ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๔ ที่อยู่บนเขาหัวพระนั้น ได้มีการบูรณะและสร้างเจดีย์ชั้นนอกครอบเจดีย์องค์เก่าไว้ ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดเจนในระยะไกล

เจดีย์หมายเลข ๑ และเจดีย์หมายเลข ๒ มีลักษณะเดียวกันกับเจดีย์จุลประโทนที่จังหวัดนครปฐม คือ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยม มีบันไดขึ้นทั้งสี่ด้านไปสู่ลานประทักษิณ ฐานฐานนั้นย่อเก็จ และมีภาพปูนปั้นรูปสัตว์ในหิมพานต์ และภาพเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนาประดับที่ฐานลานประทักษิณ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๓ ที่ต่างออกไป คือ ไม่มีลานประทักษิณและบันได มีแต่ฐานย่อเก็จ และประดับที่ฐานด้วยภาพปูนปั้นเล่าเรื่องในพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

สำหรับโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานได้แก่ รูปปูนปั้นนูนต่ำประดับสอปเจดีย์ เป็นรูปบุคคล รูปสัตว์ ขวานหิน โลหะทรงกลมทำด้วยสำริดและชิน พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี ส่วนภายในเมืองได้พบคอตเทเกียงโรมันทำด้วยดินเผา และเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองทัพชุมพล ตั้งอยู่ที่หมู่ ๑ บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ลักษณะเป็นเมือง ๒ ชั้น รูปวงกลม มีคูน้ำคันดินล้อมรอบทั้ง ๒ ชั้น เมืองชั้นใน มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๕๐ เมตร ขนาดพื้นที่ประมาณ ๓๐ ไร่ คูน้ำมีขนาดกว้าง ๘ เมตร ส่วนใหญ่หมดสภาพ บางส่วนมีน้ำขัง ลักษณะเป็นหนองน้ำธรรมชาติ เรียกว่า "หนองสนนชัย" หรือ "หนองทนนชัย" ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยน้ำในหนองนี้ทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ คันดินมีขนาดกว้าง ๒ เมตร สูงครึ่งเมตร บางส่วนยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ กรมศิลปากรเคยมาสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้แล้ว พบว่าเป็นเมืองร้าง สมัยทวารวดี บริเวณเนินดินภายในเมืองมีสภาพเป็นป่ารก มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นและมีร่องรอยการขุดค้นโบราณวัตถุ

โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา และสอปดินเผาจำนวนมาก บางองค์มีจารึกด้วยตัวอักษรแบบอินเดียตอนใต้ เป็นภาษามอญและภาษาบาลี เป็นคาถา "เย ธมมา" ซึ่งสามารถกำหนดอายุจากตัวอักษรได้ว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาซึ่งมีลายขูดขีดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่ง ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ก่อนจะคลี่คลายเข้าสู่สมัยสุโขทัย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลมมุม มีเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๕๐๐x๖๐๐ เมตร มีคูและคันดิน ๒ ชั้น เช่นเดียวกับเมืองบน ภายในเมืองมีสระที่ขุดขึ้นในสมัยโบราณหลายแห่ง ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นเมืองโบราณแห่งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้พบผังเมือง ๒ ชั้น ดังกล่าว ตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปทำด้วยสำริด และหินทราย พระพิมพ์ดินเผา ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถาน เครื่องประดับแขน โค้งกระดูก ฯลฯ และที่สำคัญ คือ ได้พบศิลาจารึกทำด้วยหินชนวน สีเขียวสูง ๑๗๕ ซม. กว้าง ๓๗ ซม. หนา ๒๒ ซม. ปักจมอยู่บนโคกโบราณสถาน (คือจารึกหลักที่ ๓๕) จารึกด้วยตัวอักษรอินเดียกลายรุ่นที่ ๒ ด้านหน้าเป็นภาษามคร ด้านหลังเป็นภาษาขอม จารึกนี้มีความสำคัญมาก เพราะนอกจากจะระบุชื่อเมืองนี้ว่า "ธานยปุระ" แล้ว ยังได้กล่าวถึงศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๑๗๑๐) ทำให้ทราบอายุของเมืองนี้ ซึ่งต่างกับจารึกสมัยทวารวดีอื่น ๆ ที่มักไม่มีศักราชกำกับ ทำให้ต้องอาศัยรูปแบบทางศิลปกรรมมาตัดสิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีก่อนที่จะขยายตัวเข้าสู่สมัยสุโขทัย ปัจจุบันภายในเมืองโบราณมีราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่ในการทำนาและปลูกพืชไร่ ทำให้มีการไถคราดไปบนฐานของซากโบราณสถานหลายแห่ง และมีผลให้ได้พบโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปหิน เป็นครั้งคราว อย่างไรก็ตามสภาพของคันดิน และคูน้ำก็ยังปรากฏให้เห็นบ้างในบางแห่ง คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๐.๘-๑ เมตร ส่วนคูน้ำกว้าง ๖-๘ เมตร และมีน้ำขังบางส่วน นอกจากนี้ในบริเวณเมืองชั้นนอกยังพบซากฐานโบราณสถานและสระน้ำโบราณด้วย ล่าสุดมีการขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีเมืองดอนคา เขาดีคลี แหล่งโบราณคดีบ้านไร่ประชาสรรค์ ต.โพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

(๒) **จังหวัดอุทัยธานี** สำหรับจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอยู่ หลายเมืองซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีหลายสิ่งแสดงว่า พื้นที่ในเขตจังหวัดอุทัยธานีเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีการพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับหลายจังหวัดในภาคกลางเช่น จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสุพรรณบุรี

สำหรับบริเวณที่ราบภาคกลางรวมทั้งบริเวณจังหวัดอุทัยธานี ถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานที่พบได้แก่ ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาลำร้าว อำเภอลานสัก โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินสีต่าง ๆ ที่บ้านหลุมเข้า อำเภอนองขาหย่าง โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือที่ทำจากหินที่เขานาค อำเภอกั๊กพัน ขึ้นส่วนโครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา หินขัดที่เขาลำรุวิ อำเภอกั๊กพัน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการจัดรูปแบบเมืองเป็นแบบมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีการกักน้ำไว้ใช้เพื่อการบริโภคและการเกษตร รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งจากวัสดุธรรมชาติและจากการหล่อโลหะ รู้จักการทอผ้า ต่อมารู้จักสร้างอาคารประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ต่อมาสังคมมนุษย์ได้พัฒนาเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ โดยยุคประวัติศาสตร์ในพื้นที่ของไทยนั้นเป็นที่ทราบกันว่าได้เริ่มต้นขึ้นในยุคของอาณาจักรสุพรรณภูมิ หรืออาณาจักรทวารวดีที่คนในพื้นที่อุษาคเนย์ได้เริ่มติดต่อกับผู้คนที่เกิดทางมาจากพื้นที่อื่น เช่น อินเดีย อาหรับ หรือกรีกโรมันผ่านการเดินเรือเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวพื้นเมืองในที่สุดชาวต่างถิ่นโดยเฉพาะชาวอินเดียก็ได้เริ่มเดินทางเข้ามาแต่งงานและมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของพื้นที่ประเทศไทยในปัจจุบันมากขึ้น โดยชาวอินเดียได้นำเอาศิลปวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ให้กับคนในท้องถิ่นได้รับไปปฏิบัติโดยเฉพาะในเรื่องของศาสนา ซึ่งศาสนาแรกที่น่าเข้ามาคือศาสนาพราหมณ์ และต่อมาก็คือพระพุทธศาสนา ดังที่เราจะพบว่าในสมัยทวารวดีหรือสุพรรณภูมินั้นจะพบโบราณวัตถุทั้งที่เป็นของศาสนาพราหมณ์และกั

พระพุทธรูปจำนวนมากอันแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมทางพระพุทธรูปศาสนาที่ดีศาสนาพราหมณ์ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคนพื้นเมืองในดินแดนนี้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา แต่ก็ได้ปรากฏร่องรอยของความเป็นอาณาจักรทวารวดีนั้นในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ โดย ชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาลักษณะการปกครอง เข้าสู่ยุคสังคมเมือง ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเจริญสูงสุดแบบนครรัฐ สำหรับจังหวัดอุทัยธานีนั้นจะพบว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่ได้รับเอาวัฒนธรรมแบบทวารวดีเข้ามาหรือเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนได้สร้างบ้านแปงเมืองในยุคของทวารวดีขึ้นมา ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีชุมชนลักษณะเมืองเกิดขึ้นหลายแห่ง มีคูน้ำคันดินล้อมรอบคล้ายวงกลม มีศาสนสถานอยู่ทั้งภายในและภายนอก เช่น เมืองการุ้ง บ้านด้าย บ้านคูเมือง บึงคอกช้าง เป็นต้น โดยนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีของอุทัยธานีนั้นได้รับอิทธิพลจากเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดีของจังหวัดนครสวรรค์ โดยเฉพาะเมืองโบราณที่โคกไม้เคน และบ้านจันเสน ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่มีอาณาเขต และลักษณะใกล้เคียง และมีอิทธิพลต่อเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดี ในเขตจังหวัดอุทัยธานีมากที่สุด

สำหรับสมัยทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ นั้น ได้มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็ก และรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาจัดตั้งเป็นบ้านเมืองบนดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้น เมืองโบราณสมัยนี้จึงเกิดขึ้นหลายเมืองในเขตภาคกลางโดยเฉพาะในเขตจังหวัดนครสวรรค์ และอุทัยธานี สำหรับจังหวัดอุทัยธานี หากจะพิจารณาจากหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีก็จะพบว่ามีเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายเมืองปัจจุบันยังพบบหลักฐานสำคัญดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณบ้านด้ายหรือบ้านไต้ อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ตัวเมืองตั้งอยู่ริมแควตากแดด ลักษณะตัวเมือง เกือบจะเป็นรูปวงรี ด้านทิศเหนือใช้ลำน้ำตากแดดเป็นคูเมือง ส่วนด้านอื่น ๆ เป็นคูและกำแพงดิน ตัวคูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินหนาประมาณ ๒๐ เมตร สูงราว ๕ เมตร แนวโบราณสถานรอบยาว ๘๖๕ เมตร ส่วนรอบนอกยาว ๑,๒๗๐ เมตร วัดตั้งแต่ลำน้ำตากแดดเข้าไป แล้วอ้อมออกลำน้ำตากแดดตอนล่างแนวโบราณสถานนี้ กว้าง ๑๗๐ เมตร ห่างด้านละประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินส่วนที่ใกล้ลำน้ำถูกตัดเป็นทางเดินมีเศษภาชนะดินเผาติดปะปนอยู่ในเนื้อดิน กลางเมืองมีสระน้ำขนาดกว้าง ๘๗ เมตร ยาว ๑๑๐ เมตร ลึกเข้าไปด้านละประมาณ ๒๐ เมตร จะเป็นตัวสระรูปวงรี เนื้อที่ของเมืองโบราณแห่งนี้มีประมาณ ๑๐๐ ไร่ ๙๙ ตารางวา มีซากโบราณสถานอยู่ ๑ แห่ง ที่เชิงเขานาคนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกทางทิศใต้ของกำแพงดิน มีซากเจดีย์ รูปสี่เหลี่ยมขนาด ๓๓ เมตร ฐานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ ส่วนบนถูกทำลายหักพังไม่เป็นชิ้นดี มุมกำแพงด้านทิศเหนือ พบระฆังหินสีเทากว้าง ๗๘ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร หักเป็นสองท่อน กับมีผู้เคยพบพระพุทธรูปสำริดฝังอยู่ริมลำน้ำตากแดด พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ฐานเป็นรูปบัวเศียรหักไปส่วนหนึ่ง ตุ่มหูสำริด กำไลหิน เป็นต้น

๒. เมืองโบราณบ้านคูเมือง อยู่ในท้องที่ตำบลคงขวาง อำเภอนองขาหาย่าง ตัวเมืองถูกแปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐๐ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ตอนกลางลาดเป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะ ถูกปรับเป็นที่นาไปเกือบหมด รวมเนื้อที่ประมาณ ๑๔๐ ไร่ เมืองนี้มีทางเข้า ๓ แห่ง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศเหนือ โบราณวัตถุที่เคยพบมีลูกปัดสีต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เครื่องปั้นดินเผาก่อนตะกั่ว ทรายดินเผา รูปดอกไม้กับรูปสิ่งมีชีวิต ลักษณะเลือนลางมาก แห่งหินบดยา แว ถ้วยหรือตระกรันดินเผา ขวานหินขัดทำด้วยหินทราย ก้อนแร่เหล็กพระพิมพ์ดินเผา เป็นต้นนอกจากนี้พบพระขี้ดินแบบเจาะรู ๒ รู และรูเดียวขนาดใหญ่ ๒x๕ ศอก จากทางเข้าทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีร่องรอยเจดีย์เล็ก ๆ เรียงรายห่างกันประมาณ ๒๐ เมตร ยาวเกือบ ๒ กิโลเมตร จนถึงองค์เจดีย์ใหญ่ ที่ตั้งหนองสระ หรือคงเจดีย์ราย เข้าใจว่าจะเป็นโบราณสถานที่สำคัญ และชาวเมืองออกมาทำบุญกันที่นี่ทุกวันพระ บนเขาระแหงที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่ามีเจดีย์เก่าแก่อยู่นานแล้ว

๓. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในท้องที่ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ เดิมเป็นพื้นที่ป่าทึบ ปัจจุบันได้แปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเคลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนข้างไกลทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่ว ๆ ไป

เมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตร พบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โบราณวัตถุที่พบเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบ้าดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินถูกไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีใบ แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอย

การขุดค้น เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “...เมืองการุ้ง ตั้งอยู่ริมห้วยตะขาบ ซึ่งเป็นลำน้ำไหลจากที่สูงทางด้านใต้ไปลงที่ต่ำทางด้านเหนือ ลำน้ำนี้ไหลผ่านคูเมืองด้านตะวันตกไป เท่ากับทำหน้าที่เป็นคูเมืองด้านตะวันตกให้กับตัวเมืองและพร้อมกันนั้นก็เป็นแหล่งส่งน้ำให้กับตัวเมืองด้วย บริเวณที่เมืองการุ้งตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงาขนบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการุ้งนี้ จะไหลเลียบบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีเก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาลาไร่ และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจัน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองการุ้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร ตามความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่าเมืองการุ้งเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปราสาทขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของข้าพเจ้าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมือง แต่ปัจจุบันเมืองนี้ถูกทำลายเสียจนเกือบไม่เห็นอะไรแล้ว เพราะว่าถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้น เมืองการุ้งจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่า เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการุ้งขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวก แล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบบตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย” ปัจจุบันถูกพัฒนาให้เป็นสวนสาธารณะดังที่เห็นในภาพ และบริเวณด้านหน้ามีศาลเจ้าแม่เมืองการุ้งที่มีชาวบ้านแวะเวียนมากราบสักการะอยู่ไม่ขาดสาย

๔. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้า

เมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้ น้ำ เข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีชาววัชพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปั้นดินเผาได้ โบราณสถานที่สำรวจมีอยู่ ๕ แห่ง คือ ภายในตัวเมือง ๑ แห่ง ตั้งอยู่ใกล้คูเมืองด้านทิศใต้ ลักษณะเป็นเนินศิลาแลง ขนาดของเนินมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐ เมตร ตอนกลางถูกขุดเป็นโพรง นอกคูเมืองมีโบราณสถานก่อด้วยอิฐอีก ๓ แห่ง มีขนาดกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ยาว ๓๗ เซนติเมตร และหนา ๗-๘ เซนติเมตร มีเกล็ดผสมมาก ขนาดของเนินที่ใหญ่ที่สุด กว้างด้านประมาณ ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๓ เมตร ส่วนอีก ๒ แห่ง เป็นเนินขนาดเล็กกว้างประมาณ ๖-๗ เมตร สูงประมาณ ๑/๒ เมตร

นอกจากนี้ ยังพบซากโบราณสถานอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันออกของตัวเมืองอีก ๑ แห่ง ซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐที่เผาแกร่งและมีสีแดงเข้ม มีส่วนผสมกับทรายมากกว่าเกล็ดและมีน้ำหนักอิฐขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๒๔ เซนติเมตร และหนา ๖ เซนติเมตร โบราณสถานแห่งนี้ อยู่ในสภาพถูกทำลาย ที่บริเวณเมืองนี้ พบหลักฐานที่สำคัญมาก คือ ศิลาจารึกอักษรโบราณ ๓ หลัก เป็นอักษรปัลลวะ ภาษามอญ แปลเป็นความว่า ๑. สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ ๒. บุญย่อมส่งเสริมนักรบ ๓. จงเลือกไปทางนี้

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าจะพบว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในประเทศไทยนั้นแม้ว่าจะมีการกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจาก ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทยนั้นได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่หรือในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งในประเทศไทยนั้นหลายพื้นที่ไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบทอดหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีชุมชนในประเทศที่ไม่ได้รับความสนใจและการดูแลหรือการศึกษาที่ดีนั้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีชุมชนได้” ทั้งในส่วน of ข้อมูลและแผนผังของแหล่งโบราณคดีชุมชน เนื่องจากขาดการศึกษาและวิจัยอย่างเพียงพอ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมี การ เร่ง การ ศึกษา การ จัด กิจการ การ เรียน รู้ ผัง แหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีถือว่าเป็นอีกรูปแบบของกิจกรรมหนึ่งที่จะเข้ามามีส่วนช่วยทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีได้มากยิ่งขึ้นด้วยการเผยแพร่องค์ความรู้

เรื่องของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในพื้นที่นั้น ๆ ให้เป็นที่ประจักษ์จนเกิดความรู้และความเข้าใจให้เกิดกับชุมชน สังคม เมื่อชุมชนและสังคมเกิดความรู้และความเข้าใจแล้วในที่สุดก็จะเกิดกระบวนการพลิกฟื้นหรือการศึกษาค้นคว้าและทำความเข้าใจในพื้นที่ใหม่ของชุมชนและสังคมโดยรอบ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๒ เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๓ เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปสู่สาธารณชนเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเรื่องนี้จะครอบคลุมปัจจัยที่มีผลต่อการศึกษาการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยศึกษาวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อนำไปสู่การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมีเป้าหมายเพื่อการใช้กิจกรรมการเรียนรู้เป็นเครื่องมือของการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-

อุทัยธานี ในทุกมิติทั้งในเรื่องของสถานที่ตั้ง ชุมชน ประวัติความเป็นมา ความเชื่อประเพณีและคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ให้เกิดกับชุมชน สังคมให้มากที่สุด

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

สำหรับการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interviews) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เป็นเวทีแสดงความคิดเห็นและเวทีชุมชนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในรูปแบบของการจัดอบรมโครงการมัคคุเทศก์ชุมชน และการลงพื้นที่เพื่อศึกษาแหล่งโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ปรากฏในพื้นที่ของแต่ละจังหวัดทั้ง ๒ จังหวัดนั้นที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอยู่ และมีพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยจะต้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้งจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดังนี้

จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอตากลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

- ๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์
- ๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลทำนน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี
- ๓) อำเภอตากลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตากลี
- ๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี
- ๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่างอารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

- ๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี
- ๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง
- ๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่
- ๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

๑.๔.๓ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (ตามอำเภอที่ระบุ) โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่

ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

1) กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	20	รูป
2) กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	20	คน
3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	10	คน
4) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	10	คน
5) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	5	คน
6) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	30	คน
	รวม	95	รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

สิ่งแวดล้อม หมายถึง พื้นที่หรือสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้งจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม และไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดลอมทางด้านพื้นที่หรือด้านบุคคลก็ตาม

แหล่งโบราณคดี หมายถึง สถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี หมายถึง สถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ ซึ่งเกิดมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นวัด พระพุทธรูป จารึก หรือพระธาตุเจดีย์ เป็นต้นซึ่งเกิดในยุคสมัยทวารวดี

การเรียนรู้ (Learning) หมายถึง กระบวนการที่บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การพัฒนาความคิดและความสามารถ โดยอาศัยประสบการณ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและ สิ่งแวดลอม

การจัดการเรียนรู้ หมายถึง สถานการณ์อย่างหนึ่งที่มีสิ่งต่อไปนี้เกิดขึ้น ได้แก่ ๑.มีความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น ระหว่างผู้สอนกับ ผู้เรียน ผู้เรียนกับผู้เรียน ผู้เรียนกับ สิ่งแวดลอม และผู้สอนกับสิ่งแวดลอม ๒.ความสัมพันธ์และการมีปฏิสัมพันธ์ก่อให้เกิดการเรียนรู้และ ประสบการณ์ใหม่ ๓.ผู้เรียนสามารถนำประสบการณ์ใหม่นั้นไปใช้ได้

การฝึกอบรม (Training) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างมีระบบ เพื่อให้บุคคลได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง กระทั่งเปลี่ยนพฤติกรรมไปตาม วัตถุประสงค์ที่กำหนด ตลอดจนพัฒนาความสามารถจนเกิดทักษะและความชำนาญ

มัคคุเทศก์ หมายถึง ผู้ชี้แนะ ผู้ชี้ทาง ทำหน้าที่นำเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีหน้าที่เป็นผู้นำนักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถานที่หรือบุคคลใด โดยได้รับค่าตอบแทน รวมถึงเป็นผู้อำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เช่น การเดินทาง ที่พัก อาหาร และเครื่องดื่ม การซื้อของที่ระลึก ตลอดจนความปลอดภัยทั้งร่างกาย และทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ซึ่งในภาษาอังกฤษที่ใช้กันจนติดปาก คือ ไกด์ ภาษาอังกฤษว่า Guide, Tourist Guide, Tour leader หรือ Courier

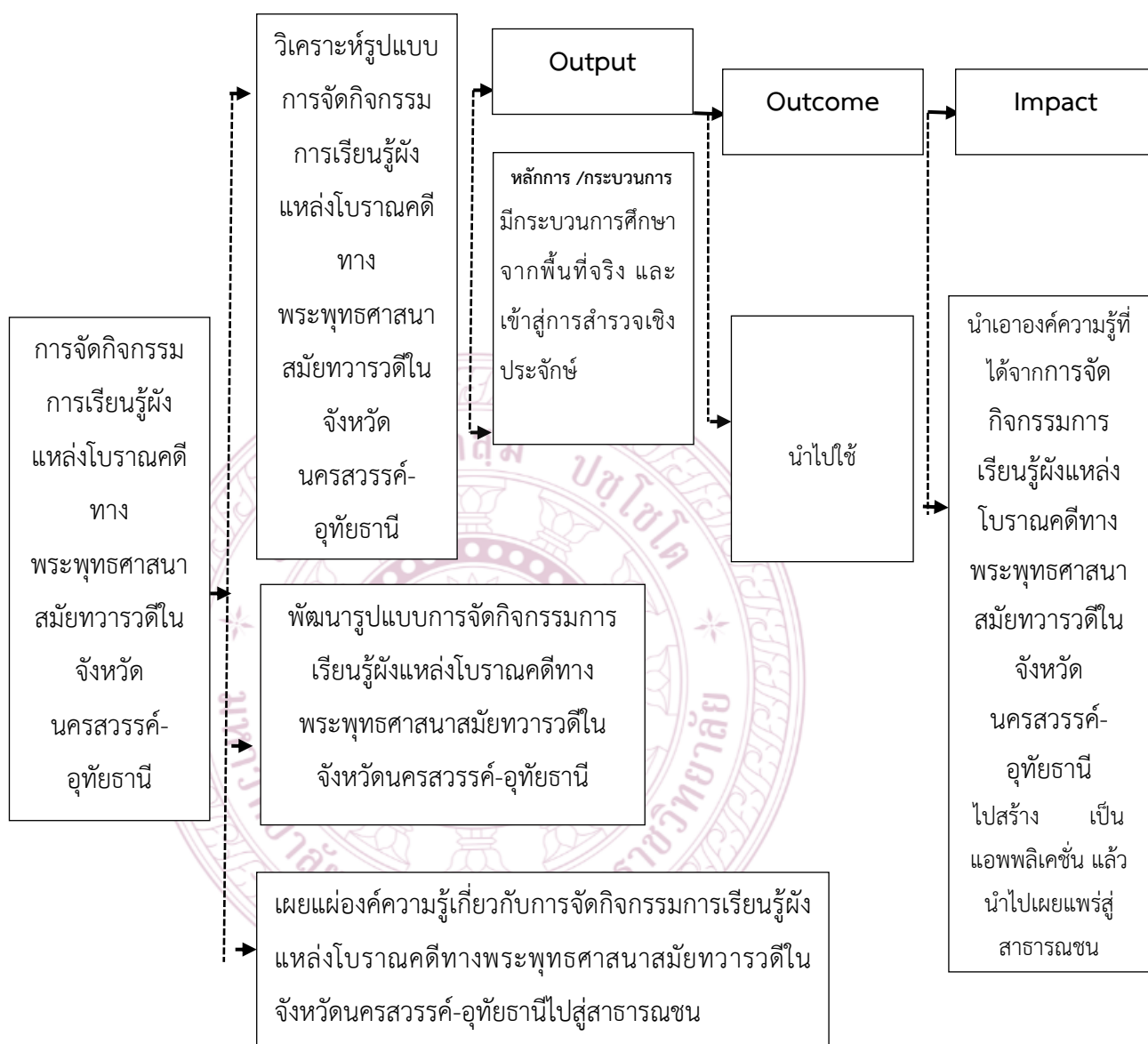
มัคคุเทศก์น้อย หมายถึง มัคคุเทศก์ที่เป็นเด็ก หรือผู้ที่ยังเป็นเยาวชนที่อยู่ในวัยเรียนที่มีความรู้ความสามารถในการอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองได้

กิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง การปฏิบัติต่างๆ ของผู้เรียนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามเป้าหมายวัตถุประสงค์ผลการเรียนรู้หรือมาตรฐานตัวชี้วัด ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรสถานศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการ/กิจกรรมที่ผู้เกี่ยวข้อง นำมาใช้เพื่อให้ผู้เรียน/ผู้เข้าอบรมเกิดการเรียนรู้

๑.๖ กรอบแนวความคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้ง จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี คณะผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้ เรื่องของแนวคิดเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้ง จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยการกำหนดแบบสัมภาษณ์และปฏิบัติการในพื้นที่เป้าหมายเพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

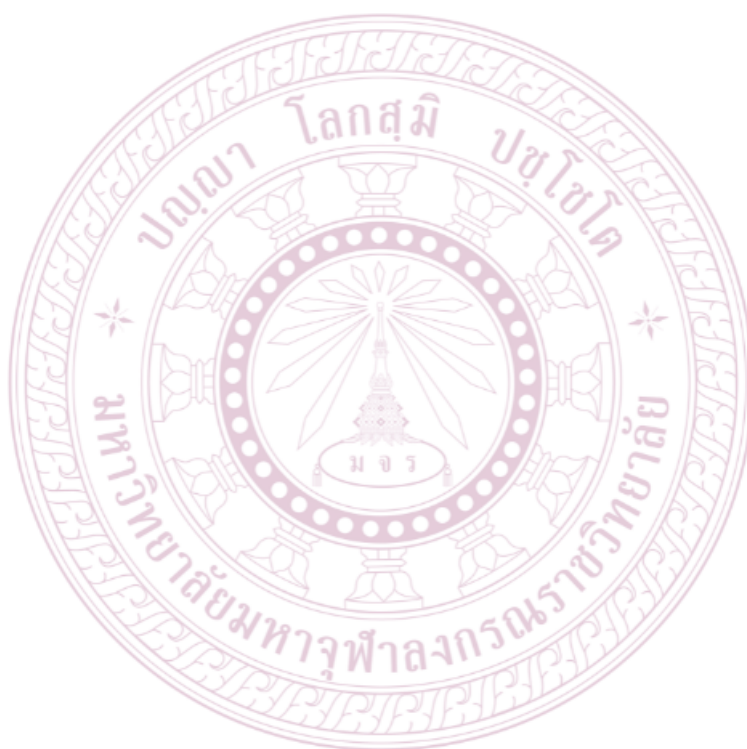
ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย (Theoretical Framework)

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้รูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๒ ได้การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๓ ได้การเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปสู่สาธารณชน

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์(๑) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ตะวันตก
- ๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการฝึกอบรม
- ๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับมัคคุเทศก์/มัคคุเทศก์น้อย
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ตะวันตก

๒.๑.๑ ความหมายของการเรียนรู้

โจเซฟ ดี. โนวา (Joseph D. Novak) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการให้การศึกษา อันเป็นกระบวนการซึ่งแสวงหาเส้นทางโดยตรงที่จะเปลี่ยนความหมายแห่งประสบการณ์ไปสู่อิสรภาพ”^๑

เจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์”^๒

^๑ โจเซฟ ดี. โนวา และ โกวิน ดี. บ็อบ, *ศิลปะการเรียนรู้*, แปลโดย ดร.สวณิต ยามาภัย และ ดร.สวัสดิ ปทุมราช, งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ ๑๓๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔), หน้า ๖.

^๒ J. Drever, *A Dictionary of Psychology*, (Great Britain: Penguin Books Ltd., 1985), p. 152.

เจอโรม คาแกน (Jerome KaGan) และเอิร์นเนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ”^๓

อับราฮัม พี. สเปนอร์ลิง (Abraham P. Sperling) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากนักน้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์”^๔

เอิร์นเนสต์ อาร์. ฮิลการ์ด (Ernest R. Hilgard) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มิใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการใช้ยา”^๕

คิมเบลและกาเมซีย์ (Kimble and Gemathy) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร โดยเป็นผลจากการฝึกฝน เมื่อได้รับการเสริมแรง มีใช้ผลจากวุฒิภาวะหรือการใช้ยา รวมถึงการตอบสนองตามธรรมชาติที่เรียกว่า ปฏิกริยาสะท้อน เช่น การกะพริบตาเมื่อผงเข้าตา”^๖

คลิฟฟอร์ด ที. มอร์แกน (Clifford T. Morgan) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นสถานการณ์ เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”^๗

สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการแก้ไขเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (changing behavior) ของผู้เรียนไปในทางที่ดีขึ้น อันเนื่องมาจากอินทรีย์ (organism) ได้รับการปะทะกับสิ่งแวดล้อม”^๘

^๓ J. KaGan and E. Havemann, **Psychology: An Introduction**, ๒nd edition, (United States of America: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972), pp. 68 - 69.

^๔ A. P. Sperling, **Psychology Made Simple**, (Great Britain: W. H. Allen & Company, Inc., 1967), p. 252.

^๕ E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, (United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962), p. 623.

^๖ รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐.

^๗ C. T. Morgan, **Introduction to Psychology**, (United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956), p. 635.

^๘ สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, **พจนานุกรมศัพท์การศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอ. คิว. บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๒.

สุชา จันทน์เอม ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้คือกระบวนการเจริญงอกงามของอินทรีย์ ทำให้อินทรีย์สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ดีขึ้น หรือปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้ดี”^๙

สกลิต วงศ์สุวรรณ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้หมายถึงกระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตอบสนองหรือพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการได้มีประสบการณ์บางส่วนหรือทั้งหมด และพฤติกรรมนั้นค่อนข้างถาวร”^{๑๐}

จากความหมายหรือนิยามของการเรียนรู้ดังกล่าว สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความรู้สึก ความคิดเห็น และการกระทำของบุคคล ภายหลังจากการเรียนรู้บางสิ่งบางอย่าง ทำให้การแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำ หรือการดำเนินกิจกรรมบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในลักษณะที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์

๒.๑.๒ วิวัฒนาการของทฤษฎีการเรียนรู้

ทิตินา แคมมณี^{๑๑}, ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์^{๑๒} ได้แบ่งทฤษฎีการเรียนรู้ออกเป็น ๓ ช่วง คือ ทฤษฎีการเรียนรู้ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ได้แก่ ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มจิตนิยม หรือกลุ่มเน้นการฝึกจิต หรือสมอง (Mental Discipline) ทฤษฎีการเรียนรู้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ได้แก่ ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) กลุ่มพุทธินิยมหรือความรู้ความเข้าใจ (Cognitivism) กลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) และกลุ่มผสมผสาน (Eclecticism) และทฤษฎีการเรียนรู้และการสอนร่วมสมัย (ยุคปัจจุบัน) เช่น ทฤษฎีหุปัญญา ทฤษฎีการสร้างความรู้ และทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ เป็นต้น

ในที่นี้ข้าพเจ้าขอนำเสนอทฤษฎีการเรียนรู้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ และทฤษฎีการเรียนรู้และการสอนร่วมสมัย เนื่องจากเห็นว่ายุคปัจจุบันมีความสอดคล้อง กับทฤษฎีดังกล่าว และสามารถนำแนวคิดไปสู่หลักการจัดการเรียนรู้ได้อย่างมีความหมายทั้งต่อผู้เรียนและผู้สอน ซึ่งจากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีดังกล่าวจากนักวิชาการหลายท่าน ได้แก่ ทิตินา แคมมณี,^{๑๓} ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์

^๙ สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๑.

^{๑๐} สกลิต วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๘.

^{๑๑} ทิตินา แคมมณี, ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๔๕.

^{๑๒} ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, ๘๐ นวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: แคนเน็กซ์ อินเตอร์คอปอเรชั่น, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗.

^{๑๓} ทิตินา แคมมณี, ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, หน้า ๕๐-๗๘.

,^{๑๔} วัชรพล วิบูลยศรีน^{๑๕}, และ ณัฐกร สงคราม^{๑๖}. สามารถสรุปรายละเอียดเกี่ยวกับทฤษฎีในแต่ละยุค ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นักวิชาการส่วนใหญ่เริ่มต้นสนใจทฤษฎีกลุ่มพฤติกรรมนิยม ต่อมาให้ความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการความคิดหรือทางสมอง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการทำให้เกิดการเรียนรู้ จึงเกิดทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มพุทธินิยม หรือปัญญานิยม โดยเป็นฐานสำคัญของทฤษฎีการเรียนรู้ที่นิยมกันในปัจจุบัน ต่อมานักวิชาการเริ่มให้ความสนใจในเรื่องของจิตใจและความรู้สึกของมนุษย์ ทำให้เกิดเป็นทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยม แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปและแต่ละทฤษฎีต่างก็มีข้อดีและข้อจำกัดที่แตกต่างกันไป ซึ่งทำให้นักวิชาการได้เริ่มผสมผสานแนวคิดหลายแนวเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มผสมผสานจะเห็นได้ว่าในแต่ละยุคได้มีการพัฒนาในส่วนที่ยังบกพร่อง หรือส่วนที่ยังขาดอยู่ จนกระทั่งทำให้ได้ข้อความรู้ที่สมบูรณ์ขึ้น เพื่อใช้เป็นฐานของการพัฒนาการเรียนการสอนต่อไป

ช่วงของยุคปัจจุบันนี้ นักวิชาการมีการพัฒนาทฤษฎีการเรียนรู้ให้สามารถตอบโจทย์ของสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการให้คนมีทักษะในศตวรรษที่ ๒๑ ได้เป็นอย่างดี โดยเริ่มจากทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล ที่ได้กล่าวว่าการได้มาซึ่งความรู้ของผู้เรียนต้องมาจากสิ่งที่สนใจ และความรู้เดิมของผู้เรียน ซึ่งสามารถใช้เป็นหลักในการจัดการเรียนการสอนให้แก่ผู้เรียนได้อีกทั้งทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ที่เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้จากสิ่งที่พบกับความรู้ที่มีอยู่เดิม มากกว่าการเป็นผู้รับจากครูเพียงอย่างเดียว ซึ่งสามารถช่วยให้ผู้เรียนมีการเรียนรู้ที่มีความหมายมากขึ้น นอกจากนี้ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเองโดยการสร้างสรรค์ชิ้นงาน ซึ่งเน้นให้ผู้เรียนสามารถสร้างชิ้นงานจากแนวความคิดของตน โดยจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนเองของผู้เรียนให้เป็นผู้ที่สร้างสรรค์นวัตกรรมมากกว่าการเป็นผู้ใช้ในอนาคต และทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ ซึ่งเน้นให้ผู้เรียนช่วยกันสร้างองค์ความรู้ โดยจะเป็นพื้นฐานให้ผู้เรียนเกิดทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอีกด้วย

^{๑๔} ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, ๘๐ นวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๘-๓๑.

^{๑๕} วัชรพล วิบูลยศรีน, นวัตกรรมและสื่อการเรียนการสอนภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๒-๗๑.

^{๑๖} ณัฐกร สงคราม, การออกแบบและพัฒนาหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕-๗๘.

๒.๑.๓ หลักการสำคัญของการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต มนุษย์มีการเรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงก่อนตาย จึงมีคำกล่าวเสมอว่า “No one too old to learn” หรือ ไม่มีใครแก่เกินที่จะเรียน การเรียนรู้จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี โดยธรรมชาติของการเรียนรู้ มี ๔ ขั้นตอน คือ

(๑) ความต้องการของผู้เรียน (Want) คือ ผู้เรียนอยากทราบอะไร เมื่อผู้เรียนมีความต้องการอยากรู้อยากเห็นในสิ่งใดก็ตาม จะเป็นสิ่งที่ยั่วให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้

(๒) สิ่งเร้าที่น่าสนใจ (Stimulus) ก่อนที่จะเรียนรู้ได้ จะต้องมียั่วเร้าที่น่าสนใจ และนำเสนอสัมผัสสำหรับมนุษย์ ทำให้มนุษย์ตื่นนอนขวย และใส่ใจที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่น่าสนใจนั้น ๆ

(๓) การตอบสนอง (Response) เมื่อมีสิ่งเร้าที่น่าสนใจและนำเสนอสัมผัส มนุษย์จะทำการสัมผัส โดยใช้ประสาทสัมผัสต่าง ๆ เช่น ตา หู ฟัง ลิ้นชิม จมูกดม ผิวหนังสัมผัส และสัมผัสด้วยใจ เป็นต้น ทำให้มีการแปลความหมายจากการสัมผัสสิ่งเร้า เป็นการรับรู้ จำได้ ประสานความรู้เข้าด้วยกัน มีการเปรียบเทียบ และคิดอย่างมีเหตุผล

(๔) การได้รับรางวัล (Reward) ภายหลังจากการตอบสนอง มนุษย์อาจเกิดความพึงพอใจ ซึ่งเป็นกำไรชีวิตอย่างหนึ่ง จะได้นำไปพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น การได้เรียนรู้ในวิชาชีพชั้นสูง จนสามารถออกไปประกอบอาชีพชั้นสูง (Professional) ได้ นอกจากจะได้รับรางวัลทางเศรษฐกิจเป็นเงินตราแล้ว ยังจะได้รับเกียรติยศจากสังคมเป็นศักดิ์ศรี และความภาคภูมิใจทางสังคมได้ประการหนึ่งด้วย

๒.๑.๔ ประเภทของการเรียนรู้

นักจิตวิทยาการศึกษาได้จำแนกประเภทของการเรียนรู้ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) การเรียนรู้สัจกับ (Learning Concepts)

เดอ เซคโก (De Cecco) ให้นิยามของการเรียนรู้สัจกับไว้ว่า เป็นกลุ่มของสิ่งเร้าที่มีคุณลักษณะร่วมกัน กลุ่มสิ่งเร้านั้นอาจเป็นวัตถุ เหตุการณ์ หรือบุคคลก็ได้ ปกติเรามักให้ชื่อสัจกับของสิ่งต่าง ๆ ในรูปของชื่อทั่ว ๆ ไป เช่น สุนัข ไก่ เป็ด แมว หนังสือ สมุด ฯลฯ ซึ่งคำเหล่านี้จะครอบคลุมสิ่งที่อยู่ในสกุลเดียวกันเป็นสากล จะไม่มุ่งเฉพาะเจาะจงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เมื่อเรากล่าวถึงสัจกับเกี่ยวกับบ้าน เราไม่ได้หมายถึงเฉพาะเจาะจงว่าเป็นบ้านทรงไทย บ้านทรงสเปน ฯลฯ แต่หมายถึงบ้านที่อยู่อาศัยทั่วไป^{๑๗}

ตัวอย่างของการเรียนรู้สัจกับ เช่น การที่เด็กเห็นจิ้งจก แล้วบอกได้ว่าเป็นจิ้งจก ไม่บอกว่าเป็นลูกของตะกวด หรือการที่เด็กเห็นตะกวดแล้วบอกได้ว่าเป็นตะกวด ไม่บอกว่าเป็นพ่อแม่ของจิ้งจก

^{๑๗} De Cecco, P. John, *The Psychology of Learning and Instruction: Education Psychology*, (Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1986), อ้างใน ประสาท อิศรปริดา, *ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้*, หน้า 12.

หรือการที่เด็กสามารถแยกได้ถูกว่าเลขใดเป็นเลขคู่ เลขใดเป็นเลขคี่ แสดงว่าเด็กเกิดการเรียนรู้สักับเกี่ยวกับเลขคู่และเลขคี่ เป็นต้น

มนุษย์มีความสามารถในการเรียนรู้สักับแตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล พื้นฐานทางสติปัญญา สิ่งแวดล้อม แรงจูงใจ ฯลฯ จึงไม่สามารถเรียนรู้สักับที่มีอยู่อย่างมากมาย ต้องเลือกเรียนรู้แต่สิ่งที่จำเป็นและสำคัญบางส่วน ซึ่งจะได้ผลดีมากกว่าการเรียนรู้สักับทั้งหมด ทำให้สามารถที่จะเชื่อมโยงข้อมูล เพื่อง่ายต่อการรำลึกความทรงจำที่มีอยู่ เพราะการเก็บข้อมูลที่ไม่เกิดประโยชน์ จะแย่งที่ว่างในสมอง ทำให้ความสามารถในการจดจำลดน้อยลง

๒) การเรียนรู้ด้านทักษะ (Learning Skill)

ในชีวิตประจำวันจะสังเกตเห็นว่าคนบางคนสามารถทำงานได้อย่างแคล่วคล่อง รวดเร็ว และถูกต้อง นั่นเพราะว่าเขามีทักษะหรือเกิดการเรียนรู้ทักษะในการทำงานนั้น ๆ ซึ่งทักษะสามารถพัฒนาหรือปรับปรุงให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นได้

ฮาโรลด์ ดับบลิว. เบอ์นาร์ด (Harold W. Bernard) ได้แบ่งระดับของการเรียนรู้ด้านทักษะไว้ ๒ ระดับ ได้แก่

(๑) ทักษะทางกลไกสัมผัส (sensorimotor skill) เป็นกลไกที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เช่น การเดิน การแต่งกาย การเดินร่า ฯลฯ ทักษะนี้มักเกี่ยวข้องกับกล้ามเนื้อและข้อต่อ

(๒) ทักษะทางกลไกการรับรู้ (perceptual motor skill) เป็นทักษะที่มีระดับสูงขึ้น เพราะเกี่ยวข้องกับการจำและการคิด ตัวอย่างเช่น ในขณะที่เราใช้นิ้วเขียนหนังสือ ลำดับขั้นของทักษะในการเขียนอักษรแต่ละตัว เราจะต้องใช้การคัดลอก การจำ การคิด ดังนั้นทักษะด้านนี้จะเป็นเรื่องของการเรียนรู้ความสัมพันธ์ (association learning) ของสิ่งต่าง ๆ^{๑๘}

นอกจากนี้การเรียนรู้ด้านทักษะยังมีความสัมพันธ์กับการสร้างสักับใหม่ ๆ การพัฒนาเจตคติหรือความคิดที่จะหาช่องทางจัดอุปสรรคต่าง ๆ การเรียนรู้ด้านทักษะเริ่มขึ้นด้วยความตั้งใจที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนอยู่บ่อย ๆ สม่าเสมอจนรู้ผล เราจะไม่สามารถปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้นถ้าไม่รู้ว่สิ่งที่ทำไปนั้นผิดหรือถูก เช่น การโยนลูกบอลลงตะกร้า จะไม่แม่นยำเลยถ้าผู้โยนไม่เห็นผลว่าลูกบอลลงตะกร้าหรือไม่ หรือเฉียดตะกร้าไปแค่นิด

๓) การเรียนรู้เจตคติและความซาบซึ้ง (Learning Attitudes and Appreciations)

เจตคติเป็นเรื่องของความชอบ ความไม่ชอบ ความลำเอียง ความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อที่ฝังใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มักจะเกิดขึ้นเมื่อเรารับรู้หรือประเมินผู้คน เหตุการณ์ในสังคม ทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกบางอย่างควบคู่ไปกับการรับรู้ นั้น และมีผลต่อความคิดและปฏิกิริยาในใจ ดังนั้นเจตคติ

^{๑๘} H. W. Bernard, *Psychology of Learning and Teaching*, (New York: McGRAW-Hill Book Company, Inc., ๑๙๗๒), อ้างใน ประสาท อิศปริดา, *ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้*, หน้า ๑๒.

จึงเป็นทั้งพฤติกรรมภายนอกที่อาจสังเกตได้ หรือพฤติกรรมภายในที่ไม่สามารถสังเกตได้โดยง่าย แต่มีแนวโน้มที่อาจเป็นพฤติกรรมภายในมากกว่าพฤติกรรมภายนอก

อัลลพอร์ต (Allport) ได้ให้ความหมายของเจตคติว่า เป็นสภาวะของความพร้อมทางจิตใจซึ่งเกิดจากประสบการณ์ สภาวะความพร้อมนี้เป็นแรงที่กำหนดทิศทางของปฏิกิริยาระหว่างบุคคลที่มีต่อบุคคล สิ่งของ และสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง เจตคติจึงก่อรูปได้ดังนี้

(๑) การเรียนรู้วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมในสังคม

(๒) การสร้างความรู้สึกรู้สึกจากประสบการณ์ของตนเอง

(๓) ประสบการณ์ที่ได้รับจากเดิมทั้งทางบวกและลบ จะส่งผลถึงเจตคติต่อสิ่งใหม่ ที่คล้ายคลึงกัน

(๔) การเลียนแบบบุคคลที่ตนเองให้ความสำคัญและรับเอาเจตคตินั้นมาเป็นของตน^{๑๙}

เบลกิน และ สกายเดลล์ (Belkin and Skydell) ให้ความหมายของเจตคติว่า เป็นแนวโน้มที่บุคคลจะตอบสนองในทางที่พอใจหรือไม่พอใจต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ^{๒๐}

เจตคติจึงมีความหมายสรุปได้ดังนี้

๑. ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หลังจากทีบุคคลได้มีประสบการณ์ในสิ่งนั้น ความรู้สึกนี้แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑.๑ ความรู้สึกในทางบวก เป็นการแสดงออกในลักษณะของความพึงพอใจ เห็นด้วย ชอบ และสนับสนุน

๑.๒ ความรู้สึกในทางลบ เป็นการแสดงออกในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบ และไม่สนับสนุน

๑.๓ ความรู้สึกที่เป็นกลางคือไม่มีความรู้สึกใด ๆ

๒. บุคคลแสดงความรู้สึกทางด้านพฤติกรรม ซึ่งแบ่งพฤติกรรมเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๒.๑ พฤติกรรมภายนอก เป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ เช่น มีการกล่าวถึง สนับสนุน ทำทางและสีหน้าบ่งบอกถึงความพึงพอใจ เป็นต้น

๒.๒ พฤติกรรมภายใน เป็นพฤติกรรมที่สังเกตไม่ได้ ชอบหรือไม่ชอบ เป็นต้น ก็ไม่แสดงออก ^{๒๑}

^{๑๙} G. W. Allport, P. E. Vernon and Q. Lindzey, *A Scale for Measuring the Dominant Interests in Personality*, (Boston: Houghton Mifflin, 1960), อ้างใน รศ. ดร.ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, *จิตวิทยาการศึกษา*, หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

^{๒๐} รศ. ดร.ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, *จิตวิทยาการศึกษา*, หน้า ๒๔๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

เจตคติประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้

๑. ความรู้ความเข้าใจ (cognitive component) เป็นความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เช่น ขนมเค้ก มีรสหวาน ทำจากแป้งและน้ำตาล มีหลายสี ฯลฯ

๒. ความรู้สึกและอารมณ์ (affective component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เป็นผลเนื่องมาจากการที่บุคคลประเมินผลสิ่งเร้านั้นแล้วว่า พอใจหรือไม่พอใจ ต้องการหรือไม่ต้องการ เป็นต้น เช่น มีความต้องการที่อยากจะชิมขนมที่ตนรู้สึกว่ารออยู่นั้น ๆ^{๒๒}

๓. พฤติกรรม (behavioral component) เป็นองค์ประกอบด้านความพร้อมหรือความโน้มน้าวที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติหรือตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทิศทางที่จะสนับสนุนหรือคัดค้าน ซึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อหรือความรู้สึกของบุคคล ที่ได้จากการประเมินผลพฤติกรรมที่คิดจะแสดงออก และสอดคล้องกับความรู้สึกที่มีอยู่ เช่น ความโน้มน้าวที่จะซื้อขนมเค้กที่ตนชอบ ทุกวัน โดยเฉพาะเวลาพักกลางวัน

จากนิยามและองค์ประกอบของเจตติดังกล่าวข้างต้น การเรียนรู้เจตคติเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของแรงจูงใจ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือ ความไม่ร่วมมือ ความเชื่อมั่น ความกลัว ความอดกลั้น ฯลฯ เป็นเรื่องของความรู้สึกที่เรามีต่อผู้อื่น ต่อตัวเรา และต่อสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา เช่น พ่อแม่ที่ไม่สนใจเกี่ยวกับการอ่านหนังสือเลย ลูกก็มักจะมีแนวโน้มที่จะเป็นเช่นนั้นด้วย นั่นคือ หากจะเปลี่ยนเจตคติต้องเปลี่ยนทั้งพฤติกรรมของบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลด้วย นอกจากนี้ เจตคดียังขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างวุฒิภาวะ เช่น การปลูกฝังให้ซาบซึ้งในเรื่องประชาธิปไตยที่เข้มแข็งในเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ย่อมแตกต่างกับการปลูกฝังให้ซาบซึ้งในเรื่องประชาธิปไตยที่เข้มแข็งในนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย หรือเจตคติในเรื่องเพศศึกษาของวัยรุ่นย่อมแตกต่างจากเจตคติเรื่องเพศศึกษาในวัยผู้ใหญ่

๔) การเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาและการคิด (Learning to Solve Problems and Thinking)

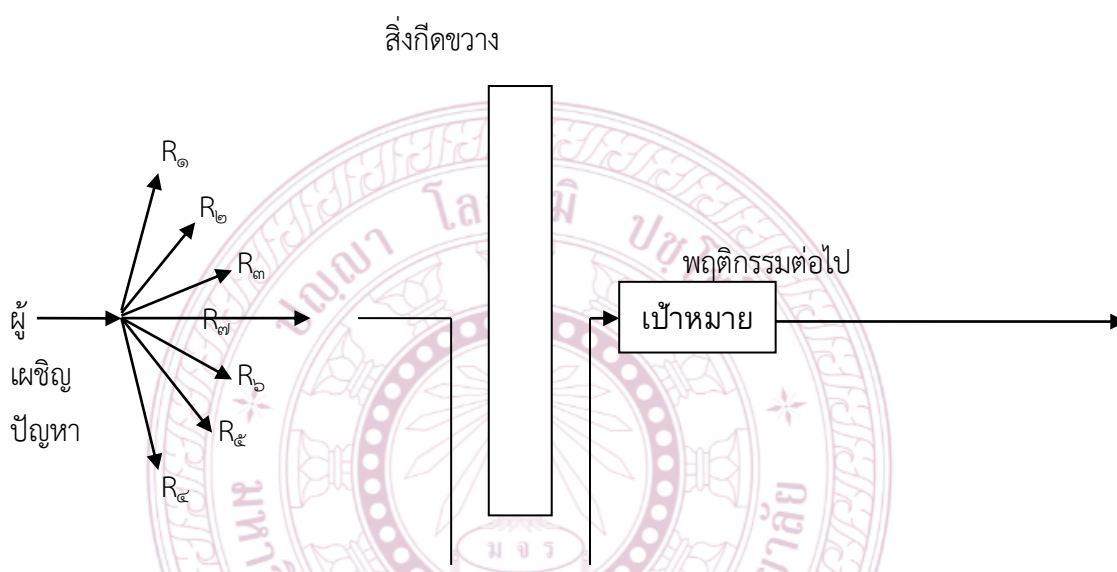
ในการดำรงชีวิตของมนุษย์เรามักจะประสบอยู่เสมอว่า การปรับตัวไม่ได้ราบรื่น เสมอไป มักมีเหตุการณ์หรือปัญหาใหม่ ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ ซึ่งนิสัยหรือความเคยชินที่เคยทำ มานานบางครั้งไม่สามารถแก้หรือปรับตัวได้ เมื่อประสบปัญหามนุษย์จึงต้องคิดเพื่อแก้ไขปัญหานั้น หรือเป็นความคิดที่จะหาทางใหม่ ๆ ที่ไม่ใช่หรือนิสัยหรือความเคยชินมาแก้ปัญหานั้นเอง ปัญหาจะเกิดขึ้นเมื่อกิจกรรมที่ทำถูกขัดขวางหรือมีอุปสรรคจนไม่สามารถจะใช้นิสัยเดิมที่เคยทำมาแก้ได้ เพราะสถานการณ์เป็นอย่างซับซ้อน

^{๒๒} W. J. Mc Keachie and C. L. Doyle, Psychology, Addison-Wealey Publishing Company, Inc., 1967, อ้างในรศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า 16.

สับสน ไม่เกิดความกระจำแจ้งในการที่จะหาทางฝ่าฟัน สิ่งกีดขวางหรืออุปสรรคนั้น ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาอาจด้วยวิธีการแก้ปัญหาลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือทั้งสองลักษณะ ดังต่อไปนี้

(๑) การแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก (Trial and Error)

ปัญหานี้ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่ยาก ซึ่งผู้เผชิญปัญหามักมองไม่เห็นแนวทางหรือไม่อาจคิดวิธีที่จะแก้ปัญหานั้นได้ จึงใช้วิธีการทดลองทำหลาย ๆ อย่างเพื่อจะหาวิธีที่ดีที่สุด ที่จะแก้ปัญหานั้น แสดงให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

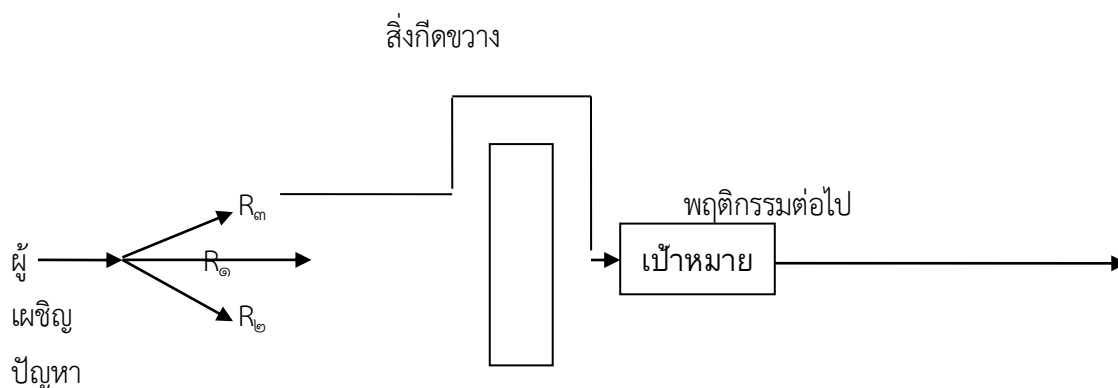
ภาพที่ ๒.๑ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก^{๒๓}

จากภาพที่ ๒.๑ จะเห็นว่า ผู้เผชิญปัญหาต้องใช้วิธีการถึง ๗ วิธี จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้

(๒) การแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้ (Insight)

การมองเห็นปัญหาอย่างกระจำแจ้งนั้น นักจิตวิทยาเชื่อว่าเป็นการรับรู้ที่มองเห็นความสำคัญของปัญหาทั้งหมดอย่างทันทีทันใด และมองเห็นลู่ทางที่จะแก้ไขปัญหโดยตลอดแสดงให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

^{๒๓} ประสาท อิศรปริตตา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๒๐.

ภาพที่ ๒.๒ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้^{๒๔}

จากภาพที่ ๒.๒ ผู้เผชิญปัญหาจะมองปัญหาทั้งหมดอย่างกระจ่างแจ้งว่า วิธีที่ ๑ และ ๒ นั้นไม่ใช่วิธีแก้ปัญหา แต่วิธีที่ ๓ เป็นทางเดียวที่จะแก้ปัญหาได้

ลำดับขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา อาจสรุปได้ดังนี้

(๑) แรงจูงใจที่แก้ปัญหา คนที่ไม่มีแรงจูงใจในการแก้ปัญหา ย่อมไม่เกิดความคิดที่จะแก้ปัญหา ดังนั้นผู้ที่สามารถแก้ปัญหาได้ ต้องมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาหรือมีความสนใจในสิ่งนั้นเป็นพื้นฐาน

(๒) การรวบรวมข้อมูลที่ใช้แก้ปัญหา การจะแก้ปัญหาได้ต้องมีความคิดในสิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหา ต้องพยายามรวบรวมแนวความคิด ความรู้ เครื่องมือ และข้อมูลอื่น ๆ เพื่อใช้ในการแก้ปัญหานั้น

(๓) การมองเห็นช่องทางแก้ปัญหา ในขณะที่พยายามแก้ปัญหา หรือพยายามค้นคว้ารวบรวมสิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหา จะมองเห็นวิธีแก้ปัญหาได้หลายทางด้วยกัน ซึ่งยังไม่แน่ใจว่าวิธีใด ดีที่สุดที่สามารถแก้ปัญหานั้น

(๔) การใช้วิธีต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหา ในขั้นนี้จะเป็นขั้นประเมินผลว่า วิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ ในข้อที่ ๓ นั้น วิธีใดดีที่สุดที่จะสามารถแก้ปัญหานั้นได้

(๕) การทบทวนเพื่อหาข้อบกพร่อง หากเรารู้ความจริงว่า การแก้ปัญหายังไม่สมบูรณ์ หรือยังมีจุดบกพร่อง จะต้องมีการตรวจสอบ หรือหาจุดที่ทำให้เกิดข้อบกพร่อง เพื่อแก้ไขในการแก้ปัญหานั้นต่อไป^{๒๕}

จากแบบของการเรียนรู้ทั้ง ๔ ประเภท ดังกล่าว การเรียนรู้สืบทอดกับการเรียนรู้ด้านทักษะเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าการเรียนรู้แบบเจตคติและความซาบซึ้งกับการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหการเรียนรู้สืบทอดจะช่วยพัฒนาบุคคลให้รอบรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว การเรียนรู้ด้านทักษะทำให้เกิดความคล่องแคล่วทางกลไกและทำให้ผลของการกระทำมีประสิทธิภาพ การเรียนรู้เจตคติและ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

ความซาบซึ้งที่มีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและแรงจูงใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ให้มีความ
ฝึกฝน ค้นคว้า หรือที่จะทำให้เกิดทักษะและสั่งกับ ส่วนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและการคิด เป็น
รากฐานที่จะพัฒนาบุคคลให้สามารถแก้ปัญหาและปรับตัวในการดำเนินชีวิต

พื้นฐานกำหนดโครงสร้างของทฤษฎีการเรียนรู้

โครงสร้างพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นสำนักหรือกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ใดก็ตาม
สิ่งที่จะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างของทฤษฎีนั้น ๆ ขึ้นอยู่กับแนวความคิดใน ๓ ประการ คือ

- (๑) แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นของมนุษย์
- (๒) ความคิดทางจิตวิทยา
- (๓) พื้นฐานสำหรับใช้ในการถ้อยแถลงการเรียนรู้^{๒๖}

ประการแรกแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นของมนุษย์ คำว่าธรรมชาติ หมายถึง ลักษณะ
ที่สืบทอดมาทางพันธุกรรม และมักมีคำถามต่าง ๆ เช่น มนุษย์โดยธรรมชาติเลวหรือดี หรือเป็นกลาง ๆ
ไม่ดีไม่เลว นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอีก เช่น โดย
ธรรมชาติมนุษย์เป็นฝ่ายกระทำหรือเป็นฝ่ายปฏิกิริยาตอบโต้ หรือว่าเป็นทั้งฝ่ายกระทำและฝ่ายถูก
กระทำ ถ้ายอมรับว่าโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์นั้นเลว จะไม่สามารถคาดหวังสิ่งดีได้จากมนุษย์เลย แต่
ถ้ายอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาตินั้นแล้วดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากมนุษย์นั้นย่อมดีทั้งสิ้น และถ้า
ยอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นกลาง หมายความว่ามนุษย์ไม่มีทั้งดีและเลวมาแต่กำเนิด

ถ้ากล่าววามมนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นฝ่ายกระทำซึ่งเป็นลักษณะมาแต่กำเนิด ย่อม
หมายความว่าพฤติกรรมของมนุษย์นั้นมาแต่ภายใน สิ่งแวดล้อมจะทำหน้าที่เพียงแต่เป็นสถานที่ให้
ลักษณะพฤติกรรมเช่นนั้นงอกงามออกมาเท่านั้น แต่ถ้าเรายอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาติเป็นฝ่าย
ถูกกระทำหรือฝ่ายปฏิกิริยาตอบโต้แล้ว พฤติกรรมของมนุษย์นั้นส่วนใหญ่ย่อมเป็นผลิตผลของอิทธิพล
แห่งสิ่งแวดล้อม แต่ถ้ายอมรับว่าลักษณะของมนุษย์เป็นทั้งฝ่ายกระทำและถูกกระทำ ลักษณะ
พฤติกรรมของบุคคลย่อมเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของมนุษย์ นั่นคือสิ่งที่เกิด
จากประสบการณ์นั่นเอง

ทฤษฎีการเรียนรู้นอกจากอาศัยความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นแล้ว ยังอาศัย
แนวความคิดประการที่สอง คือ ความคิดทางจิตวิทยา เช่น ทฤษฎีการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการ
ตอบสนอง อาศัยความคิดทางจิตวิทยาที่เรียกว่าทฤษฎีการเชื่อมโยง (Connectionism) ทฤษฎีการ
เรียนรู้ของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลต์ที่แยกออกไปเป็นทฤษฎีการหยั่งเห็น อาศัยความคิดทางจิตวิทยาที่
เรียกว่าทฤษฎีกลุ่มเกสตัลต์ (Gestalt's Theory)

^{๒๖} M. L. Bigge, P. M. Hunt, *Psychology Foundations of Education*, (New York: Harper &
Row, Publishers, 1968), pp. 262-263, อ้างใน ประสาท อิศรปริดา, *ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้*, หน้า
๒๖.

โครงสร้างพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ที่เป็นตัวกำหนดทฤษฎีการเรียนรู้ในประการที่สาม คือ การถ่ายโยงการเรียนรู้ (transfer of learning) หมายถึง การที่บุคคลเรียนรู้ สิ่งใดแล้ว ประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนรู้นั้นจะส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้อื่นใหม่ ทำให้การเรียนรู้อื่นใหม่่ง่ายและเร็วขึ้น หรือผลจากการเรียนรู้อื่นเดิมไปช่วยเสริมอำนวยความสะดวกแก่การเรียนรู้อื่นใหม่ เช่น เราเคยเรียนภาษาอังกฤษ เมื่อเรียนสูงขึ้นเราจึงเรียนภาษาฝรั่งเศสเพิ่ม ภาษาอังกฤษช่วยให้การเรียนภาษาฝรั่งเศสคล่องขึ้นกว่าผู้ไม่เคยเรียนภาษาอังกฤษเลย^{๒๗}

การถ่ายโยงการเรียนรู้ซึ่งเกิดขึ้นได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางบวก (positive transfer) คือ การถ่ายโยงการเรียนรู้ชนิดที่ผลของการเรียนรู้สิ่งหนึ่งช่วยให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้อีกสิ่งหนึ่งได้เร็วขึ้น ง่ายขึ้น หรือ ดีขึ้น การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางบวกมักเกิดจาก

๑.๑ เมื่องานหนึ่งมีความคล้ายคลึงกับอีกงานหนึ่ง และเกิดการเรียนรู้งานแรกอย่างแจ่มแจ้งแล้ว

๑.๒ เมื่อมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างงานหนึ่งกับอีกงานหนึ่ง

๑.๓ เมื่อมีความตั้งใจที่จะนำผลการเรียนรู้จากงานหนึ่งไปใช้ให้เป็นประโยชน์กับการเรียนรู้อีกงานหนึ่ง และสามารถจำวิธีเรียนหรือผลของการเรียนรู้งานแรกได้อย่างแม่นยำ

๑.๔ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ โดยชอบที่จะนำความรู้ต่าง ๆ ที่เคยเรียนรู้ มาก่อน มาลองคิดและทดลองจนเกิดความรู้ใหม่ๆ

๒. การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางลบ (negative transfer) คือการถ่ายโยงการเรียนรู้ชนิดที่ผลของการเรียนรู้งานหนึ่งไปขัดขวางทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อีกงานหนึ่งได้ช้าลง หรือยากขึ้น และไม่ได้ดีเท่าที่ควร การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางลบ อาจเกิดขึ้นได้ ๒ แบบ คือ

๒.๑ แบบตามรบกวน (proactive inhibition) ผลของการเรียนรู้งานแรกไปขัดขวางการเรียนรู้งานที่สอง

๒.๒ แบบย้อนรบกวน (retroactive inhibition) ผลการเรียนรู้งานที่สอง ทำให้การเรียนรู้งานแรกน้อยลง เกิดเป็นการเรียนรู้ทางลบซึ่งมักเกิดจาก

- เมื่องานสองอย่างคล้ายกันมาก แต่ผู้เรียนยังไม่เกิดการเรียนรู้งานใดงานหนึ่งอย่างแท้จริงก่อนที่จะเรียนอีกงานหนึ่ง ทำให้การเรียนงานสองอย่างในเวลาใกล้เคียงกันเกิดความสับสน

- เมื่อผู้เรียนต้องเรียนรู้งานหลาย ๆ อย่างในเวลาติดต่อกัน ผลของการเรียนรู้ งานหนึ่งอาจไปทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสนในการเรียนรู้อีกงานหนึ่งได้^{๒๘}

^{๒๗} สุวิทย์ หิรัญยาณท์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๒๖๗.

^{๒๘} รศ.ดร. ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๙๓-๑๙๗.

๒.๑.๕ กระบวนการของการเรียนรู้

มนุษย์จะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่เพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยประกอบต่าง ๆ เช่น อิทธิพลของพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม วัย วุฒิภาวะ เพศ ประสบการณ์เดิม สิ่งเร้า ภูมิหลังหรือศักยภาพของผู้เรียนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความพร้อมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ^{๒๙} การเรียนรู้จะเริ่มต้นขึ้นได้เมื่อผู้เรียนมีความสนใจหรือมีความต้องการในบางสิ่งบางอย่าง และได้ลงมือปฏิบัติด้วยความสนใจเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ นอกจากนี้การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ (perception) ซึ่งเกี่ยวเนื่องควบคู่กันไป กล่าวคือ มีการรับรู้จึงเกิดการเรียนรู้ หรือมีประสบการณ์เดิมอยู่ก่อนแล้วจึงทำให้การเรียนรู้ง่ายและเร็วขึ้น การรับรู้จึงเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่งและเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้

การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้ากล่าวคือ เมื่อมีสิ่งเร้ามาเร้าประสาทสัมผัส การรับรู้จะดำเนินต่อเนื่องไปตามลำดับ ดังนี้

๑. เกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัส (sensation) คือ การที่อวัยวะของร่างกายได้รับรู้ต่อสิ่งเร้าทำให้รู้สึกตื่นตัวและตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น และถูกนำส่งไปสู่สมองและประสาทบอกความรู้สึก (sensory nerve) ซึ่งได้แก่ความรู้สึกในทางกลิ่น รส เสียง แสง ความร้อน ความเย็น ฯลฯ^{๓๐} แสดงให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๓ แสดงการเกิดขึ้นของความรู้สึกจากการรับสัมผัส

นอกจากนี้มนุษย์ยังมีสัมผัสภายในอีก ๓ ประเภท ได้แก่

๑) สัมผัสที่เกิดจากการเคลื่อนไหวหรือกล้ามเนื้อสัมผัส (kinesthetic sense) เช่น เอ็น ข้อต่อ ซึ่งทำให้เราทราบว่ากำลังอยู่ในตำแหน่งใดหรืออยู่ในสภาพใด รู้และเข้าใจขนาดรูปร่างของวัตถุ น้ำหนักของวัตถุ โดยการใช้มือลูบ จับ หรือคลำ และทำให้ทราบถึงลักษณะการเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น หลังตาแล้วตะเหวี่ยงขา เราสามารถรู้ได้ว่าขา ที่เตะออกไปนั้นสูงเท่าใดทั้ง ๆ ที่ยังหลับตาอยู่^{๓๑}

^{๒๙} สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม, หน้า ๑๕๒.

^{๓๐} สุวิทย์ หิรัญยภาณท์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๒๓๗.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

๒) สัมผัสการทรงตัว (vestibules sense or sense of balance) ทำให้เราทราบว่า การทรงตัวของเราอยู่ในลักษณะใด^{๓๒} เช่น เวลายืนเราทรงตัวได้ดีหรือไม่ หรือโอนเอน ไปมา

๓) สัมผัสจากอวัยวะภายในร่างกาย (organic sense)^{๓๓} เช่น ถ้ารู้สึกหิวจะมีอาการ แสบท้อง เวลากระหายน้ำจะรู้สึกแห้งในลำคอ

๒. ทบทวนกับความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิม (previous experience)

ประสบการณ์เดิม คือ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่เคยทำหรือได้พบเห็นมาบ่อย ๆ หรือกล่าวได้ว่าประสบการณ์เดิมเป็นผลของการปะทะ (interaction) ระหว่างระบบหรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย กับสิ่งเร้า ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับการแปลความหมายความรู้สึกรับสัมผัสได้โดยแจ่มชัด^{๓๔}

๓. แปลความหมายความรู้สึกรับสัมผัส (interpretation of sensation) ในการแปลความหมายของความรู้สึกรับสัมผัสต้องมีเจตนาที่จะแปลสัมผัสนั้น ๆ โดยสามารถรู้ได้จากอาการสัมผัส ซึ่งดูได้จากพฤติกรรมที่แสดงออก และขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมหรือสิ่งที่เคยพบเห็นมาแล้ว เช่น เมื่อได้ยินเสียงตะโกนเรียกชื่อของตน สมองต้องแปลโดยเปรียบเทียบกับเสียงที่เคยได้ยินว่าเป็นเสียงของใคร เช่น เสียงของพ่อ เสียงของแม่ เสียงของพี่ชาย เพราะโดยปกติเมื่อมนุษย์ได้รับสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมักจะจำแนกอาการสัมผัสนั้น ๆ ตามประสบการณ์ที่ตนมีอยู่เกือบทุกครั้ง ดังนั้น สิ่งที่เคยได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่นมาแล้ว เป็นต้น ย่อมประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองก็จะทบทวนกับประสบการณ์เดิมว่าสิ่งนั้นคืออะไร การที่จะแปลความหมายได้ดีจึงขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังนี้

ก) เป็นความรู้ที่แน่นอน ถูกต้อง และชัดเจน

ข) ความรู้มีปริมาณมาก การรู้ที่หลากหลายจะช่วยแปลความหมายของสิ่งต่าง ๆ ได้สะดวกและถูกต้อง^{๓๕}

จึงสรุปได้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดจากองค์ประกอบดังนี้

๑. สิ่งเร้าที่จะรับรู้ (stimulus) ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง ความร้อน ความเย็น

๒. อวัยวะรับสัมผัส (sense organs) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง

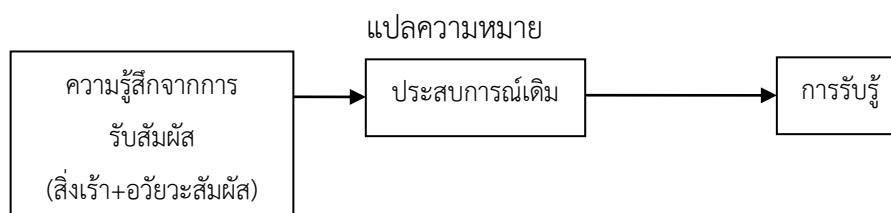
๓. การแปลความหมายจากความรู้สึกรับสัมผัสที่ได้สัมผัส ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิม (previous experience) ซึ่งประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองจะทบทวนประสบการณ์เดิมว่าความรู้สึกรับสัมผัสคืออะไร ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

^{๓๒} สถิต วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๗๖.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๓๔} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๕๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ภาพที่ ๒.๔ แสดงกระบวนการรับรู้ตามแนวตะวันตก

สรุปได้ว่าเมื่ออวัยวะรับสัมผัสรับสิ่งเร้าที่มากกระทบแล้ว ประสาทรับสัมผัสจะส่งกระแสประสาทไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายโดยอาศัยประสบการณ์ การแปลความหมาย ความรู้สึกจากการรับสัมผัส เรียกว่า การรับรู้ หรืออาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เป็นผลของความรู้เดิมกับการรับสัมผัส เมื่อเกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัสจะมีการรับรู้ควบคู่ไปด้วย เมื่อมีความรู้ใหม่ซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จะไม่สามารถบอกได้ว่าสิ่งที่สัมผัสนั้นคืออะไร จะเป็นเพียงความรู้สึกจากการรับสัมผัสเท่านั้น ไม่ถือว่าเป็นการรับรู้จนกว่าจะสามารถแปลความหมายของสิ่งเร้านั้น ๆ ได้ การรับรู้จึงเกิดขึ้น

๒.๑.๖ ความถูกต้องของการรับรู้

ในกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก ความถูกต้องของการรับรู้จะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. **เชาวน์ปัญญา (intelligence)** หมายถึง ความสามารถหรือสมรรถภาพทางสมองของมนุษย์ที่จะทำกิจกรรมใด ๆ ในชีวิตประจำวันได้ด้วยดี^{๓๖} เชาวน์ปัญญาเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันสิ่งเร้าที่มากกระทบกับอวัยวะรับสัมผัสของมนุษย์ เพราะช่วยให้บุคคลเข้าใจสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สัมผัสได้อย่างรวดเร็ว เป็นพื้นฐานสำคัญในการคิดและการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ผ่านพ้นไปอย่างได้ผลดี^{๓๗}

๒. **การสังเกตพิจารณา (observation)** หมายถึง การเฝ้าดู หรือการศึกษาเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ โดยละเอียด^{๓๘} ซึ่งช่วยให้มนุษย์รู้ได้อย่างแม่นยำขึ้น บางครั้งต้องอาศัยเวลา แต่บางครั้งต้องอาศัยความชำนาญ

๓. **ความสนใจหรือความตั้งใจ (attention)** หมายถึง สภาวะของจิตใจที่จดจ่อ ยึดมั่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อต้องการรับรู้สิ่งนั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ความตั้งใจอย่างมีสมาธิแน่วแน่ต่อสิ่งนั้น และความตั้งใจอย่างผิวเผิน ไม่จดจ่อต่อสิ่งใดจนเกินไป^{๓๙} ความสนใจหรือความตั้งใจเป็นส่วน

^{๓๖} สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๑๒๙.

^{๓๗} D. G. Hebb, *Psychology*, p. 235.

^{๓๘} สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๑๗๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

สำคัญในการแปลความหมายของความรู้สึกจากการสัมผัส เพราะจะทำให้มีความละเอียดถี่ถ้วน ทำให้การแปลความหมายของความรู้สึกจากสัมผัสถูกต้อง

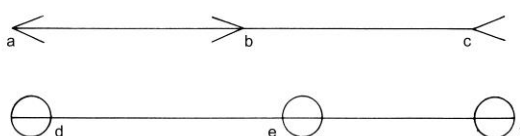
๔. **คุณภาพของจิตใจในขณะนั้น (qualitative of mental)** หมายถึง ลักษณะเด่นของจิตใจที่แตกต่างออกไปในด้านคุณสมบัติไม่ใช่ด้านปริมาณหรือจำนวน เช่น จิตที่เหนียวล้ามักไม่สดใส ซึ่งส่งผลกระทบต่อสติปัญญา ทำให้เกิดความเฉื่อยชา เมื่อจิตใจแจ่มใส ก็จะทำให้แปลความหมายจากสิ่งที่สัมผัสดีขึ้น^{๔๐}

๒.๑.๗ ความผิดพลาดของการรับรู้

ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์การรับรู้สามารถผิดพลาดได้ ซึ่งเกิดจากสาเหตุหลายประการ ดังนี้

๑. **สภาวะบางประการของสิ่งเร้า** ในกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก ความผิดพลาดของการรับรู้เรียกว่า “ภาพลวงตา (Illusion)” หมายถึง การรับรู้สิ่งเร้าต่าง ๆ ผิดพลาด อันเนื่องมาจากคุณสมบัติของสิ่งเร้า หรือส่วนประกอบอื่น ๆ ที่แตกต่าง หรือความเชื่อที่บุคคลมีอยู่ในการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งอิทธิพลที่ก่อให้เกิดภาพลวงตา ได้แก่

ก) การเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใด (embeddedness) หมายถึง การต่อเติมสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ลงไปในภาพ ทำให้ภาพที่มองเห็นผิดจากความเป็นจริง เช่น ภาพที่ ๒.๕ เมื่อเราเติมปลายลูกศรและวงกลมลงบนเส้นตรงในลักษณะที่ต่างกัน ทำให้ผู้ดูรู้สึกว่เส้นตรง ab, bc หรือ de และ ef ไม่เท่ากัน ทั้งที่ความจริงแล้วเส้นตรงดังกล่าวมีขนาดเท่ากัน^{๔๑}

ภาพที่ ๒.๕ แสดงการเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในภาพ^{๔๒}

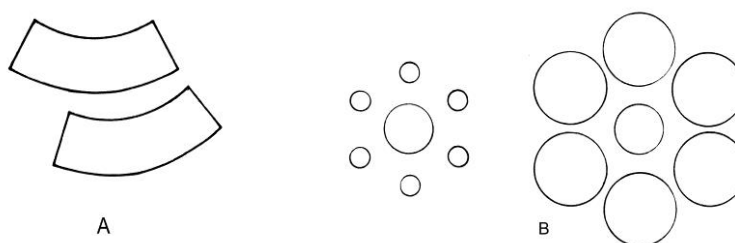
ข) **ขนาดสัมพัทธ์ (relative size)** การตัดสินขนาดของสิ่งเร้าอาจผิดไปจากความจริงได้เนื่องจากตำแหน่งเปรียบเทียบของสิ่งเร้านั้น ๆ ซึ่งแท้จริงแล้วสิ่งเร้านั้น ๆ มีขนาดเหมือนหรือเท่ากัน แต่ถ้าสิ่งเร้านั้นอยู่ในตำแหน่งที่มีสิ่งแวดล้อมต่างกัน หรืออยู่ใกล้หรือไกลสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันก็อาจเกิดภาพลวงตาขึ้นได้ เช่น ภาพที่ ๒.๖ ภาพ A เราจะเห็นภาพ ทั้งสองมีขนาดไม่เท่ากัน ทั้ง ๆ ที่ความจริง

^{๔๐} รศ.ดร.ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๔๑} E. R. Hilgard, Introduction to Psychology, pp. 198 - 199.

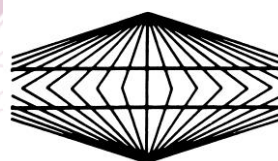
^{๔๒} Ibid., pp. 198.

มีขนาดเท่ากัน และในภาพ B วงกลมตรงกลางที่มีวงกลมเล็ก ๆ ล้อมรอบ ดูใหญ่กว่าวงกลมตรงกลางที่มีวงกลมใหญ่ล้อมรอบ ทั้ง ๆ ที่ความจริงวงกลมตรงกลางทั้งสองภาพมีขนาดเท่ากัน ^{๔๓}

ภาพที่ ๒.๖ แสดงขนาดสัมพัทธ์ของสิ่งเร้า^{๔๔}

ค) การเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง (angle or intersecting line) หมายถึง การประสานกันหรือการตัดกันของเส้นตรง หรือการเกิดมุมต่าง ๆ กันของเส้นที่นำมาประกอบกัน ทำให้การรับรู้ผิดจากความเป็นจริง เช่น ภาพที่ ๒.๗ จะเห็นว่าเส้นระนาบ ๒ เส้นเป็นเส้นตรงขนานกัน แต่ดูเหมือนตรงกลางแอ่นเข้าหากัน^{๔๕}

ภาพที่ ๒.๗ แสดงการเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง^{๔๖}

ความผิดพลาดของการรับรู้ยังขึ้นอยู่กับ การเคลื่อนที่ (movement perception) กล่าวคือ การที่เราเห็นวัตถุเคลื่อนที่ทั้ง ๆ ที่วัตถุนั้นไม่ได้เคลื่อนที่ เนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ได้แก่

ก) การชักจูง (induced movement) เช่น ภาพลวงตาของเมฆและดวงจันทร์ เรา มักจะเห็นว่าเมฆเคลื่อนที่ ส่วนดวงจันทร์อยู่นิ่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกัน

ข) การต่อเนื่องกัน (apparent movement) ทำให้เกิดการรับรู้ว่ารูปที่เห็นอยู่เคลื่อนที่ไป โดยที่รูปนั้นไม่ได้เคลื่อนที่เลย เช่น การเคลื่อนไหวของตัวการ์ตูนบนแผ่นฟิล์ม หรือป้ายไฟต่าง ๆ ซึ่งนำหลอดไฟมาปิด-เปิดด้วยความเร็วที่พอเหมาะ ก็ให้เห็นแสงไฟวิ่งเป็นรูปต่าง ๆ

^{๔๓} Ibid., p. 199.

^{๔๔} Ibid., p. 199.

^{๔๕} Ibid., p. 199.

^{๔๖} Ibid., p. 199.

ค) การเห็นสิ่งเร้าที่หมุนหรือเคลื่อนที่เป็นระยะเวลานานต่อเนื่องกันนานเกินไป เช่น เมื่อจ้องรถไฟที่เคลื่อนที่ไปข้างหน้าเป็นระยะเวลานาน เมื่อรถไฟหยุดจะรู้สึกเหมือนกับว่าทัศนียภาพบริเวณนั้นเคลื่อนที่ไปข้างหน้าด้วยเล็กน้อย^{๔๗}

นอกจากนี้มนุษย์ยังสามารถรับรู้ระยะทางความลึก (distance or depth perception) ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ภาพได้มากกว่าบนแผ่นกระดาษหรือภาพสองมิติ กล่าวคือสามารถรับรู้ระยะความลึกของภาพได้ (ภาพสามมิติ)^{๔๘} และสามารถรับรู้วัตถุหรือสิ่งของบางอย่างที่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ทำให้การรับรู้ของคนเราต่างไปจากที่เห็นในขณะนั้น เช่น วัตถุขนาดเท่ากันวางเรียงกันเป็นแถว ตาเราจะมองเห็นวัตถุที่อยู่ไกลเล็กกว่าวัตถุที่อยู่ใกล้ แต่เรายังรับรู้ว่าเป็นเท่ากัน^{๔๙}

๒. ความเชื่อที่ผิด ๆ (delusion) หมายถึง การสำคัญผิดโดยไม่ยอมรับฟังเหตุผลที่เป็นจริง เช่น การรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีการทรงเจ้าเข้าผี การพึ่งอำนาจลึกลับเพราะเชื่อว่าสามารถให้คุณและโทษได้ เช่น เพื่อให้มีความปลอดภัย เพื่อให้มีความสุขในการดำเนินชีวิต จึงมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ

๓. ความไม่สมบูรณ์ของประสาทสัมผัส เช่น รับประทานยาบางอย่าง หรือดื่มสุรา ซึ่งทำให้การแปลความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิดพลาดไป ทำให้เกิดความผิดปกติของการรับรู้ (hallucination) เช่น เห็นภาพหลอน ได้ยินเสียงแว่วไปเอง ได้กลิ่นที่ไม่มีอยู่จริง นอกจากนี้ความผิดพลาดของการรับรู้ยังขึ้นอยู่กับประสาทสัมผัสที่ไม่ดี เช่น คนชราตาจะฝ้าฟาง คนหูบ่หรือการรับรู้รสอาหารจะผิดไป

๔. ความสำคัญผิดของตนเอง เช่น ไปล่าสัตว์ในป่า เห็นคนเดินตะคุ่ม ๆ อยู่ ใกล้ ๆ นึกว่าเสือ เห็นพุ่มไม้ไหนก็ว่ามีสัตว์ร้าย

๕. การแปลความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิด ซึ่งเกิดจากประสบการณ์เดิมที่มีอยู่น้อยหรือมีความรู้ไม่เพียงพอ เช่น เด็กเห็นแพะบอกว่าแกะ เห็นวัวบอกว่าควาย เป็นต้น เพราะแปลสัมผัสไม่ถูก ไม่เห็นความแตกต่างระหว่างแพะกับแกะ วัวกับควาย ความรู้เดิมจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการรับรู้ ถ้ามีความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับสิ่งเร้าจะทำให้การรับรู้ถูกต้อง

๖. เจตคติ (attitude) หมายถึง ท่าทีหรือความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เมื่อพูดถึงแมลงสาบก็เกิดความรู้สึกเกลียดกลัว หรือเมื่อพูดถึงช็อกโกแลตก็รู้สึกอยากรับประทาน เจตคติมี

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน สถิต วงศ์สวรรค์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

^{๔๙} รศ.ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๖๒.

ทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้ย่อมอยู่ที่ภาวะของสมองและอารมณ์ที่แสดงปฏิกิริยา ต่อสิ่งนั้น ซึ่งสาเหตุ
เนื่องมาจากสิ่งเร้าและประสบการณ์ต่อสิ่งแวดล้อมที่ได้ประสบมา เจตคติแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด^{๕๐} คือ

ก) เจตคตินิยม (positive attitude) หมายถึง ท่าทีความรู้สึกในการยอมรับ ซึ่ง
เป็นไปในทางบวก

ข) เจตคตินิเสธ (negative attitude) หมายถึง ท่าทีความรู้สึกในการไม่ยอมรับ ซึ่ง
เป็นไปในทางลบ

๗. ความต้องการ (desire) มนุษย์มีความต้องการที่แตกต่างกัน แม้จะถูกรื้อด้วยสิ่งเร้า
เดียวกัน เช่น บุคคลที่กำลังหิวกับบุคคลที่กำลังอิ่มจะมีการรับรู้ต่ออาหารแตกต่างกัน

๘. อารมณ์ (emotion) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นจากการรับรู้และการตอบสนองต่อสิ่งเร้า
หรือสิ่งยั่วยุที่มากระตุ้นตัวเราทางจิตใจและร่างกาย เช่น เมื่อมีความโกรธจะแสดงอาการฉุนเฉียว หัว
ใจเต้นแรง ปากสั่น มือสั่น ทำให้ไม่อาจรับรู้หรือรับรู้ไปในทางลบ แต่ถ้าอารมณ์ดี ทำให้รับรู้ไปในทางดี
ซึ่งอารมณ์สามารถสังเกตได้จากการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทางพฤติกรรม

๙. ความตั้งใจ (attention) หมายถึง การจดจ่อยึดมั่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อต้องการ
รับรู้สิ่งนั้น เช่น คนชอบกีฬาฟุตบอลก็จะเลือกรับข้อมูลเกี่ยวกับกีฬา เช่น ดูข่าวและอ่านหนังสือ
เกี่ยวกับกีฬาฟุตบอล

๑๐. วัฒนธรรม (culture) เป็นกรอบของการอ้างอิง (frames of reference)^{๕๑}
หมายความว่า การรับรู้และการเรียนรู้หนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในสภาพสังคม ค่านิยม และ
วัฒนธรรมแห่งหนึ่ง ย่อมเป็นการยากที่จะเห็นว่าการรับรู้และการเรียนรู้นั้นเป็นความจริงและถูกต้อง
ต่อสภาพสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรมในอีกสังคมหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมคนอเมริกันกับคนไทยรับรู้
เรื่องการกอดหรือการทักทายแตกต่างกันไป^{๕๒}

สรุปได้ว่าการรับรู้มีความสัมพันธ์กับการคิด กล่าวคือ เมื่อมีการรับสัมผัส มนุษย์จะคิดว่
การรับสัมผัสนั้นคืออะไร โดยเทียบเคียงกับประสบการณ์เดิม ถ้าหาพบเรียกว่า จำได้ นึกได้ แต่ถ้าไม่
พบ เรียกว่า การลืม โดยไม่สามารถถ่ายทอดสิ่งที่ตนเรียนรู้ได้แล้ว ดังนั้น ความคิดที่เป็นระบบระเบียบ
ทำให้ง่ายต่อการรำลึกถึงความจำที่มีอยู่ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

ในการดำเนินชีวิตการรับรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นมากมาย การรับรู้บางอย่างก็ถูกต้อง
บางอย่างก็ผิดพลาด การรับรู้ของมนุษย์จะถูกต้องหรือผิดพลาดมาน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับ
องค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ เซวอร์ปัญญา การสังเกตพิจารณา ความสนใจ และคุณภาพของจิตใต้
ขณะนั้น และการรับรู้ที่ผิดพลาดเกิดจากองค์ประกอบ ได้แก่ สภาวะบางประการของ สิ่งเร้า ความเชื่อ

^{๕๐} สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๒๑-๒๒.

^{๕๑} สถิติ วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๕๒} ประสาท อิศรปริดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), หน้า ๒๔.

ของแต่ละบุคคล ความไม่สมบูรณ์ของประสาทสัมผัส ความสำคัญผิด การแปลความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิด เจตคติ ความต้องการ อารมณ์ ความตั้งใจ รวมถึงวัฒนธรรมของแต่ละสังคม ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวเหล่านี้ส่งผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์

๒.๑.๘ การประยุกต์ใช้

สำหรับแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตะวันตกนี้เราสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อม ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เนื่องจากว่าในการจัดการเรียนรู้หรือจัดกิจกรรมการเรียนรู้จำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิดทางด้านตะวันตก ซึ่งแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ทางตะวันตกศึกษาในเชิงพฤติกรรมที่มีความจริงที่สามารถพิสูจน์และคาดเดาได้ เนื่องมาจากว่าพฤติกรรมมนุษย์นั้นย่อมถือว่ามีมาจากการคิดเมื่อคิดแล้วย่อมแสดงพฤติกรรมออกมา นักจิตวิทยาหรือนักวิชาการทางด้านตะวันตกจะสามารถให้คำตอบในเรื่องของการเรียนรู้ได้ค่อนข้างชัดเจน และความรู้แบบนี้ย่อมเกื้อกูลต่อการจัดการเรียนรู้เรื่องของการศึกษาการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อม ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมากมากในฐานะที่นักวิจัยสามารถนำเอาองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิด

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่ว่ามนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐหรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการฝึก^{๕๓} เป็นการฝึกฝนพัฒนาตนจนประสบผลสำเร็จไปตามลำดับตามสติปัญญาและความพร้อมของแต่ละบุคคล^{๕๔} การฝึกฝนหรือการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เพราะมนุษย์ต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับโลกในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีการปรับตัวและพัฒนาตนเองตามสภาพแวดล้อม ตามยุค ตามสมัย ตามกาลเวลา เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข เช่นเดียวกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกที่มีความคิดว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองไปในทางที่ดีขึ้นหลังจากการเรียนรู้

๒.๒.๒ ความหมายของการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ “การเรียนรู้” ไว้ว่า เดิมเรามีแต่คำว่า เรียน เวลานี้เมื่อพูดถึงคำว่า เรียนรู้ ในฐานะวิทยาการต่าง ๆ เรามักนิยมตามแนวคิดตะวันตก เราก็เทียบกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning แต่เดิมเราแปลว่าเรียน การศึกษาก็เท่ากับคำว่า เรียน เท่านั้น

^{๕๓} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓.

^{๕๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

เพราะคำว่า เรียน เป็นคำไทยส่วนคำว่า ศึกษา เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต คือ ศึกษา และตรงกับ ภาษาบาลีว่า สิกขา^{๕๕}

การเรียนรู้ต้องมีรู้เป็นแกน และไม่ใช่ว่ารู้อย่างเดียว แต่เรียนเท่าที่รู้ หมายความว่าเรียน คือ รู้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในความหมายนี้เรียนก็มาตรงกับคำว่า พัฒนา ด้วย แต่คำว่าเรียน ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ก็คือ ศึกษา นั่นเอง^{๕๖}

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ในหนังสือปรัชญาการศึกษาไทยว่า “การเรียนรู้” iva “การศึกษา (สิกขา) ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค = พรหม จริยะ) ซึ่งมีปัญญาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๕๗}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศึกษา” iva คำว่าศึกษาในภาษาไทยอาจจะแคบไป ภาษาบาลีว่า สิกขา ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ศิกษา คำ ๓ คำนี้ แม้จะแตกต่างกันโดยชื่อหรือโดยพยัญชนะแต่ก็เป็นคำ เดียวกัน สิกขา ในภาษาบาลี หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ การทำเพื่อให้ดับทุกข์โดยสิ้นเชิงรวมถึงความรู้ด้วย เพราะฉะนั้นความรู้กับการปฏิบัติต้องไปด้วยกันไม่แยกกัน^{๕๘}

ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่าการเรียนรู้หรือหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้นเรียกว่า สิกขา หรือ ศิกษา วิถีชีวิตคือการศึกษา วิถีชีวิตที่ดีประกอบด้วยระบบการอยู่ร่วมกันที่ดี คือ ศีล หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปกติ ระบบการอยู่ร่วมกันของชีวิตควรจะต้องประกอบด้วยการพัฒนาจิตและพัฒนาปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วย ทำให้ระบบการอยู่ร่วมกันดียิ่ง ๆ ขึ้น ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ที่เรียกว่าการศึกษาทั้ง ๓ หรือไตรสิกขานั้น เพราะเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด วิถีชีวิตทั้งหมดคือการศึกษ การศึกษาจึงไม่การเรียนรู้วิชา^{๕๙}

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”, ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย,ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๕๗} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท, ๒๕๒๘), หน้า ๔๘.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๙๙-๑๒๐.

^{๕๙} ประเวศ วะสี, “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”, ใน **พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑: ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒): ๑๑๕-๑๑๖.

สุนน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของ ผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของ สติปัญญา^{๖๐}

อนึ่ง คำว่าการเรียนรู้ ตรงกับคำว่าการศึกษาเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ ซึ่งคำว่า การศึกษา นั้นใน พระพุทธศาสนามีคำที่ตรงกับการคำนี้อยู่ ๒ คำคือ (๑) คำว่า สิกขา การศึกษา, การสำเหนียก, การ เรียน, การฝึกฝนปฏิบัติ, การเล่าเรียนให้รู้เข้าใจ และฝึกหัดปฏิบัติให้เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตน หรือให้ทำได้ทำเป็น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปจนถึงความสมบูรณ์หรือ ข้อที่ จะต้องศึกษาหรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาบุคคล^{๖๑} (๒) คำว่า ภาวนา หมายถึง การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ^{๖๒} ซึ่งในภาษาไทยตรงกับคำว่า “พัฒนา” เหตุที่ใช้ คำว่า การศึกษา ตรงกับคำว่า สิกขา และคำว่าภาวนา เพราะ คำว่าสิกขานั้นเป็นคำที่มีความหมาย โดยตรงคือ หมายถึง สิ่งที่ต้องศึกษา หรือข้อที่จะต้องศึกษา ส่วนที่ใช้คำว่า ภาวนาหรือพัฒนา นั้นใช้ เป็นคำที่มีความหมายอ้อม เป็นคำที่ไม่ได้มีความหมายตรง แต่ก็หมายถึงการศึกษา เพราะการศึกษา นั้นเป็นเครื่องมือหรือเป็นแนวทางของการพัฒนาให้เป็นบุคคลที่มีสติปัญญาดีขึ้น จึงสามารถใช้คำว่า ภาวนาได้

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการชาวพุทธได้ให้ความหมายของคำว่าการศึกษาเอาไว้อีกหลาย ประการดังต่อไปนี้ คำว่าการศึกษา หมายถึง กระบวนการพัฒนาขั้น ๕ หรือการเรียนรู้ในเรื่องของ ตนเองเพื่อพัฒนาตนเอง^{๖๓} หรือการศึกษา คือการเพื่อพัฒนามนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ จะได้โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณสัตว์ และมีการประพฤติกะทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดย สมบูรณ์^{๖๔} หรือการศึกษาคือการพัฒนาคนให้รู้จักเป็นอยู่ได้อย่างดี โดยสอดคล้องกับความจริงของ ชีวิตที่เป็นไปตามธรรมดานี้เอง เราเอาความจริงธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์^{๖๕}

^{๖๐} สุนน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน **วิธีการเรียนรู้ ของคนไทย: ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิธีการเรียนรู้ ของคนไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: มหา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๔๖.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^{๖๓} สาโรช บัวศรี, **ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ในศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาค ๑ ปรัชญาการศึกษา**, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: กราฟิ กอาร์ต, ๒๕๒๖), หน้า ๗.

^{๖๔} พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรมภาคต้น**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘), หน้า ๑๒๑.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธ ธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖-๒๐.

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นคำว่า เรียนรู้ เรียน ศึกษา ศึกษา และพัฒนาจึงเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ โดยที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ ศึกษา แปลว่า ธรรมชาติอันบุคคลพึงศึกษา ปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา การพัฒนา การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม^{๖๖}

๒.๒.๓ หลักการสำคัญของเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา

สำหรับหลักการสำคัญของเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนานั้นมีพื้นฐานอยู่ที่ตัวมนุษย์และสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ก็คือสิ่งแวดล้อมและกฎของธรรมชาติ โดยที่หลักการพื้นฐานดังกล่าวสามารถที่จะพิจารณาได้ดังนี้

๑. หลักที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ พุทธศาสนาเห็นว่า มนุษย์นั้นเกิดมาแล้วเต็มไปด้วยความทุกข์ ถูกความทุกข์บีบคั้นโดยความทุกข์นั้นก็เกิดมาจาก กิเลสตัณหา ได้แก่ โลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดมาจากการรับรู้หรือกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ กิเลสทำให้เกิดอวิชชา คือความไม่รู้ เมื่อมีความไม่รู้ก็จะก่อให้เกิดความทุกข์ได้ ดังนั้น เมื่อมนุษย์มีกิเลสและก่อให้เกิดอวิชชานั้น ย่อมจะต้องมีแต่ความทุกข์เป็นธรรมดา เหตุเพราะพระพุทธศาสนานั้นยอมรับว่าสรรพสิ่งในโลกนั้นมีสภาพเป็นทุกข์ คือเต็มไปด้วยปัญหา ดังนั้น เมื่อชีวิตมันมีทุกข์หรือปัญหาพระพุทธองค์จึงเสด็จออกบรพพาเพื่อแสวงหาความดับทุกข์ทั้งที่เป็นทุกข์ของพระองค์เองและเมื่อตรัสรู้แล้วก็เสด็จไปเทศนาสั่งสอนผู้อื่นเพื่อให้หลักคำสอนในการบรรเทา หรือดับทุกข์ของคนเหล่านั้น ดังนั้น หลักคำสอนและสิ่งที่สอนพระพุทธองค์ก็ทรงย้ำว่าทรงสอนเพื่อการดับทุกข์เท่านั้นดังพระพุทธพจน์ว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราสอนแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”^{๖๗} เหตุที่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าชีวิตเต็มไปด้วยทุกข์ ทั้ง ๆ ที่ชีวิตก็มีความสุขอยู่ด้วย เหตุผลคือสุขก็ดีทุกข์ก็ดีมีสภาพที่ไม่คงที่เพราะความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ แต่ในระหว่างทุกข์และสุขทุกข์ดูเหมือนจะอยู่กับมนุษย์มากกว่าสุข ดังนั้น จึงทรงสอนในเรื่องของทุกข์หรือตัวปัญหามากกว่า

๒. หลักการที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ พุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติอย่างหนึ่ง คือ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๖๘} เพราะความที่มนุษย์เป็นผู้ที่มีธรรมชาติที่สามารถฝึกฝนได้ พัฒนาได้ การฝึกฝนและพัฒนาของมนุษย์ไม่ได้เกิดมาจากการบีบบังคับของใคร แต่เป็นความสามารถที่มนุษย์สามารถที่จะกำหนดการพัฒนาตนเองได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่าการศึกษาแบบไตรสิกขา คือ การศึกษาเรียนรู้ด้านระเบียบวินัยภายนอกคือศีล การเรียนรู้การพัฒนาจิตเรียกว่าสมาธิ และการเรียนรู้พัฒนาในระดับปัญญาซึ่งถือว่าเป็นการเรียนรู้ในระดับที่ลึกซึ้งกว่า หรือมนุษย์นั้นสามารถฝึกฝน

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๐๓.

^{๖๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๒๗๖.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๑.

พัฒนาให้เป็นคนที่ดีได้ มนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างโดยใครหรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น พระเจ้า เป็นต้น มนุษย์เกิดมาจากเหตุปัจจัยและมีทุกข์เพราะเหตุปัจจัย หากมนุษย์รู้หลักในการพัฒนาตนเองก็สามารถที่จะหลุดพ้นจากความไม่รู้หรืออวิชชาได้

๓. หลักที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติ พุทธปรัชญาเห็นว่าจักรวาลหรือโลกนี้มีกฎธรรมชาติหลายๆ ประการที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของโลก โดยที่กฎธรรมชาตินั้นก็ได้แก่ (๑) กฎอิทัปปัจจยตา (๒) กฎปฏิจจสมุปบาท (๓) กฎไตรลักษณ์ และ (๔) กฎแห่งกรรม ซึ่งกฎที่กล่าวมานั้นเป็นหลักแห่งความเป็นไปของโลกและจักรวาลและเป็นกฎที่มนุษย์เองจะต้องตกอยู่ภายใต้กฎเหล่านั้น และพุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์สามารถที่จะเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้เข้ากับกฎเหล่านั้นได้

หลักการสำคัญของพุทธศาสนา การเรียนรู้ที่เราจะรู้จักกันว่าเป็นหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ คือ หลักไตรสิกขา ได้แก่^{๖๙} (๑) การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา (๒) การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพและสมรรถภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตสิกขา (๓) การฝึกอบรมทางปัญญาให้เกิดความรู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถ่วงในสิ่งต่างๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ได้ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา^{๗๐} โดยหลักการศึกษา ๓ ประการนี้จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยชน หรืออริยมรรค แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน ได้แก่ มรรค อันมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ)^{๗๑}

๒.๒.๔ หลักการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา: ไตรสิกขา

สำหรับประเด็นที่จะกล่าวต่อไปก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของการศึกษาทางพระพุทธศาสนาว่าอะไรคือเนื้อหาหรือหลักของการศึกษาของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งคำตอบที่ชัดเจนที่สุดสำหรับคำถามนี้ซึ่งมีนักการศึกษาชาวพุทธหลายท่านได้ให้ทัศนะหรือลงความเห็นไว้ตรงกันก็คือ หลักไตรสิกขา คือหลักการหรือเนื้อหาของคำว่าการศึกษาของพระพุทธศาสนา

^{๖๙} พระราชวรมณี, *ปรัชญาการศึกษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลดลิมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๖-๑๖๘.

^{๗๐} อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘., ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๔๙.

^{๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๒.

๑) คำสอนเรื่องไตรสิกขา

สำหรับคำว่าไตรสิกขานั้น คำสอนที่เป็นหลักการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย จิต และปัญญา ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา^{๗๒} ซึ่งมีรายละเอียดเป็นคำอธิบายดังต่อไปนี้

(๑) อธิศีลสิกขา คือการฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เข้ามา ว่าโดยสาระก็คือการดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามเกื้อกูลประโยชน์ ช่วยรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะในทางสังคมให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุก ๆ คนจะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือปฏิบัติตามมรรคได้ด้วยดี

(๒) อธิจิตตสิกขา คือการฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่ เอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิเข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกให้จิตใจเข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใสเป็นสุข บริสุทธิ์ปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะสมแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามความเป็นจริง

(๓) อธิปัญญาสิกขา คือการฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ ความคิดความเข้าใจ ที่ถูกบิดเบือน อำพราง หรือพรางมัว เพราะอิทธิพลของกิเลส มีอวิชชาและตัณหาเป็นผู้นำ ที่ครอบงำจิตใจอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้ผ่องแผ้วใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้น สงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแนบเนียนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๗๓}

ในองค์แห่งการศึกษานี้ถือได้ว่าเป็นแก่นคำสอนสำคัญของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด หรืออาจกล่าวได้ว่า คำสอนทั้งหมดของพระพุทธศาสนาล้วนออกมาจากไตรสิกขาทั้ง ๓ ประการนี้ทั้งนั้น ซึ่งหลักฐานยืนยันในเรื่องนี้ก็มาจากการนิพนธ์ของพระภิกษุชาวรัสเซียที่เข้าเฝ้าพระพุทธองค์

^{๗๒} องค์.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘, ชุม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๔๙.

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘) หน้า ๙๑๔-๙๑๖.

ว่าสิกขาบทมันเยอะมากไม่รู้จะศึกษาอย่างไร พระพุทธองค์เลยตรัสสอนว่าหากไม่สะดวกในการศึกษาสิกขาบทที่มีมากมายอย่างนั้นก็ศึกษาแค่ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้นได้หรือไม่ ภิกษุชาววัชชีก็ตอบว่าได้แล้วนำเอาหลักไตรสิกขานี้ไปปฏิบัติที่สุตกัปปบรรลุมรรคได้เช่นเดียวกัน^{๗๔}

นอกจากนั้นแล้ว ในหลักคำสอนเรื่องไตรสิกขานี้ยังสามารถที่จะอนุเคราะห์เข้ากับอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้^{๗๕} เนื่องจากว่าเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน เนื่องจากมรรคเป็นแนวทางวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ไตรสิกขาเป็นการฝึกฝนอบรมเมื่อรวมกันเข้าจึงเป็นการฝึกฝนอบรมตามแนวทางที่ดีงามและประเสริฐ ดังนั้น มรรค ๘ มุ่งให้มีวิถีชีวิตที่ดีงาม หรือการดำเนินชีวิตที่ดีงามตามแนวทาง ขณะที่ไตรสิกขามุ่งฝึกฝนอบรมให้มนุษย์หรือผู้เรียนได้รับการฝึกฝนอบรม มรรคและไตรสิกขา จึงเป็นการศึกษาที่มุ่งเป้าหมายเดียวกัน

๒.๒.๕ ประเภทการเรียนรู้หรือประเภทความรู้

จากกระบวนการของการรับรู้ เมื่อมนุษย์เกิดการรับรู้ จะเกิดการเรียนรู้หรือเกิดเป็นความรู้ขึ้น เมื่อกล่าวถึงประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา พบว่ามีการแบ่งประเภทของความรู้ ออกไปต่าง ๆ กันมากมายตามเหตุและผลแห่งธรรมนั้นเพื่อให้ครอบคลุมหลักธรรม ในพระพุทธศาสนามากที่สุด ในที่นี้จึงแบ่งประเภทของความรู้ตามพัฒนาการทางปัญญาภายในขอบเขตของการรับรู้และการเรียนรู้ ดังนี้

๑) ความรู้ระดับวิญญาณหรือการรับรู้ (consciousness) คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในของมนุษย์อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบอารมณ์หรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้รับรส การสัมผัสถูกต้องกับกายหรือวัตถุ และใจได้รับอารมณ์ เกิดเป็นความรู้ขึ้น เรียกว่า วิญญาณ หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ คือการรู้แจ้งทางตา ความรู้ระดับวิญญาณมีลักษณะง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เพียงแต่ตาเห็นรูปก็รู้ว่าเป็นรูป ยังไม่รู้ถึงรายละเอียดและความหมายใด ๆ ของรูปนั้น ๆ กล่าวคือ รู้เพียงว่าเป็นรูป แต่ไม่รู้ว่า เป็นรูป ของใคร รูปอะไร หรือแม้หูได้ฟังเสียงก็เช่นเดียวกัน เรารู้ว่าเป็นเพียงเสียงแต่ไม่รู้ชัดว่าเป็นเสียงของใครหรือเสียงอะไร เป็นต้น

๒) ความรู้ระดับสัญญา (perception) หมายถึง ความรู้ที่เกิดสืบเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญาณ กล่าวคือ การรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์หรือสิ่งเร้านั้น ๆ เช่น เมื่อตา

^{๗๔} ดังปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ วัชชีปุตตสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล ท่านจงศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑ เมื่อใด ท่านจักศึกษาอธิศีลสิกขาก็ดี จักศึกษาอธิจิตตสิกขาก็ดี จักศึกษาอธิปัญญาสิกขาก็ดี เมื่อนั้น เมื่อท่านนั้นศึกษาอธิศีลสิกขาอยู่ก็ดี ศึกษาอธิจิตตสิกขาอยู่ก็ดี ศึกษาอธิปัญญาสิกขาอยู่ก็ดี จักละราคะ โทสะ โมหะ เสียได้ เพราะละราคะ โทสะ โมหะ เสียได้ท่านนั้นจักไม่กระทำความเป็นอกุศล จักไม่เสพกรรมที่เป็นบาป ดู องค์. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๒. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๘/๓๔๓.

^{๗๕} องค์. (ไทย) ๒๐/๕๒๔/๑๘๖.

เห็นรูปและเกิดเห็นว่าเป็นรูปแล้ว จะเกิดความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะและรายละเอียด ของรูปว่าเป็นรูปอะไร รูปใคร เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวนี้เรียกว่า ความกำหนดได้หมายรู้ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้วเก็บบันทึกรวบรวมไว้เป็นวัตถุดิบของความคิดต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จักจำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่งๆ ขึ้นไป โดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่า กับความรู้ใหม่ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิด สืบเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญูณ กล่าวคือ เป็นการรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์หรือสิ่งเร้านั้น ๆ ความรู้ระดับสัญญาแบ่งได้เป็น ๖ ชนิดตามทางแห่งการรับรู้ คือ รูปสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรูป) สัทสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเสียง) คันธสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับกลิ่น) รสสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรส) โภกสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับสิ่งที่ต้องกาย) ธรรมสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเรื่องในใจหรือสิ่งที่ใจรู้และนึกคิด) เช่น เมื่อเราเห็นผู้หญิงคนหนึ่งที่เป็นเพื่อนแนะนำให้รู้จักว่าชื่อกัลยา ภาพผู้หญิงชื่อกัลยาและเสียงของเพื่อนว่ากัลยาจะไปเก็บไว้ที่จิตของเราหลายวันจากนั้นเราได้พบเห็นผู้หญิงที่ชื่ออีกกัลยาอีกก็จำหน้าและชื่อเขาได้ด้วย ความจำได้นี้เรียกว่าสัญญา หรือขณะที่ชะนีร้อง เสียงของชะนีก็จะไปเก็บอยู่ในจิตของเรา เมื่อเพื่อนขอให้ทำเสียงชะนีร้องให้ฟัง เราก็สามารถทำเสียงของชะนีได้ แสดงให้เห็นว่าเราสามารถถ่ายทอดเสียงที่เก็บอยู่ในจิตออกมาเป็นเสียงได้ สิ่งที่เก็บอยู่ในจิตของเราไม่ว่าจะเป็นภาพต่าง ๆ กลิ่น รส โภกสัญญา ธรรมารมณ์ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน^{๗๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แบ่งสัญญาตามสภาพที่ปรุงแต่งว่ามี ๒ ระดับ ได้แก่

ก. สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่าสีเขียว ขาว ดำ แดง แข็ง อ่อน รสเปรี้ยว หวาน รูปร่างกลม แบน ยาว สั้น ฯลฯ

ข. สัญญาซ้อนเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง หรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น หมายรู้ว่าสวย น่าเกลียด น่าชิง ว่าไม่เที่ยง ว่าไม่ใช่ตัวตน ฯลฯ สัญญาซ้อนเสริมนี้แบ่งได้เป็น ๒ ชนิด คือ

(๑) ปัญญสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล คือ สัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเครื่องเน่นซ้ำ คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก่อให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้ความรู้บิดเบือนไป เช่น หมายรู้ลักษณะอาการที่เราหวงแหนเป็นเจ้าของ หมายรู้ลักษณะอาการหลงในอำนาจของตน หมายรู้ลักษณะอาการในผู้อื่นที่ตนเห็นว่าด้อยกว่า ฯลฯ

(๒) วิชชาภาคิยสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ สัญญาที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามในแนวทางของกุศลธรรม เช่น หมายรู้ลักษณะอาการซึ่งแสดงภาวะที่เป็นเหตุปัจจัย ภาวะที่ไม่เที่ยง ภาวะที่ไม่มีตัวตน ฯลฯ^{๗๗}

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

๓) ความรู้ระดับทฤษฎี (conception) หมายถึง ความเห็น ความเข้าใจโดยนัย เหตุผล ที่เกิดจากการพิจารณาเปรียบเทียบแล้วสรุปลงเป็นข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ ทรรศนะ แนวคิด หรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุผลมากหรือน้อย หรือไม่ประกอบด้วย เหตุผล หรืออาจเป็นความรู้ที่เกิดจากภายนอก เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีลักษณะเป็นนามธรรมลึกซึ้งยิ่งกว่าความรู้ระดับวิญญาณ และสัญญา เช่น เมื่อสารีบุตรปริพาชกได้ฟังธรรมที่พระอัสสชิแสดงว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับธรรมเหล่านั้น”^{๗๘} เป็นเหตุให้สารีบุตรปริพาชกพิจารณาธรรมที่พระอัสสชิแสดง และสังเคราะห์ลงเป็นความคิดรวบยอดว่า ธรรมนั้นเป็นทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ การรู้จักทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ของสารีบุตรปริพาชกจึงเป็นความรู้ระดับทฤษฎีและความเห็น

ความเห็นความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เป็นไปเพื่อสร้างกิเลส เรียกว่า มิจฉาทฤษฎี มี ๓ อย่าง คือ

- (๑) อภิริยาทฤษฎี แปลว่า ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
- (๒) อเหตุกทฤษฎี แปลว่า ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
- (๓) นัตถิกทฤษฎี แปลว่า ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสถานะที่จะ

กำหนดเอาเป็นหลักได้^{๗๙}

ส่วนความรู้ที่ตรงกับความเป็นจริง เช่น เห็นว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว มารดาเป็นผู้มีคุณ เรียกว่า สัมมาทฤษฎี กล่าวถึงสัมมาทฤษฎีในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ ๔^{๘๐}

๔) ความรู้ระดับญาณ (insight) เป็นความรู้ที่พัฒนามาจากความรู้ระดับทฤษฎี ซึ่งความรู้ระดับทฤษฎีเป็นความรู้ที่ยังคลุมเครือไม่แจ่มชัด แต่ความรู้ระดับญาณจะปรากฏแจ่มชัด ไม่ใช่รู้ส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นความรู้ที่สมบูรณ์ เป็นความหยั่งรู้ เป็นความรู้บริสุทธิ์ เป็นความรู้ตรงตามสภาวะ หรือกล่าวได้ว่า ญาณคือความรู้บริสุทธิ์ที่สว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ

ญาณมีหลายระดับ บางที่เป็นความรู้ที่ผิด เพราะมีความรู้สึกลึบติดของตน บางที่เป็นความรู้บางส่วนไม่สมบูรณ์ แต่ก็เป็ความรู้บริสุทธิ์ บางครั้งญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยความคิดเหตุผล โดยไม่ขึ้นต่อเหตุผล แต่สัมพันธ์กับตัวสภาวะที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้นหรือรู้อารมณ์ตามสภาวะ

ความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ระดับสูงของมนุษย์ ความรู้ระดับญาณอาจเกิดขึ้นได้หลายวิธี เช่น บุคคลที่มีปัญญาเพียงแต่ได้ฟังคำบางคำหรือประโยคบางประโยค หรือเห็นเหตุการณ์ที่สะท้อนใจ

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๓.

^{๗๙} ฐานายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔-๑๐๒/๔๗-๑๐๙.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

บางอย่างก็อาจก่อให้เกิดญาณขึ้นมาได้ แต่สำหรับบุคคลทั่วไปญาณสามารถเกิดขึ้นได้โดยการกระทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ

ความรู้ระดับญาณจึงเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุด เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดของมนุษย์ เท่าที่มนุษย์จะพัฒนาไปให้ถึงได้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากปุถุชนหรือบุคคลธรรมดาทั่วไปสู่อริยบุคคล

ความรู้ระดับวิญญาน สัญญา ทิฐิ และญาณ จึงมีความสัมพันธ์กัน โดยสัญญาเป็นความรู้ที่สืบเนื่องมาจากวิญญาน ทำให้มีการรู้จัก จำได้ เกิดเป็นการกำหนดหมาย ทิฐิเกิดจากสัญญา^{๘๑} คือเมื่อกำหนดหมายสิ่งต่าง ๆ อย่างไรก็จะลงความเห็นสรุปเอาว่าเป็นอย่างนั้น ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์

ญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสัญญา เช่น ชายคนหนึ่งมองเห็นคางคกถูกรถทับตาย เกิดวิปัสสนาญาณขึ้น มองเห็นความไม่เที่ยงแท้ยั่งยืนในสิ่งทั้งหลาย ญาณที่เกิดขึ้นนั้นอาศัยสัญญามากมายเป็นเหตุ เช่น สัญญาเกี่ยวกับความตาย ความสิ้นสุดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของ สิ่งทั้งหลาย ปัญญาที่ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาเหล่านั้นทำให้เกิดญาณดังกล่าว

ญาณทำให้เกิดทิฐิได้ ดังตัวอย่างเรื่องของพกรพรมที่มีญาณระลึกชาติได้ยาวนานไม่มีที่สิ้นสุด มองเห็นสัตว์ทั้งหลายเกิดดับนับไม่ถ้วน แต่ตนเองคงอยู่อย่างเดิมตลอดจึงเกิดทิฐิ หลงยึดว่าภาวะแห่งพรมนั้นคงอยู่ตลอดไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ไม่มีเหตุให้เกิด ไม่มีทุกข์ พรมเป็นผู้สร้างและบันดาลสิ่งต่าง ๆ สภาวะแห่งพรมนั้น คงอยู่ตลอดไป^{๘๒} จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าทิฐิระดับสูงมักเกิดจากการได้ญาณบางอย่างขึ้นก่อน

ทิฐิเป็นเครื่องช่วยให้เกิดญาณได้ ดังจะเห็นได้ว่าทิฐิเป็นผลจากความคิดและเป็นข้อยึดถือของผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญามาก หรือเจ้าลัทธิทั้งหลาย^{๘๓} และเป็นทิฐิที่มีเหตุผลมาก ถ้าไม่มีความยึดติดนั้นมากจนเกินไปและรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดญาณ ซึ่งช่วยให้ก้าวหน้าต่อไป

ดังนั้นเมื่อทิฐิหรือญาณเกิดขึ้นก็ย่อมมีการกำหนดหมายตามทิฐิหรือญาณนั้น เกิดเป็นสัญญาใหม่ขึ้นอีก ทิฐิและญาณจึงทำให้เกิดสัญญาซึ่งเป็นเครื่องประกอบของความรู้และความคิดอื่นอีกต่อไป ทิฐิโดยส่วนมากมักทำให้เกิดสัญญาใหม่ที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้องและแก้สัญญาที่ผิดพลาด

ความรู้ระดับวิญญาน สัญญา ทิฐิ และญาณ มีผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ระดับวิญญานและสัญญามีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมองเห็น และการเข้าใจสิ่งแวดล้อมรอบตัว รวมถึงการที่จะสร้างความรู้อย่างอื่นอีกต่อไป แล้วสรุปลงความเห็นว่าเป็นอย่างนั้น

^{๘๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๗/๑๓๔.

^{๘๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

^{๘๓} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๔.

ความเห็นหรือทฤษฎีมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกและวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ แต่มักกลายเป็นเครื่องปิดกั้นไม่ให้เห็นความจริงด้านอื่น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ ส่วนความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ที่ลึกซึ้ง กระจ่างชัดที่สุด เป็นปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ความรู้ระดับนี้ทำให้มองเห็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง อย่างทะลุปรุโปร่ง มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างแท้จริงและถาวร

๒.๒.๖ กระบวนการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญของชีวิต ตราบใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร จะมีพฤติกรรมอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่ว่า มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยรูปขันธ์ (ร่างกาย) ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ หรือธาตุ ๔ และนามขันธ์ (จิตใจ) ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึกลึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (การคิด) และวิญญาณ (จิตใจ)^{๘๔} ทั้งรูปขันธ์ (ร่างกาย) และนามขันธ์ (จิตใจ) ประกอบเข้าเป็นชีวิตและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ร่างกายต้องอาศัยจิตใจจึงจะแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ และจิตใจต้องอาศัยร่างกายคอยรับรู้อารมณ์ภายนอก หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นผู้รับรู้อารมณ์โลก ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น

ส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น^{๘๕}

จากพุทธพจน์นี้ คำว่าโลกตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็คือ อายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ) กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณฺ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอกจะเกิดเป็นความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะขึ้น หรือเรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายใน

^{๘๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐.

^{๘๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

กับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น ตากระทบวัตถุสิ่งหนึ่งเกิดการเห็นขึ้น เรียกว่า เกิดวิญญาณทางตา แสดงให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

จักขุ (ตา)—กระทบ → รูป (รูป) ————— เกิดความรู้ → จักขุวิญญาณ (เห็น)
 โสตะ (หู)—กระทบ → สัทธะ (เสียง) ————— เกิดความรู้ → โสทวิญาณ (ได้ยิน)
 จ्ञานะ (จมูก)—กระทบ → คันธะ (กลิ่น) ————— เกิดความรู้ → จ्ञานวิญาณ (ได้กลิ่น)
 ชิวหา (ลิ้น)—กระทบ → รส (รส) ————— เกิดความรู้ → ชิวหาวิญาณ (รู้รส)
 กาย (กาย)—กระทบ → โณภูฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) — เกิดความรู้ → กายวิญาณ (รู้สิ่งที่ถูกต้องกาย)
 มโน (ใจ)—กระทบ → ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) — เกิดความรู้ → มโนวิญาณ (รู้สิ่งที่ใจนึกคิด)

ภาพที่ ๒.๘ แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ^{๘๖}

จากภาพ ๒.๘ ตั้งแต่ตากระทบรูปจนถึงกายกระทบโณภูฐัพพะ เป็นการกระทบกันทางวัตถุสามารถเข้าใจได้ง่าย ส่วนใจกระทบธรรมารมณ์นั้น ใจเป็นสิ่งที่รับรู้เช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น ในบางขณะเราไม่ได้สัมผัสสิ่งใดจากภายนอกเลย ไม่ว่าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ใจเกิดการรับรู้ขึ้นมาจากการที่นึกถึงภาพผู้ชายคนหนึ่งที่เคยเห็น (ขณะนั้นไม่มีผู้ชายคนนั้นหรือรูปของผู้ชายคนนั้นให้เห็นด้วยตา) ภาพของผู้ชายคนนั้นมาจากความจำ สิ่งที่ใจรับรู้ดังกล่าว เรียกว่า ธรรมารมณ์ ซึ่งสิ่งที่รับรู้ด้วยใจในเรื่องต่างๆ เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ และทำให้คิดปรุงแต่งได้มากมาย

ดังนั้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่าง คือ

๑. อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๒. อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)

๓. วิญญาณ คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน^{๘๗}

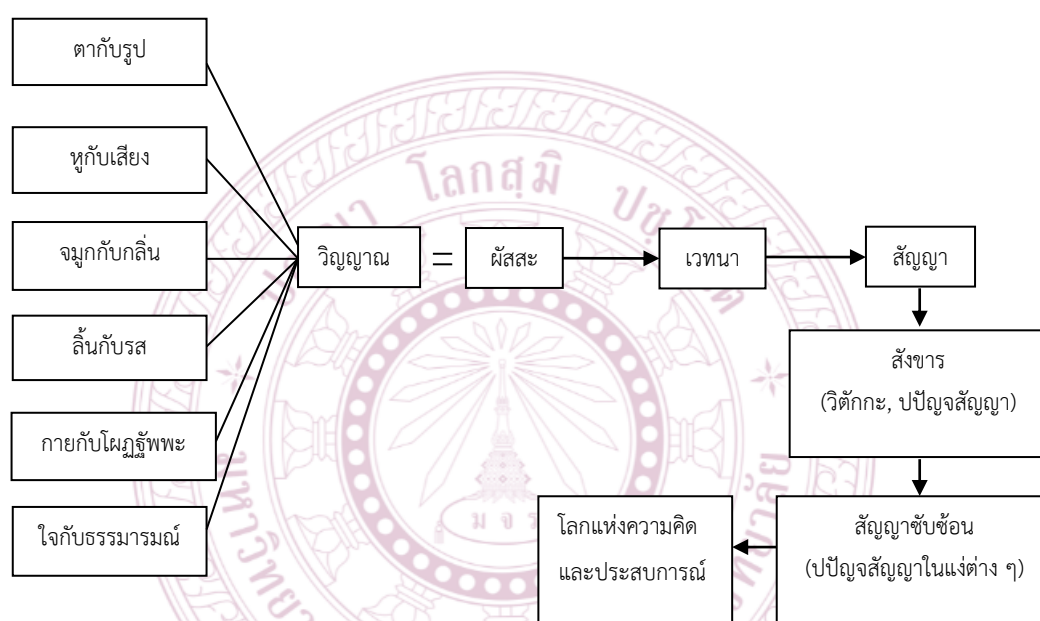
องค์ประกอบทั้งสามข้างต้นนี้เมื่อประจวบกันเข้าพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ แปลว่าการกระทบ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญหรือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการเรียนรู้ ถ้าไม่มีผัสสะการรับรู้และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หมายความว่า เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนธรรมก็ดำเนินต่อไป คือ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เวทนา หมายถึงความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ที่รับรู้ นั้น ได้แก่ ความรู้สึกสุขสบาย (สุขเวทนา) ความรู้สึกไม่สบาย (ทุกข์เวทนา) หรือความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุขเวทนา)^{๘๘} กล่าวคือ ถ้าสุขสบายหรือชอบใจก็ตื่นรณปรารณา (ค้นหา) ถ้าไม่สบายหรือไม่ชอบใจก็อยากให้พ้นจากสภาพนั้น ๆ (วิเวกค้นหา) ซึ่งความสุขสบายหรือความไม่สุขสบายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นประสบการณ์

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๐๓.

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓, ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/

แต่ละอย่างที่ผ่านมาจิตจะจำไว้ (สัญญา) เช่น เมื่อเด็กเห็นเตารีดที่กำลังร้อนอยู่ ครั้งแรกที่ยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร เมื่อเอามือไปจับ (ผัสสะ) เกิดการรับรู้เป็นทุกขเวทนาขึ้นคือรู้สึกทุกข์เพราะความร้อน แล้วจิตเอาไปจำไว้ว่าถ้าจับเตารีดจะมีความทุกข์ เมื่อเด็กเห็นเตารีดอีกก็จะไม่จับเพราะรู้ว่าร้อน การรู้นี้มาจากความจำ และการที่เอามือไปจับหรือไม่จับนั้นต้องผ่านความคิดและเจตจำนงหรือความจงใจ เจตจำนงนี้ขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา กล่าวคือ ก่อนที่จะรู้ว่าเตารีดร้อนเด็กต้องการจับ หลังจากรู้ว่าเตารีดร้อนและเมื่อเห็นอีกก็จำได้ จึงไม่ต้องการจับ การต้องการหรือไม่ต้องการนั้นเกิดจากการคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นภาพกระบวนการของการรับรู้ได้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๙ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา

จากภาพที่ ๒.๙ เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ตากับรูป เป็นต้น จนถึงเวทนา จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ตามธรรมชาติหรือกระบวนการรับรู้แบบวิวิธ^{๘๙} เวทนาเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้การรับรู้ถูกต้องสมบูรณ์ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ อย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต (เช่น เด็กจับเตารีดแล้วร้อน) ควรหลีกเลี่ยง หรือสิ่งใดที่เกื้อหนุนแก่ชีวิต ควรนำมาใช้ประโยชน์ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนสมบูรณ์^{๙๐} แต่ถ้ากล่าวตามหลักการของกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ การรับรู้เกิดขึ้นจากอายตนะแล้วเสร็จสิ้นที่ผัสสะ กล่าวคือ มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ยังไม่มีการคิดพิจารณาวิเคราะห์ตัดสินใด ๆ ยังไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เข้ามาเกี่ยวข้อง จากเวทนา สัญญา

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

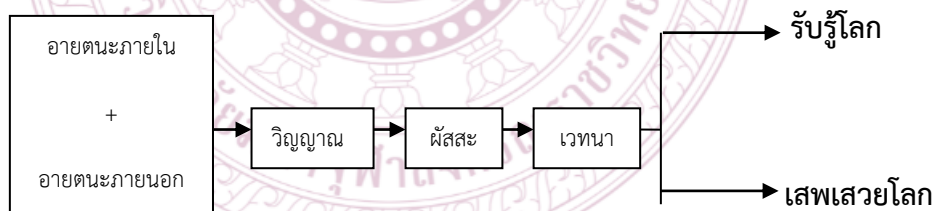
สังขาร เป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวัฏฏ์^{๙๑} กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้เป็นความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ (เวทนา) และมีการจำได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (สัญญา) เมื่อเกิดการจำได้ก็มีการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการปรารถนา (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฏฐิ^{๙๒} ทำให้มองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ติดอยู่ในทุกข์ และไม่สามารถข้ามพ้นความทุกข์ไปได้

ดังนั้นมนุษย์คิดอย่างไรและแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไร การรับรู้ของมนุษย์จะดำเนินไปตามความเป็นจริงหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงขึ้นอยู่กับเวทนา เช่นเดียวกันอายตนะย่อมมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น จากกระบวนการรับรู้ดังกล่าวอายตนะจึงเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ

(๑) เป็นช่องทางรับรู้โลก กล่าวคือ เป็นเครื่องมือสื่อสารทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแหล่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และเป็นไปด้วยดี

(๒) เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นช่องทางที่มนุษย์รับอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้ ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ความสนุกสนาน รื่นเริง ความเสียใจ ความหดหู่ท้อแท้ใจ ฯลฯ ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ^{๙๓}

แสดงให้เห็นเป็นภาพการทำหน้าที่ของอายตนะได้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ

จึงสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบคือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญาณหรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๙๒} ตูรายละเอียดยใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

^{๙๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘-๓๙.

แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิณฺณิ สัณฺญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา สัณฺญาในขั้นนี้จะเป็นปัญจสัณฺญา เป็นสัณฺญาที่เนื่องจากสังขารซึ่งปรุงแต่งภาพอารมณ์ให้ออกในแง่มุมต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางการรับรู้แบบเสพเสวยโลก

๒.๒.๗ ความถูกต้องของความรู้

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ปัญญา อันเป็นปัญญาที่รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ดังนั้น การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเพื่อแสวงหาความรู้จึงมิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อเสพเสวยโลก หรือเป็นการเรียนรู้เพื่อสนองกิเลสตัณหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อทำลายกิเลสหรือทำตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เพราะในชีวิตประจำวันของคนเราต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย หรือกล่าวได้ว่า เราต้องติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการติดต่อสัมพันธ์จึงต้องรู้จักเลือกรับแต่ข้อมูลหรือความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ในเรื่องการตัดสินว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์หรือถูกต้องนั้น ในพระพุทธศาสนามีเกณฑ์การทดสอบหรือตัดสินความรู้ปรากฏในเกสปุตติสูตร ดังนี้

ครั้งหนึ่ง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จถึงนิคมหนึ่งชื่อ เกสปุตตนิคม ชาวกาลามะได้ทราบข่าวจึงพากันมาเฝ้า แล้วได้ทูลเกล้าว่า มีสมณพราหมณ์หลายกลุ่มมาสู่นิคมของพวกเขาแล้วบอกว่า ตนมีความคิดอย่างนี้ ในขณะที่เดียวกัน ก็ได้วิจารณ์ความคิดพวกอื่นว่าผิด แต่ละกลุ่มที่มาจะประกาศความคิดของตนในทำนองนี้ ชาวกาลามะเกิดความสงสัยว่าใครพูดจริงใครพูดเท็จ จึงได้ขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักเกณฑ์ที่จะนำมาตัดสินความคิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ชาวกาลามะทั้งหลาย ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัยและลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยและลังเลใจในสิ่งที่ควรสงสัย อย่างแท้จริง มาเถิด ชาวกาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

- (๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- (๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- (๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- (๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
- (๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
- (๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- (๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

(๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้

(๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๙๔}

ชาวกาลามะทั้งหลาย เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลาย ควรละเสีย และเมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมเกื้อกูล เป็นสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายจึงรับมาและ ทดลองปฏิบัติ จนแน่ใจแก่ตนเองว่าถูกต้อง

เนื้อหาของเกสปุตติสูตรจัดว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินหรือเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับการตัดสิน (Judgment Theory) ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ส่วน^{๙๕} คือ

(๑) การไม่ให้ตกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อ

(๒) การให้ตรวจสอบแหล่งความรู้ด้วยตนเองว่าแหล่งความรู้ใดถูกต้อง

เมื่อนำสองส่วนนี้ไปเปรียบเทียบกับความรู้ ๔ ประเภทที่มีความสัมพันธ์กับวิธีการแสวงหาความรู้หรือวิธีทำให้เกิดปัญญาดังกล่าว ว่าการไม่ให้ตกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อ นั้น ตั้งแต่ความรู้ข้อที่ ๑-๔ และ ๑๐ เป็นความรู้ที่เกิดจากปัจจัยภายนอก เป็นความรู้ระดับ ญาณ และความรู้ระดับสัญญา ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากตำราหรือบุคคลที่สั่งสอน ชี้นะ ถ้ายทอด เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า ศัพท์ประมาณ (สุตมยปัญญา) แหล่งความรู้ข้อที่ ๕-๙ เป็นความรู้ที่ได้จากการคิด พิจารณาด้วยเหตุผล การอนุมาน (กระบวนการคิดในการหาข้อสรุปจากเหตุผลที่มีอยู่) การคาดคะเน การเงี่ย การทำนาย ซึ่งเป็นความรู้ระดับความเห็นหรือทฤษฎี เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า อนุมานประมาณ (จินตามยปัญญา) องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับความรู้ที่เกิดจากศัพท์ประมาณและอนุมานประมาณ และทรงชี้แนะว่าความรู้ทั้งสองแหล่งดังกล่าวอาจทำให้เราหลงว่าเป็นความจริงได้ ควรมีการตรวจสอบ สอบสวน ทดลองปฏิบัติจนแน่ใจว่าถูกต้อง เรียกความรู้ที่มีการตรวจสอบ สอบสวน และการทดลองปฏิบัตินี้ว่า จักขประมาณ (ภาวนามยปัญญา)^{๙๖} ซึ่งเป็นความรู้ระดับญาณ

หลักปฏิบัติต่อแหล่งความรู้ในเกสปุตติสูตรนี้ ทำให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีวิธีการตัดสินความรู้ว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์และถูกต้องโดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่ง

^{๙๔} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

^{๙๕} พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตฺติ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^{๙๖} ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญมี แท่นแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

ใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตาม ๆ กันมา เป็นต้น หากแต่ให้ยินดีรับฟังหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นต่าง ๆ ของทุกฝ่ายด้วยใจเป็นกลาง ไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จ ไม่ยินกรานอยู่ตามเดิมในสิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้นว่าถูกต้องว่าเป็นจริง แต่เมื่อพิจารณาเท่าที่เห็นด้วยปัญญาของตนแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผล และเห็นว่าผู้แสดงหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความคิดเห็นนั้น ๆ เป็นผู้มีความจริงใจ ไม่ลำเอียง มีปัญญา จึงรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไปจนแน่ใจ แก่นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้จริงอย่างแน่นอน เมื่อมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น ก็พร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ ทดลอง และแสวงหาความจริงจนเกิดประโยชน์สูงสุดตามหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นเหล่านั้น

๒.๒.๘ ความผิดพลาดของความรู้

กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ความผิดพลาดหรือความคลาดเคลื่อนของความรู้ หรือความรู้ความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เรียกว่า วิปлас ซึ่งมี ๓ ระดับ^{๙๗} ได้แก่

๑. **สัญญาวิปлас** แปลว่า การหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู

๒. **จิตวิปлас** แปลว่า ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร

๓. **ทัญญูวิปлас** แปลว่า ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปласหรือจิตวิปลานั้น เช่น มีสัญญาวิปласเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทัญญูวิปлас เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุกชุม

ในพระพุทธศาสนามีแนวคิดว่าบุคคลทั่วไปมีสัญญาวิปлас จิตวิปлас และทัญญูวิปлас ทำงานเป็นกระบวนการสอดคล้องสัมพันธ์ให้กันไปมาใน ๔ ด้านด้วยกัน คือ

๑. สัญญาวิปлас จิตวิปлас ทัญญูวิปласในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
๒. สัญญาวิปлас จิตวิปлас ทัญญูวิปласในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
๓. สัญญาวิปлас จิตวิปлас ทัญญูวิปласในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
๔. สัญญาวิปлас จิตวิปлас ทัญญูวิปласในสิ่งที่ว่างมว่างาม^{๙๘}

เมื่อมีการหมายรู้ผิดพลาด (สัญญาวิปлас) ก็ทำให้เกิดความคิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง (จิตวิปлас) ส่งผลให้มีความคิดเห็นคลาดเคลื่อนตามมา (ทัญญูวิปлас) เป็นลำดับ ซึ่งเกิดจากแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทัญญู^{๙๙}

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙-๘๑ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๖.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙-๘๑.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

ความคลาดเคลื่อนของความรู้นี้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ เพราะทำให้บุคคลไม่เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง และในทางตรงกันข้ามก็เป็นจุดหมายของการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญาเพื่อทำลายวิปาสันนั้นเสีย

ประเภทของความรู้ ความถูกต้องของความรู้ และความผิดพลาดของความรู้ ดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ในระดับวิญญาณ สัญญา ทิณฺณิ และญาณ มีความสัมพันธ์ต่อการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปสู่ปัญญา อันเป็นจุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย จึงต้องมีวิธีการหรือหลักเกณฑ์การตัดสินใจว่าความรู้ใดถูกต้อง โดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตาม ๆ กันมา เป็นต้น แต่ให้คิดหาเหตุผลทดสอบความจริงจนแน่ใจแก่ตนเองว่ารู้นั้นถูกต้องจึงรับมาปฏิบัติ แต่โดยมากมนุษย์มักมีความเชื่อหรือความเห็นที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริงหรือวิปาสัน ซึ่งเกิดจากตัณหามานะ ทิณฺณิของตน อันเป็นอุปสรรคของการเรียนรู้ มนุษย์จึงต้องทำลายวิปาสันนั้นเสีย ด้วยการฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญา โดยใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๒.๙ การประยุกต์ใช้

สำหรับแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญเนื่องจากสามารถที่จะนำมาเป็นกรอบในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ของผู้ที่เข้าอบรมในโครงการพัฒนารูปแบบของการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของรูปแบบ หลักการหรือว่าความเข้าใจในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่คณะผู้วิจัยสามารถที่จะปรับประยุกต์หลักการดังกล่าวนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้เรียนหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา (พุทธวิธีในการสอน)

๒.๓.๑ ที่มาของการสอนของพระพุทธเจ้า

สำหรับที่มาของการสอนของพระพุทธองค์นั้น เริ่มมาจากการที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชแล้วทรงดำเนินการปฏิบัติไปตามแนวทางสายกลางจนที่สุดก็ค้นพบทางที่นำไปสู่การหลุดพ้นอย่างแท้จริง ดังนั้น จึงจะพบว่า เจ้าชายสิทธัตถะทรงดำเนินการปฏิบัติทางศาสนาตามแนวทางของศาสนาพราหมณ์มาก่อน แต่เมื่อไม่สามารถที่จะบรรลุธรรมได้ตามแนวทางดังกล่าว จึงทรงเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติ ซึ่งการตัดสินใจพระทัยเช่นนี้ถือว่าเป็นการใช้สติปัญญาที่ไม่เป็นไปตามแนวทางแห่งจารีตเดิมคือการสืบทอดแนวทางปฏิบัติสืบ ๆ กันมาว่าการทรมานร่างกายจนถึงที่สุดเท่านั้นจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ แต่เพราะแนวทางนั้นก็ไม่ได้นำไปสู่การตรัสรู้หรือการหลุดพ้น การเปลี่ยนแนวทางจึงถือว่าเป็นการเปลี่ยน

เส้นทางเดินไปบนทางแห่งศาสนาเส้นทางใหม่ที่ไม่ได้เป็นไปตามแนวทางจารีตนิยมคือศาสนาพราหมณ์ฮินดูเดิม แต่เป็นการขีดเส้นทางเดินใหม่ ให้กับตนเองก็คือเส้นทางแห่งพระพุทธศาสนา ดังนั้น การถือกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนาจึงถือว่าการเกิดขึ้นมาจากการ “ค้นพบเส้นทางแห่งการศึกษาแบบใหม่” โดยพระพุทธองค์ได้ค้นพบสมมติฐานเกี่ยวกับการศึกษาแบบใหม่จากเดิมที่ มีการตั้งสมมติฐานของการศึกษาไว้ที่พระเจ้าหรือพรหม มาสู่การตั้งสมมติฐานใหม่เอาไว้ที่ “มนุษย์” คือเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพมากกว่าพระเจ้า มนุษย์พึ่งตนเองได้ไม่ต้องมัวมารอคอยความหวังจากพระเจ้าหรือเทพเจ้าองค์ใด แต่สิ่งที่มีศักยภาพเหนือเทพเจ้าก็คือมนุษย์ ดังนั้น จึงจะพบว่า ระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาจึงเป็นระบบที่เกิดมาจากการศึกษา คือ การตั้งสมมติฐานทางการศึกษาที่เปลี่ยนไปจากจารีตเดิมของพราหมณ์มาสู่ความเป็นพุทธอย่างแท้จริง และเมื่อทรงตรัสรู้แล้วก็ทรงนำรูปแบบการสอนที่ทรงได้จากการตรัสรู้นั้นมาปรับใช้สำหรับสอนพระสาวกในลำดับต่อมา

๒.๓.๒ ลักษณะสำคัญของการจัดการเรียนการสอนของพระพุทธศาสนา

สำหรับลักษณะของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนการศึกษาข้อแรกก็คือเป็นศาสนาแห่งการศึกษา คำว่าศึกษาหรือการศึกษานั้นมาจากคำว่า สึกขา หมายถึงการศึกษาหรือข้อที่ควรจะต้องศึกษา โดยการศึกษานี้มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งก็คือการประมวลองค์ประกอบของมรรคมรรค ๘^{๑๐๐} พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำสอนที่เน้นมากในเรื่องของการศึกษา คือ การเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาและจิตให้รู้แจ้งเห็นจริงในโลกและชีวิต นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทยังเห็นว่า การดำเนินชีวิตที่ดีที่ประเสริฐจะต้องเป็นการดำเนินชีวิตไปบนเส้นทางของการศึกษาและการพัฒนาตนเองอยู่เสมอหรือพูดง่าย ๆ ว่า ชีวิตที่ดีงามคือชีวิตแห่งการศึกษา^{๑๐๑}

ลักษณะประการต่อมาของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาก็คือ เป็นศาสนาที่เน้นการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเด่นที่สำคัญก็คือเน้นการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์โดยสอนหลักการปฏิบัติต่อเทพเจ้าว่า ภพภูมิของมนุษย์เป็นภพภูมิที่ดีที่สุดสำหรับการสร้างคุณงามความดีเพื่อที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรม ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นผู้ที่มีโอกาสและศักยภาพในการทำความดีได้ด้วยตัวเอง^{๑๐๒} เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงไม่ควรเอาศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ไปมอบให้กับเทพเจ้า หรือไปเคารพเทพเจ้าจนไม่ต้องทำสิ่งอื่น หรือมอบความยิ่งใหญ่ที่ตนเองมีอยู่ให้กับเทพเจ้า พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์รู้จักสร้างที่พึ่งให้กับตนเองไม่ยอมสยบต่ออำนาจของเทพเจ้า

^{๑๐๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒., อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๖-๖๒๗.

^{๑๐๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕.

^{๑๐๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๙/๘๒.

ใด ๆ^{๑๐๓} ซึ่งประเด็นนี้ก็ถือว่าเป็นประเด็นที่ทรงสอนหรือวางหลักการไว้ในช่วงที่ทรงดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาตลอด ๔๕ พรรชานั้น

๒.๓.๓ พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า

สำหรับวิธีการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าตามที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น เมื่อศึกษาตามรายละเอียดของเนื้อหาและตามความคิดเห็นของนักวิชาการทั้งหลายโดยภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงสอนเหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลายด้วยการเริ่มสอนจากสภาพที่รู้เห็นหรือเข้าใจได้ง่ายไปจนถึงสภาพที่รู้เห็นและเข้าใจได้ยากตามพื้นฐานแห่งอุปนิสัยของแต่ละบุคคลที่เคยได้สั่งสมมา ถ้าหากว่าสถานที่แห่งนั้น เป็นสถานที่เต็มไปด้วยประชาชนจำนวนมาก ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็น ได้อย่างแน่ว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่แตกต่างกัน พระพุทธองค์ก็จะอาศัยหลักการคือการกล่าวสอนไปตามลำดับด้วยการตรัสบรรยายถึงเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษของกาม และเรื่องอานิสงส์ของการปลีกตัวออกจากกามทั้งหลาย เป็นต้น ถ้าหากสิ่งที่น่าสนใจนั้น เป็นสิ่งที่สามารถจะแสดงให้เห็นจริงกับตาได้ พระพุทธเจ้าก็จะสอนสิ่งนั้นให้เห็นจริงกับตา และจะมุ่งสอนให้ตรงกับเนื้อหาหรือเรื่องราวตามความจำเป็นอย่างมีเหตุมีผลสามารถพิจารณากำหนดตามได้และก็เป็นหลักสำคัญที่จะให้ผู้ฟังหลุดพ้นจากความทุกข์ จากนั้น ก็จะสอนให้ผู้ฟังได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองควบคู่ไปด้วย ส่วนใครที่เรียนรู้ได้ช้า พระพุทธองค์ก็ได้ทรงทอดทิ้ง ยังทรงมีวิธีอื่นอีกมากมายที่จะช่วยพยุ้งให้เขาก้าวไปสู่ความสำเร็จได้ โดยไม่มีการบีบบังคับข่มเหงหรือแม้แต่ว่าจากที่ตรัสเสียสละผู้ใดผู้หนึ่ง ทรงสอนโดยเคารพด้วยพระวาจาที่สุภาพเรียบร้อยประกอบไปด้วยเมตตาธรรมที่ยิ่งใหญ่ พร้อมกับตรัสอธิบายเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้ยิ่งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็นและตรงตามหลักของความจริงพร้อมกับทรงรับรองผลไว้ด้วย และทรงมีหลักการในการปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคลด้วยวิธีการสนทนาบ้าง บรรยายบ้าง ถามตอบบ้าง ตอบปัญหาบ้าง ด้วยกฎระเบียบวินัยบ้าง เมื่อพูดถึงการบรรยาย พระพุทธองค์ก็ยังทรงมีเทคนิคเสริมการบรรยายด้วยการยกเอาชาดกหรือข้ออุปมาเข้ามาประกอบการสอน และที่สำคัญยิ่งนั้นก็คือ พระพุทธองค์ทรงทำเป็นตัวอย่างอีกด้วย ดังมีวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแบบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) แบบรูปธรรมไปหานามธรรม

วิธีการสอนแบบรูปธรรมไปหานามธรรม นี้ หมายถึง เป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนกับผู้ฟัง ซึ่งมีขั้นตอนการสอนโดยเริ่มต้นด้วยการหยิบยกหัวข้อธรรมคือหลักอริยสัจ ๔ ประการ ขึ้นมาแสดง มีลำดับการนำเสนอเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้ เช่น (๑) ทรงชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ อันได้แก่ ความเกิด, แก่, เจ็บ, และ ตาย เป็นต้น, (๒) ทรงชี้ให้เห็นถึงเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์, (๓) ทรงชี้ให้เห็นถึงความ

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ตามทางพุทธกิจ*, (กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕.

ดับทุกข์, (๔) ทรงชี้ให้เห็นถึงข้อปฏิบัติอันจะนำพาผู้ฟังนำไปปฏิบัติสู่ความพ้นทุกข์, ดังได้มีนักวิชาการที่ได้ให้ความคิดเห็นถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ รูปธรรมไปหานามธรรม ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอนแบบรูปธรรมไปหานามธรรม ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๐๔}” ว่า ทรงสอนจากสิ่งที่รู้เห็นได้ง่ายไปหาสิ่งที่รู้เห็นได้ยาก หรือ สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เห็น ดังตัวอย่างเช่น การสอนเรื่อง “อริยสัจ ๔ ประการ” โดยเปิดประเด็นถึงความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่คนเราสามารถมองเห็นกันได้ง่าย หรือที่ได้ประสบพบเห็นกันอยู่เป็นประจำ อาทิเช่น ความแก่ ความเจ็บ ความชรา และความตาย เป็นต้น ต่อจากนั้น จึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ รูปธรรมไปหานามธรรม ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๐๕}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงยกเอาความทุกข์ขึ้นแสดงก่อนเพราะทุกข์ เป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย, หลังจากนั้นแล้ว ก็จะโยงไปถึงสาเหตุว่าทุกข์ที่เราเป็นนี้ มีสาเหตุมาจากอะไร พอรู้แล้วก็หยุดปัญหาตรงนั้นเสียด้วยการปฏิบัติตามหลักมรรค ๘ เป็นต้น

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบรูปธรรมไปหานามธรรม ก็คือ การสอนจากสิ่งที่รู้เห็นได้ง่ายไปหาสิ่งที่รู้เห็นได้ยาก โดยมีขั้นตอนการสอนจากตัวทุกข์ (ปัญหาต่างๆ) ไปหาตัวสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) เสร็จแล้วไปหาตัวนิโรธ (ความดับทุกข์) จนถึงหลักสำคัญคือ มรรค ๘ (ข้อปฏิบัติ ๘ ข้อ) ที่จะนำไปปฏิบัติออกไปจากความทุกข์ต่างๆ ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งขั้นตอนการสอนตามรายละเอียดดังกล่าวมานี้ มีตัวอย่างให้เห็นในสังขวิวงศ์^{๑๐๖} เป็นต้น

๒) สอนแบบไปตามลำดับ

วิธีการสอน แบบ ไปตามลำดับ นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนกับผู้ฟัง ซึ่งมีขั้นตอนการสอนโดยใช้หลักอนุပပ္ပါต คือ “การกล่าวสอนไปตามลำดับ” ด้วยขั้นตอนเช่น ขั้นตอนที่ ๑ สอนด้วยการกล่าวถึงเรื่องของทาน (การให้, การเสียสละแบ่งปัน), ขั้นตอนที่ ๒ สอนด้วยการกล่าวถึงเรื่องของศีล (การรักษาศีล), ขั้นตอนที่ ๓ สอนด้วยการกล่าวถึงเรื่องของสวรรค์, ขั้นตอนที่ ๔ สอนด้วยการกล่าวถึงเรื่องโทษของกามคุณ ๕, ขั้นตอนที่ ๕ สอนด้วยการกล่าวถึงเรื่องของอานิสสของการออกจากกามคุณ ๕ เป็นต้น ดังได้มีนักวิชาการที่ได้ให้ความคิดเห็นถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบไปตามลำดับ ดังนี้

^{๑๐๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, จัดพิมพ์โดย: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗), หน้า ๔๐.

^{๑๐๕} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๐๖} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบไปตามลำดับ ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๐๗}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพุทธานุภาพ ตัวอย่างก็คือ อนุพุทธานุภาพ, ไตรสิกขา, และ พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ไปตามลำดับ ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๐๘}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับเป็นขั้นเป็นตอน เช่น สอนด้วยหลักอนุพุทธานุภาพ ซึ่งมีเนื้อหาเจาะลึกไปตามลำดับ คือ ขั้นที่ ๑ สอนเรื่องการให้ เพราะเข้าใจง่ายและปฏิบัติง่าย ทุกคนทำได้, ขั้นที่ ๒ สอนเรื่องการควบคุมกาย วาจา ให้อยู่ในกรอบของศีล ๕, ขั้นที่ ๓ สอนเรื่องสวรรค์ สวรรค์มองไม่เห็นด้วยตา บางคนสงสัยว่ามีจริงหรือเปล่า เรื่องสวรรค์จึงเป็นเรื่องลึกลงไปตามลำดับ และการปฏิบัติเพื่อให้ได้สวรรค์ก็ยิ่งต้องทำทั้งทานทั้งศีลให้สมบูรณ์ก็ยิ่งเป็นเรื่องยากขึ้นไปอีก, ขั้นที่ ๔ สอนเรื่องโทษของกามด้วยการชี้โทษของสิ่งใดก็ได้แก่ผู้ที่ลุ่มหลงอยู่ในสิ่งนั้น, ขั้นที่ ๕ สอนเรื่องการออกจากกามด้วยการประพาศพรหมจรรย์ จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบไปตามลำดับ ก็คือการสอนตามขั้นตอนความลุ่มลึกลงไปตามลำดับ เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้หลักการชำระจิตใจให้สูงขึ้นไปเรื่อยๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป วิธีการสอนดังนี้ มีตัวอย่างการสอนอยู่ในปัพพชชาคาถา^{๑๐๙} ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแก่สกุลบุตรโดยการกล่าวไปตามลำดับแห่ง อนุพุทธานุภาพ ๕ ประการ

๓) สอนแบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น

วิธีการสอน แบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับผู้ฟังโดยการใช้สื่อ คือ “ใบไม้” นั่นเอง ซึ่งมีขั้นตอนการสอน เช่น ทรงหยิบเอาใบไม้มากำมือหนึ่ง แล้วชี้ให้กับผู้ฟังได้ดูได้เห็น ต่อจากนั้น ก็ตรัสถามกับผู้ฟังว่า “เห็นใบไม้ในมือของเราไหม” เมื่อผู้ฟังได้เห็น และทูลตอบแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสเล่าให้ผู้ฟังได้เห็นถึงสิ่งที่ควรรู้ควรเห็นว่า “สิ่งที่เราได้รู้แล้ว แต่มิได้บอกก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก ก็เพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงมิได้บอก” เป็นต้น ในมุมมองนี้ ได้มีนักวิชาการที่ได้ให้ความคิดเห็นถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๑๐}” ว่า ทรงสอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความ

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๐.

^{๑๐๘} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๐๙} วิมพา. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๐.

เข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก เหมือนอย่างที่ พระพุทธเจ้าสอนเรื่องใบประดู่ลายกับภิกษุด้วยการตรัสถามว่า “ใบประดู่ลายใน พระหัตถ์กับในป่า อันไหนจะมากกว่ากัน” ภิกษุพากันกราบทูลว่า “ในป่ามากกว่า” จากนั้น จึงตรัสว่า “สิ่งที่พระองค์ ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลายในป่า ส่วนที่นำมาสอนเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์” และ ตรัสด้วยเหตุผลในการที่ได้สอนทั้งหมดที่ตรัสรู้ ว่า “เพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือ นิพพานได้” ดังนี้

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควร เห็น ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๑๑}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ ดังนี้

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอนของ พระพุทธเจ้า แบบให้ผู้เรียนได้รู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น ก็คือ พระพุทธเจ้าทรงเน้นหลักการที่ ผู้ฟังควรจะได้รู้เห็นที่สิ่งเป็นจุดหมายไปสู่พระนิพพาน ดังมีตัวอย่างการสอนในสี่สปปาสสูตร^{๑๑๒} เป็นต้น ที่พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องใบประดู่ลายกับภิกษุทั้งหลาย

๔) สอนแบบให้ตรงตามหลักความจริง

วิธีการสอน แบบตรงตามหลักความจริง นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับผู้ฟัง เพื่อให้มองเห็นความจริงของหลักไตรลักษณ์ ซึ่งมีขั้นตอนการสอน เช่น ขั้นตอนที่ ๑ ทรงยกเอารูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เป็นต้นขึ้นมาเป็นประเด็นให้ผู้ฟังได้เห็น, ขั้นตอนที่ ๒ ทรงโยนคำถามไปว่า “ผู้ฟังเข้าใจในเรื่องของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ” นี้ เป็นอย่างไร ให้ผู้ฟังได้ ตอบ เพื่อเป็นการทดสอบความเข้าใจของผู้ฟังว่ามีความเข้าใจตรงตามหลักความจริงหรือไม่, ขั้นตอนที่ ๓ พอรู้คำตอบของผู้ฟังแล้ว ไม่ว่าจะผิดหรือถูกก็ตาม พระพุทธองค์ก็จะชี้แจงให้ผู้ฟังเกิด ความเห็นตรงตามหลักความจริงนั้นแล โดยไม่ให้วกไปวกมาออกนอกเรื่องที่สอน ดังนี้ เป็นต้น วิธีการ สอนแบบนี้ ได้มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบตรงตามหลักความจริงไว้ในหนังสือ ชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๑๓}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่นอกเรื่อง

^{๑๑๑} เสถียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๑.

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบตรงตามหลักความจริงไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๑๔}” ว่า ทรงสอนตรงตามเนื้อหา เนื้อหาว่าอย่างไรก็ว่าตามนั้น ไม่วกวนไม่นอกเรื่องโดยไม่เกี่ยวกับเนื้อหา

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอนแบบตรงตามหลักความจริง นี้ ก็คือ การสอนให้อยู่ในหลักของเนื้อหาของความจริง หรือ ประเด็นที่ยกมาสอน ไม่สอนให้คลาดเคลื่อนจากความจริง ต้องใคร่ครวญให้ดี ตัวเนื้อหาว่าอย่างไร ก็ว่าไปตามเนื้อหาตามหลักความจริงของเรื่องเนื้อหาที่เปิดประเด็นมานั้น ดังมีตัวอย่างในหลักไตรลักษณ์^{๑๑๕} ที่พระพุทธเจ้าทรงถามสังกะนิครณบุตรว่า “อัคริเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, และวิญญาณเป็นอัตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า ‘รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, และวิญญาณของเราจะเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ” สังกะนิครณบุตรทูลตอบว่า “ข้อนี้มีได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ” “ท่านจงคิดก่อน แล้วจึงค่อยตอบ เพราะคำหลังหรือคำก่อนของท่านไม่ตรงกัน

๕) สอนแบบมีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้

วิธีการสอน แบบ มีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้ นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้มองเห็นวิธีการจำกัดความง่วง ซึ่งมีขั้นตอนการสอน เช่น ขั้นตอนที่ ๑ อย่านึกถึงความง่วงที่ตนเคยนึกถึง, ขั้นตอนที่ ๒ ให้พิจารณาธรรมชาติที่ตนได้ฟังได้เรียนมา, ขั้นตอนที่ ๓ ให้สาธยายธรรมชาติที่ตนได้ฟังได้เรียนมาโดยพิสดาร, ขั้นตอนที่ ๔ ให้ตั้งหูทั้ง ๒ ข้าง แล้วบีบนิ้วตัว , ขั้นตอนที่ ๕ ยืนขึ้น ใช้น้ำล้างหน้า แล้วมองดูรอบทิศทาง, ขั้นตอนที่ ๖ ให้นึกถึงว่ากลางวัน และกลางคืนเป็นอย่างไร กลางวัน และกลางคืนก็เป็นอย่างนั้น, ขั้นตอนที่ ๗ พึงเดินกลับไปกลับมา, ขั้นตอนที่ ๘ ถ้าผู้ฟังได้ปฏิบัติตามทั้ง ๗ โดยลำดับข้อต้นดังกล่าวมาแล้ว ยังไม่สามารถจำกัดความง่วงได้ เพราะถูกความง่วงเข้าครอบงำอย่างหนัก ก็ให้ผู้ฟังนอนลงด้วยอาการตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดใจไว้ว่าจะตื่นนอนตามที่กำหนดไว้ ดังนี้ เป็นต้น ในขั้นตอนดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบมีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้ ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบมีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้ ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๑๖}” ว่า พระพุทธองค์ทรงสอนมีเหตุผล ผู้ฟังสามารถตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า “สนิทาน”

^{๑๑๔} เสถียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๖.

^{๑๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๔-๓๕๖.

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๑.

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบมีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้ ไว้ในหนังสือ ชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๑๗}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอย่างมีเหตุผล เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้แสดงหรือสอน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม จะต้องมิเหตุมีผลที่ผู้ฟังตรงแล้วเห็นจริงตาม คือ ให้สมเหตุสมผล

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ มีเหตุมีผลสามารถเห็นจริงได้ นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยอาศัยหลักการ คือ การสอนที่ประกอบไปด้วยหลักของเหตุและผล ที่จะทำให้ผู้ฟังสามารถใคร่ครวญพิจารณาตามเห็นจริงได้ ดังมีตัวอย่างการสอนในจปลายมานสูตร^{๑๑๘} ว่าด้วยอุบายแก้ความง่วง ที่พระพุทธองค์ทรงสอนกับพระโมคคัลลานะไว้ว่า “เธออย่าได้มึนสิการถึงสัญญาที่เหตุให้เกิดความง่วง, เธอพึงตรีกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับมาได้เล่าเรียนมา, เธอพึงสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมาได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร, ฯลฯ ถ้าเมื่อเธอทำแล้ว ยังละความง่วงนั้นไม่ได้ ก็พึงสำเร็จสี่หไสยา” ดังนี้

๖) สอนแบบรับรองผล

วิธีการสอน แบบ รับรองผล นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้เกิดความมั่นใจในผลของการปฏิบัติ ซึ่งมีขั้นตอนการสอน ๔ ขั้นตอน ดังนี้ คือ ขั้นตอนที่ ๑ ทรงให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นกายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ ส่วนในการกำหนดรู้, ขั้นตอนที่ ๒ ทรงให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา แบ่งออกเป็น ๔ ส่วนในการกำหนดรู้, ขั้นตอนที่ ๓ ทรงให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นจิตในจิต แบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วนในการกำหนดรู้, ขั้นตอนที่ ๔ ทรงให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นธรรมในธรรม แบ่งออกเป็น ๕ ส่วนในการกำหนดรู้ตาม, ขั้นตอนที่ ๕ ทรงแสดงรับรองผลอันสูงสุดของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ว่า ผู้ใดที่ปฏิบัติตามด้วยการกำหนดทั้งขั้นตอน ๔ ข้างต้นแล้ว จะทำให้ผู้นั้นได้บรรลุธรรม คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือ อนาคามิผล เป็นต้น อย่างช้า คือ ภายใน ๗ ปี หรือ อย่างเร็วสุด คือ ภายใน ๗ วัน ดังนี้ เป็นต้น จากขั้นตอนการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นในวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ รับรองผล ไว้ดังนี้

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ รับรองผล ไว้ในหนังสือชื่อ “พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน^{๑๑๙}” ว่า เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนเรื่องการเจริญมहाสติปัฏฐาน ๔ โดยมีขั้นตอนการสอน เช่น (๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย มีขั้นตอนการพิจารณาถึง ๖ ขั้นตอน (๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีขั้นตอนการพิจารณาถึง ๔ ขั้นตอน (๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต มีขั้นตอนการพิจารณาถึง ๑๖ ขั้นตอน (๔) การพิจารณาเห็นธรรมใน

^{๑๑๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๑๘} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๐/๑๑๖-๑๑๗.

^{๑๑๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๓๖-๓๓๗.

ธรรม มีขั้นตอนการพิจารณาถึง ๕ ขั้นตอน เสร็จแล้ว ก็ทรงตรัสแสดงรับรองผลอานิสงส์แห่งการปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๔ อย่างได้อย่างหนึ่งก็ได้

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบรับรองผล นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงการรับรองผลในการปฏิบัติตามหลักมहाสติปัฏฐาน ๔ ให้กับผู้ฟังหรือผู้ลงมือปฏิบัติอยู่ได้เกิดความมั่นใจกำลังใจในการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ดังมีตัวอย่างการสอนรับรองผลอานิสงส์การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๒๐} ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี” เป็นต้น

๓) สอนแบบปัญหาพยากรณ์

วิธีการสอน แบบ ปัญหาพยากรณ์ นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้รู้หลักของการพยากรณ์ปัญหาต่างๆ ซึ่งมีขั้นตอนการพยากรณ์ปัญหา ๗ ขั้นตอน ดังนี้ คือ ขั้นตอนที่ ๑ ถ้าแม้เรื่องอดีต เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น พระพุทธเจ้าก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น, ขั้นตอนที่ ๒ ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระพุทธเจ้าก็ไม่พยากรณ์เรื่องอนาคตนั้น, ขั้นตอนที่ ๓ ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องอนาคตนั้น, ขั้นตอนที่ ๔ ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นพระพุทธเจ้าก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น, ขั้นตอนที่ ๕ ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระพุทธเจ้าก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น, ขั้นตอนที่ ๖ ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระพุทธเจ้าก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น, ขั้นตอนที่ ๗ ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นพระพุทธเจ้าก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น , เป็นต้น จากขั้นตอนการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็นในวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ ปัญหาพยากรณ์ ไว้ดังนี้

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ ปัญหาพยากรณ์ ไว้ในหนังสือชื่อ “พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน^{๑๒๑}” ว่า ก. ถ้าอดีต, อนาคต, ปัจจุบัน ที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่มีประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์, ข. ถ้าอดีต, อนาคต, ปัจจุบัน ที่ไม่จริง แท้ แต่ไม่มีประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์, ค. ถ้าอดีต, อนาคต, ปัจจุบัน ที่ไม่จริง แท้ มีประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์,

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบรับรองผล นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่มุ่งเน้นให้ผู้ฟังได้รู้ว่าพระพุทธองค์เองทรงมีหลักการพยากรณ์ปัญหาอยู่ถึง ๗ ขั้นตอนในการที่จะพยากรณ์ปัญหานั้นๆ ให้แก่ผู้มาถามพระพุทธองค์ ในการจะพยากรณ์

^{๑๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔, ๔๐๕/๓๓๘-๓๔๐.

^{๑๒๑} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๓๖๐.

ปัญหานั้น พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์มากกว่าที่จะตอบตรงๆ ดังมีตัวอย่างการสอนแบบ ปัญหาพยากรณ์ นี้ ในปาสาทิสสูตร^{๑๒๒} ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนกับนายจุนทะว่า “เพราะตถาคตเป็นกาลวาที ภูตวาที อัตถวาที ธัมมวาที วินยวาที ในธรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน” เป็นต้น

๘) สอนแบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา

วิธีการสอน แบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้รู้หลักของการพูด ซึ่งขั้นตอนการการพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลามีอยู่ ๖ ขั้นตอน ดังนี้ คือ ขั้นตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้า ทรงรู้ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระพุทธเจ้าไม่กล่าววาจานั้น, ขั้นตอนที่ ๒ พระพุทธเจ้า ทรงรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระพุทธเจ้าไม่กล่าววาจานั้น, ขั้นตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้า รู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในขั้นนั้น พระพุทธเจ้ารู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น, ขั้นตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้า ทรงรู้ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระพุทธเจ้าไม่กล่าววาจานั้น, ขั้นตอนที่ ๕ พระพุทธเจ้า ทรงรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระพุทธเจ้าไม่กล่าววาจานั้น, ขั้นตอนที่ ๖ พระพุทธเจ้ารู้วาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในขั้นนั้น พระพุทธเจ้า ทรงรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น, เป็นต้น จากขั้นตอนการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็นในวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๒๓}” ว่า เป็นการสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงทรงตรัสสอนวิธีพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลาถึง ๖ ประการ

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๒๔}” ว่า สิ่งที่น่ามาสอนนั้นจะต้องมีความหมายแท้จริง มีประโยชน์แท้จริง และต้องเหมาะสมแก่กาลเวลาด้วย

^{๑๒๒}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๗, ๑๘๘/๑๔๕, ๑๔๖.

^{๑๒๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๑.

^{๑๒๔}เสถียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๘.

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ การพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา นี้ ก็คือ การสอนการพูดถึงสิ่งแท้จริงและเป็นประโยชน์ ดังมีตัวอย่างการสอนในอภยราชกุมารสูตร^{๑๒๕} ว่าด้วยเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๙) สอนแบบคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล

วิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้รู้ถึงหลักความแตกต่างของแต่ละบุคคล ซึ่งขั้นตอนการคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคลมีอยู่ ๖ ขั้นตอน ดังนี้ คือ ขั้นตอนที่ ๑ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีราคะจริต, ขั้นตอนที่ ๒ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีโทสะจริต, ขั้นตอนที่ ๓ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีโมหะจริต, ขั้นตอนที่ ๔ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีวิตกจริต, ขั้นตอนที่ ๕ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีสัทธาจริต, ขั้นตอนที่ ๖ ต้องคำนึงให้รู้ว่าบุคคลนี้มีญาณจริต, ดังนี้ เป็นต้น เมื่อรู้แล้วจึงควรสอนให้เหมาะสมตามจริตของบุคคลนั้นๆ จากขั้นตอนการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็นในวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ คำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๒๖}” ว่า พระพุทธเจ้า ทรงรู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนึงถึงจริต ๖ อันได้แก่ ราคะจริต, โทสะจริต, โมหะจริต, สัทธาจริต, พุทธิจริต, และวิตกจริต เป็นต้นแล้ว ก็ทรงสอนตามจริตของบุคคลนั้นๆ

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๒๗}” ว่า พระพุทธองค์จะทรงสอนใคร ทรงดูบุคคลผู้รับการสอนหรือผู้เรียนก่อนว่าบุคคลนั้นๆ เป็นคนประเภทใด มีพื้นความรู้ ความเข้าใจ หรือความพร้อมแค่ไหน และควรจะสอนอะไรแค่ไหน ครั้นรู้แล้ว จึงทำการสอน

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงก่อนแล้วจึงทรงสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างของบุคคล ดังมีตัวอย่างในตุมภกุสฺสุตตนิทเทส^{๑๒๘} ที่พระพุทธองค์ทรงคำนึงว่า “บุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” ดังนี้แล้ว จึงตรัสสอนอสุกถาแก่บุคคลราคะจริต สอนการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสะจริต สอนแนะนำบุคคลโมหะจริตให้ดำรงอยู่ในการฟังธรรมตามกาล สอนอานาปานสติแก่

^{๑๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^{๑๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๒.

^{๑๒๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๘.

^{๑๒๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๙-๔๓๐.

บุคคลวิตกจริต สอนความตรัสรู้ชอบแก่บุคคลสัทธาจริต และสอนนิมิตแห่งวิปัสสนา แก่บุคคลญาณ
จริต เป็นต้น

๑๐) สอนแบบ ปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคล

วิธีการสอน แบบ ปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคล นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงหรือสอนให้ผู้ฟังได้รู้ถึงวิธีการปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคล ซึ่งผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นเป็น
เพียงตัวอย่างย่อยๆ ๕ หลักการ ดังนี้ คือ หลักการที่ ๑ ปรับการสอนให้เข้ากับนิสัยของแต่ละบุคคล,
หลักการที่ ๒ ปรับการสอนด้วยการสนทนา, หลักการที่ ๓ ปรับการสอนด้วยการบรรยาย, หลักการที่ ๔
ปรับการสอนด้วยตอบปัญหา, หลักการที่ ๕ ปรับการสอนด้วยวางกฎข้อบังคับ, ดังนี้ เป็นต้น จากทั้ง ๕
หลักการดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ปรับการสอนให้เหมาะสมกับ
บุคคล ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๒๙}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีปรับการสอนให้เหมาะสมกับ
บุคคล แม้ว่าจะสอนเรื่องเดียวกันก็จริง แต่ใช้สอนต่างวิธี และจะต่างกันที่ความชอบพอของแต่ละ
บุคคล และวิธีการสอนแบบนี้ก็มีลักษณะที่คล้ายกับวิธีการสอนแบบที่พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องการ
คำนึงถึงความแตกต่างของบุคคลนั่นเอง

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคล ไว้ใน
หนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๓๐}” ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าใครเป็นบุคคลประเภท
ไหนแล้ว พระพุทธองค์ก็ทำการสอนด้วยการวิธีปรับสอนให้เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ ปรับ
การสอนให้เหมาะสมกับบุคคล นี้ ก็คือ วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงปรับการสอนให้เกิดความเหมาะสม
กับอุปนิสัยของผู้ฟังนั่นเอง ซึ่งทั้ง ๖ หลักการดังกล่าวข้างต้นนั้น มีตัวอย่างวิธีการปรับการสอนที่พระ
พุทธองค์ทรงใช้ เช่น ตัวอย่างที่ ๑ ทรงปรับการสอนตามจริตของบุคคล มีตัวอย่างอยู่ในตุมภกุสุตตนิท
เทศ^{๑๓๑} ตัวอย่างที่ ๒ ทรงปรับการสอนด้วยการบรรยายแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ในธัมมจักกัปปวัตตน
สูตร^{๑๓๒} ตัวอย่างที่ ๓ ทรงปรับการสอนด้วยการสนทนาแก่เทวดาผู้มาฟังมงคล ๓๘ ประการ ในมงคล
สูตร^{๑๓๓} ตัวอย่างที่ ๔ ทรงปรับการสอนด้วยตอบปัญหาแก่ภิกษุทั้งหลายในปัญหายาการณสูตร^{๑๓๔}
ตัวอย่างที่ ๕ ทรงปรับการสอนด้วยวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

^{๑๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๒.

^{๑๓๐} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๓๘.

^{๑๓๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๙-๔๓๐.

^{๑๓๒} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

^{๑๓๓} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๕๖๑-๕๖๓.

^{๑๓๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

๑๑) สอนแบบ คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน

วิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักการ กล่าวคือ การพิจารณาคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน ซึ่งมีขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ ๑ ทรงพิจารณาความพร้อมของผู้เรียน, ขั้นตอนที่ ๒ ทรงกำหนดดูสภาวะจิตใจของผู้เรียนว่ามีกำลังอินทรีย์มากน้อยแค่ไหนหรือถูกกิเลสครอบงำอยู่หรือเปล่า, ขั้นตอนที่ ๓ เมื่อรู้สภาวะจิตใจของผู้เรียนแล้วว่ามี ความตั้งใจพอดี เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม พระพุทธองค์ก็จะให้กรรมฐานแก่ผู้เรียน, ขั้นตอนที่ ๔ เมื่อรู้สภาวะจิตใจของผู้เรียนว่า มีความตั้งใจมากจนเกินไปหรือจนเกินความพอดี พระพุทธองค์ก็จะทรง ทัดทานด้วยการให้รอก่อนหรือทรงยับยั้งไว้ก่อน ดังนี้ เป็นต้น จากขั้นตอนทั้ง ๕ ดังกล่าวมานี้ ได้มี นักวิชาการให้ความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน ไว้ ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๓๕}” ว่า พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความพร้อม ความสุขงาม ความแก่ ครอบแห่งอินทรีย์หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า “ปริปากะ” ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปว่าในแต่ละ คราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไรและเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้ เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน ไว้ใน หนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๓๖}” ว่า พระพุทธเจ้านอกจากดูความแตกต่างของผู้เรียน แล้ว ทรงดูความพร้อมของผู้เรียนด้วย ซึ่งทางพระเรียกว่า “ความสุกงามแห่งอินทรีย์” บางทีบางคนมี พื้นความรู้พอจะเข้าใจได้ แต่ยังไม่ถึงเวลาหรือยังไม่มีความพร้อม ก็ไม่สามารถรู้ได้

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นถึงความพร้อมทางอินทรีย์ ของผู้เรียนเป็นหลัก ถึงแม้ว่าบางโอกาสผู้เรียนมีความเพียรความตั้งใจอยากจะปฏิบัติก็จริง แต่ถ้าพระ พุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่าผู้เรียนถูกกิเลส (ความตั้งใจมากจนเกินไป) เข้าครอบงำอยู่ก็จะทรงใช้วิธีการ ยับยั้งให้รอก่อน ดังมีตัวอย่างการสอนในเมฆียสูตร^{๑๓๗} ที่พระพุทธองค์ทรงรู้ว่าญาณของพระเมฆิยะยัง ไม่สุกงามพอที่จะไปปฏิบัติธรรมอยู่เพียงลำพังให้เกิดผลสำเร็จขึ้นไปได้ พระพุทธองค์จึงตรัสกับพระ เมฆิยะว่า “เมฆิยะ เราอยู่คนเดียว เธอจงรอนจนกว่าภิกษุรูปอื่นจะมา” เพราะว่าพระพุทธองค์ทรง เล็งเห็นบาปอกุศลติด ๓ ประการ กำลังจะเกิดขึ้นกับพระเมฆิยะ เป็นต้น

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๔.

^{๑๓๖} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๔๐.

^{๑๓๗} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐-๔๓๒.

๑๒) สอนแบบ ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วย

วิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วย นี้ หมายถึง วิธีการสอนโดยการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วยในการถามตอบปัญหานั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เพราะการเรียนการสอนที่ดีนั้นต้องประกอบไปด้วยทั้ง ๒ ฝ่าย กล่าวคือ ทั้งผู้สอนและผู้เรียน ต้องมีส่วนร่วมคิดร่วมวิเคราะห์แก้ไขปัญหาด้วยกัน การเรียนการสอนนั้น จึงจะมีความสมบูรณ์แบบ และจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งยังเป็นการสร้างสรรค์องค์ความรู้ได้ไปในตัว วิธีการสอนนี้ จะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการสอบถามและตอบปัญหาต่างๆ ก็ได้ และทั้งหมดดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ได้มีนักวิชาการให้ความความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วย ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๓๘}” ว่า หลักการสอนแบบนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ เพื่อให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นของตนออกมา เป็นการชี้ข้อคิดให้แก่ผู้เรียน ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้คิด และให้ผู้เรียนได้เป็นผู้วินิจฉัย พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้สอนโดยเพียงนำชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการแสวงหาความจริงแก่ผู้เรียน

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วย ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๓๙}” ว่า การให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมด้วยนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อย และเป็นวิธีการสอนที่ได้ผลด้วย ผู้ฟังหรือผู้เรียนบางคน พอได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นของตนก็เกิดความภูมิใจ มั่นใจ และพร้อมที่จะรับฟังด้วยความสนใจ เมื่อมีความสนใจเต็มที่ ไม่ว่าจะสอนอะไร เขาก็รับรู้ได้ง่าย ดังพุทธพจน์ว่า สุตสฺส ลภเต ปญญํ ผู้ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญานั้นแล

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วย นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้ผู้ฟังหรือผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการร่วมแสดงความคิดเห็นออก เพื่อเป็นการช่วยผู้ฟังหรือผู้เรียนตรวจสอบพื้นฐานความเข้าใจของตนเอง ดังมีตัวอย่างการสอนให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมด้วยในสังฆิตตธัมมสูตร^{๑๔๐} ดังนี้

พ. “อานนท์ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

อ. “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

ดังนี้ เป็นต้น

^{๑๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖-๔๗.

^{๑๓๙} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๔๒.

^{๑๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๘๖/๗๘-๗๙.

๑๓) สอนแบบ ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

วิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่กำลังศึกษาอยู่ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ว่า ครั้งแรกของสิ่งที่ทำการศึกษาอยู่นั้นอยู่ในรูปแบบใด ขณะลงมือทำอยู่ มีอะไรที่รู้สึกว่าจะเปลี่ยนแปลงไป ครั้นทำการศึกษาไปเรื่อยๆ จนจบตามกระบวนการ สิ่งที่ปรากฏอยู่ในขณะนั้นเป็นเช่นไร ซึ่งวิธีนี้ จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในสิ่งที่ทำการศึกษาได้ง่ายขึ้น และจดจำไปได้นาน ทั้งจะเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับตัวเอง จากข้อความดังกล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๔๑}” ว่า พระพุทธองค์ทรงสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้เฒ่าเฒ่าด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๔๒}” ว่า การสอนด้วยการพูดหรือด้วยการบรรยายให้ฟังอย่างเดียวนั้น ไม่สามารถจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริงได้ทั้งหมด ต้องอาศัยการลงมือทำไปด้วยจึงจะก่อให้เกิดผลอย่างชัดเจน

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาที่สุดที่จะให้เหล่าพุทธบริษัททั้งหลายได้เรียนรู้กัน หลังจากที่ทุกคนได้ฟังการบรรยายถึงหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ควรจะนำเอาหลักธรรมเหล่านั้นไปประพฤติปฏิบัติให้เห็นจริงกับตาด้วยตนเอง ดังมีตัวอย่างการสอนให้ลงมือทำด้วยตนเองในจูฬปันถกสูตร^{๑๔๓} ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนกับพระจูฬปันถกด้วยการประทานผ้าขาวให้ท่านผืนหนึ่ง แล้วตรัสบอกให้พระท่านเอามือลูบคลำไปคลำมาพร้อมด้วยการบริการด้วยคำสั้นๆ ว่า “รโหฺรณฺ รโหฺรณฺ” “ผ้าเช็ดฝุ่นๆ” ในขณะที่ท่านลูบคลำผ้าไปมาอยู่นั้น ท่านได้เห็นความเปลี่ยนแปลง คือ จากผ้าสีขาว กลายเป็นผ้าสีดำ เพราะถูกเหงื่อและเสียดสีไปมา จึงคำนึงเปรียบเทียบกับสภาพของจิตเดิมว่า แต่ก่อนจิตนี้คงบริสุทธิ์เหมือนผ้าขาว แต่เพราะจิตถูกกิเลสครอบงำ จึงมีสภาพเหมือนผ้าสีดำนี้ ด้วยวิธีนี้เองจึงทำให้ท่านได้บรรลุธรรม เป็นต้น

^{๑๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖.

^{๑๔๒} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๔๒.

^{๑๔๓} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๒๗๗-๒๗๘.

๑๔) สอนแบบ สากัจฉา หรือ สนทนา

วิธีการสอน แบบ สากัจฉา หรือ สนทนา นี้ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้การสนทนา ปราศรัยอยู่เป็นประจำกับพุทธบริษัททั้ง ๔ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดๆ ก็ตาม การสนทนาปราศรัยของพระพุทธองค์นั้น บางทีก็ใช้กับคนจำนวนมาก หรือบางทีก็ใช้เป็นรายบุคคล ตามแต่สถานการณ์ในช่วงเวลานั้น ประเด็นหลักของการสนทนาที่นี้ นั่นก็คือ (๑) เพื่อเป็นการทักทายปราศรัยซึ่งกันและกัน, (๒) เพื่อเป็นการหยั่งถึงสภาพของผู้ฟังว่ามีความเข้าใจในหลักธรรมมากน้อยแค่ไหน, (๓) เพื่อเป็นการเปิดประเด็นเข้าสู่เนื้อหาของธรรมะ (๔) เพื่อเป็นการสำรวจบุคคลผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ว่ามีความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยหรือเปล่า, (๕) เพื่อเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่อกันและกัน, จากที่ได้กล่าวมานี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ สากัจฉา หรือ สนทนา ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๔๔}” ว่า เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อย ไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อมีผู้มาเข้าเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนานั้น พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามก่อน เพื่อนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ สากัจฉา หรือ สนทนา ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๔๕}” ว่า เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุดในการสนทนา พระพุทธองค์จะทำหน้าที่นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ซักถามโยนปัญหาให้ขบคิด แล้วค่อยๆ เข้าหาประเด็นที่ต้องการ บางทีเพียงตรัสเป็นนัยๆ คู่สนทนาจึงอาจสรุปได้เอง

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ บรรยาย นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยที่สุดในการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย และเป็นการแลกเปลี่ยนมุมมองทัศนะของกันและกัน เมื่อมีผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ หากยังไม่ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย หรือยังไม่รู้ไม่เข้าใจถึงหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ ในการสนทนานั้น พระพุทธองค์ก็จะทรงเป็นฝ่ายเริ่มถามก่อน เพื่อนำคู่สนทนาเข้าสู่หลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ ดังมีตัวอย่างวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบ สากัจฉา หรือ สนทนา ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องและส่งเสริมให้สาวกทั้งหลายสนทนาธรรมกันในมณฑลสูตร^{๑๔๖} ที่ได้ระบุไว้ว่า “กาเลน ธมมสากัจฉา เอตมมกมลุตตมัม แปลว่า การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันสูงสุด” ดังนี้

^{๑๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, หน้า ๕๔.

^{๑๔๕} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**, หน้า ๕๕.

^{๑๔๖} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๕๖๑-๕๖๓.

๑๕) สอนแบบ บรรยาย

วิธีการสอน แบบ บรรยาย นี้ ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่เป็นประจำทุกวัน ในการบรรยายธรรมะให้กับพุทธบริษัททั้งหลาย เพราะเป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้ฟังจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือข้อมูลความรู้ได้ในเวลาเดียวกัน ดังมีตัวอย่างในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๔๗} เป็นต้น ที่พระพุทธองค์ทรงบรรยายเรื่องถึงส่วนที่สุต ๒ อย่าง ที่บรรพชิตไม่ควรเสพ และต่อด้วยการบรรยายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันจะนำพาผู้ปฏิบัติตามหลักอริยมรรค ๘ ไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงให้แก่เหล่าปัญจวัคคีย์ ทั้งนี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็น ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ บรรยาย ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๔๘}” ว่า เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บรรยายในสถานที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีพระสงฆ์และประชาชนเป็นจำนวนมาก และผู้ฟังส่วนมากก็เป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยอยู่แล้ว แต่มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมให้กับตนเอง และหาความสงบสุขทางจิตใจ

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ บรรยาย ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๔๙}”ว่า การสอนแบบนี้ก็ทรงใช้อยู่เสมอ ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังมารวมกันมากๆ ดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่วัดพระเชตะวันมหาวิหารในช่วงเวลาบ่ายของทุกวัน และที่น่าสังเกต ก็คือ ผู้ฟังมักจะมีพื้นฐานความรู้หรือมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว มาฟังการบรรยายเพิ่มเติมความรู้ความเข้าใจให้ยิ่งขึ้น ดังเมื่อทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ครั้งแรกก็ทรงใช้วิธีบรรยาย โดยบรรยายถึงความล้มเหลวของแนวทางการปฏิบัติ ๒ แนวทาง คือ (๑) การทรมานกาย (๒) การหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ เป็นต้น เสร็จแล้วทรงบรรยายชี้ทางสายกลางด้วยการแสดงอริยสัจ ๔ ประการ ให้แก่เหล่าปัญจวัคคีย์

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ บรรยาย นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้บรรยายธรรมะให้กับผู้ฟังจำนวนมาก เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้ถึงเนื้อหาสาระของแก่นธรรมที่ทรงนำมาแสดง และเพื่อตระหนักถึงคุณค่าของธรรมะที่เป็นเครื่องป้องกันผู้ที่ประพฤติดุกปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปสู่อบายภูมิ รวมถึงอานิสงส์ที่จะพึงได้รับจากการฟังการบรรยาย ก็แล วิธีการสอนโดยใช้การบรรยายนี้ เป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้ฟังจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือข้อมูลองค์ความรู้จำนวนมากพร้อมๆ กันได้ในเวลาที่จำกัด

^{๑๔๗} วิมพา. (ไทย) ๔/๑๓-๑๖/๒๐-๒๕.

^{๑๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๔.

^{๑๔๙} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๕๗.

๑๖) สอนแบบ ตอบปัญหา

วิธีการสอน แบบ ตอบปัญหา นี้ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตอบปัญหากับผู้ที่มาเข้าเฝ้า ซึ่งในการตอบปัญหานั้น พระพุทธองค์ก็จะมีหลักในการตอบปัญหาอยู่ถึง ๔ ขั้นตอนคือ ขั้นตอนที่ ๑ ทรงตอบปัญหาอย่างตรงไปตรงมา, ขั้นตอนที่ ๒ ก่อนจะตอบปัญหา พระพุทธองค์จะย้อนถามก่อน แล้วจึงตอบปัญหา, ขั้นตอนที่ ๓ ทรงตอบปัญหาแบบแยกตอบ, ขั้นตอนที่ ๔ ทรงงดตอบปัญหา ซึ่งวิธีการสอน แบบ ตอบปัญหา นี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ตอบปัญหา ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๕๐}” ว่า ในการตอบปัญหานั้น พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ตอบปัญหา ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๕๑}” ว่า พระพุทธองค์ทรงมีหลักในการตอบอยู่ ๔ อย่าง คือ (๑) ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา เพราะบางเรื่องมีคำตอบอยู่ในตัวอยู่แล้ว, (๒) ปัญหาบางอย่างต้องย้อนถามก่อนจึงตอบ ไม่พึงด่วนตอบทันที เพราะอาจผิดพลาดได้, (๓) ปัญหาบางอย่างต้องแยกความตอบ ต้องแยกตอบเป็นเรื่องๆ ไป, (๔) ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปเลย คือ ไม่ต้องตอบ

แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ ตอบปัญหา ไว้ในหนังสือชื่อ “วิธีสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๕๒}” ว่า วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ มี ๔ แบบด้วยกัน คือ (๑) ปัญหาที่พึงตอบทันที, (๒) ปัญหาที่พึงตอบอย่างมีเงื่อนไข, (๓) ปัญหาที่พึงย้อนถามก่อนแล้วจึงตอบ, (๔) ปัญหาที่ควรงดไว้ หรือ ไม่ตอบ

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ บรรยาย นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าเมื่อจะตอบปัญหาให้แก่ผู้ใด ทรงพิจารณาถึงลักษณะของคำถามก่อนแล้ว จึงตรัสตอบ ดังมีตัวอย่างในปัญหาพยากรณ์สูตร^{๑๕๓} ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การตอบปัญหามีอยู่ ๔ แบบ คือ (๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) (๒) วิภังชพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ) (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) (๔) รุปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ)” เป็นต้น

^{๑๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๕.

^{๑๕๑} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๕๒} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๙๒.

^{๑๕๓} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

๑๗) สอนแบบ วางกฎข้อบังคับ

วิธีการสอน แบบ วางกฎข้อบังคับ นี้ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับภิกษุ, ภิกษุณี, สามเณร, สามเณรี, เพื่อมิให้ประพฤตินอกกรรมนอกวินัย และเพื่อป้องกันความเสื่อมเสียหรือความเสียหายที่จะก่อให้เกิดแก่หมู่คณะ โดยการจัดวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติไว้ด้วยความเห็นชอบของคณะสงฆ์ ซึ่งกฎข้อบังคับนี้ เกิดขึ้นเมื่อมีภิกษุไปทำความผิดเข้าจนเกิดมีเรื่องผู้คนพูดกันไปทั่ว สร้างความเสียหายให้แก่หมู่คณะสงฆ์เป็นอย่างมาก พระพุทธองค์จึงตรัสให้ประชุมสงฆ์พิจารณาหามูลเหตุที่เกิดขึ้น ครั้นรับรู้รับทราบทั่วถึงกันแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็นวินัยสำหรับสงฆ์ต่อไป ซึ่งวิธีการสอน แบบ วางกฎข้อบังคับ นี้ ได้มีนักวิชาการให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ วางกฎข้อบังคับ ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๕๔}” ว่า เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกัน มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็ทรงตำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม จากนั้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ วางกฎข้อบังคับ นี้ ก็คือ วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงวางกฎข้อบังคับไว้ มีตัวอย่างในปาราชิกกัณฑ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรม สุทินภาณวาร^{๑๕๕} ที่พระพุทธองค์ทรงตำหนิพระสุทินโดยประการต่างๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนมักมาก ไม่สันโดษ ต่อจากนั้น ทรงตรัสคุณแห่งความเป็นคนมักน้อย สันโดษ ความกัจจกิลส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่างๆ ทรงแสดงธรรมมีกถาให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย” ดังนี้ แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ ว่า “ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” เป็นต้น

^{๑๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๘.

^{๑๕๕} วิมพา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

๑๘) สอนแบบ การยกชาดกมาประกอบการสอน

วิธีการสอน แบบ การยกชาดกมาประกอบการสอน นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกชาดกเข้ามาเสริมเรื่องที่สอนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นแก่ผู้ฟัง การนำเอาชาดกมาเข้าเป็นตัวประกอบการสอนนี้ จะทำให้ข้อมูลเนื้อหาหรือข้อความชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ฟังสามารถนึกตามหรือมองเห็นภาพได้กว้างขึ้น ชาดกที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงนั้น บางทีก็เป็นเรื่องอดีตที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์เอง หรือบางทีก็เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไป ตามแต่ความเหมาะสมของเรื่องที่ทรงแสดง ซึ่งวิธีการสอนดังกล่าวนี้ ได้มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การยกชาดกมาประกอบการสอน ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๕๖}” ว่า การยกอุทาหรณ์ การเล่านิทานประกอบ หรือ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย จะช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแนก เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์ และนิทานประกอบการสอน จะเห็นได้ในคัมภีร์ต่างๆ สำหรับนิทานชาดกนั้นมีอยู่ถึง ๕๔๗ เรื่อง

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การยกนิทานประกอบ ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๕๗}” ว่า เป็นเทคนิคหรือกลวิธีอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยในการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสนใจเรื่องที่ทรงสอนมากขึ้น พอแสดงชาดกหรือนิทานประกอบการบรรยายธรรม พระพุทธองค์ก็สรุปความของเรื่องที่สอน

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ การยกชาดกมาประกอบการสอน นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาเสริมคำบรรยายเพื่อให้ผู้ฟังได้ทั้งความรู้ทั้งความบันเทิงใจรวมถึงได้เกิดความพากเพียรอดสาหะไปในตัว และเมื่อทรงสอนเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วยังไม่กระจ่างเท่าไร พระพุทธองค์ก็นำมาชาดกมาแสดงเสริมเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังมีตัวอย่างการสอนด้วยการนำชาดกเข้ามาประกอบในมหาชนกชาดก^{๑๕๘} ที่พระพุทธองค์ตรัสสอนกับภิกษุทั้งหลายถึงเรื่องราวของพระพุทธองค์ในสมัยที่พระมหาชนกว่าน้า อยู่ในมหาสมุทร จนมีนางเทพอัปสรได้เหาะเข้ามาหาพระพุทธองค์แล้วถามว่า “ใครกันนี้ ทั้งๆ ที่มองไม่เห็น ผีงก็ยังไม่พยายามว่าอยู่ในท่ามกลางสมุทร” พระมหาชนกตอบว่า “เทพธิดา เราเห็นอานิสงส์ของพยายาม แม้จะมองไม่เห็นผีงเราจะพยายามว่าไปให้ถึงผีง” เป็นต้น

๑๙) สอนแบบ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

วิธีการสอน แบบ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ง่าย และช่วยให้เรื่องที่ค่อนข้างยาก ลึกซึ้ง เข้าใจได้ยาก มีความ

^{๑๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๙.

^{๑๕๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓.

^{๑๕๘} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๓-๑๓๑/๒๐๒-๒๐๔.

กระจำจชัดขึ้นและเข้าใจง่าย วิธีการสอนนี้ มีลักษณะเป็นการอธิบายเพิ่มเติมด้วยการสอดแทรกอุปมา เข้ามาเสริมเรื่องที่สอน เพื่อให้ผู้เรียนมองเห็นเรื่องราวต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และวิธีการสอนด้วยการ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมานี้ สามารถใช้ได้ทั้งข้ออุปมาในด้านดีและด้านที่ไม่ดีเช่นกัน ซึ่งวิธีการสอน ดังกล่าวนี้นักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ไว้ใน หนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๕๙}” ว่า คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ่งเข้าใจยาก ปรากฏความหมาย เด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่นามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วย สิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็รรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนัก แน่นเข้า

แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ไว้ในหนังสือชื่อ “วิธี สอนของพระพุทธเจ้า^{๑๖๐}” ว่า การใช้ข้ออุปมา คือ การยกเอาตัวอย่างของจริงหรือปรากฏการณ์จริง ที่ เป็นรูปธรรมที่คนฟังรู้ดีอยู่แล้ว มาอธิบายเปรียบเทียบกับอุปมัยคือสิ่งนามธรรมที่พระพุทธองค์มุ่งจะ แสดงทำให้คนสามารถเข้าใจได้ทันที พระพุทธเจ้าทรงใช้การอุปมาเป็นเครื่องเสริมความรู้ให้ผู้ฟังเป็น ประจำ

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเสริมด้วยการแทรกข้ออุปมาอุป มัย เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย เพราะเรื่องบางเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงสอนนั้น บางเรื่องเป็นเรื่อง ที่ ค่อนข้างสุมลุ่มลึกเข้าใจยากสำหรับผู้ฟังบางคน บางเรื่องเป็นเรื่องที่ทรงเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุป มัยให้เห็นฝ่ายข้างไม่ดี และฝ่ายข้างที่ดี ดังมีตัวอย่างการสอนด้วยข้ออุปมาอุปมัยในในอิลคัทพุม สุตร^{๑๖๑} พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “โมฆบุรุษ เหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมุ่งจะข่มขู่ผู้อื่นเปรียบเทียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการงูพิษเขาพบงูพิษตัวใหญ่แล้ว แต่จับงูไม่เป็น จึงถูกงูกัด” ส่วนกุลบุตรเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมิใช่มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่นเปรียบเทียบเหมือน บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่แล้ว จับงูเป็น จึงไม่ถูกงูกัด เป็นต้น

๒๐) สอนแบบการทำให้เป็นตัวอย่าง

วิธีการสอน แบบ การทำให้เป็นตัวอย่าง นี้ หมายถึง วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พระองค์ เองเป็นตัวอย่างหรือแบบอย่างในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้นำไปทำเป็นตัวอย่างหรือแบบอย่างต่อไป เพราะขั้นตอนการสอนนี้ ต้องยกตัวเองขึ้นเป็นสื่อการสอนให้ผู้อื่นได้เห็นได้เข้าใจได้เกิดความรู้สึกว่า เราคนนี้ก็สมารถทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีในการสอนคนอื่นก็ได้ ทั้งเป็นการสอนตนและเป็น

^{๑๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๙.

^{๑๖๐} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๖๘.

^{๑๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘-๒๓๙/๒๕๒-๒๕๔.

ประสบการณ์ให้แก่ตัวเองและผู้อื่นที่มาพบเห็นอีกด้วย และวิธีการสอนนี้ ได้มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การทำเป็นตัวอย่าง ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีการสอน^{๑๖๒}” ว่า การทำเป็นตัวอย่างนี้ เป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงทำนั้น เป็นไปในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยการทำเป็นตัวอย่างนี้ คือ พระจริยาวัตร อันดีงามของพระพุทธเจ้าที่ทรงทำเป็นปกติอยู่แล้ว

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงวิธีการสอน แบบ การทำเป็นตัวอย่าง ไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก^{๑๖๓}” ว่า การทำเป็นตัวอย่างนี้ ในแง่ของวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๒ มุมมอง คือ (๑) ทำให้ดู หรือ สาธิตให้ดู (๒) ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นมุมมองให้ผู้ได้เห็นเกิดการนำไปปฏิบัติต่อกัน

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ พอจะสรุปให้เห็นได้ว่า วิธีการสอน แบบ การทำเป็นตัวอย่าง นี้ ก็คือ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง ดังมีตัวอย่างในคิลานวัตถุกถา^{๑๖๔} ว่าด้วยภิกษุไข้ ที่พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุทั้งหลายในทางอ้อมด้วยการทำเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อภิกษุอาพาธไม่สบาย ด้วยการตรัสสั่งท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวายพระพุทธเจ้าทรงราดน้ำ ท่านพระอานนท์ขัดสี พระพุทธเจ้าทรงประคองศีรษะขึ้น ท่านพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง” ดังนี้ เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นนี้ ก็เพื่อให้เป็นแนวทางให้กับภิกษุทั้งหลายได้มองเห็นถึงความที่พระพุทธองค์แม้เป็นถึงพระพุทธเจ้า ก็ยังไม่ยอมนิ่งเฉย ในเมื่อพบเห็นคนอื่นประสบกับความทุกข์ทางกาย ฉะนั้น วิธีการสอน แบบ การทำเป็นตัวอย่าง นี้ พระพุทธองค์ จึงถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในโลก เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงน้ำใจของกันและกัน

๒.๓.๔ รูปแบบของการจัดการเรียนการสอน

สำหรับกระบวนการจัดการเรียนการสอนนั้นกรอบแนวคิดของพระพุทธศาสนาในการจัดการเรียนการสอนไปตามหลักไตรสิกขา คือ การเรียนการสอนให้เป็นไปตามกรอบของศีล สมาธิ และปัญญา โดยรูปแบบการจัดการเรียนการสอนจะเป็นแบบ แบบมุขปาฐะ โดยในยุคแรก ๆ สมัยพุทธกาลนั้นมีการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ โดยมีวิธีการถ่ายทอดก็คือการท่องจำหรือมุขปาฐะ แปลง่าย

^{๑๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๖๒.

^{๑๖๓} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๖๖.

^{๑๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๑.

ๆ ว่า “ปากบอก” คือ เรียน-ท่อง-บอกต่อด้วยปาก^{๑๖๕} หรือเป็นการสาธยาย โดยมีการแบ่งกันท่องจำ หรือสาธยายเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะคำสอนกล่าวคือ ถ้าใครสนใจพระวินัยก็ไปท่องพระวินัย หากใครสนใจพระสูตรก็ไปท่องพระสูตร ถ้าใครสนใจพระอภิธรรมก็ไปท่องอภิธรรม^{๑๖๖} โดยเหตุผลของการใช้วิธีท่องจำนั้นก็เพราะ (๑) การท่องจำเป็นวิธีการสืบทอดคำสอนที่มีมาก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งคนในสมัยก่อนนั้นเห็นว่าการท่องจำเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์ บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายก็ยังท่องจำ การท่องจำ หรือสาธยายเป็นวิธีการที่สามารถรักษาคำสอนได้ยาวนานและมั่นคง และเป็นวัฒนธรรมของการรักษาคำสอนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นการเล่าเรียนที่สืบ ๆ ต่อกันมา

๒.๓.๕ กระบวนการจัดการเรียนการสอน

สำหรับกระบวนการจัดการเรียนการสอนของพระพุทธศาสนานั้นให้เป็นไปตามกรอบของหลักไตรสิกขา ตามกรอบดังต่อไปนี้

ก. กระบวนการเริ่มต้นการศึกษา ในกระบวนการเริ่มต้นของไตรสิกขาเริ่มจากกระบวนการของสิ่งแวดล้อมของผู้รับการศึกษา คำว่ากระบวนการสิ่งแวดล้อมก็คือสิ่งแวดล้อมที่อยู่ภายนอก ได้แก่ กัลยาณมิตร และสิ่งแวดล้อมภายใน ก็คือ กระบวนการคิดของผู้เรียน หรือโยนิโสมนสิการ ทั้ง ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นหลักการที่มีความสำคัญในการศึกษาเพราะถือว่าเป็น “บุรพภาคของการศึกษา” เลยทีเดียว ซึ่งรายละเอียดของสิ่งแวดล้อมทางการศึกษาก่อนการเข้าสู่กระบวนการศึกษาของไตรสิกขามีดังต่อไปนี้

(๑) สิ่งแวดล้อมภายนอก คือกัลยาณมิตร (ปรโตโมสะ) สำหรับสิ่งแวดล้อมภายนอกของกระบวนการศึกษาก็ือกัลยาณมิตรคือ บุคคลผู้ทำให้เกิดการเรียนรู้ มีความเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่สามารถให้การอบรมสั่งสอน ช่วยแนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นบุคคลที่เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต นำไปสู่หนทางการเรียนรู้ฝึกฝนที่ถูกต้อง การกระทำอย่างนี้เรียกว่า “การเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี”^{๑๖๗} ดังนั้น กระบวนการพัฒนาตนเพื่อให้เกิดการศึกษาซึ่งกัลยาณมิตรจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. ปิโย มีบุคลิกภาพน่ารัก คือมีความเมตตาปราณี รู้จักเอาใจใส่ในบุคคลอื่น และทำให้ประโยชน์ของเขาเข้าถึงจิตใจ ด้วยการประพฤติตนสร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้อยากเข้าไปศึกษาเรียนรู้ สอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ได้สนใจ

^{๑๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^{๑๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๐.

^{๑๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๓.

๒. ครุ มีบุคลิกภาพน่าเคารพเลื่อมใส คือ เป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ยึดมั่นในหลักเกณฑ์หรือหลักการความถูกต้องเป็นที่ตั้ง เป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับสถานภาพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้รู้สึกปลอดภัย

๓. กาวินโย มีความคิดบุคลิกภาพน่าชื่นชม คือเป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงคุณค่าทางปัญญา เป็นผู้ที่มีหมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา จนเป็นที่ยกย่องควรเอาแบบอย่าง ทำให้ผู้ที่เข้าใกล้ได้รับรู้สิ่งใหม่ๆ เกิดความซาบซึ้ง รำลึกถึงอยู่ในดวงใจ

๔. วตดา จ มีลักษณะท่าทางพูดจาสามารถทำให้คนเห็นคล้อยตามได้ คือ เป็นผู้รู้จักชี้แจง อธิบายเหตุผลให้คนเห็นตาม และรู้ว่าเมื่อไรควรจะทำอะไร อย่างไร เป็นผู้คอยให้คำแนะนำ ว่ากล่าวตักเตือนสติ ในทางที่ถูกที่ควร จนผู้ฟังยอมรับเหตุผลได้

๕. วจนกษโม มีบุคลิกภาพนิ่งเรียบ คือ เป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่นได้ พร้อมทั้งปรับปรุงพฤติกรรมตนเอง ตลอดทั้งคำซักถาม ปรีक्षा แม้จุกจิก ฟังได้ ไม่เบื่อ ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว ตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ให้คำแนะนำแก้ไขข้อสงสัยด้วยดี

๖. คมภีรณจ กต กตดา มีบุคลิกภาพสุขุมล้าลึกชวนให้เกิดความสนใจอยาก ศึกษา ถือเป็นผู้ที่สามารถอธิบายเรื่องที่ยากลึกซึ้ง ให้สามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งเหนือความคาดเดา ทำให้ศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดได้รับความรู้ซาบซึ้งไปด้วย

๗. โน จฐฐาเน นิโยชเย ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม คือ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในการแนะนำ สิ่งที่ดีงาม ไม่แนะนำในทางเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย กลับเป็นผู้ทำเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจ อยากนำมาประพฤติปฏิบัติตาม^{๑๖๘}

คำถามว่ากัลยาณมิตรเป็นเฉพาะครูอาจารย์เท่านั้น หรือคำตอบคือทุกคนที่เป็นมิตรเป็นเพื่อนหรือพ่อแม่ที่มีความปรารถนาดีต่อเพื่อนล้วนเป็นกัลยาณมิตรได้ และกัลยาณมิตรถือว่าเป็นองค์ประกอบภายนอกที่มีความสำคัญมากที่จะชักชวนให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแหล่งการศึกษาที่ดีได้

(๒) สิ่งแวดล้อมภายใน (โยนิโสมนสิการ) สำหรับสิ่งแวดล้อมที่จะก่อให้เกิดการศึกษาอีกประการหนึ่งนั่นก็คือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบคิดหรือวิธีคิด ซึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึงการคิดโดยอุบายอันแยบคาย คำว่าโยนิโสมนสิการโดยรูปศัพท์มาจากคำว่า โยนิโส กับ คำว่ามนสิการ โยนิโส มาจากโยนิ ซึ่งแปลว่าเหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิดปัญหาอุบายวิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำ ในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเป็นโยนิโสมนสิการแล้ว แปลว่า การทำ ในใจโดยแยบคายและได้แสดงลักษณะการทำ ในใจโดยแยบคาย ตามคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาไว้ดังนี้

^{๑๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๘.

(๑) อุปายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุปาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง

(๒) ปณมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ คิดเป็นระเบียบไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ฟุ้งซ่าน

(๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นต้นเหตุ คิดตามเหตุผล พิจารณาสืบสาวเหตุปัจจัยให้เข้าถึงสาเหตุที่แท้จริง

(๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ มีเป้าหมายในการคิดที่ทำให้เกิดกุศลธรรมสามารถสรุปสั้นๆ ได้ว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร่ากุศล^{๑๖๙}

สำหรับการคิดแบบโยนิโสมนสิการมี อยู่ ๑๐ วิธี ดังต่อไปนี้

(๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือพิจารณาค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมาเพื่อหาทางแก้ไขปัญหารื่องนั้นๆ ซึ่งวิธีคิดแบบนี้แบ่งออกได้อีก ๒ วิธีคือ คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ และคิดแบบสอบสวน

(๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดหาประเด็นจากองค์รวมด้วยการแยกเรื่องนั้นออกมาวิเคราะห์ว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง เช่น คิดเรื่องชั้น ๕ ว่ามนุษย์เรานี้ประกอบไปด้วยชั้น ๕ และชั้น ๕ แต่ละอย่างก็เกิดขึ้นจากส่วนประกอบย่อยอีก การคิดเช่นนี้ย่อมมองเห็นว่าทุกสิ่งมันอนิจจัง ทุกขัง และเป็นอนัตตา

(๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ เป็นวิธีคิดที่มองทุกอย่างในโลกทั้งที่เป็นรูปลักษณ์และปรากฏการณ์อย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเอง เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เป็นอนิจจัง วิธีคิดแบบนี้แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑ รู้เท่าทันและยอมรับความจริง ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันเหตุปัจจัย

ขั้นที่ ๒ คือแก้ไขและทำไปตามเหตุปัจจัย

(๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือคิดแบบแก้ปัญหา หรือการคิดเพื่อหาทางออกแบบวิทยาศาสตร์ คือมีเหตุมีผลในตัวเอง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ

(๔.๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขและทำ การที่ต้นเหตุ จัดเป็น ๒ คู่คือ

คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบ ซึ่งไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นจากปัญหาได้

^{๑๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙-๓๐.

คู่ที่ ๒ นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการจะเข้าถึงมรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องการกระทำ ในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมาย คือ ภาวะสิ้นปัญหาอันได้แก่ ความดับทุกข์

(๔.๒) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งแต่เรื่องที่จะแก้ไขปัญหาไม่ฟุ้งซ่านคิดนอกเรื่อง

(๕) วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์ หรือวิธีคิดโดยพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการและเนื้อหาหรือ ความมุ่งหมายว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร

(๖) วิธีคิดแบบคุณ โทษ และทางออก หรือพิจารณาให้เห็นครบทั้ง อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และคิดหาทางออก การคิดแบบนี้มี ๒ ลักษณะคือ

(๖.๑) การที่จะเชื่อว่า มองเห็นตามเป็นจริงนั้น จะต้องมองเห็นทั้งด้านดี ด้านเสีย หรือทั้งคุณและโทษของสิ่งนั้น

(๖.๒) การแก้ปัญหาปฏิบัติ ต้องมองเห็นข้อดี ข้อเสีย และมองเห็นทางออกที่เป็นจุดหมายที่ดีไว้ด้วย

(๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบนี้เป็นการคิดเพื่อหาคุณและโทษเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอย สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตรประจำวัน เพื่อให้เห็นประโยชน์ที่จะสนองความต้องการของชีวิตที่แท้จริง ไม่ได้มุ่งเพื่อปรนเปรอความต้องการของตนหาที่มีต่อสิ่งนั้น

(๘) วิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม วิธีคิดแบบเร้ากุศล, คิดแบบกุศลภาวนาเพื่อส่งเสริมความเจริญอกงามแห่งกุศลธรรมและสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นของชาวโลก

(๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน ใช้ปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ คิดถึงแต่สิ่งนั้นๆ แม้จะคิดถึงอดีต หรืออนาคตแต่ก็เป็นการคิดที่มีเป้าหมาย มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนก็ถือว่าเป็นการคิดที่เป็นอยู่ในขณะปัจจุบันอย่างมีสติ และไม่ประมาท ไม่ใช่ติดยึดกับสิ่งที่ผ่านมาด้วยความพึงพอใจ หรือคิดถึงอนาคตแบบเลื่อนลอยฝันกลางวันซึ่งจะมีแต่ความฟุ้งซ่านไร้ประโยชน์

(๑๐) วิธีคิดแบบวิวัชชา^{๑๗๐} เป็นวิธีคิดแบบแยกส่วนที่แยกแยะการสื่อความหมายเป็นประเด็นๆ ไป^{๑๗๑}

^{๑๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๒๙.

^{๑๗๑} นัตตา ธรรมวงศ์ผล, ผลของการสอนแบบไตรสิกขาที่มีต่อการคิดแบบโยนิโสมนสิการและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง หลักธรรม ในรายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสีกัน (วัฒนานครที่อุปถัมภ์) กรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิตแขนงวิชาหลักสูตรและการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ.๒๕๕๒, หน้า ๗๒.

ในการคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้ถือว่าเป็นองค์ประกอบด้านสิ่งแวดล้อมภายในที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้หรือการศึกษาที่ถูกต้องหรือที่เราเรียกว่าเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๒ ประการมาประสมกัน คือทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอกและสิ่งแวดล้อมภายในพร้อมการศึกษาก็จะเกิดขึ้น เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดความรู้และการเรียนรู้ที่ถูกต้อง

ข. ผลจากการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เมื่อมีการดำเนินการตามหลักไตรสิกขาหรือหลักการพัฒนาด้านศีล สมาธิ และปัญญามาแล้ว หากมีการตั้งต้นในเรื่องของความเชื่อหรือกระบวนการเริ่มแรกของการศึกษาทั้งในส่วนของปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการมาแล้วย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญาได้เป็นอย่างดี โดยผลของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาย่อมมีผลดังต่อไปนี้

๑) ผลในแง่ของการพัฒนา สำหรับผลของการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาย่อมมีผลอันเกิดจากการพัฒนาอยู่ ๔ ประการ

(๑) กายภาวิต คือ การได้รับการพัฒนาทางกายรู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ทำให้กุศลธรรมเจริญงอกงาม ทำให้กุศลธรรมเสื่อมสูญไป ช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย (Physical development)

(๒) สีลภาวิต คือ การได้รับการพัฒนาด้านพฤติกรรมทางสังคมในด้านการฝึกอบรมด้วยศีล ทำให้เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น ย่อมทำให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกิดความเกื้อกูลกันในสังคม (Moral development)

(๓) จิตตภาวิต คือ การได้รับการพัฒนาด้านจิตใจ จนมีความเข้มแข็ง มั่นคง เกิดความเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีความเมตตา กรุณา มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีสมาธิ และความสดชื่นเบิกบาน เป็นสุข ผ่องใสในจิตใจ (Emotional development)

(๔) ปัญญาภาวิต คือ การได้รับการพัฒนาปัญญา เป็นคนที่มีความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทัน เห็นแจ้งในโลกและชีวิตตามสภาวะธรรม สามารถพัฒนาจิตให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ สามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (Intellectual development)^{๑๗๒}

๒) ผลในแง่ของบุคคลผู้ได้รับการศึกษา สำหรับผลในแง่ของบุคคลผู้ที่ได้รับการศึกษาก็เป็น การพิจารณาผลที่เกิดจากการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาจะเป็นผู้ที่มีลักษณะ หรือคุณธรรมอย่างไร ซึ่งผลจากการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาจะได้บุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้วอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) กัลยาณปุณฺณ คนธรรมดาทั่วไปที่เป็นผู้ที่มีศีลมีธรรม และ (๒) พระอริยบุคคลผู้ที่

^{๑๗๒} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๒๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๑.

ได้รับการพัฒนาและมีคุณธรรมสูงจากน้อยไปหามาก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

(๓) ผลในแง่ของการดำเนินชีวิต เป็นผลในแง่ของการแสดงพฤติกรรมที่มุ่งถึงประโยชน์ที่มีทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น ซึ่งมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) อัตตัตถสมบัติ (หรือ อัตตहितสมบัติ) ได้แก่ ความพร้อมที่เกื้อกับตนเอง คือตนเองได้ทำประโยชน์เพื่อตนเองคือบรรลุความพร้อมมูลทุกอย่างแล้ว (๒) ปรัตถปฏิบัติ (หรือ ปรัตถปฏิบัติ) ได้แก่ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อตนเองพัฒนาจนบรรลุประโยชน์ตนโดยสมบูรณ์แล้วก็พร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นได้

๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้

สำหรับแนวคิดเรื่องของการจัดการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานี้ถือว่าเป็นแนวความคิดที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้าที่ทรงค้นพบความจริงเกี่ยวกับชีวิตใน ๒ มิติก็คือมิติทางกาย และมิติทางจิต ซึ่งทั้งสองมิตินั้นให้ความจริงกับเรื่องการเรียนรู้ได้ว่า มนุษย์เรานั้นจะเกิดการเรียนรู้ได้ก็เพราะเกิดมาจากการสัมผัสและมีกระบวนการรับรู้ที่มีองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกผสมกันจึงก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ สรุปคือพระพุทธศาสนาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ ๒ แบบก็คือ (๑) การเรียนรู้เกิดมาจากพฤติกรรมทางกาย และ (๒) การเรียนรู้เกิดมาจากพฤติกรรมทางจิต โดยความจริงในเรื่องนี้เราสามารถนำมาปรับใช้กับการศึกษาการพัฒนาในรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อม ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ กล่าวคือ เราสามารถให้ความรู้เกิดกับเด็กหรือผู้เข้ารับการเรียนรู้ทั้งในด้านทางร่างกาย และทางจิตใจ ทางร่างกายก็คือการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ส่วนทางจิตใจก็คือการใช้ระบบความคิดหรือหรือสติปัญญาในการตัดสินใจหรือแก้ไขปัญหาได้

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการฝึกอบรม

องค์กรต่าง ๆ จะประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานได้นั้น นอกจากการจัดวางระบบงาน ที่ดี การกำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดเป้าหมายแล้ว การพัฒนาสมรรถภาพของบุคลากรในการปฏิบัติงานในองค์กรนั้น ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด การฝึกอบรม (Training) เป็นวิธีการหนึ่งที่ยอมรับกันในวงการศึกษาปัจจุบัน หลักสูตรฝึกอบรม เป็นการพัฒนาศักยภาพขององค์กรนั้น ๆ ให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีความรู้ เทคนิควิธีการที่ดีขึ้น สามารถพัฒนางานของตนเองให้ดีขึ้นและประสบความสำเร็จ ซึ่งผู้รายงานนำเสนอเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร ฝึกอบรมดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของการฝึกอบรม

การฝึกอบรม (Training) หมายถึง กระบวนการ หรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดหรือเพิ่มพูนปรับปรุงความรู้ (Knowledge) ความเข้าใจ (Understanding) ทักษะความชำนาญ (Skill) และเจตคติ (Attitude) อันจะมีผลไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการปฏิบัติภารกิจให้ดีขึ้น

นอย ศิริโชติ (๒๕๒๓, หน้า ๖) ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) และทักษะ (Skill) ให้แก่ผู้เข้ารับการอบรม โดยจัดทำเป็นช่วง ๆ หรือระยะเวลาตามความเหมาะสมของแต่ละเรื่อง ซึ่งอาจใช้เวลา ๓ วัน ๑ สัปดาห์ ๒ สัปดาห์ หรือมากกว่านั้น การจัดฝึกอบรมอาจจัดเป็นรายบุคคล หรือเป็นกลุ่มก็ได้ ผู้จัด การฝึกอบรม อาจเป็นหน่วยราชการ เอกชน หรือบริษัทห้างร้านก็ได้

อุทุมพร จามรมาน (๒๕๓๓, หน้า ๒) การฝึกอบรม คือกิจกรรมหรือความพยายามที่จะ จัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของหน่วยงาน เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการ เปลี่ยนแปลง ในทางที่ดีในเรื่อง ความรู้ ทศนคติ และทักษะในการทำงาน

สมชาติ กิจยรรยง และอรจรี ญ ตะกั่วทุ่ง (๒๕๓๙, หน้า ๑๓) ได้ให้ความหมายของ การ ฝึกอบรมว่า คือกระบวนการในการเรียนการสอน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เสริมสร้างทักษะ และ แลกเปลี่ยนทัศนคติตามความมุ่งหวังที่กำหนดไว้ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งอาจจะ เป็น การเรียนการสอนในชั้นเรียนหรือสถานที่ทำงานก็ได้

สมคิด บางโม (๒๕๓๙, หน้า ๑๔) การฝึกอบรมหมายถึง กระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพใน การทำงานของบุคคล โดยมุ่งเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) และทัศนคติ (Attitude) อันจะนำไปสู่การยกมาตรฐานการทำงานให้สูงขึ้น ทำให้บุคคลมีความเจริญในหน้าที่การงาน และ องค์กรบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

วิจิตร อาวะกุล (๒๕๔๐, หน้า ๑๔-๑๕) ได้ให้ความหมายของการฝึกอบรม ออกเป็น ๓ ความหมาย ดังนี้

๑. การฝึกอบรมเป็นกระบวนการที่จัดขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ใน พฤติกรรมของบุคคลเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้โดยเฉพาะเจาะจง

๒. การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการเพิ่มความรู้ ความชำนาญ และความสามารถของ บุคคลหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการพัฒนาบุคคล

๓. การฝึกอบรม คือ กระบวนการที่จะส่งเสริมสมรรถภาพของบุคคล (พนักงานข้าราชการ) ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลโดยตรงไปยังผลงานของสถาบันสังคม ประชาชน

จากความหมายของการฝึกอบรมที่กล่าวข้างต้น การฝึกอบรมมีความหมาย ๔ นัยด้วยกันคือ

๑. การฝึกอบรมเป็นวิธีการที่จะทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม
๒. บุคคลที่ได้รับการฝึกอบรม ย่อมจะต้องมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมพอสมควร
๓. ถ้าก่อนกับหลังการอบรมไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยก็แสดงว่าผู้นั้นยังไม่ได้รับการฝึกอบรม หรือกระบวนการอบรมยังไม่เกิดผล

๔. ถ้าต้องการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานหรือเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคลากร ในองค์กรสามารถทำได้โดยการให้การฝึกอบรมที่ถูกหลักวิธีการฝึกอบรม

สรุปได้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการจัดการให้บุคคลเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทั้งด้านความรู้ ทักษะและเจตคติ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมในการปฏิบัติงานในทางที่ดีขึ้น

๒.๔.๒ วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

ทวีป อภิสิทธิ์ (๒๕๓๖, หน้า ๒๔-๒๖, สมคิด บางโม, ๒๕๓๘ , หน้า ๕ และนิรันดร์ จุลทรัพย์, ๒๕๔๒, หน้า ๖-๗) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมไว้อย่างสอดคล้องกันโดยสรุปได้ดังนี้

๑. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ซึ่งเป็นพื้นฐานในการนำไปสู่ความเข้าใจ เพื่อให้มีความสามารถในการปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะได้ดี

๒. เพื่อเพิ่มพูนทักษะ หรือความชำนาญในการทำงานซึ่งหมายถึงความคล่องแคล่ว ในการปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งได้อย่างถูกต้อง

๓. เพื่อเปลี่ยนแปลงเจตคติ ซึ่งเป็นพื้นฐานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล

พินิจดา วีระชาติ (๒๕๔๓, หน้า ๑๐) กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมปัจจุบันและมีความสำคัญมากขึ้นพร้อมกับหน่วยงานที่ขยายตัวใหญ่ขึ้น มีบุคคลในหน่วยงานเพิ่มขึ้น การฝึกอบรมจะประสบความสำเร็จขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม เป็นสำคัญ เพื่อให้การฝึกอบรมบรรลุวัตถุประสงค์ สามารถแบ่งวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. การฝึกอบรม เพื่อให้บุคลากรสามารถที่จะทำงานในตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบัน อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๒. การฝึกอบรม เพื่อพัฒนาบุคคลให้เกิดความสามารถอย่างมีศักยภาพ

๒.๔.๓ ความสำคัญของการฝึกอบรม

การฝึกอบรมเป็นกระบวนการหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุคคลทั่วไป และผู้ประกอบการทุกระดับทุกสาขา ที่จะต้องเรียนรู้ ศึกษาความก้าวหน้าของวิชาการฝึกฝนทักษะฝีมือให้มีความพร้อม ความชำนาญในการทำงานอยู่เสมอ

การฝึกอบรมช่วยให้บุคคลได้พัฒนาความรู้ ความชำนาญ มีเจตคติและพฤติกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติงานให้เกิดผลดี มีประสิทธิภาพ ในขณะเดียวกันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า

การฝึกอบรมเป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่งของการพัฒนาการบริหาร (Management Development) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาองค์กร (Organization Development) ดังนั้นการพัฒนาองค์กรจำเป็นต้องมีการพัฒนาบุคลากร และวิธีที่นิยมกันแพร่หลายและได้รับความสำคัญมากสำหรับการพัฒนาบุคลากร คือการฝึกอบรม เพราะโดยลำพังองค์กรนั้น จะพัฒนาตนเองไม่ได้ ถ้าขาดบุคคลที่มีคุณภาพ การฝึกอบรมจึงมีความสำคัญต่อองค์กร ดังที่ กิตติ พช

รวิชัย (อ้างอิงใน วีระศักดิ์ คงจันทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๑๗-๑๘) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการ ฝึกอบรม
ต่อองค์กรไว้ดังนี้

๑. สร้างความประทับใจให้พนักงานที่เริ่มมาทำงาน เนื่องจากพนักงานที่มาบรรจุใหม่เปลี่ยน
สภาพแวดล้อมจากสังคมเดิมมาเป็นสังคมใหม่ มีเพื่อนใหม่ สถานที่ใหม่ เครื่องมือใหม่และหน้าที่
รับผิดชอบมากขึ้น ดังนั้น การฝึกอบรมปฐมนิเทศเริ่มเขาทำงานจึงมีความสำคัญมากกับพนักงานใหม่
จะมีเจตคติ (Attitude) ที่ดีต่อหัวหน้า มอบหมายเพื่อนร่วมงาน และหน้าที่การงานที่ได้รับ

๒. เพิ่มประสิทธิภาพการทำงานให้สูงขึ้น พนักงานที่ทำงานอยู่แลระยะหนึ่งอาจ เกิดความ
เฉื่อยชา เมื่อได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเพิ่มพูน ความรูจาก
วิทยากร จะเป็นการกระตุ้นให้กระตือรือร้น กระฉับกระเฉงขึ้น

๓. เตรียมขยายงานขององค์กร องค์กรต้องมีการพัฒนาขยายเครือข่ายของงาน บุคลากรที่มี
ประสบการณ์ในงานขององค์กรระดับหนึ่งย่อมมีความสำคัญต่อการขยายงาน ซึ่งองค์กรจำเป็นต้อง
ใช้บุคคลเหล่านี้เป็นผู้นำ ดังนั้นองค์กรจึงต้องอบรมบุคลากร เพื่อรองรับการขยายงานขององค์กร

๔. พัฒนาพนักงานขององค์กร ให้ทันกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ประสิทธิภาพในการ
ผลิตทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ เทคโนโลยีใหม่ ๆ มีบทบาทมากขึ้น การนำเทคโนโลยีมาใช้กับงาน
จำเป็นต้องอบรมพนักงานให้รู้จักใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัย

๕. สร้างขวัญและกำลังใจให้พนักงานขององค์กรให้เกิดความมั่นคงในการทำงาน พนักงานที่
ทำงานมาเป็นระยะหนึ่งมีความรู้ความสามารถเหมาะสม ก็ควรได้เลื่อนปรับเปลี่ยนตำแหน่งที่สูงขึ้น
การปรับตำแหน่งใหม่ควรมีการฝึกอบรมเพื่อเตรียมตัวไปดำรงตำแหน่งนั้น

๖. เพิ่มพูนวิทยาการที่เป็นประโยชน์กับการพัฒนาคุณภาพของพนักงานในองค์กร องค์กร
ต้องมิต้องมีการสัมมนา บรรยายพิเศษ เพื่อให้ความรู้ที่จำเป็นแก่พนักงานในองค์กร

๗. ลดงบประมาณค่าวัสดุสูญเสีย เนื่องจากความไม่รู้ทำให้เกิดการสูญเสียในองค์กร

๘. สร้างความสามัคคีในหมู่พนักงาน การฝึกอบรมเป็นโอกาสที่พนักงานได้พักอยู่ร่วมกันได้
ร่วมคิด ร่วมพูด และรวมทำกิจกรรม สร้างความคุ้นเคยให้พนักงานได้สนิทสนมสามัคคีกัน

๙. เป็นวิธีการแห่งประชาธิปไตย บรรยายภาคการฝึกอบรม ส่งเสริมการทำงานร่วมกัน
สนับสนุนการเป็นผู้นำและผู้ตาม เคารพในเหตุและผลซึ่งกันและกันเพื่อความถูกต้อง

๑๐. เป็นการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) ของบุคคลให้มีโอกาส
พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ นอย ศิริโชติ (อ้างอิงใน วิภา โอสสถานนทและคณะ, ๒๕๕๐, หน้า ๑๕-๑๖)

ได้กล่าวถึงความสำคัญของการฝึกอบรมไว้หลายประการดังนี้

๑. เปนกรรมวิธีช่วยป้องกันปัญหา (Preventing)

๒. การฝึกอบรมเปนกรรมวิธีช่วยแก้ไขปัญหา (Curative)

๓. การฝึกอบรมช่วยประหยัดรายจ่าย เนื่องจากการอบรมเป็นกรรมวิธีที่เกิดขึ้น ภายในงบประมาณจำกัด และได้ผลคุ้มค่าตามวัตถุประสงค์

๔. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่ช่วยให้บุคลากรเกิดการเรียนรู้เพิ่มเติมประสบการณ์โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่องานประจำที่ทำอยู่ เนื่องจากการจัดอบรมใช้ระยะเวลาที่สั้นอาจจัดในเวลา หรือนอกเวลาทำงาน

๕. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่ก่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างบุคคลที่ทำงานในหน่วยงาน เดียวกัน เนื่องจากการฝึกอบรมเปิดโอกาสให้บุคลากรได้แลกเปลี่ยนทรรศนะซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิด ความเข้าใจกันมากขึ้น

๖. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่ช่วยให้บุคลากร ได้มีโอกาสพัฒนาท่าที หรือบุคลิกภาพของตน ให้เหมาะสมกับงานที่ปฏิบัติ

๗. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่ช่วยให้บุคลากรมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความพร้อมที่จะ ทำงาน กล้าเผชิญอุปสรรค

๘. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่สนับสนุนการศึกษาตลอดชีพ (Lifelong Education)

๙. การฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีที่ช่วยเหลือนักเรียนที่ลาออกกลางคัน เนื่องจากมีอุปสรรคไม่ สามารถศึกษาต่อได้ เพราะจำเป็นต้องเข้ารับตำแหน่งงานใดงานหนึ่ง

สรุปได้ว่า การฝึกอบรมมีความสำคัญในการที่จะช่วยให้บุคลากรเกิดการเรียนรู้ โดยเพิ่มเติม จากประสบการณ์ และพัฒนาบุคลิกภาพให้เป็นผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความเชื่อมั่น พร้อมทั้งจะ ทำงานโดยไม่ทำให้เกิดความเสียหาย

๒.๔.๔ ความรู้พื้นฐานในการสร้างหลักสูตรฝึกอบรม

วีระศักดิ์ คงจันทร์ (๒๕๕๐, หน้า ๒๐) กล่าวว่า ในการสร้างหลักสูตรหรือพัฒนาหลักสูตร จะต้องมีความรู้พื้นฐานในเรื่องต่อไปนี้

๑. พื้นฐานทางด้านปรัชญา เปนตัวกำหนดนโยบาย จุดมุ่งหมาย เนื้อหา กิจกรรมและการ ประเมินผล

๒. พื้นฐานทางด้านจิตวิทยาในการสร้างหลักสูตร กำหนดเนื้อหา กิจกรรม ฝึกอบรมจะต้อง พิจารณาองค์ประกอบทางจิตวิทยาของผู้เข้ารับการฝึกอบรม เปนตัวกำหนดองค์ประกอบเหล่านั้นได้ แก่

๒.๑ ทฤษฎีพัฒนาการของมนุษย์

๒.๒ จิตวิทยาการเรียนรู้

๒.๓ จิตวิทยาสังคม

๓. พื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมองค์การและบุคคล ในแต่ละแหล่งวัฒนธรรมของ องค์การจะไม่เหมือนกัน การกำหนดค่านิยมวัฒนธรรมและบุคคลจะต้องให้ประสานควบคู่ไปกับ วัฒนธรรมของ องค์การ ดังนั้นนโยบายและเนื้อหา วิธีการที่จะใช้ต้องไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมของ องค์การและบุคคล

๔. พื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและเทคโนโลยี ในการฝึกอบรมนั้น การฝึกอบรมนั้น เนื้อหาจะต้องมีความทันสมัยสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกระแสเศรษฐกิจ สภาพสังคม การเมือง กฎหมาย และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

๒.๔.๕ องค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม

ณัติเทพ พิทักษานุรัตน์ (๒๕๔๒, หน้า ๕๕) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของหลักสูตรการฝึกอบรมประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๔ ส่วน ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ (Objectives) จะต้องสอดคล้องกับความจำเป็นของการฝึกอบรม และเนื้อหาวิชาที่กำหนดขึ้น อันจะช่วยให้เกิดความสะดวกในการวัดผลและประเมินผล

๒. เนื้อหารายวิชา (Content) เป็นการกำหนดเนื้อหา ให้แก่ผู้เข้าอบรมการฝึกอบรม ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้โดยพิจารณาถึงลำดับเนื้อหา ความยากง่าย ความจำเป็นหรือประโยชน์ ที่ได้รับ

๓. เทคนิคและวิธีสอน (Method) เป็นกระบวนการจัดกิจกรรม หรือยุทธศาสตร์ของ การฝึกอบรมในการกำหนดเทคนิควิธีการ อุปกรณ์ที่จะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เกิดการเรียนรู้ โดยคำนึงถึงหลักของความสนใจ ความสามารถ วุฒิภาวะและเนื้อหาวิชา

๔. การประเมินผล (Evaluation) เป็นวิธีการสุดท้าย ที่จะทำให้ทราบว่าการนำหลักสูตรไปใช้ในการฝึกอบรม มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ และมีปัญหาอุปสรรคใด ๆ เพื่อจะได้นำไปสู่การแก้ไขต่อไป

กิตติ พชรวิชัย (๒๕๒๘, หน้า ๔๑) ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นงานที่ต้องมีคณะ บุคคลหลายฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องดำเนินงาน เนื่องจากการฝึกอบรมมีองค์ประกอบที่สำคัญของ การฝึกอบรม ซึ่งจะต้องรวมมือกันจัดดำเนินการ เพื่อให้การฝึกอบรมบรรลุตามเป้าหมายของ องค์ประกอบของการฝึกอบรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. บุคลากรที่จัดการฝึกอบรมนั้นต้องมีองค์กรหรือหน่วยงานผู้รับผิดชอบโดยตรง

๒. อาคารสถานที่จัดการฝึกอบรม การจัดฝึกอบรมแต่ละหลักสูตร ต้องพิจารณาเรื่อง อาคารสถานที่ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นเป็นสำคัญเพราะอาคารสถานที่เป็นองค์ประกอบ สำคัญที่สนับสนุนการฝึกอบรมให้บรรลุวัตถุประสงค์

๓. หลักสูตรและเนื้อหา ฝ่ายดำเนินการต้องทำหลักสูตรเนื้อหาเกี่ยวกับการอบรม ระบุวิทยากรและกำหนดจำนวนชั่วโมงการอบรมไว้ในตารางให้ชัดเจน จัดทำคู่มือให้กับสมาชิก ผู้เข้ารับการอบรมได้ทราบ

๔. วัสดุอุปกรณ์และเครื่องใช้ที่จำเป็นต้องมีไว้ให้พร้อม วิทยาการและสมาชิกสามารถ หยิบใช้ ไดทันที

๕. ผู้เข้ารับการอบรม บุคคลที่ต้องการเข้ารับการฝึกอบรมต้องมีข้อมูลครบถ้วน เช่น ชื่อ นามสกุล วุฒิการศึกษา อายุ สถานภาพ ตำแหน่งหน้าที่ ประสบการณ์ ความสามารถพิเศษ ผู้เข้ารับ การอบรมเป็นอย่างดีประกอบที่สำคัญของการจัดฝึกอบรมผลสัมฤทธิ์ของการอบรมจะประสบ ความสำเร็จขึ้นอยู่กับผู้เข้ารับการฝึกอบรม

๒.๔.๖ ขั้นตอนการฝึกอบรม

ทวีป อภิสิทธิ์ (๒๕๓๖, หน้า ๖๑) กล่าวถึงขั้นตอนการฝึกอบรมที่ใช้กันทั่วไป มีดังนี้

๑. วิเคราะห์ความต้องการขององค์กร หรือหน่วยงานที่ต้องการจัดฝึกอบรม เพื่อให้ทราบ ปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย

๒. กำหนดวัตถุประสงค์ของการอบรมให้ชัดเจน

๓. สร้างหลักสูตรให้เนื้อหาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และความต้องการ

๔. เลือกเทคนิควิธีให้สอดคล้องกับหลักสูตรและเนื้อหา ควรปรับปรุงกิจกรรมเพื่อให้ เกิดการ เรียนรู้จากการทำกิจกรรมนั้น ๆ

๕. เตรียมออกแบบและจัดทำเครื่องมือประเมินผลไวล่วงหน้า

๖. ขั้นตอนการฝึกอบรม

๗. การประเมินผลเพื่อนำข้อมูลมาใช่เป็นข้อมูลในการปรับปรุงข้อบกพร่อง

สมคิด บางโม (๒๕๔๔, หน้า ๔๕) สรุปว่า ขั้นตอนในการฝึกอบรมมีความกระชับและ ความสามารถนำไปใช้ง่าย มี ๕ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การหาความจำเป็นของการฝึกอบรม

๒. การสร้างหลักสูตร

๓. การเลือกใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการฝึกอบรม

๔. การดำเนินการฝึกอบรม

๕. การติดตามประเมินผล

๑.๗ การประเมินผลการฝึกอบรม

เสาวลักษณ์ สุขวิช (อ้างอิงในวิภา โอสถานนทและคณะ, ๒๕๕๐, หน้า ๑๙) การประเมินผล การฝึกอบรม คือ การวัดการดำเนินการฝึกอบรมว่าบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพ โดยใช้วิธีการอย่างเป็นระบบ เพื่อประเมินการจัดการ ฝึกอบรม โดยพิจารณาจาก พฤติกรรมของผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่มีต่อโครงการฝึกอบรม ทางด้านวิชาการ การปฏิบัติ การเรียนรู้ ที่เกิดจากการปฏิบัติงานของผู้ที่ผ่านการฝึก อบรม

สมคิด บางโม (อ้างอิงในวิภา โอสถานนทและคณะ, ๒๕๕๐, หน้า ๑๙) การประเมินผลโครงการฝึกอบรมเป็นสิ่งสำคัญ เพราะผลการประเมินทำให้ทราบถึง การบรรลุวัตถุประสงค์การประเมินผลไม่ได้เป็นการประเมินเฉพาะขณะที่ฝึกอบรม หรือเมื่อสิ้นสุดการอบรมเท่านั้น แต่ต้องไปติดตามประเมินผลผู้เข้ารับการอบรม เมื่อได้กลับไปปฏิบัติงานแล้ว

สมชาติ กิจยรรยง (อ้างอิงในวิภา โอสถานนทและคณะ, ๒๕๕๐, หน้า ๑๙) การประเมินผลในความหมายของการฝึกอบรม หมายถึง การวัดและค้นหาคุณค่าที่ได้จาก การฝึกอบรม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เข้ารับการฝึกอบรม

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การประเมินผลการฝึกอบรมเป็นความพยายามที่จะทราบว่าการฝึกอบรมนั้น ๆ บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพหรือประสิทธิผลเพียงใด

๒.๔.๕ การประยุกต์ใช้

สำหรับแนวความคิดเรื่องการฝึกอบรมนี้ถือว่ามีผลกับการศึกษาการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อม ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยตรงเพราะการฝึกอบรมก็คือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหนึ่ง ซึ่งคณะผู้วิจัยสามารถที่จะนำเอาองค์ความรู้เรื่องนี้มาปรับใช้ในการอบรมหรือจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาหรือการสร้างองค์ความรู้ให้กับผู้เข้าอบรมได้

๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับมัคคุเทศก์/มัคคุเทศก์น้อย

๒.๕.๑ ความหมายของมัคคุเทศก์

สุภาพร มากแจ้ง (๒๕๓๙: ๕๙) ได้ให้ความหมายไว้ว่า มัคคุเทศก์เป็นคาสมาส ของคำว่า มคค (ทาง) กับ อุทเทศก (ผู้ชี้แนะ) แปลตามศัพท์ว่า ผู้นำทาง หมายถึง ผู้ทำหน้าที่เกี่ยวแก่นักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Guide, Tourist, Courier หรือ Tour leader

คำว่า “มัคคุเทศก์” ตามพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. ๒๕๓๕ มาตรา ๓ ได้ให้ความหมายของมัคคุเทศก์ไว้ว่า มัคคุเทศก์หมายถึง ผู้ที่นำนักท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ และให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถานที่หรือบุคคลโดยได้รับคำตอบแทน^{๑๗๓}

ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖) หมายถึงผู้นำทางผู้ชี้ทาง ผู้บอกทางความหมายในมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. ๒๕๓๕ หมายถึงผู้นำนักท่องเที่ยวไปยัง สถานที่ต่าง ๆ และให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว เกี่ยวกับสถานที่หรือบุคคลโดยได้รับคำตอบแทน

^{๑๗๓} สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, พระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. ๒๕๓๕, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.openbase.in.th/node/๑๕๕๖> [10 สิงหาคม 2565].

กล่าวโดยสรุปว่า มัคคุเทศก์คือ ผู้ที่ทำหน้าที่นำนักท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ สามารถให้ความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่นักท่องเที่ยวได้

๒.๕.๒ ความสำคัญของมัคคุเทศก์

ชำนาญ ม่วงทิม กล่าวว่า มัคคุเทศก์ เป็นผู้ที่มีความสำคัญต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นผู้ที่มีโอกาสได้ทำงานใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากกว่าบุคคลอื่นในท้องถิ่นจึงมีโอกาส ในการสร้างความประทับใจ หรือความไม่พอใจแก่นักท่องเที่ยวได้โดยง่าย ดังนั้นความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว จึงขึ้นอยู่กับบทบาทของมัคคุเทศก์ มัคคุเทศก์จึงมีความสำคัญต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว ดังที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของมัคคุเทศก์ ดังนี้

๑. ความสำคัญต่อนักท่องเที่ยว

๑.๑ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ย่อมมีความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับสถานที่นั้น ๆ ดังนั้น มัคคุเทศก์จึงต้องให้ความรู้ให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างดี

๑.๒ การเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการพักผ่อนหาความสนุกสนานเพลิดเพลิน สิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่มัคคุเทศก์มีต่อนักท่องเที่ยว คือ การสร้างบรรยากาศ การนำเที่ยวให้มีชีวิตชีวาผ่อนคลายความเบื่อหน่าย เช่น การร้องเพลง เล่าเรื่องสนุก ๆ นั่งเล่นเกมส์ เป็นต้น

๑.๓ โดยธรรมชาติของนักท่องเที่ยวมักต้องการความสะดวกสบายระหว่างการเดินทางท่องเที่ยว มัคคุเทศก์จึงจำเป็นต้องอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว รวมทั้งการช่วยเหลือ แก้ไขปัญหาต่างๆที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการนำเที่ยวด้วย

๑.๔ สุขภาพและความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่มัคคุเทศก์จะต้องรับผิดชอบแก่นักท่องเที่ยว ดังนั้น มัคคุเทศก์จะต้องคอยตักเตือนในสิ่งที่ควรระมัดระวัง

๒. ความสำคัญต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวดังที่กล่าวมาแล้วว่ามัคคุเทศก์เป็นผู้ที่ให้ความรู้รวมทั้งคอยตักเตือนนักท่องเที่ยว ประกอบกับทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่ว่า จะเป็นธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศาสนาหรือ ศิลปวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เป็นสิ่งที่ต้องถนอมรักษาไว้ เพราะหากทรัพยากรการท่องเที่ยว เหล่านี้หมดสิ้นไป อุตสาหกรรมท่องเที่ยวรวมถึงมัคคุเทศก์เอง ก็ย่อมสูญสลายไปด้วย ดังนั้น มัคคุเทศก์จึงมีความสำคัญต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างยิ่ง ในการชักชวนให้นักท่องเที่ยวร่วมอนุรักษ์ไม่ทำลายทรัพยากรท่องเที่ยวนั้นๆ รวมทั้งไม่กระทำการสิ่งผิดกฎหมายหรือขัดต่อ ศีลธรรม

๓. ความสำคัญต่อประเทศชาติ มัคคุเทศก์มีความสำคัญต่อประเทศชาติในด้านการสร้างภาพพจน์ที่ดีของประเทศให้แก่นักท่องเที่ยวซึ่งจะช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดความรักในประเพณีของเรา และเดินทางมาเยือนซ้ำ หรือช่วยเผยแพร่ภาพพจน์ที่ดีนั้นแก่เพื่อนฝูงญาติมิตรของเขาให้

ทราบต่อไป นอกจากนี้มัคคุเทศก์ยังสามารถให้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ของชาติได้อย่างถูกต้อง^{๑๗๔}

๒.๕.๓ ประเภทของมัคคุเทศก์

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้แยกมัคคุเทศก์ไว้ในพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวมัคคุเทศก์ พ.ศ.๒๕๓๕ เพื่อความชัดเจนในการพิจารณาออกใบอนุญาตเป็นมัคคุเทศก์ให้เหมาะสมและง่ายในการควบคุมให้เป็นไปตามกฎหมาย จึงแบ่งประเภทมัคคุเทศก์ออกเป็น ๒ ประเภท

กุลวรา สุวรรณพิมล ได้แบ่งประเภทมัคคุเทศก์ดังนี้

๑. มัคคุเทศก์ทั่วไป เป็นมัคคุเทศก์ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับงานทั่วไป ไปในการนำเที่ยวนักท่องเที่ยวไปยังที่ต่างๆ ได้ทั่วราชอาณาจักร โดยใช้ภาษาไทยหรือภาษาต่างประเทศปฏิบัติงานในการบรรยาย ให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการเดินทางตามรายการนำเที่ยว กระทั่ง เดินทางกลับ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑ มัคคุเทศก์ทั่วไป (ต่างประเทศ) บัตรสีบรอนซ์เงิน นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย และชาวต่างประเทศ สามารถนำเที่ยวได้ทั่วราชอาณาจักร

๑.๒ มัคคุเทศก์ทั่วไป (ไทย) บัตรสีบรอนซ์ทอง นำเที่ยวได้เฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย สามารถนำเที่ยวได้ทั่วราชอาณาจักร

๒. มัคคุเทศก์เฉพาะ เป็นมัคคุเทศก์ซึ่งมีความรู้เฉพาะทางเป็นพิเศษ เช่น การให้ความรู้พิเศษใน ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี การนำเที่ยวป่า ฯลฯ อันเป็นการให้ความรู้พิเศษอย่างอื่นที่นักท่องเที่ยวโดยทั่วไปที่มีความสนใจในด้านนั้นต้องการจะทราบ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๘ ประเภท คือ

๒.๑ มัคคุเทศก์เฉพาะ (ต่างประเทศ- เฉพาะพื้นที่) บัตรสีชมพูนำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย หรือต่างประเทศ เฉพาะจังหวัดที่ระบุไว้บนบัตรและจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อกัน

๒.๒ มัคคุเทศก์เฉพาะ (ไทย-เฉพาะพื้นที่) บัตรสีฟ้า นำเที่ยวเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย เฉพาะจังหวัดที่ระบุไว้บนบัตรและจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อ

๒.๓ มัคคุเทศก์เฉพาะ (เดินป่า) บัตรสีเขียว นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ป่า

๒.๔ มัคคุเทศก์เฉพาะ (ศิลปวัฒนธรรม) บัตรสีแดง นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย หรือชาวต่างประเทศ ทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีศิลปวัฒนธรรม วรรณคดีไทย ได้ทั่ว ราชอาณาจักร

๒.๕ มัคคุเทศก์เฉพาะ (ทางทะเล) บัตรสีส้ม นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย หรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ทะเล

^{๑๗๔} ชานานู ม่วงทิม, นักท่องเที่ยวในอนาคตต้องการอะไร ทำอย่างไร...? เราจึงจะตอบสนองความต้องการนั้น, จุลสารการท่องเที่ยว (๗-๘), ๒ เมษายน ๒๕๓๔.

๒.๖ มัคคุเทศก์เฉพาะ (ทางทะเลชายฝั่ง) บัตรสีเหลือง นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย หรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ทางทะเลหรือเกาะต่างๆโดยมีระยะห่างจากชายฝั่ง ถึงสถานที่ท่องเที่ยวไม่เกิน ๔๐ ไมล์ทะเล

๒.๗ มัคคุเทศก์เฉพาะ (แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ) บัตรสีม่วง นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ เฉพาะภายในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่ระบุชื่อไว้บนบัตร

๒.๘ มัคคุเทศก์เฉพาะ (วัฒนธรรมท้องถิ่น) บัตรสีน้ำตาล นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทย หรือชาวต่างประเทศ ทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมประเพณีประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์โบราณคดีเฉพาะภายในแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมท้องถิ่นที่ระบุชื่อไว้บนบัตรเท่านั้น^{๑๗๕}

๒.๕.๔ บทบาทต่างๆ ของมัคคุเทศก์

รูปแบบการทำงานของมัคคุเทศก์เป็นแบบที่เรียกว่า One Man Show ดังนั้นมัคคุเทศก์ จึงควรมีความพร้อมสูงและมีหลายบทบาทอยู่เสมอประกอบด้วย

๑. บทบาทของการเป็นครู คือต้องมีความสามารถในการเรียบเรียงเรื่องและเล่าให้ผู้ฟังๆ อย่างเข้าใจได้ดี

๒. บทบาทของนักบริการ คือต้องมีจิตใจเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือ ให้บริการผู้อื่น (Service Attitude)

๓. บทบาทของนักการทูตต้องนำเสนอสิ่งดีงามต่างๆ ของประเทศ และชาติพันธุ์ของตนเองให้เป็นที่ประทับใจกับผู้มาเยือน

๔. บทบาทของนักจิตวิทยาต้องรู้จักวิธีในการพูด รู้จักแยกแยะว่าสิ่งใดดีเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ที่จะพูดสำหรับคนโน้นคนนี้

๕. บทบาทของเจ้านาย คือต้องกล้าตัดสินใจ และสามารถออกคำสั่งอย่างมีมโนลให้ลูกทัวร์ทำตามได้

๖. บทบาทของผู้รักษาความปลอดภัยคือผู้ดูแลความปลอดภัยทุกรูปแบบการแจ้งเตือนล่วงหน้า การช่วยเหลือในหลายๆ เรื่อง ที่เกี่ยวกับความปลอดภัย เช่น การข้ามถนนหนทาง การขึ้นรถลงเรือต่างๆ

๗. บทบาทของการเป็นพยาบาลสามารถให้การพยาบาลเบื้องต้นเท่าที่จำเป็นได้ (แต่ขอเตือนว่าไม่ควรให้ยาบริโภคนภายในกับลูกค้าเด็ดขาด ถึงแม้ว่าจะเป็นยาที่รู้จักกันดีอยู่ก็ตาม)

๘. บทบาทของพนักงานขายควรมีเทคนิคในการพูดจูงใจให้มีแนวคิดในการปรับปรุงรูปแบบของการให้บริการอยู่เสมอ

^{๑๗๕} กุลวรา สุวรรณพิมล, หลักการมัคคุเทศก์, (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๐), หน้า ๗๖-๗๗.

๒.๕.๕ คุณลักษณะของมัคคุเทศก์

ชัตติยา กลัญทกะปกรณ์ ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ นั้น ควรมีคุณลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. บุคลิกภาพ (Personality) บุคลิกภาพสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑ บุคลิกภายนอก หมายถึงบุคลิกภาพที่สามารถพบเห็นได้จากภายนอกซึ่งปรากฏมัคคุเทศก์ดังนี้

๑.๑.๑ รูปร่างหน้าตา ควรเป็นผู้ที่มีรูปร่างดีก็จะเป็นจุดได้เปรียบมากยิ่งขึ้นร่างกาย เช่น ผม หู จมูก ตา เล็บ ผิวหนังควรรักษาความสะอาด ไม่มีกลิ่นตัว กลิ่นปาก ร่างกายสมส่วน แข็งแรง

๑.๑.๒ การแต่งกายสะอาด ถูกกาลเทศะ ไม่ทันสมัย และไม่ล้าสมัยเกินไป

๑.๑.๓ การพูดพูดจาถูกกาลเทศะมีอัธยาศัยไมตรีที่ดีน้ำเสียงไพเราะ พูดจาชัดถ้อยชัด คำ และมีความชัดเจน

๑.๒ บุคลิกภาพภายใน หมายถึงสิ่งที่อยู่ภายใน เป็นความรู้สึกนึกคิดที่เกิดจากจิตใจ และ ส่งผลให้แสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมาได้แก่ความคิดเห็น ค่านิยม อุปนิสัย ซึ่งปรากฏแก่นักท่องเที่ยวดังนี้

๑.๒.๑ มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพมัคคุเทศก์ ไม่เห็นประโยชน์ของตนแต่เพียงอย่างเดียว

๑.๒.๒ มีสติและอารมณ์มั่นคง เยือกเย็น สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่าง สุขุม รอบคอบ ไม่วู่วามและแสดงความวิตกกังวลจนเกินไป

๑.๒.๓ มีน้ำใจต่อนักท่องเที่ยว

๑.๒.๔ มีความซื่อสัตย์และเสียสละ

๑.๓ มีความรู้ (Knowledge) มัคคุเทศก์ควรมีความรู้ในวิชาชีพหลายแขนง เช่น ภูมิศาสตร์สังคมศาสตร์จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม กฎหมายระหว่างประเทศ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศชาติและท้องถิ่น รวมถึงความรู้ทั่วไปดังนั้น มัคคุเทศก์ควรเป็นผู้ หมั่นแสวงหา ความรู้ต่างๆ อยู่ตลอดเวลา รวมถึงติดตามเกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันของ ประเทศ และของโลกด้วย

๑.๔ มีมนุษยสัมพันธ์ (Human Relation) มัคคุเทศก์ควรมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีสามารถ เข้ากับ นักท่องเที่ยวได้ดีและให้นักท่องเที่ยวเข้ากันได้ดีในการท่องเที่ยว รวมถึง สร้างความประทับใจ ให้แก่นักท่องเที่ยว

๑.๕ เจตคติ (Attitude) มัคคุเทศก์ควรมีเจตคติที่ดีต่อวิชาชีพของตนเอง มีความรักในอาชีพ มัคคุเทศก์มิใช่ทำด้วยความฝืนใจหรือแสวงหาประโยชน์เพียงอย่างเดียว^{๑๗๖}

๒.๕.๖ คุณสมบัติและความสามารถที่ดีของมัคคุเทศก์

๑. มีมนุษยสัมพันธ์ดี

- ๑.๑ มองโลกในแง่ดีมีความสุจริตใจ
- ๑.๒ สดชื่น ร่าเริง มีอารมณ์ขัน
- ๑.๓ มีน้ำใจ พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือ
- ๑.๔ ยินดีที่เห็นผู้อื่นมีความสุข
- ๑.๕ มีความเอื้อเฟื้อ รู้จักอาทรห่วงใย
- ๑.๖ มีธรรมาจริยธรรมไม่ก้าวร้าวและเห็นความสำคัญของผู้อื่น

๒. มีบุคลิกภาพดี

- ๒.๑ มีพละนาถัยสมบรูณ์
- ๒.๒ มีความคล่องแคล่ว ว่องไว กระฉับกระเฉง สดชื่นแจ่มใส
- ๒.๓ มีอารมณ์มั่นคง เยือกเย็น ไม่หวั่นไหว สามารถเผชิญกับปัญหาอย่างสงบ สุขุม
- ๒.๔ เอาใจใส่ดูแลความสะอาดของร่างกายอย่างทั่วถึง
- ๒.๕ แต่งกายสุภาพ เหมาะสมกับงาน

๓. มีความรู้ดี

- ๓.๑ หมั่นสนใจสิ่งรอบตัว
- ๓.๒ ช่างสังเกต รักการค้นคว้า
- ๓.๓ เป็นนักอ่าน และมีความจำดี
- ๓.๔ เป็นนักฟัง และมีความจำดี
- ๓.๕ รู้จักวิเคราะห์แยกแยะเหตุผลข้อเท็จจริงและความเห็น

๔. มีวาทศิลป์

- ๔.๑ มีน้ำเสียงชัดเจน แจ่มใส ชวนฟัง
- ๔.๒ มีจังหวะและลีลาการพูดเหมาะสม
- ๔.๓ ใช้ระดับของภาษาได้เหมาะกับผู้ฟัง
- ๔.๔ ใช้ภาษาถูกต้อง สื่อความหมายได้ชัดเจน ตรงประเด็น
- ๔.๕ มีลำดับการพูดที่เข้าใจง่าย

๕. สามารถเร้าความสนใจของผู้ฟังให้ติดตามฟังจนจบหน่วย

^{๑๗๖} ขัตติยา กลัญทกะปกรณ์, **หลักการมัคคุเทศก์**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๐),

- ๕.๑ ความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว
- ๕.๒ ความรู้รอบตัวอื่นๆ ที่อาจเกี่ยวข้อง
- ๕.๓ ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไทย
- ๕.๔ ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบันและทันสมัย
- ๖. ความสามารถด้านการนำเที่ยว
 - ๖.๑ ความสามารถในการจัดเวลา
 - ๖.๒ ความสามารถในการ วิเคราะห์นักท่องเที่ยว
 - ๖.๓ ความสามารถในการสร้างความสนใจ
- ๗. ความสามารถในการอำนวยความสะดวก
- ๘. ความสามารถด้านภาษา
 - ๘.๑ มีความหมายที่น่าสนใจ
 - ๘.๒ เลือกใช้คำที่ดี ถูกต้อง ชัดเจน
- ๙. มีสีสัน จูงใจ น่าสนใจ
 - ๙.๑ ความสามารถด้านการแก้ปัญหา
 - ๙.๒ ปัญหาเกี่ยวกับการนำเที่ยว และการทำงานของมัคคุเทศก์เอง
 - ๙.๓ ปัญหาเกี่ยวกับตัวนักท่องเที่ยว

๒.๕.๗ บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์

สุภาพร มากแจ้ง ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์ไว้ดังนี้ มัคคุเทศก์ มีบทบาทสำคัญ ๒ บทบาท บทบาทแรกได้แก่บทบาทในฐานะตัวแทนประเทศหรือของท้องถิ่น ที่ตนประกอบอาชีพอยู่ ส่วนอีกบทบาทหนึ่งคือ บทบาทของผู้นำเที่ยว ซึ่งเป็นบทบาทปรกติและ บทบาทมีหน้าที่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม มัคคุเทศก์จะต้องรับผิดชอบที่จะปฏิบัติหน้าที่เหล่านั้นโดย ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

๑. บทบาทหน้าที่ในฐานะตัวแทนของประเทศหรือของท้องถิ่น เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยว บุคคลที่นักท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดตลอดระยะเวลาท่องเที่ยว คือ มัคคุเทศก์ นักท่องเที่ยวจะยึดมั่นมัคคุเทศก์เป็นที่พึ่งให้ความไว้วางใจ และเชื่อถือทุกสิ่งที่มีมัคคุเทศก์แนะนำ สำหรับนักท่องเที่ยวการแสดงออกของมัคคุเทศก์เป็นเครื่อง แสดงความเป็นชนชาตินั้นหรือ ความเป็นคนท้องถิ่นนั้น ดังนั้น หากนักท่องเที่ยวประทับใจ มัคคุเทศก์ในทางที่ดี นักท่องเที่ยวก็จะมีความประทับใจที่ดีต่อประเทศหรือท้องถิ่นนั้น ดังนั้น บทบาทของมัคคุเทศก์ในฐานะตัวแทนของประเทศหรือท้องถิ่น จึงเป็นบทบาท ที่สำคัญยิ่ง แม้จะมีใช้บทบาท หลักของอาชีพมัคคุเทศก์ก็ตาม ในฐานะตัวแทนของประเทศและของท้องถิ่น มัคคุเทศก์มีหน้าที่ ดังต่อไปนี้

๑.๑ แสดงความเป็นไทยให้ประจักษ์แก่นักท่องเที่ยว ทั้งในด้านการมารยาท การวางตน ค่านิยมของ สังคมไทย เช่น ความอ่อนโยน ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตลอดจนการดำรงชีวิต ตามวัฒนธรรมไทย กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ มัคคุเทศก์ทำหน้าที่เป็นทูตทางวัฒนธรรมไทยนั่นเอง

๑.๒ สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างชนชาติสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ชาติและสถาบันต่าง ๆ ของชาติ เชิดชูความเป็นชาติอารยะที่ทัดเทียมกับชาติอื่นๆ หลีกเลี่ยงความประพฤติที่อาจนำความ เสื่อมเสีย มาสู่ประเทศชาติหรือความประพฤติที่อาจก่อให้เกิดความรู้สึกลดคุณค่าเหยียดหยามแก่ ประเทศชาติ และชนชาติไทย กล่าวอีกนัยก็คือ ทำหน้าที่เป็นทูตสันติภาพนั่นเอง

๒. บทบาทหน้าที่ในฐานะผู้นำเที่ยว ในฐานะผู้นำเที่ยวมัคคุเทศก์มีหน้าที่ ๓ ประการ คือ

๒.๑ การรับเข้านักท่องเที่ยว (Transfer – in)

๒.๒ การนำเที่ยว

๒.๓ การส่งออกนักท่องเที่ยว (Transfer – out) บริษัทนำเที่ยวบางแห่งแยกหน้าที่รับ – ส่ง นักท่องเที่ยวกับการนำเที่ยวออกจากกัน มัคคุเทศก์ที่ทำหน้าที่รับ-ส่งนักท่องเที่ยวเรียกว่า Transfer guide ส่วนมัคคุเทศก์ที่ทำหน้าที่นำเที่ยว เรียกว่า Tourist Guide แต่โดยทั่วไปเมื่อมัคคุเทศก์ได้รับ มอบหมายจากบริษัทให้ดูแลนักท่องเที่ยวกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหมายรวมถึงตั้งแต่การเข้ารับ การนำเที่ยว และ การ ส่งออกนักท่องเที่ยว ทั้งมัคคุเทศก์สังกัดบริษัทและมัคคุเทศก์อิสระ (Freelance Guide) ต้องปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

๑. หน้าที่ในการรับเข้านักท่องเที่ยว

การรับเข้านักท่องเที่ยวหมายถึงการไปรับนักท่องเที่ยวจากจุดเข้าเมืองหรือจังหวัด เช่น ท่าอากาศยาน ท่าเรือ สถานีรถไฟ หรือสถานีรถยนต์แล้วนำมาส่งยังสถานที่พักแรมดูแลให้ นักท่องเที่ยว เข้าที่พักอย่างเรียบร้อย โดยมีแนวการปฏิบัติดังนี้

๑.๑ รับงานจากแผนก Operation ของบริษัท

๑.๒ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับงานให้เข้าใจ เช่น รายชื่อนักท่องเที่ยว จำนวนวัน และเวลา เดินทางมาถึง โดยเที่ยวบิน เที่ยวบินรถไฟ เรือ ฯลฯ เที่ยวใด พักแรมที่ใด รายละเอียดเกี่ยวกับการพัก แรม เช่น ระดับของห้องพัก บริการที่ได้รับ บริการพิเศษ ฯลฯ รายการท่องเที่ยววันและเวลาเดินทาง กลับ เที่ยวบิน เที่ยวบินรถไฟ เรือ ฯลฯ เที่ยวใด

๑.๓ จัดเตรียมเอกสารเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวให้เรียบร้อย

๑.๔ ตรวจสอบวันและเวลาเข้าของเที่ยวบิน (ในกรณีนักท่องเที่ยวเดินทางโดยเครื่องบิน ทันที หรืออย่างช้าก่อนเวลาเข้าของเที่ยวบินนั้น ๕ ชั่วโมง

๑.๕ นัดหมายคนขับรถ

๑.๖ เดินทางถึงจุดหมายอย่างน้อยก่อนเวลา ๓๐ นาทีกรณีที่นักท่องเที่ยวเดินทาง โดย สนามบิน มัคคุเทศก์ต้องติดต่อกับพนักงาน ATTA ให้เป็นผู้ไปรับนักท่องเที่ยว มาส่งให้ มัคคุเทศก์อีก ทอดหนึ่ง

๑.๗ จัดเตรียมป้ายชื่อของนักท่องเที่ยว หรือป้ายชื่อของบริษัทนำเที่ยว เพื่อแสดงแก่นักท่องเที่ยว ณ จุดรับเข้า

๑.๘ ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยวก่อนนำขึ้นรถ

๑.๙ ตรวจเก็บ Voucher หรือบัตรใช้บริการต่างๆ ตามรายการท่องเที่ยว เช่น บัตร รับประทานอาหาร บัตรทัวร์รายการต่างๆ ฯลฯ จากนักท่องเที่ยว

๑.๑๐ นำบัตรโดยสารไปยืนยัน (Reconfirm) เทียบกลับ

๑.๑๑ นักท่องเที่ยวไปส่ง ณ ที่พัก โดยระหว่างการเดินทางมัคคุเทศก์ควรใช้เวลาในการ ปฏิสนธิ์การกับนักท่องเที่ยว กล่าวต้อนรับ ถามทุกข์สุข ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทยทั้ง ด้าน ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์สถานที่สำคัญและน่าสนใจระหว่างทาง ข้อมูลเกี่ยวกับที่พักแรม และ บริการต่างๆที่จัดให้รายการท่องเที่ยวในวันต่อไป เป็นต้น

๑.๑๒ ดูแลส่งนักท่องเที่ยวเข้าที่พักพร้อมกับเจ้าหน้าที่ของสถานพักแรมจนเรียบร้อย

๑.๑๓ นัดหมาย วันเวลา ครั้งต่อไป รวมทั้งแจ้งข้อควรและไม่ควรปฏิบัติ ตลอดจน ข้อควร ระวังแก่นักท่องเที่ยว

๒. หน้าที่ในการนำเที่ยว

การนำเที่ยวได้แก่การนำนักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวตามสถานที่ต่างๆในรายการที่กำหนด แต่ ละครั้งและนำมาส่งยังที่พัก มีแนวปฏิบัติดังนี้

๒.๑ นัดหมายคนขับรถ

๒.๒ มัคคุเทศก์เดินทางไปถึงที่พักนักท่องเที่ยวก่อนกำหนดอย่างน้อย ๓๐ นาที

๒.๓ ดูแลตรวจสอบจำนวนนักท่องเที่ยวให้ครบ ช่วยเหลือแก้ปัญหาที่อาจเกิดมีขึ้นกับ นักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถออกเดินทางได้ตามเวลาที่กำหนด

๒.๔ ทำสัญลักษณ์นักท่องเที่ยวในกลุ่มของตนเพื่อความสะดวกในการตรวจสอบอาจเป็นของ ที่ระลึกที่ใช้ประโยชน์ได้และมองเห็นง่าย เช่น หมวก เข็มกลัด ฯลฯ ที่ติดตราบริษัทนำเที่ยว

๒.๕ ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยว และทำเครื่องหมายเพื่อป้องกันการพลัดหลง สูญ หายในกรณีเดินทางหลายวัน โดยอาจใช้แถบผ้าสีผูกหรือใช้แถบชื่อบริษัทนำเที่ยวให้ เป็นที่สังเกตได้ การตรวจสอบสัมภาระต้องทำทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนที่พักแรม

๒.๖ นำนักท่องเที่ยวเที่ยวชมสถานที่ต่างๆให้ครบถ้วนตามที่กำหนดในรายการและ ตรง ตามเวลาที่กำหนด ให้ข้อมูลที่ถูกต้องเหมาะสมแก่ความสนใจของนักท่องเที่ยว

๒.๗ ดูแลอำนวยความสะดวก ช่วยเหลือแก้ปัญหาให้แก่นักท่องเที่ยวสนองความประสงค์ตามขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรม สร้างบรรยากาศการท่องเที่ยวให้สนุกสนานรื่นรมย์ตลอดรายการ

๒.๘ นำนักท่องเที่ยวกลับมาส่ง ณ ที่พัก และดูแลให้นักท่องเที่ยวเข้าพักจนเรียบร้อย

๒.๙ นัดหมาย วัน เวลาครั้งต่อไป ถ้ามีรายการต่อ

๓. หน้าที่ในการส่งออกนักท่องเที่ยว การส่งออกนักท่องเที่ยวคือ การนำนักท่องเที่ยวจากที่พักไป ส่งยังท่าอากาศยาน ท่าเรือสถานีรถไฟ หรือสถานีรถยนต์เพื่อเดินทางกลับ มีแนวการปฏิบัติดังนี้

๓.๑ ตรวจสอบยืนยัน (Reconfirm) บัตรโดยสารโดยปกติต้องทีก่อนเวลาเดินทางไม่น้อยกว่า ๗๒ ชั่วโมง

๓.๒ ตรวจสอบเวลาออกที่แน่นอนของเครื่องบิน

๓.๓ นัดคนขับรถ

๓.๔ ดูแลให้การคืนที่พัก (Check - out) ของนักท่องเที่ยวเป็นไปโดยเรียบร้อย

๓.๕ ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยวให้ถูกต้องครบถ้วน

๓.๖ นำนักท่องเที่ยวออกจากที่พัก ไปส่งยังท่าอากาศยาน โดยต้องไปถึงท่าอากาศยานก่อนเวลาเครื่องบินออก ๒ ชั่วโมงครึ่งเป็นอย่างน้อย

๓.๗ ดูแลการ Check - in ของนักท่องเที่ยว ณ เคาน์เตอร์สายการบินที่นักท่องเที่ยวใช้บริการ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย เช่น การชั่งน้ำหนักกระเป๋า X-ray กระเป๋า จำนวนกระเป๋าและการติด Tag กระเป๋า ตลอดจน Boarding Pass หรือบัตรขึ้นเครื่อง

๓.๘ ดูแลนักท่องเที่ยวผ่านการตรวจสอบหนังสือเดินทางเข้าไปสู่ห้องพักผู้โดยสารโดยเรียบร้อยการส่งออกนักท่องเที่ยว ณ ท่าเรือ สถานีรถไฟ และสถานีรถยนต์ก็ใช้แนวปฏิบัติเช่นเดียวกัน^{๑๗๗}

๒.๕.๘ จรรยาบรรณของมัคคุเทศก์

สุภาพร มากแจ้ง กล่าวว่า จรรยาบรรณ คือ สิ่งอันพึงประพฤติปฏิบัติ จรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ก็คือ ข้อพึงประพฤติปฏิบัติของมัคคุเทศก์เพื่อดำรงไว้ซึ่งเกียรติภูมิของ สถานภาพแห่งวิชาชีพ ทำให้อาชีพมัคคุเทศก์เป็นอาชีพที่มีเกียรติได้รับการยกย่องนับถือในฐานะ เป็นตัวแทนของประเทศไทยและชนชาวไทย เป็นทูตวัฒนธรรมและทูตสันติภาพของประเทศ^{๑๗๘}

^{๑๗๗} สุภาพร มากแจ้ง, หลักการมัคคุเทศก์, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๕-๖๘.

^{๑๗๘} สุภาพร มากแจ้ง, หลักการมัคคุเทศก์, หน้า ๖๘.

๑. ข้อพึงปฏิบัติของมัคคุเทศก์

ชัตติยา กลัญทกะปกรณ์ กล่าวว่ามัคคุเทศก์พึงมีมารยาทและจรรยาบรรณที่ต้อง ประพฤติปฏิบัติดังนี้

(๑) การตรงต่อเวลา มัคคุเทศก์ควรตรงต่อเวลาทุกกรณีไม่ว่าจะเป็นการไปรับนักท่องเที่ยว ที่พักหรือส่งนักท่องเที่ยวยังสนามบิน หรือจุดหมายปลายทาง หรือการนัดหมายเวลาต่าง ๆ การผิดพลาดเรื่องเวลาอาจทำให้เกิดความเสียหายได้ทั้งต่อตัวนักท่องเที่ยว งานที่ได้รับมอบหมาย และต่อ บริษัท

(๒) ความรับผิดชอบต่อนักท่องเที่ยวที่มัคคุเทศก์ต้องมีความกระตือรือร้นต่อหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวให้ทั่วถึงและสม่ำเสมอ ไม่เลือกปฏิบัติไม่แสดงความ偏頗หน้าทำ หน้าที่ของตนให้เต็มกำลังและสุดความสามารถ

(๓) ความซื่อสัตย์สุจริต มัคคุเทศก์ต้องมีความซื่อตรงต่อนักท่องเที่ยว ไม่เห็นผลประโยชน์ ส่วนตน เพราะมีผลต่อความไว้วางใจของนักท่องเที่ยว รักษาผลประโยชน์ของนักท่องเที่ยว ในทุกกรณี

(๔) การให้ข้อมูลที่ถูกต้อง มัคคุเทศก์ควร อธิบายสิ่งที่ถูกต้องให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น ไม่ อธิบายประเทศไทยในแง่ร้ายเกินไปหรือยกย่องมากเกินไป และไม่ควรแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ในหัวข้อบางอย่าง เช่น การเมือง ศาสนา เพราะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน การให้ข้อมูลที่ อาจส่งผลถึงภาพลักษณ์ของประเทศไทยได้

(๕) ความประพฤติและกิริยามารยาท มัคคุเทศก์ต้องประพฤติตนให้มีกิริยามารยาทที่ดี ไม่ วิจารณ์มัคคุเทศก์คนอื่นๆ ให้นักท่องเที่ยวฟัง รู้จักประมาณตนจึงไม่ควรตีตนเสมอแขกเพราะ นักท่องเที่ยวเปรียบเสมือนเป็นนายจ้างของเรา ไม่ทะเลาะกับลูกค้า ไม่ปฏิบัติกับนักท่องเที่ยว ในเชิงขู่ สวาทดีซาดและไม่มัวลุ่มลุ่มบายมุขและยาเสพติด^{๑๗๙}

สรุป มัคคุเทศก์เป็นบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากที่สุด ดังนั้นจึงควรเตรียมตัว ให้มีความพร้อม โดยศึกษาข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยว และนำไปเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว เพื่อก่อให้เกิด ความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวและส่งถึงภาพลักษณ์ที่ดีแก่ประเทศ

๒.๕.๙ มัคคุเทศก์ท้องถิ่น

ฉัตรแก้ว สิมารักษ์^{๑๘๐} โดยปกติถ้าเป็นมัคคุเทศก์ที่ผ่านการฝึกอบรมที่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกำหนดก็จะมีหลายประเภท เช่น มัคคุเทศก์ที่สามารถนำนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ ชาวต่างชาติเที่ยวได้ทั่วประเทศ มัคคุเทศก์ที่นำเที่ยวเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย มัคคุเทศก์ที่นำเที่ยว

^{๑๗๙} ชัตติยา กลัญทกะปกรณ์, **หลักการมัคคุเทศก์**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๘.

^{๑๘๐} ฉัตรแก้ว สิมารักษ์, **รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดลำพูน**, สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), ๒๕๔๘, หน้า ๑-๓.

เดินป่า มัคคุเทศก์นำเที่ยวทางทะเล มัคคุเทศก์นำเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม และมัคคุเทศก์ที่นำเที่ยวเฉพาะท้องถิ่นของตน เป็นต้น

นอกจากนี้ควรทราบว่า นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามานั้น จะมีทั้งที่เป็นคนไทยและ คนต่างชาตินักท่องเที่ยวอาจเดินทางมา ๒-๓ คน หรือมาเป็นกลุ่ม ๒๐-๓๐ คน หรือ ๕๐ คน บางครั้งนักท่องเที่ยว ที่เข้ามามีมัคคุเทศก์จากบริษัทนำเที่ยวเป็นผู้นำมา บางครั้งนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวกันเองโดยไม่มีมัคคุเทศก์

ในกรณีที่มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมหมู่บ้าน มัคคุเทศก์ของบริษัทนำเที่ยวมักเป็นผู้นำชม และบรรยายเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับหมู่บ้านนั้นแทบทุกขั้นตอน ซึ่งบางครั้งเรื่องราวที่เล่า อาจคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริง จึงทำให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบข้อมูลที่ไม่ถูกต้องโดยข้อเท็จจริง แล้วคนในหมู่บ้านควรมีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้านของตนดีกว่ามัคคุเทศก์นอกจากนี้คนในหมู่บ้าน ก็ได้มีส่วนร่วมและไม่ได้รับผลประโยชน์เท่าที่ควรจากการที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว ในหมู่บ้านของตน

ในปัจจุบันรัฐบาลได้สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้นำชมและอธิบายเรื่องราว ของท้องถิ่นนั้นให้แก่ นักท่องเที่ยว และในกรณีที่มัคคุเทศก์ท้องถิ่นไม่สามารถสื่อสารกับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติได้มัคคุเทศก์ของบริษัทนำเที่ยวนั้นก็จะทำหน้าที่เป็นล่าม ความไม่พร้อมด้านภาษาจึงเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่บริษัทนำเที่ยวไม่ประสงค์จะว่าจ้าง

มัคคุเทศก์ท้องถิ่นให้เป็นผู้ดำเนินการ ด้วยไม่มั่นใจในคุณภาพของมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ประกอบกับยังไม่มีกฎหมายบังคับใช้ในเรื่องของการจ้างมัคคุเทศก์ท้องถิ่น จึงทำให้การว่าจ้างมัคคุเทศก์ท้องถิ่นไม่เป็นที่ยอมรับเท่าที่ควร

ในอนาคตท้องถิ่นแต่ละแห่งจะต้องมีมัคคุเทศก์ของตนเองที่มีความรู้ความสามารถ ที่จะรับนักท่องเที่ยว ทั้งที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเองหรือรับช่วงการนำชมจากมัคคุเทศก์ที่พามาซึ่งมัคคุเทศก์ท้องถิ่นควรมีความรู้มีทักษะ และการวางแผนท่องเที่ยว

๒.๕.๑๐ สาระ และความรู้ที่มัคคุเทศก์ท้องถิ่นควรมี

๑. รู้ข้อมูลทุกอย่างในหมู่บ้านของตน

- ๑.๑ การเดินทางถึงหมู่บ้าน และการคมนาคมภายในหมู่บ้าน
- ๑.๒ สภาพภูมิศาสตร์/จุดเด่น จุดสวยงามทางธรรมชาติ
- ๑.๓ ชนเผ่าต่าง ๆ ในพื้นที่และจำนวนประชากร
- ๑.๔ ความเป็นมา การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
- ๑.๕ การแต่งกาย
- ๑.๖ ลักษณะบ้านเรือน
- ๑.๗ การทำมาหากิน และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

๑.๘ ระบบการปกครอง

๑.๙ ระบบความเชื่อ

๑.๑๐ ภาษา

๑.๑๑ กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่จัดขึ้นในเทศกาล งานประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ

๑.๑๒ การละเล่น การเต้นรำ และดนตรีพื้นบ้าน

๑.๑๓ สิ่งที่เป็นจุดเด่น ที่น่าสนใจในท้องถิ่น เช่น (๑) สถานที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น (๒) พืชและสัตว์ (สมุนไพร การปลูกข้าว นก) (๓) สถานที่สำคัญของหมู่บ้าน

๑.๑๔ ข้อห้าม ข้อนิยมที่นักท่องเที่ยวควรรู้

๑.๑๕ แหล่งหัตถกรรมบนพื้นบ้าน

๑.๑๖ กิจกรรมที่น่าสนใจ และกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วม

๑.๑๗ ที่พักแรมในหมู่บ้าน

๑.๑๘ อาหารประจำเผ่า หรืออาหารที่มีชื่อเสียงของท้องถิ่น

๑.๑๙ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๒๐ ตำนาน หรือ นิทานพื้นบ้าน

๑.๒๑ สภาพความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนไป

๑.๒๒ กิจกรรมและนันทนาการ

๑.๒๓ ความรู้เกี่ยวกับนักท่องเที่ยวและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว

๒. การวางแผนการท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับนักท่องเที่ยวและฤดูกาล

๒.๑ กำหนดเส้นทางท่องเที่ยว

๒.๒ กำหนดกิจกรรมในระหว่างการท่องเที่ยว

๒.๓ กำหนดระยะเวลาของการท่องเที่ยว

๓. เทคนิคการนำเที่ยว

๓.๑ รู้จักและประเมินนักท่องเที่ยว

๓.๒ แนะนำตนเอง แล้วแจ้งให้นักท่องเที่ยวทราบถึงรายการนำเที่ยววันนี้แล้วทำความเข้าใจ กับนักท่องเที่ยวถึงขนบธรรมเนียมของท้องถิ่นในเรื่องข้อควรปฏิบัติและข้อที่ไม่ควรปฏิบัติในขณะที่อยู่ในหมู่บ้าน

๓.๓ สาธิตการทำเครื่องมือเครื่องใช้ และหัตถกรรมท้องถิ่น

๓.๔ การแก้ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการนำเที่ยว เช่น อันตรายต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น กับนักท่องเที่ยว ได้แก่

๓.๔.๑ อันตรายจากที่พัก อาหาร และเครื่องดื่ม

๓.๔.๒ อุบัติเหตุ

๓.๔.๓ ชีวิตและทรัพย์สิน

๓.๔.๔ โรคภัยไข้เจ็บ

๓.๕ ถ้านักท่องเที่ยวทำสิ่งใดไม่ถูกต้อง หรือผิดประเพณีอย่าตามใจเขา มัคคุเทศก์
ท้องถิ่นควรจะบอกว่าไม่ควรทำ พร้อมอธิบายเหตุผล

๒.๕.๑๑ การประยุกต์ใช้

สำหรับแนวความคิดเรื่องมัคคุเทศก์หรือมัคคุเทศก์น้อยนี้มีประโยชน์สำหรับการศึกษากการพัฒนาแบบกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมากเพราะแนวคิดนี้คณะผู้วิจัยสามารถที่จะนำไปปรับประยุกต์ใช้กับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อก่อให้เกิดความรู้แจ้งจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ โดยโครงการอบรมมัคคุเทศก์น้อยนี้ย่อมทำให้เกิดความรู้และประสบการณ์รวมถึงสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับเยาวชนในพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ และสร้างเยาวชนที่มีความรู้ความสามารถในการเป็นมัคคุเทศก์ในฐานะของตัวแทนของชุมชนแลจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้

๒.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหากษัตริย์ กอบาง ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสุตตันตปิฎก สรุปได้ว่า วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแบ่งได้เป็น ๑๐ วิธี ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดทั้งสองของฝ่ายตะวันตก คือ วิธีคิดตามแนวทางวิทยาศาสตร์และวิธีคิดตามแนวตรรกศาสตร์สามารถนำไปใช้ได้หลาย ๆ สถานการณ์รวมเป็นวิธีคิดที่มีความจำ เป็นต่อการปฏิบัติตามแนวทางในพระพุทธศาสนา เช่นการปฏิบัติตามแนวสติปัญญา ๔ รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม^{๑๘๑}

พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปได้ว่าแนวคิดของสิ่งแวดล้อมศึกษามีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกันกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการสามารถนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๗ วิธี มาประยุกต์ใช้ในการสอนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมทั้ง ๕ ประการได้ คำ สอนในพระพุทธศาสนาเรื่องโยนิโสมนสิการนี้มีความละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจจิตวิทยาของมนุษย์ในการใช้ความคิดเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้จะช่วยให้พุทธศาสนิกชนได้

^{๑๘๑} พระมหากษัตริย์ กอบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการใน พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะในการคิดอย่างมีเหตุและผล รวมทั้งตระกาะสำคัญที่จะนำไปสู่ การตัดสินใจ เพื่อจัดการชีวิตตนเอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง^{๑๘๒}

ศิริกุล ทรัพย์จันทร์ (๒๕๔๘) เรื่อง มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ช่วงชั้นที่ ๒ โรงเรียนบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่จากผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนอยู่ใน ระดับดีส่วนผลสัมฤทธิ์ทางด้านทักษะพิสัยอยู่ในระดับดีมาก และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนด้าน จิตพิสัย อยู่ในระดับดีมาก ในด้านผลการทดลองใช้หลักสูตรนั้น ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านโป่งได้ให้ ความร่วมมือ ในการเขียนหลักสูตร เกิดความร่วมมือกันของบุคลากรทุกคนในด้านกระบวนการ ดาเนินงานเน้นการ ปฏิบัติจริง เนื้อหาและกิจกรรมมีความยืดหยุ่น สามารถบรรลุจุดมุ่งหมายโดยจะ เห็นได้ว่านักเรียน กลุ่มตัวอย่างผ่านเกณฑ์การประเมินทุกคน^{๑๘๓}

สมส่วน บุรณพงษ์ (๒๕๔๙) เรื่อง การพัฒนายุวมัคคุเทศก์ประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่ง มะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรีผลการศึกษพบว่า กระบวนการเรียนรู้ การพัฒนายุวมัคคุเทศก์ประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวมีประสิทธิภาพ จะเห็นได้จากหลัง การฝึกอบรมยุวมัคคุเทศก์มีความรู้และสามารถปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสนใจ สามารถบรรยาย และตอบ คาถามได้อย่างถูกต้อง คิดเป็นร้อยละ ๙๓.๓๓ และตอบคำถามความรู้เกี่ยวกับแหล่ง ท่องเที่ยวได้คิด เป็นร้อยละ ๘๖.๖๗ ในด้านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีการจัด อบรมเชิง ปฏิบัติการ ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนา ยุวมัคคุเทศก์ ประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ กิจกรรมจริงในทุก ฝ่าย^{๑๘๔}

สำลี ทองทิว และคณะ(๒๕๔๔) เรื่องโครงการพัฒนาหลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยงานไม้ แกะสลักและงานไม้สำหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้และแกะสลักบ้านถวายเป็น: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้าน ต้น แก้ว อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่จากผลการวิจัยพบว่า ครูโรงเรียนบ้านต้นแก้วขาดพื้น ฐานความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหน้าที่และบทบาทต่าง ๆของมัคคุเทศก์นาเที่ยว แต่อย่างไรก็ตาม ครู มี ความสามารถในการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในหลักสูตร แกนกลา แต่ยังไม่สามารถจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ของชาวบ้านครูแต่ละคน สามารถบูรณาการ

^{๑๘๒} พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์, “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิด แบบโยนิโสมนสิการ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

^{๑๘๓} ศิริกุล ทรัพย์จันทร์. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศช่วงชั้น ที่ ๒ โรงเรียนบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘).

^{๑๘๔} สมส่วน บุรณพงษ์ การพัฒนายุวมัคคุเทศน์ ประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี. (มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี/ลพบุรี, ๒๕๔๙).

เนื้อหาสาระที่รับผิดชอบอยู่ได้พอสมควรแต่ไม่สามารถบูรณาการกลุ่มสาระทั้งหมดเข้าด้วยกัน ผลการศึกษาผลกระทบของหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องมัคคุเทศก์น้อยงานไม้ แกะสลักและงานไม้ผลกระทบโดยตรงต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียนเปลี่ยนไป ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมในโรงเรียนกับวัฒนธรรมชาวบ้านส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เป็นการกระตุ้นศักยภาพของชาวบ้านในการกำหนดทิศทางการศึกษา และได้หลักสูตรท้องถิ่นที่มี วิธีสอนเทคนิคการสอนและกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ในชุมชน^{๑๘๕}

ณรงค์ศักดิ์ ศรีวิสัย (๒๕๔๕) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นวิชาช่างทอผ้ากระเหรี่ยงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนแม่ต๋นวิทยาคม อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษา พบว่าส่วนใหญ่ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอยู่ในระดับดีส่วนความคิดเห็นของผู้ปกครองต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนพบว่า มีความพอใจโดยรวมอยู่ในระดับดีมาก ความคิดเห็นของผู้ปกครองเกี่ยวกับผลการใช้หลักสูตรพบว่า ผลงานของผู้เรียนมีความเหมาะสมกับการใช้หลักสูตร และความคิดเห็นของครูสอนเกี่ยวกับความเหมาะสมของการพัฒนาหลักสูตร พบว่า รูปแบบ รายละเอียดทั้งจุดประสงค์สาระการเรียนรู้และการประเมินผล รวมทั้งการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การประสานงานกับวิทยากรท้องถิ่นมีความเหมาะสม สอดคล้องกับงานวิจัย ของอมรรัตน์ ชัยยศ (๒๕๔๖) ที่ทำการศึกษารื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นรายวิชาการจักสานกล่อ่งข้าวใบตาล ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีผลการวิจัยพบว่า ผู้เรียนมี ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอยู่ในระดับดีส่วนความคิดเห็นของผู้เรียนเกี่ยวกับการใช้หลักสูตร พบว่า การจัดสาระกิจกรรมการเรียนรู้และประโยชน์ที่ได้รับในรายวิชาการจักสานกล่อ่งข้าวใบตาลอยู่ใน ระดับดี สำหรับความคิดเห็นของผู้ปกครองต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนพบว่ามี ความพอใจอยู่ในระดับมาก ส่วนความคิดเห็นของครูผู้สอนเกี่ยวกับความเหมาะสม ของการพัฒนา หลักสูตรรายวิชาการจักสานกล่อ่งข้าวใบตาล พบว่าการวางแผนหลักสูตร การใช้หลักสูตรและการ ประเมินผลหลักสูตรมีความเหมาะสม นอกจากนี้ครูผู้สอนเห็นว่าชุมชนควรมีการปลูกต้นตาล ทดแทนเพื่อส่งเสริมการจักสานกล่อ่งข้าวให้คงอยู่ต่อไป^{๑๘๖}

^{๑๘๕} สาสี ทองทิว. การพัฒนาหลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยงานไม้แกะสลักและงานไม้สำหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้และแกะสลักบ้านถวายเป็น: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านต้นแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ . (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒).

^{๑๘๖} ณรงค์ศักดิ์ ศรีวิสัย. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น รายวิชาช่างทอผ้ากระเหรี่ยงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนแม่ต๋นวิทยาคม อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่. (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่/เชียงใหม่, ๒๕๔๕).

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นที่ต้องการศึกษาผู้วิจัยจึงได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่การวิจัย
- ๓.๓ ประชากร / กลุ่มตัวอย่าง / ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีขั้นตอนใหญ่ๆ ๒ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๑.๑ ขั้นเตรียมการ มีการดำเนินงาน ดังนี้

๑) การสร้างทีมวิจัยหลัก เป็นกระบวนการแสวงหาผู้สนใจและผู้มีประสบการณ์ในประเด็นเกี่ยวกับการวิจัย

๒) การเลือกประเด็นปฏิบัติการการวิจัย เป็นการสร้างความร่วมมือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียเพื่อร่วมกันพิจารณาคัดเลือกประเด็นที่เป็นคำถามวิจัยหลัก คือเป็นการร่วมกันศึกษาวิจัยภายใต้สภาพปัญหาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจนนำไปสู่การตั้งคำถามและพัฒนาไปสู่การกำหนดเป้าหมายของการวิจัย

๓) การวางแผนการวิจัย โดยเริ่มดำเนินการจากการเก็บรวบรวมข้อมูลสถานการณ์ในพื้นที่ ความต้องการในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย และเพื่อค้นหาทีมวิจัยหรือบุคคลที่จะเข้าร่วมเครือข่ายและทีมวิจัย หรือทีมดำเนินงานในพื้นที่

๔) การดำเนินการอื่น ๆ ที่จำเป็น เป็นการร่วมกันพิจารณาแผนการวิจัยหรือขั้นตอนของการวิจัยทั้งหมดว่ามีความเหมาะสม สอดคล้อง และสามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามกรอบระยะเวลาที่กำหนดได้ เพื่อนำไปปรับปรุงแผนการดำเนินงานให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓.๑.๒ ขั้นลงมือทำ มีการดำเนินงาน ดังนี้

ในกระบวนการดำเนินการวิจัยหรือระหว่างการจัดกิจกรรมของขั้นตอนนี้จะต้องมีการดำเนินการใน ๔ องค์ประกอบ คือ

๑) การเตรียมการ ทั้งในแง่การประสานงานกลุ่มคน การจัดเตรียมทีมงาน วัสดุอุปกรณ์ วางแผนขั้นตอนต่าง ๆ และการแบ่งหน้าที่ของทีมนักวิจัย ส่วนนี้จะมีความสำคัญในแง่ของความพร้อมในการจัดการกิจกรรมซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมว่าจะได้ผลตามที่คาดหวังหรือตามเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่

๒) การปฏิบัติการ เป็นการดำเนินงานตามแผนงานที่วางไว้ และการปรับเปลี่ยนกิจกรรมดำเนินงานตามเงื่อนไขที่พบในขณะปฏิบัติการซึ่งอาจมีกิจกรรมที่หลากหลายมีรายละเอียดและขั้นตอนมาก

๓) การบันทึกกระบวนการ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งของการวิจัยเพราะต้องมีการบันทึกข้อมูลที่ได้พบเห็น ทั้งในการเขียนรายงาน การวิเคราะห์ และสรุปผลของกิจกรรมและการวิจัย รวมทั้งข้อมูลการสรุปกิจกรรม การสังเกตการณ์ การบันทึกเทป การบันทึกภาพ และการสรุปกระบวนการทั้งหมด

๔) การสรุปบทเรียน เพื่อจัดทำฐานข้อมูลและนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชนและหน่วยงาน เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนหน่วยงาน และแลกเปลี่ยนข้อมูลเชิงบูรณาการกัน

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study)

การศึกษาในเชิงเอกสาร ผู้วิจัยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐาน ที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถ กถา หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ รูปแบบ ความสัมพันธ์ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีชุมชน เพื่อนำไปสู่การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา

สมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒. การศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อการการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. ศึกษาการนำการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้และเข้าถึงแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ง่ายขึ้น

๓.๒ พื้นที่การวิจัย

สำหรับการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม เวทีแสดงความคิดเห็นและเวทีชุมชนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พื้นที่ศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีประกอบด้วยพื้นที่ ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยมีรายละเอียดคือ

จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอตากาลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์

๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี

๓) อำเภอตากาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตากาลี

๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่างอารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี

๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง

๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่

๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

โดยมีแนวทางในการดำเนินการในภาคสนาม ดังต่อไปนี้

๑. ทำการศึกษาข้อมูลพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในบริบทที่เป็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีซึ่งจัดเป็นยุคประวัติศาสตร์ ภายใต้กรอบของการแสวงหาข้อมูลในเชิงเอกสารและเชิงประจักษ์คือการลงพื้นที่

ภาคสนามเน้นแบบมีส่วนร่วม

๒. ศึกษาและดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการเรียนรู้คุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ด้วยการอบรมเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติการ โดยทฤษฎีจะให้การอบรมแก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ณ สถานที่ที่เหมาะสมเป็นเวลา ๒ วันจากนั้นอีก ๑ วันจะนำผู้เข้าร่วมอบรมในโครงการลงพื้นที่จริง ณ ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของการสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในเชิงประจักษ์ เพื่อศึกษาพื้นที่จริงและนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ จากนั้นจะประเมินความรู้ของผู้เข้าร่วมโครงการ และดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key-informant) ประกอบด้วยกลุ่มประชากรกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี ในพื้นที่ที่ได้ระบุไว้แล้ว

๓. ดำเนินการศึกษาวเคราะห์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี เพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและการนำผู้ร่วมโครงการลงภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากนั้นนำเอาผลที่ได้จากการวิจัยไปตรวจสอบตามวงจรเดมมิง (PDCA) จากนั้นจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความเห็นนำผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปปรับปรุงก่อนที่จะนำเสนอต่อสาธารณะมาเผยแพร่ให้ภาครัฐ ชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบต่อไป

๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

1) กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	20	รูป
2) กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	20	คน
3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	10	คน
4) กลุ่มนักวิชาการสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	10	คน
5) กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	5	คน
6) กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	30	คน
	รวม	95	รูป/คน

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาการมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมีการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมระหว่างชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญดังนี้

๑. ใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาสภาพปัญหา เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสภาพแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในชุมชนของตนเอง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญในประเด็นต่างๆ ซึ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมในสนามและดำเนินการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนี้ จะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่เป็นความจริงเพิ่มมากขึ้น โดยผู้วิจัยจะเตรียมแนวคำถามอย่างกว้าง ๆ มาล่วงหน้า

๒. การอภิปรายกลุ่มย่อย โดยนำสภาพปัญหาความขัดแย้งที่พบในการสัมภาษณ์มาทำการสนทนากลุ่มเพื่อสร้างชุดกิจกรรม เป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นได้โดยทั่ว ๆ ไป โดยไม่เจาะจงเรื่องสถานที่ เช่น การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. ใช้ชุดกิจกรรมการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งชุดกิจกรรมประกอบด้วย

๓.๑ การสนทนากลุ่มชุมชน ๒ จังหวัดตามที่ได้กำหนดพื้นที่เอาไว้ โดยให้แต่ละชุมชนนั้นจะต้องเลือกจากผู้ที่มีความสมบัติประกอบด้วย ๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๑๐ รูป ๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๑๐ คน ๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ จำนวน ๑๐ คน ๔) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม ๒๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๕๐ รูป/คน โดยมีรายละเอียดการสนทนากลุ่มย่อย ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒. ที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. คติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔. สภาพปัญหาในพื้นที่ที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวาร วดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕. ปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัย ทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๖. แนวทางการนำเอากิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปปรับใช้ในการท่องเที่ยวหรือการพัฒนา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างไร

๓.๒ การจัดเวทีแสดงความคิดเห็นร่วมกันแต่ละจังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์ มี ๕ อำเภอ ได้แก่ ๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๒) อำเภอ พยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ๓) อำเภอตาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจัน เสน อำเภอตาคลี ๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี ๕) อำเภอ บรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดอุทัยธานีมี ๔ อำเภอ ได้แก่ ๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ โดยแต่ละชุมชนประกอบด้วย ๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๑๐ รูป ๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๑๐ คน ๓) กลุ่ม ตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ จำนวน ๑๐ คน ๔) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วม กิจกรรม หมู่บ้านรวม ๒๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๕๐ รูป/คน เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แหล่ง โบราณคดีร่วมกัน

๓.๓ การจัดโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยการรับสมัครยุวชนหรือผู้ที่สนใจเข้า ร่วมโครงการจากชุมชน ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ ๕ อำเภอ และจังหวัดอุทัยธานี ๔ อำเภอ โดยคัดเลือกตัวแทนยุวชนจากชุมชนที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในสอง จังหวัดนั้น เพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีร่วมกัน

๔. การใช้เครื่องมือการถ่ายภาพ โดยการใช้ภาพถ่ายเป็นภาพนิ่ง โดยการใช้ภาพถ่ายเป็น ภาพนิ่งเพื่อมาประกอบเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕. เทปบันทึกเสียง ใช้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องเพื่อช่วยบันทึกการสนทนาที่เป็นประเด็นสำคัญๆ ตามวัตถุประสงค์ให้ได้ครบถ้วน

ขั้นตอนการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

๑. การกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการศึกษาข้อมูลจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์

๒. ร่างเครื่องมือการวิจัยตามประเด็นที่กำหนดให้ครบถ้วนทุกตอน

๓. นำเครื่องมือมาตรวจสอบ

๔. แก้ไขเครื่องมือการวิจัยตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๕. ปรับปรุงเครื่องมือการวิจัยและจัดทำเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย เป็นต้น

ในส่วนของการวิจัยในภาคสนามเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขโดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยใน ภาคสนาม (Field Study) โดยดำเนินการใน ๕ ลักษณะ คือ

(๑) ศึกษารวบรวมเอกสาร ชุดความรู้ และความเป็นมาเกี่ยวกับแนวคิด ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณีและวัฒนธรรมรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของแต่ละชุมชน

(๒) การศึกษาจากสถานที่จริงผ่านกระบวนการ ลงพื้นที่ชุมชน สถานศึกษา หน่วยงานราชการ และวัด โดยเน้นการเข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๓) การบูรณาการองค์ความรู้ด้านพื้นที่ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกระบวนการสังเคราะห์โดยเน้นกิจกรรมการสนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่

(๔) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่และชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง ๒ จังหวัด

(๕) ดำเนินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากนั้นสรุปการวิจัยและประมวลองค์ความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

- ดำเนินการศึกษาริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

- สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ ๕ อำเภอ และจังหวัดอุทัยธานี ๔ อำเภอโดยการสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน การจัดทำผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ,จัดโครงการ “มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยตัวแทนเยาวชนจากพื้นที่ ๒ จังหวัด จากนั้นมีการจัดทำแอปพลิเคชันเพื่อการเรียนรู้ จากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

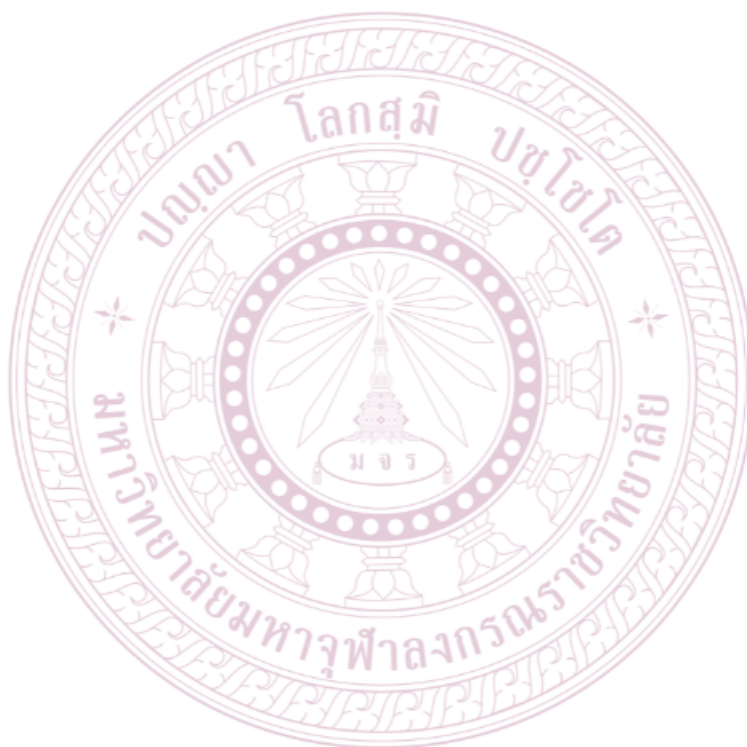
- วิเคราะห์ผลของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านการลงพื้นที่สำรวจโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

- สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจในองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฟังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึงการสร้างความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้เห็นรูปแบบ กระบวนการ เพื่อให้เกิดการความสำนึกในการเรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ (๑) เพื่อศึกษาแนวทางการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาคุณค่าการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อการเผยแพร่ความรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีการดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม (Action Research) โดยเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยคณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิจัยตามลำดับดังนี้

๔.๑ ข้อมูลฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๒ การออกแบบฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี

๔.๓ รูปแบบของการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๔ ผลของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ข้อมูลฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

จากการที่ได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วนำมาสู่การออกแบบฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้น คณะผู้วิจัยได้ใช้เป็นข้อมูลหลักในการนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับการออกแบบฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-

อุทยานี่จำนวน ๕ แห่ง ถือว่าเป็นข้อมูลหลักที่คณะผู้วิจัยจะได้นำไปใช้ในการดำเนินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ โดยข้อมูลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทยานี่จำนวน ๕ แห่งนั้นก็มีดังต่อไปนี้

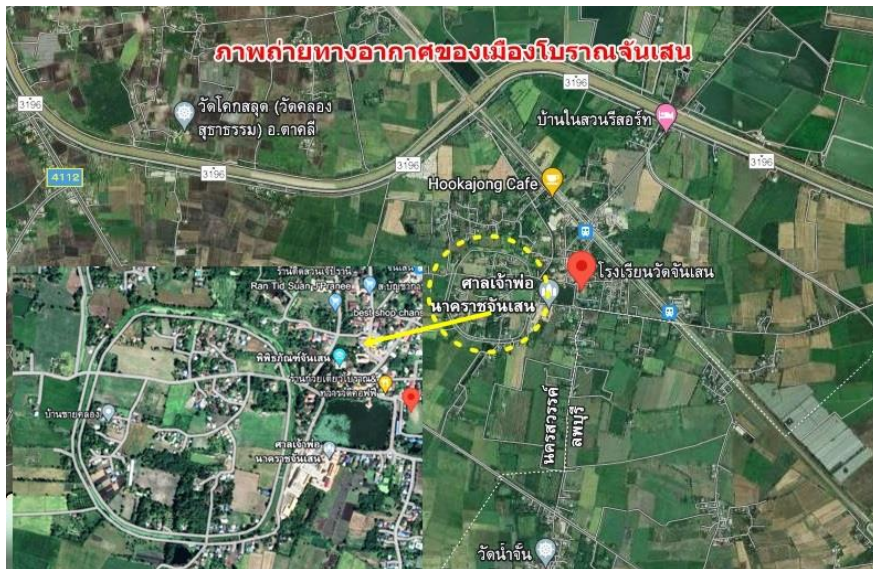
๔.๑.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณจันเสน

เนื่องจากว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองที่มีขนาดพื้นที่ใหญ่และมีองค์ประกอบของเมืองที่ทับซ้อนกันอยู่ ๒ ส่วนก็คือ ๑. ส่วนที่เป็นเมืองโบราณในลักษณะของการเป็นพื้นที่ ๒. ส่วนที่เป็นพื้นที่ของวัดและสถานที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น การจัดทำผังของเมืองโบราณจันเสนจึงถือว่าเป็นการจัดผังใน ๒ นัยก็คือผังที่เป็นตัวเมืองกับผังที่เป็นพื้นที่ของวัด ดังนั้น การจัดทำผังของเมืองจันเสนจึงต้องพิจารณาให้เห็นองค์ประกอบของตัวเมืองและพื้นที่ที่เกี่ยวข้องด้วย โดยการออกแบบผังเมืองโบราณจันเสนนั้นจะต้องพิจารณาองค์ประกอบที่สำคัญของการออกแบบดังต่อไปนี้

๔.๑.๑.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองจันเสน

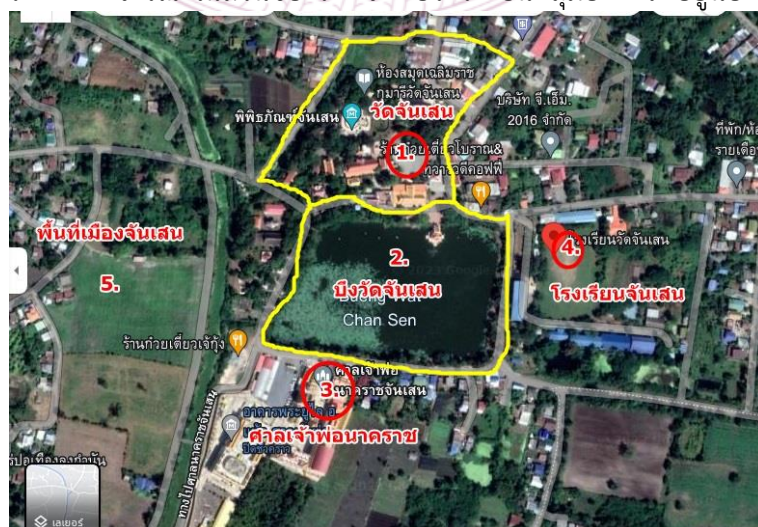
สำหรับการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม หมายถึงการดีไซน์พื้นที่ใช้สอยภายนอก ที่ครอบคลุมตั้งแต่สวนขนาดเล็ก, สวนบนหลังคา ไปจนถึง พื้นที่เปิดขนาดใหญ่ของเมือง เลยทีเดียว ซึ่งปัญหาการจัดสรรพื้นที่ สามารถบริหารจัดการได้ด้วยการออกแบบที่ดี และยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงความเป็นมิตรต่อธรรมชาติด้วยเช่นกัน^๑ หรือการออกแบบผังเมืองจันเสนที่พิจารณาจากแผนผังในเชิงภูมิสถาปัตย์ก็คือการออกแบบผังโดยการคำนึงถึงกรอบในการทำแผนผังของสถานที่โดยพิจารณาจากพื้นที่ของตัวเมืองว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้าง โดยพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนเมืองพิจารณาในเชิงภูมิสถาปัตย์ก็จะพบว่าตัวเมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเหลือเฉพาะพื้นที่ ไม่มีสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถานใด ๆ เหลืออยู่เป็นเชิงรูปธรรมเลย ดังนั้น การพิจารณาถึงภาพเชิงภูมิสถาปัตย์จึงจำเป็นต้องพิจารณาจากตัวพื้นที่เป็นหลัก โดยพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนหากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก็จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

^๑ แบบที่ดี, ภูมิสถาปัตย์ คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/> [๑ เมษายน ๒๕๖๕].

ภาพที่ ๔.๑ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองโบราณจันเสน

จากภาพถ่ายจะพบว่า เมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเป็นเมืองที่อยู่ภายนอกกรอบของวัดจันเสน เป็นเมืองที่มีรูปร่างแบบวงกลมมีคูน้ำล้อมรอบเมืองภายในตัวเมืองเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน เมืองนี้มีถนนตัดผ่านเมืองอยู่เส้นหนึ่งซึ่งถนนดังกล่าวเพิ่งได้รับการตัดผ่านในระยะไม่นานมานี้ ในส่วนของคลองรอบเมืองนั้นปัจจุบันก็ยังคงมีรูปร่างเป็นคลองน้ำหรือคูน้ำเช่นเดิมแต่การที่จะเข้าไปชมนั้นในฤดูฝนจะเป็นเรื่องที่ย่งยาก แต่ในฤดูแล้งจะเป็นเรื่องที่ง่ายเพราะการเดินทางสะดวก นอกจากนั้นตัวเมืองจันเสนจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำก็คือคลองหนึ่งซ้ายเก่าขวา ซึ่งเป็นสายน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในภายหลัง การที่เมืองจันเสนเป็นเมืองที่มีรูปร่างลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองในยุคทวารวดีอย่างเด่นชัด ในส่วนของการใช้สอยจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนั้นถูกใช้เป็นพื้นที่ของวัดในส่วนของชุมชนที่อยู่นอกเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ของวัด หากพิจารณาในส่วนของวัดก็จะพบว่าวัดเป็นกลุ่มอาคารที่อยู่นอกเมือง ดังภาพ

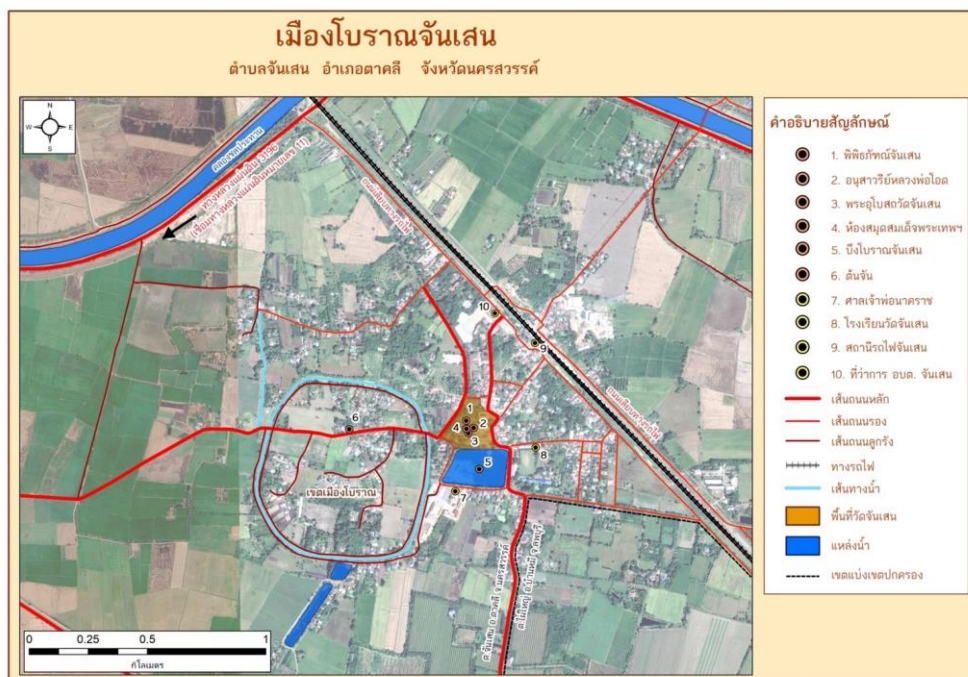

ภาพที่ ๔.๒ แสดงพื้นที่ใช้สอยนอกเมืองจันเสน

จากภาพจะพบว่า เนื่องจากเมืองจันเสนเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในกฎหมายของกรมศิลปากร ดังนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงไม่มีการก่อสร้างหรือการใช้ประโยชน์ใด ๆ จะมีเฉพาะพื้นที่นอกตัวเมืองเท่านั้นที่เป็นพื้นที่ใช้สอย โดยพื้นที่ภายนอกตัวเมืองก็จะประกอบไปด้วย ๑. วัดจันเสน ๒. บึงวัดจันเสน ๓. ศาลเจ้าพ่อนาคราช ๔. โรงเรียนวัดจันเสน และ ๕. คือตัวเมืองโบราณจันเสน ซึ่งจะพบว่ากรอบการใช้พื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นยังอยู่ในกรอบของกฎหมายที่ชุมชนก็ให้ความเคารพไม่มีการบุกรุกหรือก่อสร้างสิ่งใด ๆ ที่เป็นการล้ำเข้าไปในตัวพื้นที่ของเมืองโบราณ

๔.๑.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องมีการกล่าวถึงก็คือ ผังพื้นที่ในส่วนต่าง ๆ ของเมืองโบราณจันเสน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้กำหนดและออกแบบหรือเขียนผังออกมาเพื่อให้เห็นว่า เมืองโบราณจันเสนนั้นหากนำไปใช้เป็นกรอบในการนำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เข้ามาศึกษาในพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ด้านการศึกษาพื้นที่และภาพรวมขององค์ประกอบพื้นที่ของเมืองได้ โดยผังพื้นที่ของเมืองจันเสนนั้นก็มีดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓ แสดงพื้นที่ของเมืองจันเสนโดยภาพรวม

จากภาพจะพบว่า จะเป็นผังหรือแผนผังที่อธิบายเกี่ยวกับตัวเมืองโบราณจันเสนในยุคปัจจุบัน ได้ให้เห็นถึงภาพรวมของพื้นที่ว่าแต่ละพื้นที่จะประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหากจะพิจารณาองค์ประกอบของภาพก็จะพบว่าตัวผังได้อธิบายกรอบแนวคิดที่นำเสนอองค์ประกอบของผังได้ดังต่อไปนี้

(๑) **เส้นทางการเดินทางทั้งภายนอกและภายใน** จะพบว่าเส้นทางอยู่ ๒ ประเภทก็คือ ๑. เส้นทางภายนอก โดยเส้นทางภายนอกหมายถึงเส้นทางที่จะนำเราเข้ามาสู่เมืองโบราณจันเสน ซึ่งก็จะปรากฏถนน หมายเลข ๓๑๙๖ เป็นถนน รพช.ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๑ ได้ และจากถนน หมายเลข ๓๑๙๖ ก็สามารถเชื่อมต่อมายังถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งจะนำเราเข้าไปสู่ตัวเมืองและวัดจันเสนได้ตรงสถานีรถไฟจันเสนที่มีถนนเส้นหลักของชุมชนที่จะนำไปสู่วัดจันเสน๒.เส้นทางภายใน เป็นเส้นทางภายในชุมชนที่มีอยู่ ๒ สายก็คือถนนจากสถานีรถไฟจันเสน และถนนจากเส้นทางที่แยกมาจากถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งถนนเส้นนี้สามารถนำเราผ่านไปยังตัวเมืองและออกไปยังถนนรพช. หมายเลข ๓๑๙๖ ได้และเดินทางออกไปยังถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๑ ได้

(๒) **สถานีรถไฟ** เป็นชุมทางของสถานีรถไฟสายเหนือที่มาจากกรุงเทพฯ-อยุธยา และมาจอดที่สถานีจันเสนเพื่อไปสู่จังหวัดนครสวรรค์และขึ้นไปสู่จังหวัดเชียงใหม่

(๓) **วัดจันเสน** ซึ่งเป็นวัดวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวาสธรรมขันธ์ วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อเขียนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินทางมาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัดจึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นมีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตรยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

(๔) **พิพิธภัณฑวัดจันเสน** สำหรับพิพิธภัณฑจันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ “หลวงพ่อด” ที่ปรารภสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูก

ทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดมารวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑป จะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์ เพื่อถวายเป็นพระพุทธรูปา ส่วนมณฑป เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑ์จันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูปจอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมืองจันเสนในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยพุนัน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนป็นต้นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผารูปคนป็นต้นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจินเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ด้วงเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจริยคุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ ของพระครูนิสัยจริยคุณ

๕. บึงวัดจินเสน สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจินเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่าในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกคันหมากไปสู่ขอพระนางผมหมอนที่เขापะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนน ว่า "คันคูหนุมาน" และมี "ศาลเจ้านาคราช" และ "วัดจินเสน" อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

(๖) ศาลเจ้าพ่อนาคราชจินเสน สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจินเสน ตั้งอยู่ที่ตำบลจินเสน อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับ พิพิธภัณฑสถานสำหรับผู้พิการเริ่มก่อสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคนแรก ชื่อว่า “อาทิง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่านเป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อาทิง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อาทิง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปางต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านางา, เทพเจ้าไฉ่สิ่งเอี้ยะ, พระ ๑๘ อรหันต์, เทพเจ้าตี่จั้งอ้วง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อนาคแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้น สามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

(๗) โรงเรียนวัดจินเสน โรงเรียนวัดจินเสน ก่อตั้งเมื่อ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยปลัดขวา ขุนวิเศษกิจ (ขุนวรรณ) ปลัดประจำกิ่งอำเภอตากลี นายพันวนกำนันตำบลจินเสน นายทิม เปมะเสถียร สารวัตรศึกษาได้พร้อมกันเปิดโรงเรียนวัดจินเสนครั้งแรกมีนักเรียน

ในเกณฑ์บังคับ ๑๓๒ คนโดยมี นายสวัสดิ์ ประทุมทอง เป็นครูใหญ่ ต่อมามีคนอพยพ เข้ามาทำนามากขึ้นจึงมีนักเรียนเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ นายศรีนคร คูศิริรัตน์ เป็นครูใหญ่ได้เปิดสอนเด็กเล็กแห่งแรกของอำเภอดาคลี ด้วยความอุปถัมภ์จาก พระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน กำนันขึ้น ศรีสง่า ผู้ใหญ่เล็ก เอ็งสุวรรณ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ พร้อมด้วยพ่อค้าประชาชนจันเสนได้จัดสร้างอาคารเด็กเล็ก ขนาด ๖ x ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร หลังคามุงจากชั่วคราว มีครูอุ่งน พุทธสรณ์ วุฒิ ป.ป. เป็นครูประจำชั้น นามผู้มอบที่ดินให้วัด หมอศรี นางยมนา ศิริโพธิ์ (ลูกสาวป่าโมรา) ต่อมาหลวงพ่อดให้ตั้งเป็นที่ของโรงเรียน

ปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้ย้ายอาคารเด็กเล็ก โดยมี พระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อด) เป็นประธานมีประชาชนร่วมบริจาคในการก่อสร้างอาคารเด็กเล็กขนาด ๖ x ๑๐ เมตร งบ ๓๐,๐๐๐ บาท พ.ศ. ๒๕๐๓นายพิพัฒน์ ศิริโพธิ์ อนามัยอำเภอโคกสำโรง และนางยมนา ศิริโพธิ์ ได้มอบที่ดิน จำนวน ๒๙ ไร่ ๓ งาน ๑๒ ตารางวา ให้วัดจันเสน ซึ่งพระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน ได้มอบให้โรงเรียนเป็นผู้ดูแล ทำผลประโยชน์ ขยายอาคาร สถานศึกษาต่อไป ปัจจุบันโรงเรียนวัดจันเสน เปิดสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ๒ (๔ ขวบ) – ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนวัดจันเสน นับจนถึงปัจจุบันมีผู้บริหารจำนวนทั้งสิ้น จำนวน ๑๑ คน^๒

จากการพิจารณาทั้งหมดก็จะพบว่า ผังเมืองโบราณจันเสนที่ได้จัดทำขึ้นมานั้นถือว่าเป็นผังที่สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับพื้นที่ได้มากและครบถ้วนที่ผู้นำไปใช้สามารถที่จะพิจารณาอ่านผังและพกพาไปเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์กับการท่องเที่ยวหรือเดินทางมาที่เมืองโบราณจันเสนได้ดี

๔.๑.๑.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน

สำหรับแผนผังของเส้นทางการเดินทางเข้ามาถึงตัวแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนนั้น จากการที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจก็พบว่า มีเส้นทางการเดินทางที่สามารถที่จะเดินทางเข้ามาถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนได้อย่างสะดวกและเป็นเส้นทางหลักที่มีการใช้กันมาเป็นระยะเวลานานอยู่ ๒ เส้นทางได้แก่ (๑) เส้นทางรถไฟ คือหากเดินทางจาก กรุงเทพมหานครก็จะผ่านอยุธยาเข้าลพบุรี เมื่อผ่านอำเภอบ้านหมี่ ลพบุรีแล้วก็ตรงไปก็จะถึงสถานีรถไฟจันเสน ซึ่งสถานีรถไฟสายนี้ไปถึงเชียงใหม่ซึ่งการเดินทางนั้นสามารถเดินทางจากเชียงใหม่มาหรือเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปที่เมืองโบราณจันเสนก็สามารถที่จะเดินทางมาได้โดยสะดวก (๒) เส้นทางถนน เป็นเส้นทางที่สามารถเดินทางมาจากนครสวรรค์ หรือเดินทางไปจาก กรุงเทพมหานครก็ได้โดยจะต้องเดินทางไปถึงอินบุรีตรงทางแยกต่างระดับอินทร์บุรีแล้วก็ตรงเข้าไปตามถนนหมายเลขที่ ๑๑ ซึ่งก็จะสามารถตรงไปและเลี้ยวไปตรงแยกถนนทางเข้าบ้านหนองสร้อยทองจากนั้นก็ขับเลียบคลองหนึ่งขวาเก้ขวาคือถนนรพช.

^๒ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครสวรรค์ เขต ๓, โรงเรียนวัดจันเสน, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://shorturl.asia/oquZo> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

ผู้คน ลพบุรี.....^๓ ถ้าเมืองลพบุรีเป็นเมืองล่างได้ เมืองที่พบโบราณสถานและคูเมืองนี้ ก็อาจเป็นเมืองบนได้เช่นกัน (๒) เป็นชื่อเมืองที่เรียกว่าเมืองอู่ เช่น เมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท เรียกว่าเมืองอู่ล่าง ส่วนเมืองโคกไม้เดนนี้เรียกชื่อว่าเป็น “เมืองอู่บน” ซึ่งข้อสันนิษฐาน ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้น

แต่หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรืออาศัยหลักฐานเชิงตำนานแล้วจะพบว่าเมืองนี้ชื่อว่า “เมืองพระบาง” เป็นหลักฐานที่นักวิชาการอย่างอาจารย์ธนิศ อยู่โพธิ์ ได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลมาว่า

เมืองนี้อาจสร้างขึ้นก่อน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยร่วมสมัยกับกรุงละโว้ หรือ อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยพระนางจามเทวี ก็ได้ทั้งสองสถานที่กล่าวว่า อาจสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก็โดยอาศัยตำนานเรื่องพระนางจามเทวีรับเชิญไปครองเมืองหริภุญชัยคือลำพูน ซึ่งมีกล่าวไว้ในหนังสือตำนานมูลศาสนาว่า

เมื่อพระนางจามเทวีได้รับโอวาทของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว นางก็กราบทูลลาพระราชบิดาเสด็จลงสู่เรือแห่งพระองค์ ทันใดนั้น องค์สุกกทันตฤๅษีพร้อมด้วยนายคะวะยะ กราบทูลถวายบังคมลาตามราชอาชญามงคลจาก มาสู่เรือแห่งตน ๆ แล้ว ก็ขึ้นไปโดยลำดับพร้อมกับด้วยพระนางจามเทวี วัน นั้นแล พระนางนำเอา พลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมือง โดยลำดับขึ้นมาเป็นต้นว่า เมืองพระบาง เมืองคันจิกะ เมืองบุรีฐ เมืองบุราง (บางฉบับเป็น – บุรา) แล้ว เสด็จขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด (หรือ – รากเสียด) เสด็จโดยลำดับขึ้นไปถึงหาดทรายแห่งหนึ่ง น้ำเข้าเรือ พระนางทรงเรียกสถานที่นั้นว่าหาดเสียว (เป็น – หาดแซว ก็มี) แล้วเสด็จมาถึงคูแห่งหนึ่ง พระนางรับสั่งแก่แม่เลี้ยงทั้งหลาย ว่า ให้เอาผ้าเปียกชุ่มด้วยน้ำออกตาก แล้วก็ตั้งเมือง ณ ที่แห่งนั้นให้เรียกชื่อว่า เมืองตาก....”^๔

ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า “พระนางนำเอาพลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมืองโดยลำดับขึ้นมาแล้วระบุชื่อเมืองที่ตั้งไว้หลายชื่อ มี เมืองพระบาง และเมืองคันจิกะ เป็นต้น เมืองทั้งสองนี้ในศิลาจารึก กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ กระ กระบู่ไว้ในอาณาเขตกรุง สุโขทัยตามลำดับลงมา เช่นว่า “คนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ” เมืองพระบาง สมัยกรุงสุโขทัย อยู่ที่ไหน เราหาหลักฐานยืนยันได้ง่าย เพราะมี กล่าวในจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงสร้างรอยพระ พุทธบาท แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ แล้ว ระบุไว้ว่า “อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ ปากพระบาง จารึกก็ยังไว้ทุกแห่ง” รอยพระพุทธรูปที่กล่าวถึงในจารึกนั้น เดียวนี้ก็ยังอยู่บนเขาซึ่ง เรียกกันในปัจจุบันว่า เขากบ อำเภอมือง จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนเมืองคนที่ ในจารึกหลักที่ ๑ ก็มี กล่าวถึงในจารึกหลักที่ ๓ ด้วย

^๓ (๑) ร.ดำบลท. แสง มนวิตร จำมา

อยู่ที่บ้านโคก จังหวัด กำแพงเพชร เมืองคนทีในจารึกนี้อาจเป็นเมืองเดียว กับเมืองคันธิกะ ในตำนานมูลศาสนาได้

แต่ เมืองพระบาง ในตำนานมูลศาสนากับใน ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยเล่า อยู่แห่งเดียวกันหรือเปล่า ? ข้อนี้ ถ้ามุ่งเอาโบราณสถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เป็นหลัก ก็ยังมีปัญหา เพราะโบราณ สถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย ห่างลงมาจากเขากบ อำเภอเมืองนครสวรรค์ ราว ๓๐ กิโลเมตร ถ้าพูดถึงสมัย โบราณก็ห่างมากอยู่ แต่ในบริเวณอำเภอเมืองนครสวรรค์ นั้น ยังไม่พบว่ามีโบราณสถานแสดงที่ตั้งเมืองเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นได้ว่า เมืองพระบางสมัยทวารวดีอาจอยู่แถวอำเภอพยุหะคีรี ดัง ที่พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีที่ ตำบลท่าน้ำอ้อยแล้วต่อมาอีกราว ๖๐๐ ปี เมื่อราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นและแผ่ขยายอาณาเขตลงมาทางใต้จึงรวมเอาเมืองพระบางไว้ในพระราชอาณาเขต แต่ตั้งเมืองขึ้นไปทางเหนือแถวตัวเมืองนครสวรรค์ปัจจุบัน จึงเรียกไว้ในศิลปาจารึกหลักที่ ๓ ว่า ปากพระบาง แต่เหตุใดไม่เรียกว่า เมืองพระบาง ตามเดิม มาเรียกกันเมื่อพบโบราณสถานนี้ว่า “เมืองบน” เป็นปัญหาที่ควรพิจารณากันต่อไป พระนางจามเทวีเดินทางขึ้นไปลำพูนหรือหริภุญไชย เมื่อปี และเดือนใด ? ข้อนี้มีบอกไว้ในหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “ครั้งเมื่อพระศาสนาปรินิพพานแล้วได้ ๑๒๐๕ ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (พุณณกาม) ๒๒ ปี ในวันเพ็ญเดือน ๔ ยังมีฤๅษีคนหนึ่งชื่อว่าสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ครั้นรุ่งขึ้นปีที่ ๒ จากปีที่สร้างเมืองหริภุญไชยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวี มาจากเมืองลวปุระครองราชสมบัติ ในเมืองหริภุญไชย” และกล่าวขยายความต่อไปอีก ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิมีพระธิดาองค์หนึ่งพระนาม ว่า พระนางจามเทวี เป็นอัคมะเหสีของเจ้าประเทศ ราชในเมืองรามัญ กำลังทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน พระ เจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวีพระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชสมบัติในที่ (หริภุญไชย) นี้ ฝ่าย พระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ คน กับพระมหาเถระทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ ๗ เดือน จึงบรรลุถึงเมืองนี้ ท่านวาสุเทพและท่านสุกกทันต์ พร้อมด้วยชาวเมือง ทั้งปวงได้อัญเชิญพระนางจัมมเทวินั้นนั่งบนกองทองคำ แล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำ อภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่า หริภุญไชย สืบมาจนทุกวันนี้ พระนางจัมมเทวีถึงนครนี้แล้วได้ ๗ วัน ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ ในวันเพ็ญเดือน ๓ พระโอรสองค์ที่พระนามว่า มหายศ องค์น้อง พระ นามว่า อินทวร หรือ อนันตยศ^๕

เมื่อคำนวณตามข้อความนี้ว่า พระนางจามเทวี ก่อนเดินทางกำลังทรงครรภ์อยู่แล้ว ๓ เดือน ใช้ เวลาเดินทาง ๗ เดือน รวม ๑๐ เดือน ถ้วนทศมาสก็ประสูติพระโอรส ณ นครหริภุญไชย

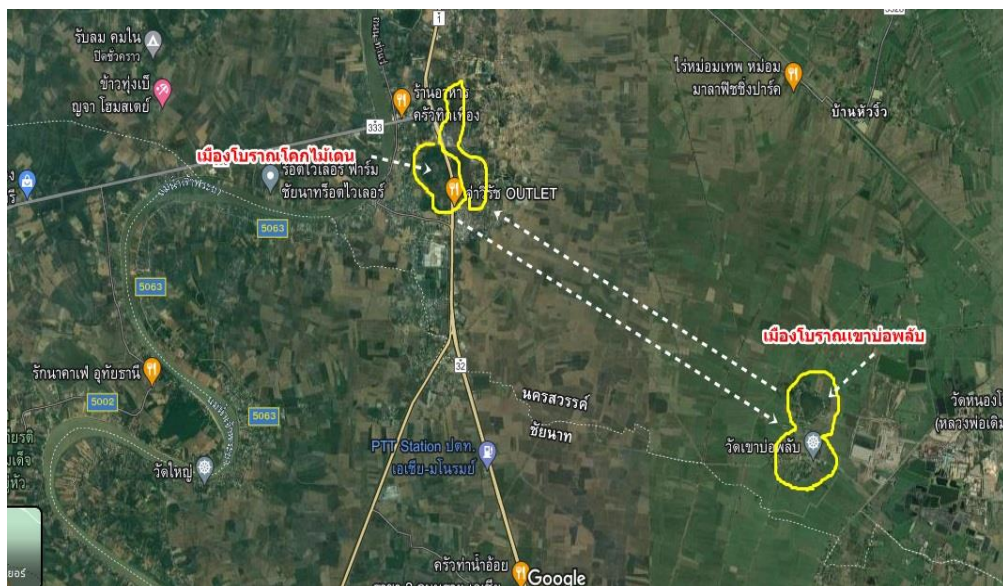
ในวันเพ็ญเดือน ๓ จึงคงจะเริ่มออกเดินทางจากลพบุรีเมื่อราว ต้นเดือน ๘ ไปถึงเมืองหริภุญชัย หรือลำพูน ในต้นเดือน ๓ พ.ศ. ๑๒๐๖

แต่โบราณสถานที่พบในตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นั้น สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวีถ้ามิได้สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวี เดินทางตามกล่าวถึงในตำนานมูลศาสนา ก็อาจเป็นการแรกเริ่มไว้แล้วมีการก่อสร้างต่อมาอีกหลายปีเพราะเป็นไปได้ที่จะสร้างเสร็จในเดือนสองเดือนระหว่างพระนางจามเทวี เดินทางไป และถ้าโบราณวัตถุสถานแห่งนี้ แรกสร้างในปีที่พระนางจามเทวีกับคณะเดินทาง ขึ้นไปเมืองลำพูน ล่วงมาถึงบัดนี้ก็มีอายุ ๑๓๐๐ ปี^๖

จากการแสดงความเห็นและการรวบรวมข้อมูลของอาจารย์ธนิศ อยู่โพธิ์นั้นจะพบว่าท่านได้ศึกษาและพยายามเชื่อมโยงข้อมูลเกี่ยวข้องกันระหว่างพระนางจามเทวีกับเมืองโคกไม้เดนนี้ในฐานะที่พระนางจามเทวีได้เดินทางจากเมืองละโว้ขึ้นเหนือไปที่เมืองหริภุญชัยเพื่อปกครองเมืองนั้นโดยเมืองที่พระนางผ่านเมืองหนึ่งนั่นก็คือเมือง “พระบาง” ซึ่งท่านก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองโคกไม้เดนนี้ เพราะเมืองนี้ก็อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกัน และเมื่อว่าถึงอายุของเมืองนี้ก็น่าจะตกราว ๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หากพิจารณาจากการเสด็จขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญชัยของพระนางจามเทวี

แต่หากจะพิจารณาจากหลักฐานในเชิงโบราณคดีที่ขุดค้นได้จากเมืองโคกไม้เดนนี้ก็จะมีพบว่ามีวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุมาก่อนยุคประวัติศาสตร์คือมีอายุร่วมกันกับยุคบ้านเชียง ดังเราจะพบว่ามีไหโบราณที่มีรูปงูและวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้หรือเมือง ๆ นี้ได้มีความเป็นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมาเกิดเป็นเมืองในยุคสมัยทวารวดี ซึ่งจากหลักฐานที่พบดังกล่าว หรือหากพิจารณาจากแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในบริเวณรอบเมืองโบราณโคกไม้เดนก็จะพบว่ามีเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณโคกไม้เดนก็คือ “เมืองโบราณเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ ตำบลม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนลงไปทางใต้ประมาณ ๕-๗ กิโลเมตร สามารถใช้เส้นทางโดยรถยนต์ ทางหลวงหมายเลข ๑ (พหลโยธิน) ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อถึงสี่แยกเขาไม้เดนเลี้ยวขวาไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนลงไปทางใต้ ราว ๕-๗ กิโลเมตร พบว่าบริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมาก ที่แสดงถึงความเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอยมือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุในเบื้องต้น ราว ๔,๕๐๐-๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว และยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วย

สมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบนยอดเขา จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้เดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วน ที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย โดยโบราณวัตถุบางส่วน ได้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑวัดเขาไม้เดน หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์^๗ ซึ่งความห่างกันระหว่างเมืองโบราณโคกไม้เดนกับเมืองโบราณเขาบ่อพลับนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๕ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาบ่อพลับกับเมืองโคกไม้เดน

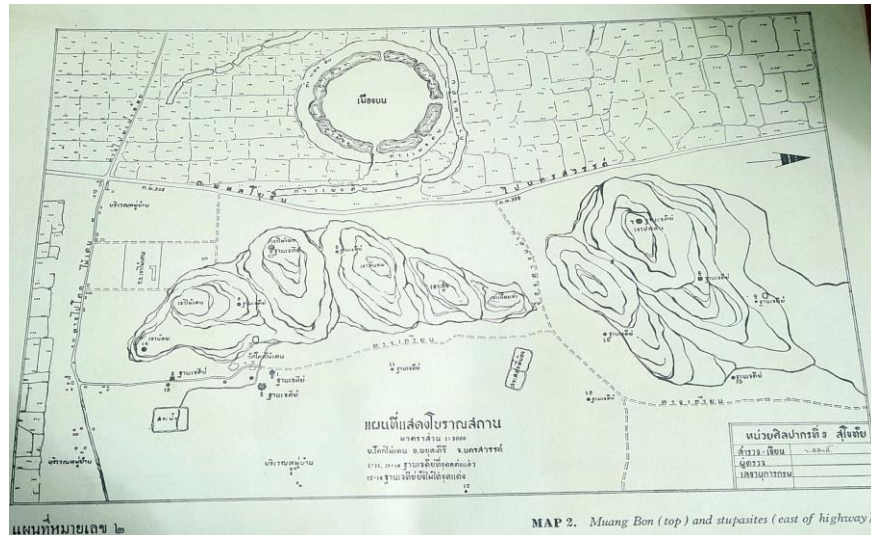
สำหรับเมืองโคกไม้เดนนี้ตั้งอยู่ตรง ฟังตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาและตะวันตกของเทือกภูเขาโคกไม้เดน^๘ ระหว่างกิโลเมตรที่ ๓๐๒ -๓๐๘ ถนนพหลโยธิน เส้นทางถนนพหลโยธินผ่านทับคูเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน และมีโบราณสถาน เข้าใจว่าเป็นฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่ทางเชิงเขาโคกไม้เดน ด้านตะวันออกและบนยอด เขาปกกัน เท้าที่สำรวจพบแล้ว มี ๑๖ แห่ง โดยตัวเมืองกับภูเขาที่เรียกว่า “สุวรรณบรรพต” นั้นจะถูกแยกจากกันโดยถนนพหลโยธินหรือถนนสายเอเชียมุ่งตรงไปสู่ตัวจังหวัดนครสวรรค์และข้ามผ่านไปยังภาคเหนือของไทยได้โดยเมื่อนี้ถูกค้นพบโดย ดร. ควอร์ตซ์ เวลส์ และเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ซึ่งตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นรูปรี หรือ หอยสังข์^๙ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กว้าง ๖๐๐เมตรคล้ายเมือง

^๗ ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.m-culture.in.th/album/๑๓๙๘๑๗/> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

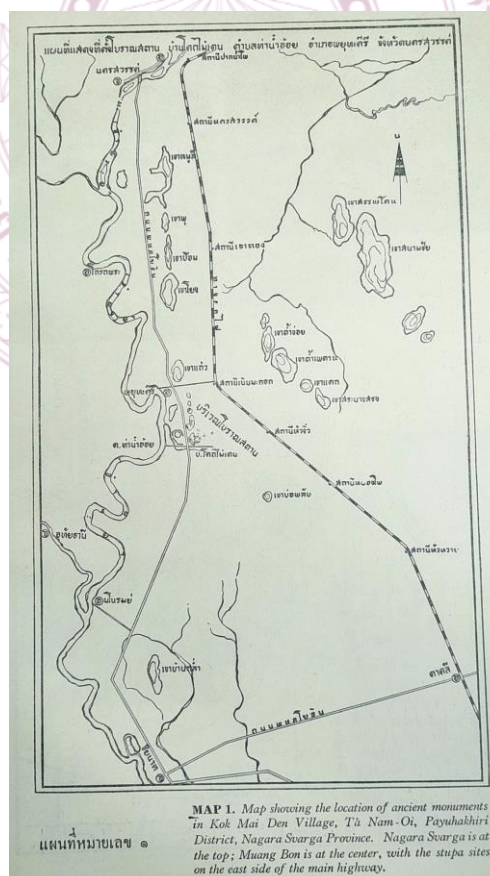
^๘

^๙

กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม,เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองเสมา จังหวัด นครราชสีมา, เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์, เมืองพระรถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองพญาเร่ จังหวัดชลบุรี ซึ่งภาพของตัวเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

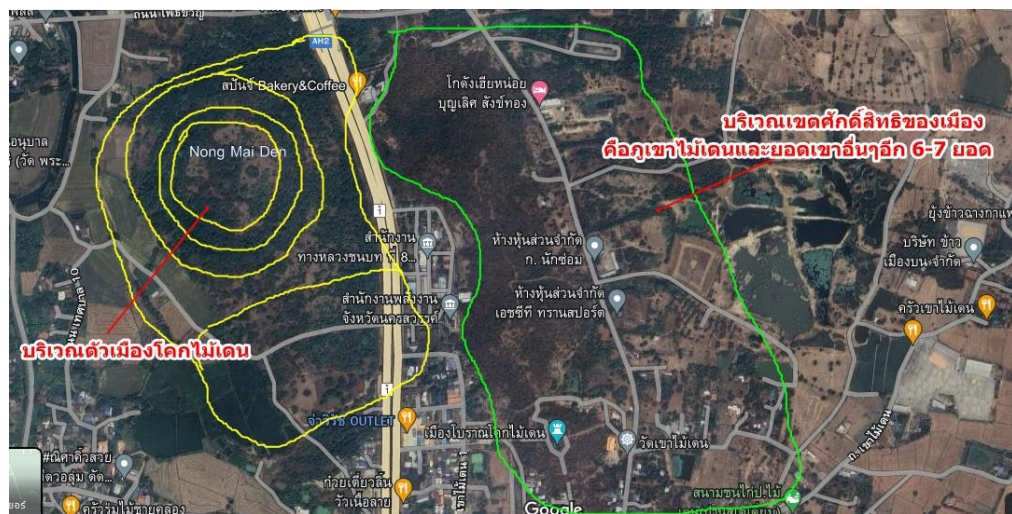
ภาพที่ ๔.๖ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน

ภาพที่ ๔.๗ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง

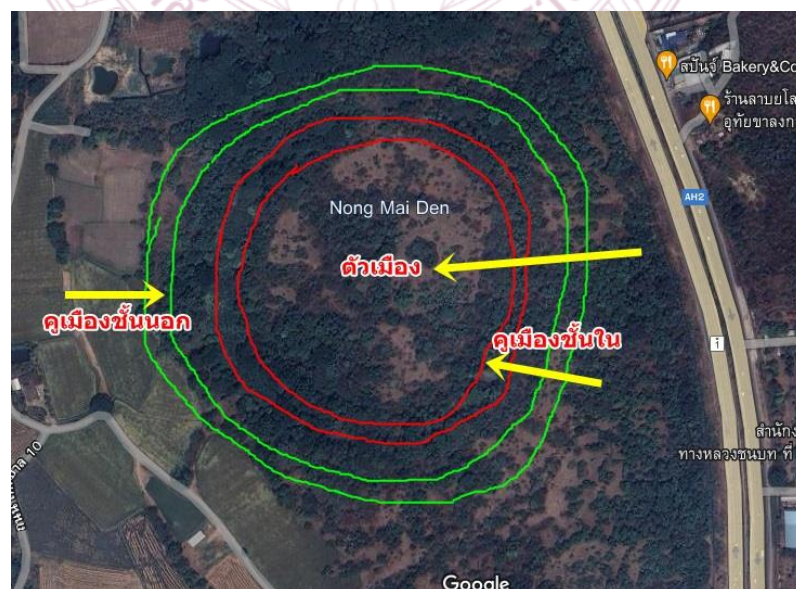
จากแผนภาพจะพบว่า ตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้จะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งเมืองและการเป็นอยู่ ซึ่งปัจจุบันนั้นทางราชการได้ตัดถนนสายเอเชียหรือถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-เชียงใหม่ ซึ่งจะตัดผ่านตงพื้นที่ของตัวเมืองโบราณผ่านสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์

หรือจะพิจารณาที่ตั้งของเมืองและเขตที่ตั้งของเมืองซึ่งรวมถึงภูเขาที่เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของเมืองด้วยก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพเชิงภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๘ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ

หรืออาจจะพิจารณาสภาพของตัวเมืองโบราณในจุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองอย่างชัดเจนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๙ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก

ในเขตจังหวัดชัยนาท ลพบุรี และสระบุรี มีภูเขาที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองในท้องถิ่น เช่น เขาสรรพยา เขาสมคอน เขาพระพุทบาท และเขาพระพุทผาย ภูเขาเหล่านี้เคยเป็นแหล่งพิธีกรรมของคนโบราณมาแต่สมัยยุคเหล็กสืบมาจนถึงสมัยทวารวดี และลพบุรีจึงมีร่องรอยของโบราณสถานวัตถุเหลือให้เห็น^{๑๐} ส่วนในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยเฉพาะในเมืองโคกไม้เดนนี้ก็มีความคิดของการยึดเอาภูเขาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองโบราณบ่อพลับในเขตตำบลม่วงหัก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองเดิมของชาวเมืองโคกไม้เดนก็มี “เขาบ่อพลับ” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะย้ายมาที่เมืองโคกไม้เดน เมื่อมาตั้งเมืองที่โคกไม้เดนแล้วก็ได้มาตั้งเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและได้ยึดเอาเขาไม้เดน เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองสืบมา

๔.๑.๒.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณโคกไม้เดนแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือ ประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน เนื่องจากว่าเป็นที่ทราบกันว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองเอก และเพื่อที่จะทำให้คนเกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง โดยการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริงและมีอยู่อย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะมี” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นก็มีการรอบสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

๑) ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของวัด

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตยกรรม คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดนว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีความหลากหลายในเรื่องของพื้นที่ที่เป็นองค์ประกอบของตัวเมือง โดยเมืองโบราณแห่งนี้ไม่เหมือนเมืองโบราณอื่นเสนออย่างหนึ่งก็คือ เมืองโบราณแห่งนี้มี “ภูเขา” เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นองค์ประกอบของเมือง และถือว่า “ภูเขา” เป็นส่วนหนึ่งของที่ตั้งของเมืองด้วย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมือง ๆ นี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาเมืองในสองลักษณะของภูมิประเทศ คือ

(๑) ภูมิประเทศที่เป็นภูเขา โดยภูมิประเทศที่เป็นภูเขานั้นถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เป็นภูเขาแห่งการทำบุญและบำเพ็ญบารมีของนักพรตและของประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งปัจจุบันภูเขาแห่งนี้จัดว่าเป็นภูเขาปิดเพราะไม่เปิดให้ประชาชนได้ขึ้นไปเพื่อ

๑๐ ศรีศักร วัลลิโกดม, ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_๖๕๔๓/ [๑๙ เมษายน ๒๕๖๕].

บำเพ็ญบุญหรือบำเพ็ญบารมีเลยเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ในการดูแลของกรมศิลปากร สำหรับเหตุที่คนในเมืองนี้ในยุคทวารวดีถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ก็เพราะภูเขานี้ชาวเมืองยุคนั้นเชื่อว่าเป็น “ภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์” ซึ่งถือว่าเป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าของเรา โดยภูเขานี้มียอดเขาทั้งหมด ๗ ยอด ซึ่งตรงกับเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระยาช้างฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ที่พื้นที่ที่อยู่ของท่านนั้นจะต้องประกอบไปด้วยภูเขา ๗ ยอดและมีสระส่วนตัวเรียกว่าสระพระยาฉัททันต์ ซึ่งหากไม่ได้อ่านชาดกในเรื่องนี้ก็คงจะไม่เห็นภาพของความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และเพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงเรื่องของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในเมืองโคกไม้เดนนี้กระผมจึงเห็นว่าควรยกเอาเรื่องราวของฉัททันต์ชาดกมากล่าวไว้โดยย่อดังนี้

“ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดี่ยวหัวเราะเดี่ยวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า...

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยระคนทันทันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอดปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามมีแสงรัศมี ๖ ประการเปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภักทาและจุลสุภักทา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองขนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลสุภักทายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ตีตกบังไม้แห้งมีมดตามดแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภักทายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลสุภักทาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภักทา ส่วนตนมีแต่มดตามดแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยื่นดอกบัวให้แก่นางช้างมหาสุภักทา เป็นเหตุให้นางช้างจุลสุภักทาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า “พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้” จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพระพุทธเจ้า นางช้างจุลสุภักทาทวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัครมเหสีของพระราชามีอำนาจ สามารถพาพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหญ้าอดน้ำร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นธิดาของพระราชานในแคว้นมัทธรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้ว

ก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหลังได้ วันหนึ่งจึงทำที่เป็นประจวบใช้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซบมไปละจ๊ะ” มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้ครรภ์ ผันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน” พระราชา “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้” มเหสี “เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประจมนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกันที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชาเปิดโอกาส จึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันผันเห็นข้างเผือก ที่งามมีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคูนั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปुหวดกล่าวถึงพญาข้างเผือก งามมีรัศมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาข้างด้วยเถิดพะย่ะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวจดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เขาโต หนวดดก เคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อ สุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาที่บมีพญาข้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีนางสวยงามมาก มีบริวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาข้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาข้างเอามาประดับหรือจะให้พญาข้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง” พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านสวยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเถิดอย่างกลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาข้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่ง แล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช่างเหล็กให้ทำอาวุธ ช่างหนังให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอำลาเข้าป่าไป นายพรานป็นยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาข้างเห็นพญาข้างเผือกงามมีรัศมี ๖ ประการ ลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่แอบดักริงพญาข้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอบอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาข้าง

วันนั้น พญาข้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุมนั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ฝูงข้างได้ยินเสียงร้องของพญาข้างต่างตกใจวิ่งหนีเข้าป่าไป พญาข้างตัวเดียวเหลือวดูที่มาของลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพรานเท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนัก

ว่า “ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้” จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

“ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง” แล้วถาม นายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยังเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททาแม่สีของพระเจ้ากาสิกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่าน จึงใช้ ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสังข์ทั้งคู่ของท่าน”

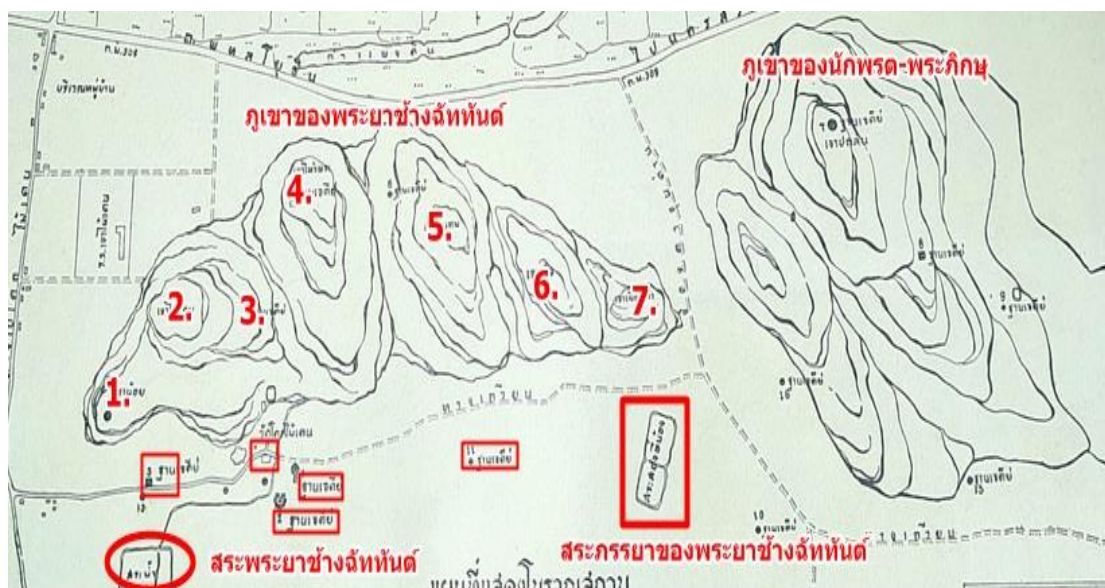
พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภัททา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนาง สุภัททามีไข้จะต้องการงาทั้งสอง ของเราดอก ประสังข์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพราน จงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด” นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทั้งคู่แล้วรีบถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้ นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภัททาพร้อมฝูงช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากัน กลับเห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทั้งคู่เข้า ถวายพระนางสุภัททาพระนางรับคungaอันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงา ของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลาย สวรรคตในวันนั้นเช่นกัน^{๑๑}

จากเรื่องราวที่ยกมาเล่านี้จะพบว่าเป็นเรื่องจริงที่ว่าชาวทวารวดีในเมืองโคกไม้เดนหรือเมือง บนนี้ได้ออกเจดีย์ไว้องค์หนึ่งและได้ปั้นเป็นรูปนายพรานโสณุตระหรือโสณุตระไปตัดงาพระยาช้าง ฉัททันต์เอาไว้ในเจดีย์ถึง ๒ แห่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภูเขาลูกนี้เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์และเป็นภูเขาที่ เกี่ยวข้องกับพระยาช้างฉัททันต์และเรื่องราวในฉัททันต์ชาดกอย่างแน่นอน และจะพบว่าชาวเมืองได้ ขุดสระพระยาช้างฉัททันต์เอาไว้ที่หนึ่งและขุดสระสองพี่น้องเอาไว้ที่หนึ่ง ซึ่งสระสองพี่น้องนั้นก็คือ สระของภรรยาสองคนของพระยาช้างฉัททันต์นั่นเอง อันนี้แหละที่ถือว่าเป็นความสำคัญของภูเขาที่ ชาวเมืองจะใช้ภูเขาไม้เดนนี้เป็นภูเขาเป็นที่บำเพ็ญบุญและสร้างบารมีเหมือนกับที่พระโพธิสัตว์ได้สร้าง หรือได้ทำมาแล้ว และพบว่าภูเขาลูกนี้ถือว่าเป็นภูเขาที่มีบอดเขาถึง ๗ ยอดซึ่งก็แตกต่างกับที่ปรากฏใน ชาดกเลย ซึ่งภาพของภูเขาไม้เดนที่เชื่อว่าเป็นภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์สามารถพิจารณาได้จาก ภาพดังนี้

^{๑๑} ธรรมะไทย, ฉัททันตชาดก พญาช้างฉัททันต์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา:

<http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt๒.php> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

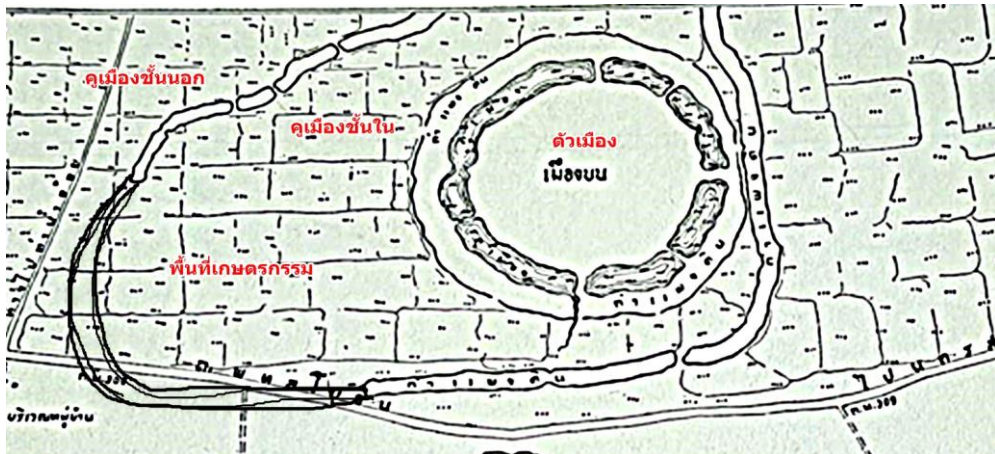

ภาพที่ ๔.๑๑ แสดงภาพของภูเขาพระยาช้างฉัททันต์

จากภาพที่นำมาแสดงนั้นจะพบว่าภูเขาไม้เดนนั้นเป็นภูเขาที่มีความตรงตามลักษณะของภูเขาในชาดกของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในเมืองนี้ก็คือ พระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยพระพุทธศาสนานิกายนี้เป็นนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในการเผยแผ่ธรรมและมีหลักสรวาสติวาท (สันสกฤต: **सर्वस्तिवाद**) หรือ สัพพัตติกวาท (บาลี: สพพัตติกวาท) เป็นนิกายในศาสนาพุทธฝ่ายสาวกยาน ที่พระอุปัฏฐาก่อตั้งขึ้น คัมภีร์ที่ปวงศรัทธาว่านิกายนี้แยกมาจากมหายานส่วนหนึ่งฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่าแยกมาจากนิกายเถรวาทโดยตรง นิกายนี้แพร่หลายไปทั่วอินเดียกลางและอินเดียเหนือ รวมทั้งแพร่หลายไปสู่เอเชียกลางและประเทศจีนด้วย หลักธรรมของนิกายนี้เขียนด้วยภาษาสันสกฤต นิกายนี้ในญี่ปุ่นเรียกว่านิกายกุซา โดยหลักปรัชญาหรือหลักธรรมโดยทั่วไปใกล้เคียงกับเถรวาท แตกต่างกันว่านิกายนี้ถือว่า ชันธห้าเป็นของมีอยู่จริง (ในระดับสมมุติสัจจะ) ในทั้ง ๓ กาลก็คือ อดีต ปัจจุบัน และกอนาคต พระอรหันต์เสื่อมได้ สิ่งทั้งหลายมีอยู่และเป็นอยู่ในลักษณะสืบต่อ^{๑๒} และที่สำคัญการสอนธรรมของนิกายนี้จะเน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าและเน้นในเรื่องของการทำบุญ และเรื่องของการนิยมนำเอาชาดกมาเล่าประกอบในการสอนเพื่อให้ผู้คนได้เข้าถึงหลักคำสอนได้ง่าย ซึ่งในยุคทวารวดีนั้นพระพุทธศาสนานิกายนี้ถือว่าเจริญรุ่งเรืองและถูกนำไปเผยแผ่ในทุกพื้นที่ในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

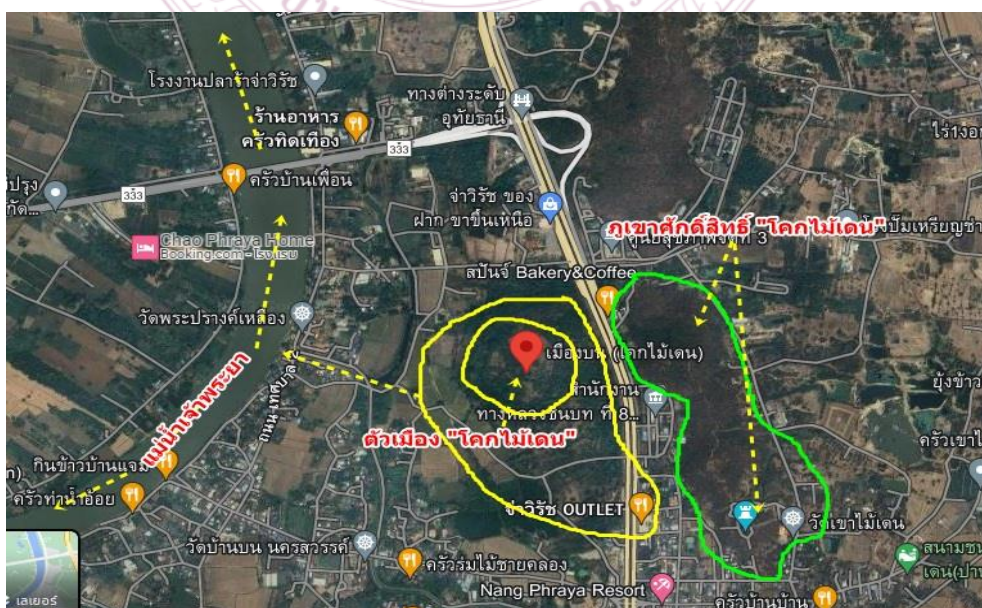
^{๑๒} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, **สรวาสติวาท**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

(๒) ภูมิประเทศที่เป็นพื้นราบ สำหรับพื้นที่ของเมืองนี้ในบางส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นพื้นราบและเป็นที่ตั้งของตัวเมือง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งพื้นที่ส่วนนี้เป็นส่วนที่เป็นตัวเมืองโดยถูกขุดเป็นคูเมืองรอบเมืองอยู่ ๒ ชั้นเรียกว่าคูเมืองชั้นในกับคูเมืองชั้นนอก โดยเมื่อพิจารณาภาพของลักษณะของตัวเมืองจะมีลักษณะคล้าย ๆ กับก้นหอย โดยลักษณะของตัวเมืองในพื้นที่ราบนั้นก็จะมิลักษณะดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๒ แสดงภาพตัดสายเส้นพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองในพื้นที่ราบนั้นเป็นที่อยู่ของชุมชนทั้งในส่วนของการปกครอง การค้าและการป้องกันเมืองจะอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มเป็นหลัก ภูเขาไม่มีส่วนในการเป็นปราการกั้นแต่อย่างใด ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่า ภูเขาไม่เด่นนั้นเป็นภูเขาที่มุ่งให้เป็นภูเขาแห่งความศักดิ์สิทธิ์มากกว่าที่จะเป็นภูเขาที่เน้นให้เป็นปราการของเมือง และเมื่อพิจารณาถึงแผนผังหรือผังเมืองโบราณโคกไม้เดนในมุมของภูมิสถาปัตย์ก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๓ แสดงผังเชิงภูมิสถาปัตย์ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

๒) ผังบริเวณพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน ซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองโคกไม้เดนนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองโคกไม้เดน ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

จากภาพของผังเชิงพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนที่ทางคณะผู้วิจัยดำเนินการออกแบบมาทั้งหมดนั้นจะพบว่าแผนผังนี้สามารถที่จะให้คำตอบกับผู้ใช้ผังอย่างสมบูรณ์แบบเนื่องจากผังที่ออกแบบมาสามารถเนื่องจากว่าผังที่ออกแบบมานั้นได้อธิบายองค์ประกอบของพื้นที่ตามที่ได้ลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณโคกไม้เดนมาทั้งในส่วนของพื้นที่ตัวเมือง ภูเขาและองค์ประกอบของสถานที่ที่มีอยู่จริงในพื้นที่ของเมือง โดยพื้นที่ทั้งหมดในแผนผังสามารถที่จะอธิบายได้ดังต่อไปนี้

๑. ตัวเมืองและพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม สำหรับพื้นที่ราบลุ่มที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองนั้นจะพบว่าเป็นพื้นที่ที่ผู้คนไม่ค่อยรู้จักเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่อับ ทางหน่วยราชการไม่ได้ทำป้ายแสดงเส้นทางการเข้าสู่เมือง ไว้อย่างชัดเจนหากคนที่ไม่เคยมาจะเกิดความสับสนและไม่ทราบว่าเมืองโบราณอยู่ในพื้นที่ราบนี้เลย เนื่องจากพื้นที่ของเมืองเป็นป่ารกทึบดงปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๑๕ แสดงพื้นที่ของตัวเมืองโคกไม้เดนที่ตอนนี้รกทึบมาก

โดยตัวเมืองจริง ๆ จะอยู่ด้านหลังของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหัก ซึ่งหากไม่ใช่คนในพื้นที่จริง ๆ จะไม่มีใครทราบ แต่เมื่อพิจารณาจากแผนภาพเชิงพื้นที่แล้วก็จะทราบว่าทางเข้าหรือทางออกไปทางไหน เพราะผังเชิงพื้นที่นั้นเป็นผังที่มุ่งอธิบายสถานที่จริงให้ปรากฏตามจริงเมื่อมีคนนำผังไปใช้ก็จะสามารถเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ได้ง่าย

๒. เส้นทางการเดินทางเข้าศึกษาเมืองโคกไม้เดน สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นเรื่องเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าไปชมหรือเข้าไปศึกษาเมืองโบราณโคกไม้เดนได้อย่างสะดวกและไม่เกิดปัญหาเกี่ยวกับการหลงทางได้ โดยผังเชิงพื้นที่ได้กำหนดหรือแสดงเส้นทางที่จะเข้าไปสู่เมืองโบราณโคกไม้เดนได้ง่าย โดยเส้นทางที่ปรากฏในผังเชิงพื้นที่นั้นก็คือ (๑) เส้นทางเข้าสู่เมืองในพื้นที่ ราบลุ่ม เป็นเส้นทางที่สามารถเข้าถึงเมืองได้โดยใช้เส้นทางข้างสำนักงานเทศบาลตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหักได้เพราะมีเส้นทางที่สามารถเดินทางเข้าสู่เมืองได้โดยตรงเฉพาะส่วนที่เป็นตัวเมืองทางด้านฝั่งซ้ายมือในกรณีที่เดินทางไปจาก กรุงเทพมหานคร พอไปถึงเทศบาลตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหักแล้วก็สามารถเดินทางไปถึงเมืองได้เลย (๒) เส้นทางเข้าเมืองในส่วนของภูเขา เพื่อจะไปชมพิพิธภัณฑวัดเขาไม้เดน หากมาจากจังหวัดนครสวรรค์ก็จะอยู่ด้านซ้ายมือ ซึ่งก่อนจะถึงตัวเมืองจะมีถนนทางเข้าในช่องที่เป็นเสมือนช่องเขาขาดเพื่ออ้อมเขาไปถึงวัดเขาไม้เดน ซึ่งทางเข้าเส้นนี้หากไม่ถนัดหรือไม่รู้จักพื้นที่จริง ๆ ก็จะไม่สามารถเข้าไปได้เพราะจะเลยทางเข้าไปได้ง่าย ๆ

๓. สถานที่ที่เป็นหน่วยราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้อง สำหรับประเด็นต่อไปเป็นการพูดถึงสถานที่ ซึ่งผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดนนั้นจะระบุสถานที่สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งก็มีสถานที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก

ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องจัดตั้งสุขาภิบาลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๗ ให้ยกฐานะ ท้องถิ่นบางส่วนของตำบลท่าน้ำอ้อย และตำบลม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ จัดตั้งเป็นสุขาภิบาล มีชื่อว่า "สุขาภิบาลท่าน้ำอ้อย" อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่มที่ ๑๑๑ ตอนที่ ๘๒ ง. วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๗ และต่อมาได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะ ของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล เมื่อพ.ศ. ๒๕๔๒ เปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย จึงได้รับการเปลี่ยนแปลงฐานะให้เป็น "เทศบาล ตำบลท่าน้ำอ้อย" เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๒

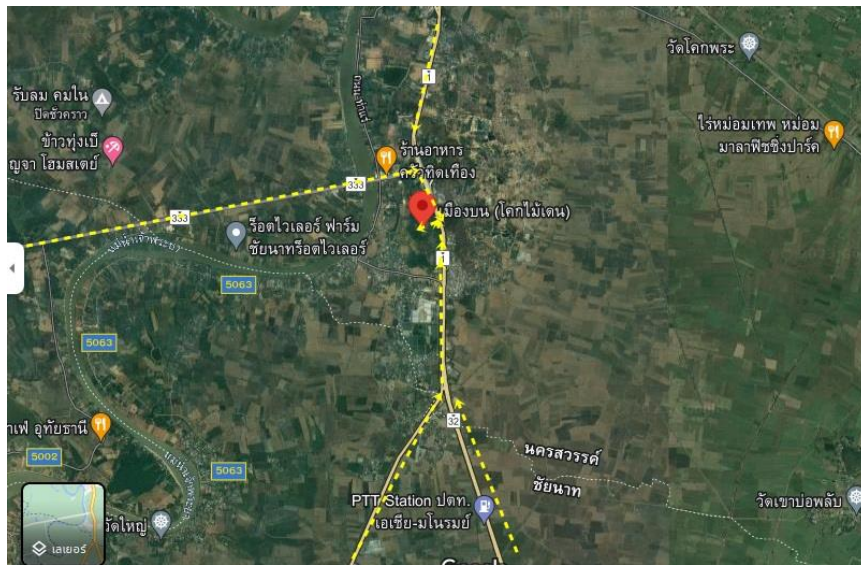
เมื่อยุบองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง ๒ แห่งเข้าร่วมเป็นเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยแล้ว กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศให้ เปลี่ยนชื่อเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย เป็น เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ โดยมีผลตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ เป็นต้นมา

(๒) วัดเขาไม้เดน สำหรับวัดเขาไม้เดน ตั้งวัดเมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๒ โดยท่านปลัดเยี่ยม เป็นประธานในการสร้างวัดพร้อมด้วยอุบาสก อุบาสิกา และพ่อค้า พร้อมใจกันสร้างวัดขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายนพ. ศ. ๒๕๕๐ การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน พระอธิการธีระศักดิ์ ธีรมโม เป็นวัดในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๘ ไร่ ๙๓ ตารางวา

(๓) พิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน สำหรับพิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ตั้งอยู่ที่วัดเขาไม้เดน เก็บรักษาโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบไว้ให้ศึกษาอีก นอกจากนี้ยังมีร่องรอยอารยธรรมอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านโดยรอบ มีทั้งซากโบราณสถาน และคูเมืองเก่าอยู่ใกล้วัดบ้านบน (ระหว่างถนนพหลโยธินกับวัดพระปรมาภิไธย) ซึ่งได้นำมาจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์เขาไม้เดนทั้งหมด

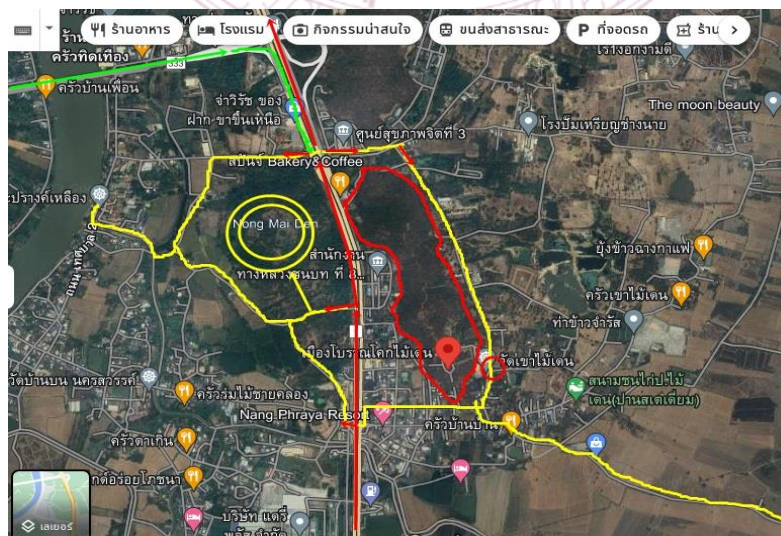
๔.๑.๒.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดี

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณโคกไม้เดนอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางเข้าถึงเมืองโบราณโคกไม้เดน โดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าถึงเมืองโคกไม้เดนได้ง่าย โดยผังของเมืองโคกไม้เดนนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๑๖ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดน

จากแผนภาพจะพบว่าการเดินทางเข้าสู่เมืองโคกไม้เดนนั้นเราสามารถที่จะเดินทางเข้าไปถึงเมืองทั้งสองแห่งนั้นได้ผ่านเส้นทาง ๓ สายทั้งที่มาจาก กรุงเทพมหานคร และมาจาก นครสวรรค์รวมถึงมาจากอุทัยธานีหรือชัยนาทก็สามารถที่จะใช้ ๑. เส้นทางถนนพหลโยธินทั้งขาขึ้นและขาล่อง ๒. เส้นทางถนนสายอุทัยธานี-นครสวรรค์ผ่านสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ๓. นอกนั้นก็ยังสามารถใช้เส้นทางอื่นที่มาจากเขาบ่อพลับส่วนของบ้านม่วงหูกได้ ซึ่งจะพบว่าเส้นทางการเดินทางมาที่เมืองโคกไม้เดนนั้นสามารถที่จะมาได้หลายทางแต่เนื่องจากว่ามีความซับซ้อน ดังนั้น ทางหน่วยงานของท้องถิ่นควรที่จะต้องมีการทำป้ายประชาสัมพันธ์ให้ชัดเจนทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ทำให้เมืองโบราณแห่งนี้มีความชัดเจน ซึ่งแผนผังแสดงเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองโคกไม้เดนสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนผังดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๗ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนในส่วนรายละเอียด

๔.๑.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่งซึ่งก็เป็นอีกที่หนึ่งที่ไม่ค่อยมีคนรู้จักมากนักสักเท่าไร เนื่องจากว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ในพื้นที่ที่ลึกเข้าไปในเขตอำเภอบรรพตพิสัย ซึ่งไม่ได้อยู่ใกล้แหล่งชุมชนเมืองมากนัก ทำให้การรับรู้และการเดินทางเข้าไปเพื่อศึกษาและชมตัวเมืองหรือโบราณสถานจึงเป็นไปได้ยาก โดยเมืองโบราณแห่งนี้ก็คือ “เมืองโบราณดงแม่นางเมือง” เป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบไม่มีภูเขาหรือพื้นที่สูงเป็นองค์ประกอบหลักเหมือนเมืองโบราณโคกไม้เดน ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้ก็เป็นเมืองโบราณทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญและน่าสนใจมากของจังหวัดนครสวรรค์ ดังนั้น เมืองโบราณแห่งนี้จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาและขึ้นไปถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นที่พักผ่อนของผู้คนในสังคมให้เป็นที่รับทราบกันในวงกว้างต่อไป

๔.๑.๓.๑ ประวัติความเป็นมาและพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี้ มีชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปและเป็นที่ทราบกันว่าเมืองนี้มีชื่อว่า “ดงแม่นางเมือง” ซึ่งการที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ก็มาจากตำนานปรัมปราของเมืองที่กล่าวถึงเจ้าหญิงผู้ครองเมืองนี้ได้เป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกคู่และผลของการเลือกคู่ไม่ได้เป็นไปตามที่หวังโดยตำนานนี้มีเรื่องเล่าอยู่ว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “แม่ศรีเมือง” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงามมากและความสิริโฉมงดงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้นแดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระหนาบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่า ให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอทันที แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเต่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเต่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิจิตร ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวังซ้อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวังซ้อง” หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ “บ้านทุ่งท่า

เสา" หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้าง ภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพ้เขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลย เทชนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เคลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ทุ่งขนมก” ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอลำลูกเกดบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทชนม ทิ้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสอง พระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอัน เนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้ง เมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานบุรีก็ กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า “ดงแม่นางเมือง” และเหตุที่เรียกว่าดงแม่ นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยาง นาดันไฟเกิดขึ้นทั่วมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความ เชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สุมข้าวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึง เรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง” สืบมา

อย่างไรก็ตามจากการพบหลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกหินชนวนเขียนด้วยอักษร อินเดียและขอม ระบุนามเมืองแห่งนี้ว่า “ธานยุปุระ” อีกทั้งกล่าวถึง กษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราช (องค์ที่ ๒) โปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าสุทนต์แห่งธานยุปุระทำกัลปนาที่ดิน ผู้คน สัตว์แรงงาน และพืชผล ถวายแด่พระ สฤปอันบรรจุพระบรมอัฐิของ “กมรเตงชดตศรีธรรมมาโคก” (องค์ที่ ๑) ผู้เป็นพระราชบิดาเมื่อปี พ.ศ. ๑๗๑๐^{๑๓} ดังนั้น ชื่อของเมืองนี้จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “ธานยุปุระ” หมายถึงเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะคำว่า “ธานยะ” นั้นตรงกับภาษาบาลีว่า “ธัญญะ” หมายถึง ข้าว เนื่องจากว่าพื้นที่บริเวณโดยรอบของเมืองนี้เป็นทุ่งนาหรือเป็นที่ปลูกข้าวของชาวเมือง แม้ในปัจจุบันก็ เป็นเช่นนั้น

อนึ่ง เมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้ล่มสลายไปเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ในระยะ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา พื้นที่นี้ก็ได้มีการตั้งชุมชนใหม่อีกครั้ง โดยกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งชุมชนก็คือกลุ่มคนลาวจาก อุทัยธานีและชาวลาวอีสานหลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี, ร้อยเอ็ด, มหาสารคาม เป็นต้น ซึ่งได้อพยพ มาตั้งบ้านเมืองในเขตอำเภอบรรพตพิสัยนี้เป็นจำนวนมาก เดิมทีพื้นที่เมืองโบราณแห่งนี้มีต้นยาง เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ต่อมาชาวบ้านได้เข้ามาทำการบุกรุกตัดต้นไม้และทำการเกษตรจนปัจจุบันได้ กลายมาเป็นทุ่งนาและสวนมันสำปะหลังสวนอ้อยไปในที่สุด

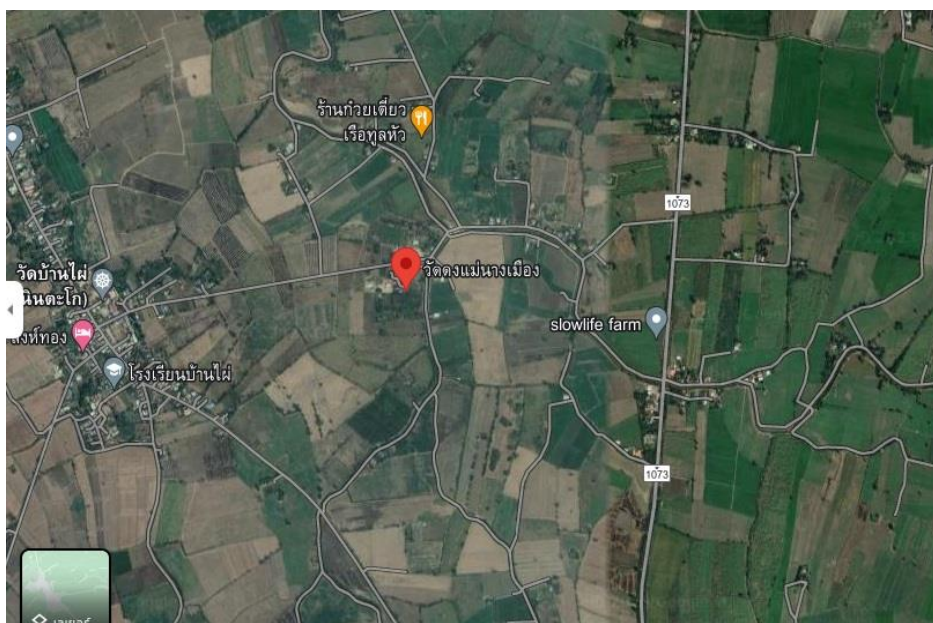
อย่างไรก็ตามจากการบอกเล่าของชาวบ้านพบว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นพื้นที่ต้องห้ามและเป็นพื้นที่ที่มี “ความเอียน” มากเพราะเวลาที่ชาวบ้านผ่านมาแถวนี้หรือมาทำการเกษตรแถวนี้จะถูกผีหลอกหรือเกิดความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำจนต้องมีการแก้บนหรือการบัตพลีบวงสรวงจึงจะหาย ดังนั้น เมื่อเป็นการที่จะให้ชาวบ้านได้มีที่พึ่งและมีที่กราบไหว้จึงได้มีการสร้างศาลเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองขึ้นที่ “วัดดงแม่นางเมือง” เพื่อเป็นสถานที่ให้ชาวบ้านได้มีการทำพิธีกราบไหว้และบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีคือเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองหนึ่งที่มีร่องรอยของการก่อตั้งบ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เนื่องจากว่ามีการค้นพบโครงกระดูกของชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองแห่งนี้ แต่ก็ไม่ทราบว่าชุมชนคนยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลาย ๆ เมืองในบริเวณนี้ได้แก่ เมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองอุตะเถา เมืองบึงคอกช้าง และเมืองท่าการุ้ง เป็นต้น ซึ่งอายุก็น่าจะก่อตัวขึ้นในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่จากการขุดค้นของกรมศิลปากรซึ่งได้นำดินจากเมืองดงแม่นางเมืองไปตรวจก็จะพบว่าดินในเมืองนี้น่าจะเคยใช้ประโยชน์หรือมีการขุดดินไปเพื่อสร้างประโยชน์ เมื่อนำไปตรวจวัดแล้วก็มีอายุการใช้งานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖-๑๗-๑๘^{๑๔} เพราะเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ถือว่าเป็นเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนและการได้รับคำแนะนำจากผู้รู้ที่มาจากภายนอกก็คือ “ชาวอินเดีย และชาวจีน” ซึ่งจากการพบจารึกอักษรขอมโบราณที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้สันนิษฐานว่า เมืองน่าจะเกิดมาจากการอพยพขึ้นมาของชนชาติ (๑) มอญ (๒) ขอมหรือเขมรโดยมอญน่าจะมาจากนครปฐมหรืออุททอง ส่วนขอมหรือเขมรน่าจะมาจากอาณาจักรฟูนัน คือบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ประเทศเวียดนามชายแดนกัมพูชาหรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวมอญหรือชาวขอมที่มาก่อตั้งเมืองนี้ได้อพยพมาจากทางใต้ คือขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช เพราะปรากฏมีการเอ่ยถึงพระนามของ “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” ซึ่งพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ถือว่าเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจอยู่ทางภาคใต้ของไทย

จากการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ของนักวิชาการของกรมศิลปากรนั้นก็เป็นที่แน่ชัดว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีปรากฏการใช้ดินมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งการมีหลักฐานการใช้ดินดังกล่าวก็ไม่ได้หมายความว่าเมือง ๆ นี้ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เท่านั้น

สำหรับลักษณะของเมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยปุระนั้น ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกกับแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ในพื้นที่รอยต่อของ ตำบลบรรพตพิสัย ตำบลตาสัง และตำบลเจริญผล ใน อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕๐๐ x ๖๐๐ เมตร มีคลองคดซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขาทะเลน้อยที่อยู่ใน อำเภอลำลูกเกดบุรี กำแพงเพชร

ไหลผ่านตัวเมืองทางด้านเหนือมาลงคลองตะเคียนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนไปออกแม่น้ำเกรียงไกร (เชิงไกร) แล้วจึงไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองจึงอยู่ในภูมิโนะของลุ่มน้ำเกรียงไกร-น่านตอนปลาย ที่มีลำน้ำ หนองบึง มาบ เช่น หนองปลาไหลมาบมะขาม คลองคด รวมทั้งเขาเกะลอนเป็นองค์ประกอบหลัก ปัจจุบันสภาพพื้นที่ของอาณาบริเวณเมืองโบราณแห่งนี้เป็็นท้องไร่ท้องนาสลับกับทุ่งร้างและป่าละเมาะ โดยลักษณะของเมืองโดยภาพรวมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๘ แสดงขาคดแลลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง

จากแผนภาพแสดงให้เห็นว่า เมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าเป็นเมืองที่มีลำน้ำหรือลำห้วยผ่านมาที่เมืองหลายสายประกอบกับการขุดคลองรอบเมืองเป็นเสมือนปราการหรือกำแพงของเมืองรวมถึงเป็นเสมือนเส้นทางการเดินทางหรือการสัญจรไปมาของผู้คนในเมืองอันเป็นผลทำให้สามารถที่จะติดต่อกันภายในเมืองหรือชุมชนได้ง่าย ประกอบกับพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองที่เป็นพื้นที่รอบเมืองเป็นพื้นที่ราบก็สามารถที่จะทำไร่ทำนาเพื่อการบริโภคและการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ ได้ อันเป็นเหตุผลหนึ่งของการตั้งเมืองของชุมชนโบราณทวารวดีแห่งนี้ เนื่องจากว่าสายน้ำก็ดี พื้นที่ราบก็ดีถือว่าเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างหนึ่งของการตั้งเมืองหรือชุมชนของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในอีกหลาย ๆ เมืองเท่าที่ได้ศึกษามา

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากเมืองที่เมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยบุรีจะดำเนินการติดต่อสัมพันธ์กันในช่วงที่เรืองอำนาจหรือในช่วงที่ยังเป็นเมืองธานยบุรีอยู่ การติดต่อค้าขายหรือการเชื่อมสัมพันธ์กันนั้นหากเราพิจารณาจากกรอบบริเวณพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่มีส่วนสัมพันธ์กับเมืองธานยบุรีนั้นก็จะมีเมืองที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้

- นครสวรรค์
๑. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัด
๒. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
- นครสวรรค์
๓. เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด
๔. เมืองดอนคา (โคกปราสาท) ตำบลดอนคา อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
- นครสวรรค์
๕. เมืองไพศาลี บ้านหนองไฟไพศาลี ตำบลสำโรงชัย อำเภอไพศาลี จังหวัด
๖. เมืองห้วยดุก ตำบลนิคมเขาบ่อแก้ว อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
๗. เมืองนางเล๊กหรือเมืองนางเหล็ก บ้านดงเพิ่ม ตำบลดงหวาย จังหวัดนครสวรรค์
๘. เมืองทัพชุมพล บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
๙. เมืองประคำ บ้านโคกเตือ ตำบลโคกเตือ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
- นครสวรรค์
๑๐. ชุมชนโบราณบ้านหนองวัดตากลาน ตำบลห้วยหอม อำเภอตาคลี จังหวัด
๑๑. เมืองโบราณที่บ้านหัวถนนกลาง (เมืองสระแก้ว) อำเภอท่าตะโก จังหวัด
- นครสวรรค์
๑๒. เมืองโบราณที่บ้านหนองเนิน (๑) ตำบลหัวถนน อำเภอท่าตะโก จังหวัด
- นครสวรรค์
๑๓. เมืองละโว้ (ลพบุรี) ตำบลท่าหิน และตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมืองจังหวัด
- ลพบุรี
๑๔. เมืองชัยจำปา และทุ่งชัยจำปา ตำบลชัยจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี
๑๕. เมืองบ้านใหม่ไพศาลี ตำบลโคกเจริญ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๖. เมืองพรหมทิน บ้านพรหมทินใต้ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง จังหวัด
- ลพบุรี
๑๗. เมืองดงมะรุ้ม บ้านดงมะรุ้ม (๑) ตำบลดงมะรุ้ม อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๘. เมืองสิงห์คูยาง (โคกคูเมือง) ตำบลโคกสำโรง อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๙. เมืองวังไผ่ (เมืองเทพนม) บ้านเทพนม ตำบลบางฟ้า อำเภอบ้านหมี่ จังหวัด
- ลพบุรี
๒๐. ชุมชนเนินมะกอก บ้างวังไผ่ ตำบลดงมะรุ้ม อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๑. ชุมชนโบราณบ้านท่าแค ตำบลท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๒. เขาพระงาม ตำบลเขาพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

๒๓. ชุมชนเขาแร่ บ้านโคกสะอาด ตำบลคลองเกตุ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๔. ชุมชนบ้านเกริ่นกระถิน ตำบลบ้านชี อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
๒๕. เมืองดงคอน บ้านดงคอน ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๒๖. เมืองอุตะเถา บ้านอุตะเถา ตำบลทางน้ำสาคร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๗. เมืองบางกระบือ (บ้านโพธิ์งาม) ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท
๒๘. เมืองนครน้อย (เมืองหนองตาตน) ตำบลทางน้ำสาคร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๙. เมืองบ้านหนองบัว (ไผ่ขวาง) ตำบลเพี้ยแท้อ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๐. เมืองคลองมวย บ้านคลองมวย ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๑. หุ่นกระถิน บ้านหุ่นกระถิน ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๒. ชุมชนโบราณเขาขยาย บ้านขยาย ตำบลเขาท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท
๓๓. เมืองการุ้ง ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
๓๔. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี
๓๖. เมืองทุ่งประจัน (เมืองโบราณบ้านในคู) ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๓๗. ชุมชนโบราณบ้านท่าทอง บ้านท่าทอง ตำบลน้ำซึม อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๘. ชุมชนบ้านพังเตย บ้านดินเขา ตำบลเนินวาง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๙. ชุมชนบ้านหลุมเข้า บ้านหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๔๐. เมืองโบราณบ้านคูเมือง ตำบลห้วยชัน อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี
๔๑. เมืองโบราณบ้านคิม บ้านคิม ตำบลสระแจง อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๒. เมืองโบราณบ้านคู ตำบลผักทัน อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๓. เมืองโบราณบ้านคูเมือง บ้านคูเมือง ตำบลแสวงหา อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
๔๔. เมืองซีตชิน หรือ เมืองปรันตปะ บ้านคูเมือง ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี
๔๕. ชุมชนโบราณที่ถ้ำนารายณ์ หรือ ถ้ำพุกร่าง ตำบลแขวง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

๔๖. ชุมชนโบราณที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ ตำบลทับทิม อำเภอกงคอด จังหวัดสระบุรี

๔๗. เมืองอู่ตะเภา บ้านดงเมือง ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี^{๑๕}

การที่คณะผู้วิจัยได้หยิบยกเอาขอบเขตของเมืองที่สามารถเชื่อมโยงกันมาอธิบายในที่นี้ก็เพื่อที่จะอธิบายให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ไม่ได้เป็นเมืองที่เกิดและโตแบบเดียว ๆ แต่เมืองนี้เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ตลอดเวลาทั้งในแง่ของการค้าและในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเรื่องของวัฒนธรรมและศิลปะวิทยาในด้านต่าง ๆ ตลอดเวลา และเป็นที่ทราบกันว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีในแถบภาคกลางนั้นจะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนพื้นเมืองในพื้นที่แห่งนี้ล้วนเป็นชุมชนที่เป็นที่อยู่ของชาวมอญ และเขมรมาก่อนโดยชาวมอญและชาวเขมรหรือขอมนั้นได้อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นชุมชนแบบผสมขึ้นอยู่กันมาช้านานที่คนมอญหรือขอมเขมรจะมีอำนาจโดยในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งเมืองนั้น คนมอญหรือชาวมอญจะมีอำนาจเหนือชาวเขมร แต่ในระยะต่อมาก็ดูเหมือนว่าชาวเขมรได้กลายมาเป็นผู้มีอำนาจแทน อันเนื่องมาจากว่ามีอิทธิพลของเขมรได้ขยายตัวเข้ามาสู่พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้นทำให้วัฒนธรรมขอมมีมากกว่ามอญ บางเมืองมอญถูกกลืนกลายไปกับเขมร บางเมืองปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่บางเมืองเกิดการขับไล่มอญออกไปจากพื้นที่เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ของชนชาติของชาวขอมเท่านั้น เช่น ที่ลพบุรีซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของชาวมอญแต่ภายหลังชาวขอมหรือเขมรได้เข้ามามีอำนาจและสร้างวัฒนธรรมและเมืองของตนเองขึ้นมาจนกลายมาเป็นเมืองของชาวขอมไปในที่สุด หรือกรณีการอยู่ร่วมกันก็คือ เมืองอู่ทองที่ชาวขอมและมอญสามารถอยู่ร่วมกันได้ และสามารถที่จะสร้างความเจริญร่วมกันได้

สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองนั้นก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเมืองทวารวดีอื่น ๆ เพราะเดิมทีสถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของชุมชนชาวมอญโดยระยะเริ่มแรกชุมชนแห่งนี้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายที่เน้นภาษาสันสกฤตโดยการใช้อักษรปัลลวะเป็นอักษรแห่งการบันทึกหรือการสื่อสาร ซึ่งหลักฐานที่ระบุตัวตนของชาวมอญในเมืองดงแม่นางเมืองก็คือ (๑) การพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีแบบเถรวาท (๒) การพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีแบบมอญดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทางใต้ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีที่พระธาตุนาดูน ดังปรากฏในภาพที่เราสามารถจะพิจารณาได้จากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบอินเดียใต้ที่เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เผยแผ่เข้ามามีอิทธิพลในเมืองนี้ได้ดี (ดูภาพที่ ๔.๑๙)

^{๑๕} พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๔.

ภาพที่ ๔.๑๙ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง

นอกจากนี้ก็ยังมีการค้นพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระพุทธรูปในศิลปะของมอญทวารวดีได้อย่างชัดเจนอันแสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เดิมที่เป็นเมืองภายใต้อิทธิพลของชาวมอญ ซึ่งชาวมอญนั้นเดิมเป็นชนชาติที่มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนี้มาเป็นระยะเวลานานมาแล้ว

ภาพที่ ๔.๒๐ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของชาวมอญ และการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย

จากภาพของพระพุทธรูปที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าระยะแรกของการกำเนิดขึ้นมาของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เกิดขึ้นภายใต้กรอบของอิทธิพลของชาวมอญ และขอมที่เข้ามาตั้งเมืองและรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากเมืองโบราณที่เป็นต้นทางของวัฒนธรรมแบบทวารวดีก็คือ เมืองอุทอง สุพรรณบุรี เมืองคูเมือง สิงห์บุรี เมืองละโว้หรือลพบุรี เมืองศรีเทพ เมืองอู่ตะเภา เป็นต้น

ต่อมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

“เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรชุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงาย อำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วลลิโกดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเทินดิน กำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผาศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือช่างจีนบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึกหลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกขุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐรอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอิฐบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกจีนฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ ฉนฺทมโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอแรงราษฎรบรรพตพิสัยขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”^{๑๖}

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมขุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน” เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐ

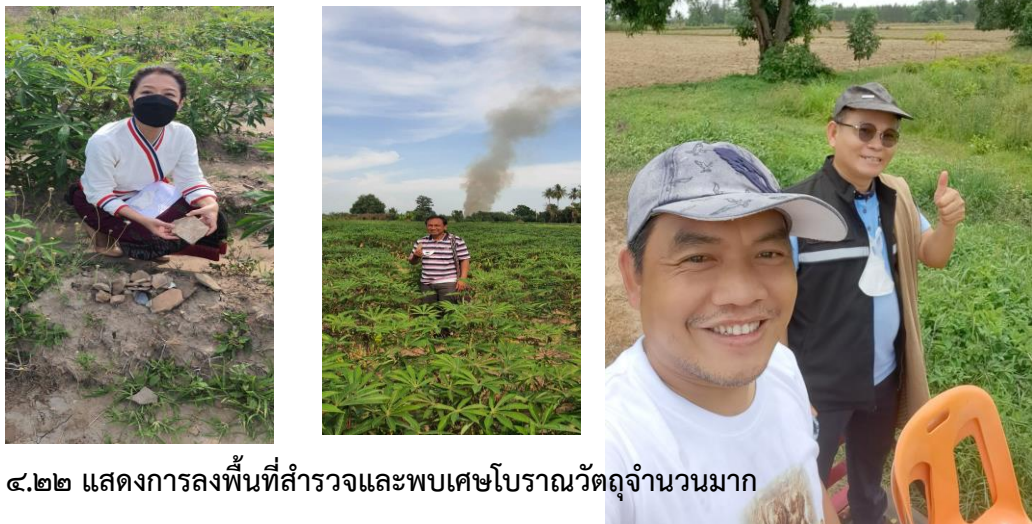
^{๑๖} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), จารึกดงแม่นางเมือง, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

มอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลย เนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น

ภาพที่ ๔.๒๑ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง

โดยภาษาที่ใช้ในการจารึกของจารึกหลักนี้ก็คือภาษาเขมรโบราณอันเป็นเครื่องหลายแสดงให้เห็นว่า ในยุคที่มีการบันทึกข้อความดังกล่าวเป็นยุคสมัยที่ขอมหรือเขมรมีอำนาจโดยกษัตริย์ที่ปกครองในยุคนี้ก็คือ “พระเจ้าสุริย” และชื่อของเมืองนี้ตามจารึกก็คือ “เมืองธานยปุระ” หรือเมืองที่เป็นอยู่อาศัยของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน นอกจากนั้นจะพบว่าปัจจุบันพื้นที่ดงแม่นางเมืองนั้นจะถูกชาวบ้านเข้าไปทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นนาข้าวหรือไร่นาสำปะหลังภายใต้การอนุญาตของกรมศิลปากร ซึ่งบริเวณพื้นที่ของตัวเมืองนั้นผลจากการทำการเกษตรก็ยังพบเศษกระเบื้อง เศษไหชิ้นส่วนของร่างกายมนุษย์ที่มีอยู่อย่างเกลื่อนกลาดในบริเวณตัวเมือง ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัยก็จะพบเศษของวัตถุโบราณจำนวนมากที่แตกหักอยู่ตามไร่นาสำปะหลังและสวนอ้อยหรือไร่นาสำปะหลังของชาวบ้านจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๒๒ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก

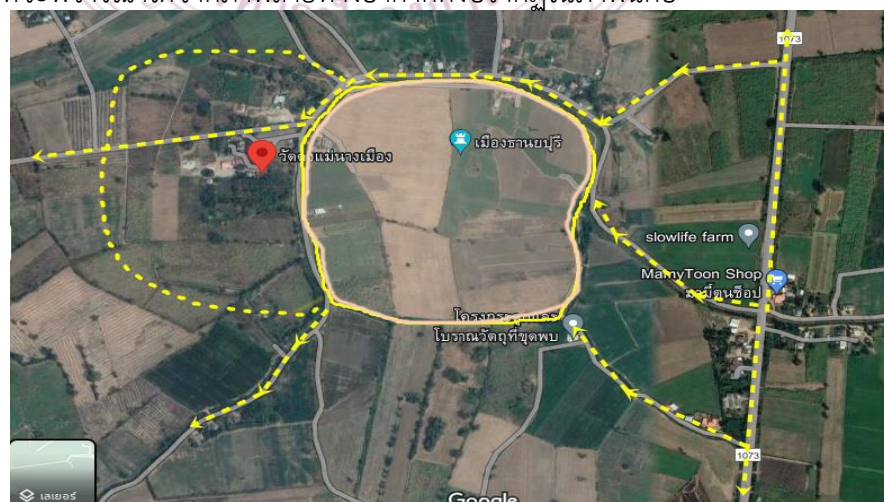
๔.๑.๓.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมือง

ดงแม่นางเมือง

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองไปแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือ ประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองเนื่องจากว่าเป็นที่ทราบว่างดแม่นางเมืองนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปข้างในจากพื้นที่หลักก็คือตัวเมือง และถนนสายสำคัญของเมืองอันจะสามารถเดินทางไปศึกษาได้ง่าย แต่เพื่อที่จะทำให้เกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง ซึ่งการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริง” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณนั้นก็มีการบ่งชี้สำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

(๑) ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตยกรรม คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีพื้นที่หรือที่ตั้งไม่ซับซ้อน แต่จะอยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ส่วนในของเส้นทางหลักของเมืองนครสวรรค์เท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาจากตัวพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองจะพบว่าไม่มีความซับซ้อนแต่อย่างใดสามารถที่จะเข้าถึงและเรียนรู้ได้ง่าย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนี้จึงมีความง่ายต่อการศึกษถึงภูมิลักษณะของเมือง โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองในเชิงภูมิสถาปัตย์นั้นจะพบว่าสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศดังปรากฏในภาพนี้คือ

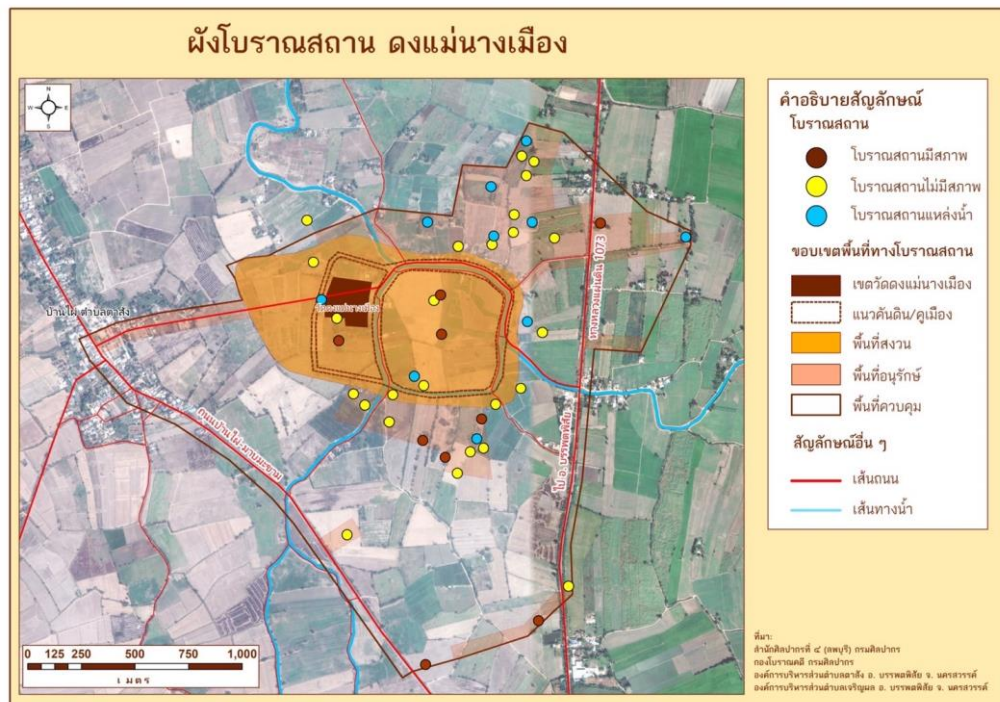

ภาพที่ ๔.๒๓ แสดงตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่า เมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองที่เสมือนว่าอยู่กลางทุ่งนา เป็นเมืองที่หากตัดเรื่องของต้นไม้และพื้นที่อื่น ๆ ออกก็จะพบว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนาไม่ได้มีลักษณะของตัวเมืองที่มุ่งเน้นความยิ่งใหญ่แต่อย่างใดหากแต่ว่าเมืองนี้มีความเป็นเมืองที่เน้นความอุดมสมบูรณ์ของเมืองมากกว่าเพราะเป็นพื้นที่ที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่การเพาะปลูกและการผลิตสินค้าเชิงการเกษตร ซึ่งในสมัยเมือง ๘๐๐ ปีที่ผ่านมาเมืองนี้ถูกเรียกว่า “ตำบลธานะบุรี” อยู่ใต้การปกครองของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แห่งเมืองนครศรีธรรมราชที่ทรงมีพระราชบิดาที่สวรรคตแล้วและทรงอัญเชิญพระสรีระธาตุหรือพระอัฐมาประดิษฐานไว้ที่สถูปในเมืองแห่งนี้ และทรงให้มีการจารึกบอกเล่าเรื่องราวและพระราชโองการของพระองค์ในการทำบุญถวายพระราชบิดาของพระองค์ ดังนั้นหากพิจารณาในแง่ของสถานะของเมืองก็จะพบว่าเมือง ๆ นี้เป็นเพียง “ตำบลหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช” ที่มีหน้าที่ในการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อส่งลงไปให้เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งหายคนคงไม่เชื่อว่าเรื่องนี้อาจจะเป็นไปได้ แต่โดยความจริงและข้อเท็จจริงแล้วสมัยโบราณราว ๘๐๐-๑๐๐๐ ปีที่ผ่านมาการเดินทางหรือการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างหัวเมืองทางเหนือและหัวเมืองทางใต้เป็นเรื่องที่มีความเป็นมาตามปกติ เพราะอย่าลืมนึกว่ากษัตริย์เขมรสองพระองค์พี่น้องจากเมืองพระนครได้อพยพไพร่พลลงไปสร้างเมืองที่เมืองนครศรีธรรมราช และตั้งพระนามของพระองค์ว่า “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช ซึ่งการยกทัพของกษัตริย์เขมรในยุคนั้นไปตามเมืองต่าง ๆ ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปตามปกติ แม้การขยายอำนาจการปกครองมาทางเหนือก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติเช่นเดียวกัน ดังนั้นการที่เมืองธานะบุรีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเขมรแบบชาวเมืองใต้ก็เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้เช่นเดียวกัน

(๒) ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๒๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

จากภาพผังจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สุดคล้องกับชื่อของเมืองที่เป็นเมืองแห่งอยู่ข้าวอยู่น้ำเพราะคำว่า “ธานยุบุรี” นั้นมาจากคำว่า “ธัญญะ แปลว่าข้าว” ดังนั้นคำว่า ธานยุบุรีจึงมาคำว่า “ธัญญะบุรี” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีแปลว่าเมืองแห่งพืชพันธุ์ธัญญาหารก็คือข้าวและน้ำนั่นเอง แต่เมื่อเขียนเป็นภาษาสันสกฤตก็จะเป็นคำว่า “ธานยุบุรี” นั่นเอง

อนึ่งจากผังหากพิจารณาถึงองค์ประกอบจะพบว่าผังนี้ได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ๆ สิ่งที่ปรากฏในตัวเมืองก็คือ ๑. พื้นที่ของเมืองที่มีการกำหนดให้ตรงกับผังของกรมศิลปากรที่ ๔ ของจังหวัดลพบุรีที่ได้ทำไว้ก่อนแล้ว โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมีอยู่ ๒ ส่วนก็คือ ส่วนแรกเป็นคูเมืองด้านในเป็นที่อยู่ของชาวเมืองเป็นที่ตั้งของวัดโบราณ และเป็นที่ฝังศพของชาวเมืองตามอารามต่าง ๆ ส่วนที่ ๒ เป็นเขตคูเมืองส่วนที่เป็นด้านนอกแสดงให้เห็นถึงส่วนที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ภายนอกเมืองและเป็นที่ตั้งของศาสนสถานประเภทสถูปเจดีย์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดดงศรีแม่นางเมือง ซึ่งกรอบของการตั้งเมืองและทำเป็นเมืองที่มีส่วนประกอบของเมืองเป็น ๒ ส่วนนี้ก็ได้รับอิทธิพลมาจากกรอบของเมืองที่เป็นหลักในดินแดนแถบนี้ก็คือ “เมืองศรีเทพและอีกหลายเมืองที่มีลักษณะการทำเมืองเป็น ๒ พื้นที่ประกอบกัน ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๒๕ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

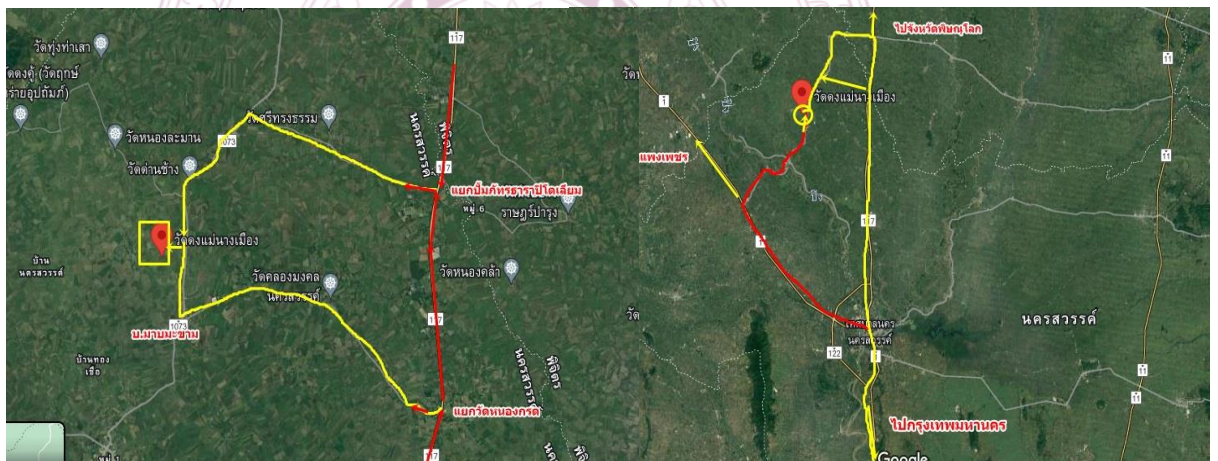
ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผังของเมืองดงแม่นางเมืองก็จะไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้รับอิทธิพลจากการวางผังเมืองมาจากเมืองศรีเทพซึ่งเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของเมืองในระดับเมืองหลวงของรัฐทวารวดีในสมัยโบราณ ดังนั้น เมืองโบราณดงแม่นางเมืองผู้ปกครองในยุคนี้จึงได้มีการออกแบบเมืองให้เป็นไปตามการออกแบบผังของเมืองที่เป็นเมืองหลวง อันจะเป็นกรอบในการสร้างเมืองที่ไม่แตกต่างกันมากนักเพราะเป็นเรื่องธรรมชาติของการสร้างเมืองผู้สร้างจะต้องดำเนินการออกแบบที่ไม่ขัดกับการออกแบบเมืองของเมืองที่มีอำนาจเหนือกว่าหรือใหญ่กว่า เพราะในยุคนี้คนที่สร้างเมืองนั้นล้วนมาจากอินเดียเป็นสำคัญ ๒. พื้นที่ของเมืองมืองค์ประกอบของจุดที่เป็นที่ตั้งของ “โบราณสถานหรือ บส.” ซึ่งกรมศิลปากรได้กำหนดเอาไว้ โดยโบราณสถานที่มีอยู่ในเมืองดงแม่นางเมืองนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดลักษณะของที่ตั้งโบราณสถานไว้เป็น ๓ ลักษณะก็คือ สีนํ้าตาล หมายถึงโบราณสถานที่ได้รับการขุดค้นแล้ว และเป็นโบราณสถานที่มีสภาพ สี่เหลี่ยม หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่ไม่มีความสมบูรณ์พอเห็นได้ว่าอดีตเคยเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน สีฟ้า หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่เป็นน้ำ เช่น สระหรือหนองน้ำเป็นต้น ซึ่งการกำหนดให้มีการลงสีเพื่อให้เห็นถึงประเภทของโบราณสถานก็ย่อมเป็นสิ่งที่สามารถระบุประเภทของโบราณสถานในเมืองดงแม่นางเมืองได้ดี ๓. เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยในผังได้กำหนดให้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๗๓ ที่ไปอำเภอบรรพตพิสัย และ (๒) ถนนสายบ้านไปมาบมะขาม เป็นถนนรอบนอกเมืองที่มีเส้นทางย่อยที่สามารถเข้าไปสู่เมืองดงแม่นางเมืองได้ นอกจากนั้นก็ยังมีถนนที่เป็นเส้นทางภายในเมืองก็ได้แก่ (๑) ถนนเส้นดงแม่นางเมืองบ้านไผ่ ซึ่งถนนเส้นนี้จะตัดผ่านวัดดงแม่นางเมืองและเลียบริมแม่น้ำไปบรรจบชุมชนบ้านไผ่ ตำบลตาสังข์ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

นอกจากนั้นก็มีถนนสายย่อยที่สามารถเข้าถึงตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้อีกหลายสาย ซึ่งจากการที่ได้กล่าวมาทั้งหมดก็จะพบว่าผังเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะนำไปใช้ให้ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาศึกษาเมืองดงแม่นางเมือง

อนึ่ง หากพิจารณาจากกรอบของผังที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดทำนั้นในส่วนที่เป็น “ที่ตั้งของวัดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็จะพบว่าในเมืองดงแม่นางเมืองนั้น คูเมืองส่วนนอกเมืองนั้นเป็นที่ตั้งของ “วัดดงศรีแม่นางเมือง” ซึ่งเป็นวัดสังกัดมหานิกาย ซึ่งในผังใช้สีน้ำตาลเข้มเป็นเครื่องหมายแสดงพื้นที่วัด ซึ่งในวัดก็จะมีพิพิธภัณฑสถานเมืองดงแม่นางเมือง แบละศาลเจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวหรือผู้เดินทางสามารถที่จะเข้าชมได้

๔.๑.๓.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางเข้าถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองโดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่สามารถเดินทางเข้าถึงเมืองดงแม่นางเมืองได้ง่าย โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๒๖ แสดงผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่า แผนที่ที่ (๑) มีเส้นทางการเดินทางสองสายก็คือ ๑. หากเดินทางมาจาก จังหวัดนครสวรรค์ก็สามารถที่จะเลี้ยวเข้าตรงแยกวัดหนองกรดได้เลยจากนั้นก็เดินทางตามถนนสายย่อยก็สามารถที่จะเข้าไปถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ หรือ ๒. หากเดินทางมาจากเมืองพิษณุโลก ก็สามารถเลี้ยวเข้าแยกบิมน้ำมันภัทรธรา ได้ซึ่งทางนี้จะผ่านตำบลด่านช้างและสามารถเดินทางไปถึงตัวเมือง เช่นเดียวกัน ส่วนแผนที่ที่ (๒) เป็นแผนที่ที่พิจารณาจากภาพรวมของการเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองในเส้นทางหลักจากกรุงเทพมหานครจากจังหวัดพิษณุโลก หรือจากจังหวัดกำแพงเพชรนั้นก็สามารถที่จะเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองได้ตามเส้นทางที่กำหนดไว้ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ไม่ยากนักเพราะในยุคนี้ Google Map นั้นสามารถที่จะพาไปได้ทุกพื้นที่ซึ่งจะเป็นการ

สะดวกมากกว่าได้ใช้แอปพลิเคชันนี้ประกอบกับการดูจากผังหรือแผนที่ ซึ่งก็จะสามารถนำไปสู่ตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้

๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดอุทัยธานีก็ถือว่าเป็นอีกพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นเมืองที่อยู่ในช่วงสมัยความเจริญของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งจังหวัดอุทัยธานีนั้นถือว่าเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีแหล่งโบราณคดีทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์อย่างสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็เป็นที่ทราบว่าการดำเนินการของหน่วยราชการในการศึกษาและให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองโบราณเหล่านั้นยังมีอยู่ในวงจำกัดทำให้ผู้คนไม่สามารถเข้าถึงความจริงของเมืองหรือแหล่งโบราณคดีดังกล่าวนั้นได้อย่างทั่วถึงมากนัก ดังนั้น เมืองโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดอุทัยธานีจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาและขึ้นถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นທີ່ประจักษ์ของผู้คนในสังคมให้เป็นที่รับทราบกันในวงกว้างต่อไป

๔.๒.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นที่ตั้งของ “พระพุทธศานานิกายสรวาสติวาทิน” ซึ่งเป็นพระพุทธศานานิกายเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เข้ามาเผยแผ่ในพื้นที่ทวารวดีในเขตภาคกลางในยุคนั้นและมีความเจริญรุ่งเรืองมาก และหากพิจารณาจากที่ตั้งของเมืองก็จะพบว่าเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตลุ่มแม่น้ำสะแกกรังของจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้ก็จะเป็นอีกเมืองหนึ่งที่จะต้องกล่าวว่าเป็นเมืองปิดที่หากใครไม่สนใจจริง ๆ ก็จะไม่รู้เลยว่าเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้อยู่ในพื้นที่ของจังหวัดอุทัยธานีเนื่องจากปัจจุบันเป็นเมืองที่ไม่มีชุมชนโดยอยู่ใกล้หรืออยู่ภายในบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้เลย อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้างได้อย่างชัดเจน คณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณบึงคอกช้างขึ้นเพื่อก่อให้เกิดความความเข้าใจในเมืองเหล่านั้นได้ โดยมีประเด็นที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๒.๑.๑ ประวัติของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างในปัจจุบันนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลไผ่เขียว มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ ค้นพบซากโบราณ เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัด สี่เหลียง นอกจากนี้ยังขุดพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ๓ หลัก ปัจจุบันมีสภาพเป็นสวนป่าปลูกไม้ต้นไม้ขนาดใหญ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป ส่วนบริเวณคูเมืองดินเนิน โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายในศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดอุทัยธานี ใกล้กับศาลากลางจังหวัด

อนึ่งในแง่ของประวัติความเป็นมานั้นจะพบว่าไม่มีการระบุถึงประวัติความเป็นมาหรือมีเรื่องเล่าหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณบึงคอกช้างมากนักจะมีก็เป็นเพียงหลักฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดีที่ระบุว่าเชื่อว่าเมืองนี้ได้มีมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ โดยมีชาวเมืองก็คือ ชาวมอญ-เขมรโบราณที่ได้อพยพขึ้นมาสร้างเมืองขึ้นที่บริเวณนี้และสร้างความเจริญให้กับเมืองนี้มาเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ซึ่งก็ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานพอสมควร ในแง่ของการขุดค้นนั้นจะพบว่าแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างนั้นมีการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งสำคัญอยู่ ๒ ครั้งคือ การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๑ ได้ทำการสำรวจและขุดค้นโดยกรมศิลปากรระหว่างวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ถึง ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ หลังจากได้มีการทำการสำรวจขุดค้นและทำการวิเคราะห์ตีความจารึกที่พบจากแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างแล้วยังมีการเขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างดังนี้

- ปีพ.ศ. ๒๕๑๗ นายพลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ หัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสืออุทัยธานีสาร ได้เขียนบทความลงในวารสารโบราณคดี ฉบับที่ ๓ ของปีที่ ๕ ประจำเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ โดยมีความสรุปได้ว่าตนได้เข้าร่วมเดินทางเข้าไปสำรวจและขุดค้นที่เมืองโบราณบึงคอกช้างกับอาจารย์วิทยา อินทโกศัย

- ปีพ.ศ. ๒๕๒๒ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เขียนบทความเรื่อง อุทัยธานีครั้งโบราณ ตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๒ ในบทความได้กล่าวถึงเมืองโบราณ บึงคอกช้างและได้สันนิษฐานหน้าที่การใช้งานและรูปแบบของคูเมืองบึงคอกช้างในส่วนท้ายของบทความ

- ปีพ.ศ. ๒๕๔๗ เซน หมั่นเขตรกิจ และคณะ ได้ทำการเดินสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง และเขียนเป็นหนังสือชื่อ ปรชญาเป็นเลิศ เกิดที่บึงคอกช้าง

- ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๘ สำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี โดยมี นายอนันต์ ชูโชติ ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และนายเจตน์กมล วงษ์ท้าว นักโบราณคดี ๔ ร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุทัยธานีได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง เอกสารแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาเมืองอุทัยธานีเพื่อใช้ในการเรียนการสอนนักเรียนและประชาชนโดยจะทำเอกสารชื่อ “เมืองโบราณบึงคอกช้าง อารยธรรมร่วมสมัยทวารวดี”

การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๒ ทำการสำรวจและขุดค้นระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๕ ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานกรมศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี

เพื่อเตรียมข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณบึงคอกช้าง^{๑๗} โดยการศึกษาที่ผ่านมาได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) หลักฐานด้านแท่นหินบด และระฆังหิน

สำหรับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ค้นพบและพอเป็นหลักฐานของการมีอยู่ของวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้างนั้นก็คือ หลักฐานที่เป็น (๑) แท่นหินบด (๒) ระฆังหิน ซึ่งแท่นหินบดนั้นเป็นแท่นหินอ่อนที่ถูกนำมาเป็นเสมือนหนึ่งในเสมาที่กำหนดเขตของอารามหรือวัดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นแท่นหินก็เข้าใจว่าเป็นแท่นหินเอาไว้มบูชา แต่ความจริงแล้วเป็นแท่นหินสำหรับฝังเพื่อกำหนดความศักดิ์สิทธิ์หรือเขตกำหนดพื้นที่ของวัดหรืออารามของนักบวช ส่วนระฆังหินนั้นเป็นวัตถุโบราณที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองในสมัยทวารวดี โดยคำว่า “ระฆังหิน” ปรากฏขึ้นครั้งแรก ๆ ในเอกสารที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้แปลบทความข้างต้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ กล่าวไว้ว่า ทราบแล้วว่าเป็นระฆังหิน แต่ก็ยังมิได้กล่าวไป ถึงที่มาของแนวคิดไว้ แต่จากการวิจัยของนักวิจัยที่ผ่านมามีข้อสรุปที่เป็นเพียงข้อสันนิษฐานว่า ระฆังหิน ในสมัยทวารวดีนั้นทำมาเพื่อวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑. เพื่อเป็นเครื่องที่ใช้ตีเพื่อก่อให้เกิดเสียงสัญญาณไม่ได้หมายถึงการใช้ตีเป็นเครื่องดนตรี ๒. เพื่อให้ใช้เป็น “สมอเรือ” ในเวลาเดินเรือเพราะในสมัยนั้นเป็นสมัยที่แต่ละเมืองเดินทางติดต่อกันผ่านทางเรือมากกว่าทางบก^{๑๘} ซึ่งจะพบว่าทุกเมืองในยุคสมัยทวารวดีจะมีระฆังหินนี้เกือบทุกเมือง

ภาพที่ ๔.๒๗ แสดงแท่นหินบด หรือเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

^{๑๗}

^{๑๘} สุนิย์รัตน์ เดชวิริยะกุล, ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๑๓.

ภาพที่ ๔.๒๘ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

(๒) หลักฐานด้านจารึก

หลักฐานด้านจารึกที่พบที่เมืองโบราณบึงคอกช้างจำนวน ๓ ชิ้นนั้นได้พบจากการสำรวจครั้งที่ ๑ กรมศิลปากร ได้จัดให้อาจารย์จากกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คืออาจารย์ ชะเอม แก้วคล้าย และอาจารย์จำปา เยื้องเจริญ เป็นผู้อ่านในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยมีแนวทางการอ่านอักษร โบราณจากศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดส์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี ผลจากการอ่านอักษรจากจารึก เหล่านี้ได้ผลดังนี้

จารึกหมายเลข ๑ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๖ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนศิลาสีแดงมีคำจารึก ดังนี้ “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” แต่อย่างไรก็ตาม นายชะเอม แก้วคล้าย ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า คำว่า “ปรัชญา” ในจารึกนี้ สามารถนำรูปแบบของอักษรไปเปรียบเทียบกับคำว่า “ชญา” ที่มีในจารึกมหานาวิกพุทธคุปตะ (Inscription of Mahanavika Buddhagupta) จากสำเนาจารึกที่ ๑๐ plate xxib Indian Palaeography โดย Dr. D. H. Dani นอกจากนี้ ลักษณะการจารึกอักษรนั้น เหมือนกันกับจารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดข่อย อำเภอบ้านเช่า (ปัจจุบันคือ อำเภอบ้านหมี่) จังหวัดลพบุรี (ปัจจุบันอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร) คือ มีการหยักอักษรไปทางขวามือก่อนที่จะตัวโค้งขึ้น ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒^{๑๙}

จารึกหมายเลข ๒ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แถวยาว ๔ นิ้ว สูง ๕ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ โดยพบใกล้กับฐานสลุบ นอกกำแพงเมืองประมาณ ๔๐๐ เมตร เมื่อราวเดือนมกราคม หรือ กุมภาพันธ์

^{๑๙} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๕๓๑> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากนั้น จึงได้เคลื่อนย้ายนำมาเก็บไว้ ณ ที่ทำการสวนป่าไผ่เขียว-ตลุกคู่ หมู่ ๒ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มีคำจารึกว่า “บุญญสิริเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต”

จารึกหมายเลข ๓ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แฉวยาว ๔ นิ้ว สูง ๔ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ (ขรุขระ) มีคำจารึกดังนี้ “ปริณมา” แปลว่า “จงเลือกไปทางนี้”

ภาพที่ ๔.๒๙ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

(๓) หลักฐานด้านโบราณคดี

คูน้ำเมืองบึงคอกช้าง สำหรับลักษณะรูปแบบของคูน้ำคันดินของเมืองโบราณคดีบึงคอกช้าง เมืองโบราณบึงคอกช้างเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำ คันดิน และแนวของคูน้ำ คันดิน แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน และคูเมืองชั้นนอก

คูเมืองชั้นใน ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง มีลักษณะเป็นรูปวงกลมมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔๕๐ เมตร แนวคันดินจะอยู่ด้านนอกโอบล้อมคูเมืองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ด้านในของคันดิน คูน้ำไม่ต่อเนื่องกันโดยรอบ แต่แบ่งออกเป็นสี่ส่วนโดยมีประตูทางเข้าเมืองชั้นในทั้ง ๔ ด้านเป็นตัวคัน คูเมืองชั้นในมีประตูทางเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งอยู่เอียงจากแนวแกนทิศเหนือ - ใต้ ประมาณ ๔ องศา โดยที่กลางประตูเมืองจะมีคันดินคันขวางประตู คันดินมีลักษณะเป็นเนินดินยาวไม่สูงมาก นักวางตัวขนานกับสระน้ำซึ่งอยู่ด้านหน้าคันดิน สระน้ำมีลักษณะเป็นสระรูปทรงสี่เหลี่ยมมุมมน

ปัจจุบันประตูเมืองทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แต่ประตูเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตัวคันดินถูกทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๓๔๕๖ ตัด ผ่าน และมีการถมในส่วนที่เป็นสระน้ำหน้าคันดินเพื่อสร้างถนนในบางส่วน บริเวณประตูเมืองจึงไม่อยู่ในสภาพเดิม คันดินของคูเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นการนำเศษหินที่ผ่านการย่อยแล้ว มาผสมกับดิน บดอัดเป็นคันดินขนาดใหญ่ เศษหินและดินที่นำมาใช้ในการสร้างคันดินเหล่านี้ น่าจะ มาจากการขุดคูเมืองนั่นเอง

คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นคูน้ำคันดินที่ขยายเพิ่มออกมาทางด้านทิศใต้ของคูเมืองชั้นใน ทำให้ลักษณะของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายมน สภาพปัจจุบันคันดินบริเวณ คำน ทิศใต้ขาดหายไปไม่ชัดเจน คันดินมีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร สูงประมาณ ๔-๕ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ลึก ประมาณ ๓-๔ เมตร ภายในคูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นในด้านทิศตะวันตกติดกับคันดินด้านใน มีร่องดิน ๆ ขนานไปกับคูเมือง พบช่วงระยะสั้น ๆ มีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาว ประมาณ ๓๐๐ เมตร เมืองบริเวณนี้น่าจะเป็นส่วนขยายในช่วงหลังด้วยเหตุผลบางอย่าง เช่น จำนวน ประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการน้ำมากขึ้น ฯลฯ

คูเมืองชั้นนอก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดใหญ่ โดยมีเมืองชั้นในอยู่กึ่งกลาง เมือง ค่อนไปทางทิศใต้ ขนาดของเมืองชั้นนอกกว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร มี คูน้ำล้อมรอบคันดินโดยรอบ ขนาดของคันดินกว้างประมาณ ๑๕ เมตร สูงประมาณ ๑-๔ เมตร คูน้ำ กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ยาวโดยรวม ประมาณ ๔,๐๖๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ๑ คูน้ำ ชั้นนอก มีเส้นทางชักน้ำเข้ามาเก็บไว้ในคูเมืองหลายทิศทาง ซึ่งคูน้ำบางส่วนใช้ลำน้ำธรรมชาติ เป็นคูเมือง ที่ เห็นได้ชัดเจนคือคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใช้ห้วยข่อยเป่าเป็นส่วนหนึ่งของคู เมือง และด้าน ทิศตะวันตกเฉียงใต้เชื่อมต่อกับห้วยตะกอนและห้วยก้านยาว ด้านทิศตะวันออก รับน้ำที่ไหลบ่ามา จากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศตะวันออกของเมือง (ซึ่งกลุ่มเขาผาลาดจะมีภูเขาขนาด ย่อมมี โบราณสถานอยู่บนเขาชาวบ้านเรียกชื่อภูเขานั้นว่าเขามะตูม) และด้านทิศใต้รับน้ำที่ไหลบ่ามาจาก กลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศใต้ของเมืองโบราณ ภายในคูเมืองชั้นนอกค่อนไปทางทิศเหนือ มีลำธาร ธรรมชาติขนาดเล็กไหลผ่านกลางเมืองจากด้านทิศตะวันออกไปตะวันตก มีขนาด กว้างประมาณ ๓- ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร ปัจจุบันบางช่วงของลำธารมีสภาพตื้นเขิน และบางช่วงมีขนาด แคบมาก ด้านทิศเหนือติดกับคันดินด้านในมีภูเขาขนาดเล็กอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “เขาน้อย” ซึ่ง ทางด้านทิศใต้ของเขาน้อยมีร่องรอยของร่องน้ำเป็นเส้นตรงที่ไหลจากเขาน้อยไปยังลำธารธรรมชาติ มี

ขนาดกว้างประมาณ ๓-๕ เมตร ยาว ประมาณ ๒๗๐ เมตร ปัจจุบันมีสภาพดี มีต้นกำปตขึ้นอยู่เต็มพื้นที่

จากการสำรวจสภาพพื้นที่โดยทั่วไปบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง และเป็นโบราณสถานพบว่า พบเป็นโบราณสถานเท่าที่สำรวจพบขณะนี้พบจำนวน ๑๐ แห่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณคูเมืองชั้นนอก มี ๑ แห่งอยู่คูเมืองชั้นใน และอีก ๑ แห่งอยู่ตรงพื้นที่ส่วนขยายของคูเมืองชั้นใน นอกจากเป็นโบราณสถานแล้ว ยังมีเนินดินซึ่งจัดเป็นแหล่งโบราณคดี ๓ แห่งในบริเวณคูเมืองชั้นใน ซึ่งจากการสำรวจสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเตาถลุงโลหะ (เหล็ก) หรือเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมการถลุงโลหะหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตโลหะ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนั้นพบชิ้นส่วนดินเผาไฟ ท่อสุบลมดินเผาที่มีคราบขี้แร่ติดอยู่ และก้อนขี้แร่กระจายอยู่ในปริมาณที่ค่อนข้างมาก และยังมีอยู่ บริเวณนอกคูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งบริเวณพื้นที่สองแห่งนี้อยู่ในแนวระนาบเดียวกัน โดยอยู่ใกล้และขนานไปกับลำน้ำธรรมชาติ (ห้วยก้านยาว)

สำหรับประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองบึงคอกช้างนั้น ก่อนอื่นต้องพูดถึงผู้คนที่เป็เจ้าของท้องถิ่นก่อนว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เดิมทีมีใครชนกลุ่มไหนที่มาอาศัยอยู่ก่อนจากการศึกษาจะพบว่าคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทยานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อน โดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาไร่หรือเขาปลาไร่ อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้อ อำเภอалан สัก เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาไร่ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนงูวัว และภาพขบวนแห่ เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่ บ้านลาดหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑.สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน บันดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวนสำริด และตะกรั้มจากการถลุงโลหะ ๒.สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกดประทับ เครื่อง

ถ้วยเงินสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง^{๒๐} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของ มอญ-เขมนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดน แล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อน มอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑. ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒. ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผี บรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวทางนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงตึก คูบัว นครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อุทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอุตะเถา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทัยธานีนั้นก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองไต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการุ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือนั้น ถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอุทอง” ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและที่คนมอญเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่เขานำมามาก็คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง ๆ มาจากคนอินเดียก็คือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก” ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชื่ว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียได้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “บุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต” ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องของการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยค่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” นั้นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินนี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้

^{๒๐} มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี, [ออนไลน์] แหล่งที่มา:

<http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm>

ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปรณฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรณิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกระณวินัย เป็นเหตุให้พระพุทศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสัณสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสตีวาทิน แต่ในปรณส์สัณสกฤต ชื่อ “เกทธรรมตัจฉิการศาสนาตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทศตวรรษที่ ๓ และบูชาพระกัณจาณนะ ในฐานะเป็นอธิรณมาจารย์ อย่างไรก็ตามก็ตีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอธิรณปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสตีวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมียู่” ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า “สัณพัตติกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่เ้าบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้นิกายอื่นหมดรศมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสตีวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่อาเซียกลาง จากอาเซียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการร้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปรณวิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาติจันวสี ซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อธิรณปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปรณวิเศษที่สำคัญหลายสิบปรณ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสันสกฤตได้สาปสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมียู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรวม อสติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ ก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มียู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มียู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเพียงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มีได้มาถึง คือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมีกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาวะธรรม มีนามกับรูปเป็นต้น นั้นเพียง มียู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยกย้ายไป ตัวสภาวะธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้อย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซ้ร้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญาณความรู้ทางอายตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาณ จะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไช้ร้ มโนวิญญาณก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญาณจักเสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพอ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดังนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวะธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวะธรรมตัวปรมาัตถ์ของรูปนามขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้น เป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวะธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาวะธรรมปรมาัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หาไม่ได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไป ไม่ยกย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปริมาณเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง^{๒๑}

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา” ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน” นั่นเองที่ได้มาเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ได้มาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทินจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากกว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบคำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่นิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่จริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติ

^{๒๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญาแห่งความมีอยู่, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๕].

เปลี่ยนเส้นทางจนกลายเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขาย หรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินทางที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอุททอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสตวาทินในเมืองบึงคอกช้างนี้ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาสमारวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้างนั้นถือว่าตัวที่ตั้งของเมืองนั้นเป็นผลทำให้เกิดการเสื่อมสลายเนื่องจากเมืองบึงคอกช้างตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นผลทำให้เกิดกรณีน้ำไหลหลากในช่วงฤดูฝนเป็นเหตุทำให้ตัวเมืองถูกน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ดังนั้น เมื่อบ้านเมืองถูกน้ำท่วมบ่อยครั้งก็เป็นผลทำให้เกิดโรคระบาดได้ เมื่อเกิดโรคระบาดในที่สุดก็เกิดการย้ายถิ่นฐานและเป็นเหตุให้เมืองถึงกาลล่มสลายไปในที่สุด

(๒) ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับการพิจารณาเมืองบึงคอกช้างในมุมมองของภูมิสถาปัตย์นั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากที่ตั้งของเมือง ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างหรือวังโคกช้าง ตั้งอยู่ในตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี พิกัดกริดทหาร ๔๗PNT๗๖๔๒๘๒ พิกัดกริด UTM ๔๗ ๕๗๖๔๒ ๑๗๒๘๒N อยู่ที่พิกัด ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ ๑๕๐ ๓๗ ๕๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๕๕๐ ๔๐ ๔๕" ตะวันออก

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม และห้วยข่อยเป่า

ทิศใต้ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยก้านยาว ห้วยตะกอน

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขามะตูม เขาตลาด เขาป่ารวกและกลุ่มภูเขาขนาดย่อม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยข่อยเป่า

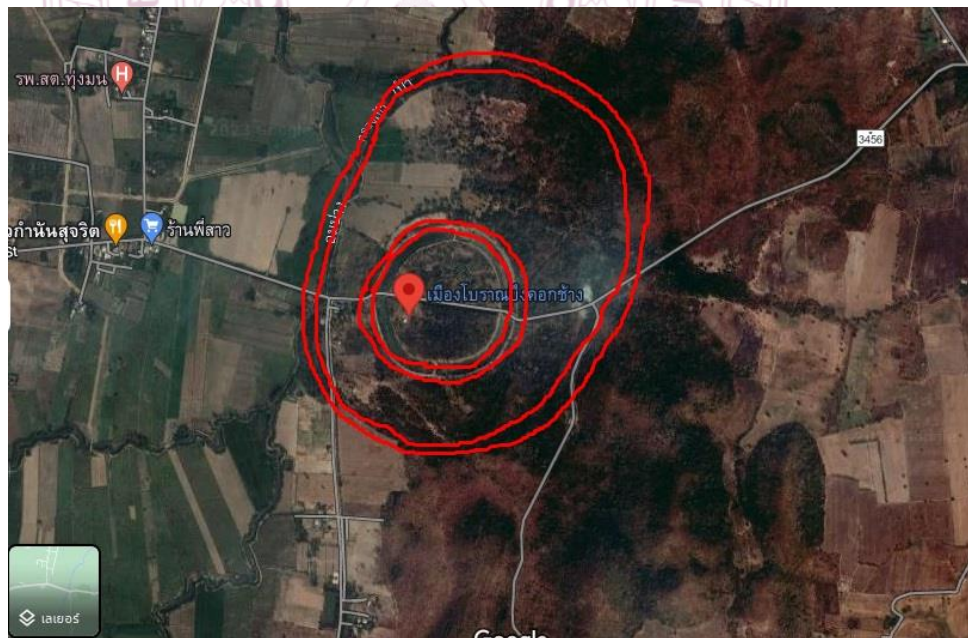
ลักษณะภูมิประเทศ

สำหรับผังเชิงภูมิสถาปัตย์ของเมืองโบราณบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าพื้นที่บริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง เป็นพื้นที่ราบระลอกคลื่น โดยพื้นที่จะลาดจากทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ในเขตอำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานีและกึ่งอำเภอชุมตาบง จังหวัดนครสวรรค์ ไป ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเขต

แหล่งน้ำประกอบด้วย คูเมืองโดยรอบชั้นในและชั้นนอก ห้วยตะกอนและห้วยก้านยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ,ลำน้ำห้วยข่อยเป้า และลำน้ำสาขาทางทิศตะวันตกและทางทิศเหนือของเมืองโบราณ โดยจะมีสาขาเล็ก ๆ แยกจากห้วยข่อยเป้าส่วนคูเมืองชั้นนอกทางทิศตะวันตกผ่านตัวเมืองชั้นนอกไปบรรจบกับห้วยข่อยเป้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง^{๒๒}

ลักษณะของตัวเมืองโบราณ

สำหรับเมืองบึงคอกช้างนี้มีชื่อเดิมว่า “บึงโคกช้าง” ต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อบึงคอกช้างเพราะอาศัยว่าตัวเมืองนั้นมีลักษณะเป็นวงกลมตัวเหมือนกับคอกช้าง ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “บึงคอกช้าง” แต่ชื่อเดิมจริง ๆ ที่อยู่ในสมัยทวารวดีนั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่ออะไรเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ว่าเอาไว้เลย เมื่อพิจารณาถึงสภาพหรือลักษณะของเมืองจะพบว่าตัวเมืองลบึงคอกช้างนี้ตั้งอยู่ในป่า ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าที่จึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนาแน่นมาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปั้นดินเผาได้ ซึ่งตัวเมืองหรือลักษณะของเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓๑ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้าง

ภาพที่ ๔.๓๒ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้าง

จากแผนภาพจะพบว่า ตัวเมืองมีลักษณะเป็นวงกลมมีการขุดคูน้ำรอบเมือง ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นคูเมืองที่เป็นตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นวงกลมสามารถที่จะสังเกตได้ถึงการตั้งเมืองว่าตัวเมืองรูปทรงกลมนี้เป็นเมืองชั้นในหรือเป็นที่ตั้งของพระราชวังหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระราชอาคันตุกะผู้ปกครองเมือง ซึ่งภายในตัวเมืองชั้นในนั้นนอกจากจะเป็นที่ประทับของพระราชอาคันตุกะแล้วยังมีเขตอารามของพระสงฆ์อยู่ด้วย โดยจากการสำรวจจะพบ “วัดร้างทางทิศใต้ของเมือง” ปัจจุบันก็ยังคงมีซากเจดีย์ร้างอยู่องค์หนึ่งซึ่งถูกขโมยเข้าไปขุดค้นหาทรัพย์สมบัติจนมีการทรุดลงและสามารถมองเห็นโครงสร้างสำคัญภายในเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นโพรงชัดเจน (ดูภาพที่ ๔.๓๑) ซึ่งอารามแห่งนี้น่าจะเป็นอารามที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานของพระราชอาคันตุกะ เป็นเขตที่พระราชอาคันตุกะเสด็จมาทำบุญซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางใต้

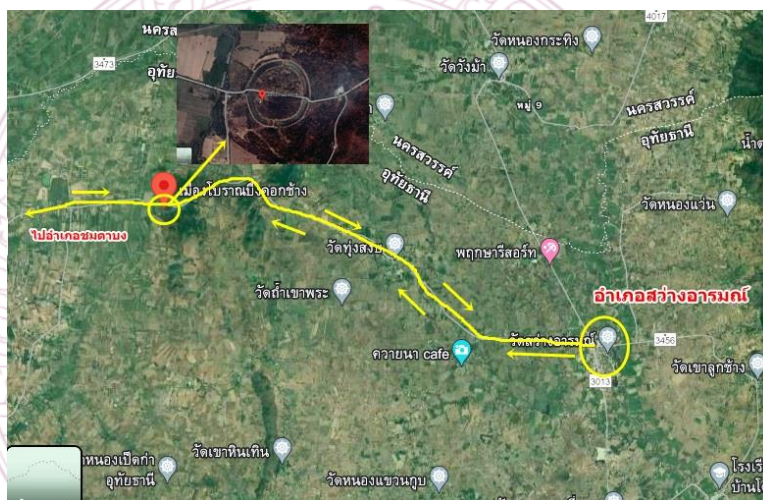

ภาพที่ ๔.๓๓ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง

ป่าเท่านั้นไม่มีการไปทำกิจกรรมอื่นใดในบริเวณเมืองเลย หากพิจารณาถึงเส้นทางจะพบว่าเมืองนี้มีการตัดถนนผ่านก็คือถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๔๐๖ ระหว่างอำเภอลานสักและอำเภอสว่างอารมณ์เท่านั้นเอง

๔.๒.๑.๓ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับผังของเส้นทางการเดินทางไปเมืองบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าการเดินทางไปนั้นสามารถเดินทางไปได้หลายเส้นทางโดยทางที่หนึ่งคือการเดินทาง จากอำเภอเมืองใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๓๒๒๑ ผ่านอำเภอทัพทัน เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๓๐๑๓ ผ่านอำเภอสว่างอารมณ์ จากนั้นใช้ทางหลวงหมายเลข ๓๔๕๖ มุ่งหน้าสู่อำเภอลานสัก ระยะทางจากอำเภอสว่างอารมณ์ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ถึงสถานีเจดีย์ด้านซ้ายมือ และมีป้ายบึงคอกช้าง ถนนสายนี้ตัดผ่านตัวเมืองเก่าบึงคอกช้างพอดี โดยเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓๕ แสดงเส้นทางการเดินทางไปเมืองโบราณบึงคอกช้าง

๔.๒.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่าการู้

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณท่าการู้ เนื่องจากว่าเมืองโบราณท่าการู้ นั้นถือได้ว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งในเขตจังหวัดอุทัยธานีที่เป็นเมืองที่ยังมีหลักฐานการเป็นเมืองโบราณอยู่ให้เห็นจากสภาพของการขุดคุ้ยคลองรอบเมือง และมีประวัติศาสตร์เชิงโบราณคดีรองรับว่าเป็นเมืองทวารวดีที่มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ก่อนที่จะล่มสลายหรือได้ร้างไปจนเหลือเพียงหลักฐานก็คือตัวเมือง ซึ่งปัจจุบันทางหน่วยงานของรัฐได้พัฒนาพื้นที่แห่งนี้ เป็นสวนสาธารณะ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแล้วและได้มาทำการออกแบบผังเพื่อนำเสนอให้

เห็นถึงพื้นที่สำคัญของตัวเมืองอันจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงเมืองและใช้ประโยชน์จากผังเพื่อการท่องเที่ยวได้

๔.๒.๒.๑ ประวัติของเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับเมืองท่าการุ้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นเมืองโบราณแห่งที่ ๒ ถัดจากเมืองโบราณบึงคอกช้างที่ “ไม่มีร่องรอยที่จะสามารถสืบค้นหรือนำเข้าไปสู่การสืบหาประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณได้เลย” เนื่องจากว่าเมืองนี้ “ไม่มีตำนานรองรับหรือไม่มีเรื่องเล่าที่จะนำมาเล่าเพื่อให้เห็นรอยต่อของประวัติของเมืองจากตำนานหรือเรื่องเล่า ดังนั้นการศึกษาเรื่องของประวัติของเมืองท่าการุ้งจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาจากร่องรอยและข้อสันนิษฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดีว่าได้พบหรือเจออะไรบ้าง ซึ่งหากไปสอบถามจากหน่วยงานของรัฐและประชาชนนั้นแทบจะได้คำตอบคล้ายกันว่าไม่ทราบหรือไม่รู้ ดังนั้น ร่องรอยของประวัติความเป็นมาของเมืองแห่งนี้จึงยึดเอาหลักฐานโบราณคดีในเชิงของการขุดค้นของนักโบราณคดีเป็นหลัก โดยจากการขุดค้นของเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรพบโบราณวัตถุสำคัญก็คือเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบ้าดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินเผาไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีบ่า แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น ซึ่งนักโบราณคดีก็ได้มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ก็ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานพื้นฐานที่มีในทุกเมืองที่ทำการขุดค้น

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจก็พบว่ามีข้อยืนยันว่าเมืองโบราณท่าการุ้งนี้เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีก็คือ มีการค้นพบ “ระฆังหิน” ซึ่งเป็นวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองหรือชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องระฆังหินนี้ก็มีการวิจัยได้ทำการวิจัยและสรุปได้ว่า “ระฆังหิน” นี้ถูกทำขึ้นมาเพื่อใช้ใน ๒ เหตุผลก็คือ (๑) ใช้เพื่อตีส่งสัญญาณเพื่อให้ชาวเมืองรู้เวลาหรือรู้สถานการณ์ (๒) ใช้เพื่อเป็น “สมอเรือ” ในเวลาที่เดินเรือเพราะเมืองท่าการุ้งนี้จัดว่าเป็น “เมืองท่าเทียบเรือหรือเมืองที่มีการใช้เรือในการติดต่อ” ดังนั้น ในเมื่อมีเรือเดินทางมาถึงเมืองก็ต้องใช้สมอเรือเพื่อผูกเรือเอาไว้ไม่ให้ไหลไปที่อื่น ซึ่งเหตุผล ๒ ประการนี้ก็จัดว่าเป็นเพียงข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเท่านั้นยังไม่ได้เป็นข้อสรุปที่ชัดเจนแต่อย่างใด

ภาพที่ ๔.๓๖ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่าการัง

อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาถึงประวัติความเป็นมาของเมืองท่าการังก็ต้องยอมรับว่าเมืองนี้ได้ถูกทำลายไปจากการขุดค้นหาของมีค่าและการถูกทอดทิ้งมานานหลายร้อยปีเป็นผลทำให้ปัจจุบันนี้คงเหลือเฉพาะตัวเมืองส่วนสิ่งก่อสร้างอย่างอื่นนั้นไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย โดยสาเหตุหนึ่งของการที่เมืองโบราณแห่งนี้ถูกทำลายก็เพราะมีการตัดถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้นจึงเป็นเหตุทำให้ไม่เห็นสภาพของตัวเมืองอย่างเต็มที่เหมือนหลายเมืองที่เราได้ศึกษามา

อนึ่งหากจะพิจารณาถึงขนาดของเมืองทวารวดีจะพบว่า เมืองการังจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่าที่จะเป็นเมืองหลัก เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการังขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวกแล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย”^{๒๓}

สำหรับเมืองการังนี้จากการขุดค้นพบพระพิมพ์และพระพุทธรูปเสด็จลงจากสรวงสวรรค์หรือเทวโอรหะนั้นก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเมืองท่าการังนี้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหากจะพิจารณาจากการกะเกณฑ์อายุและความน่าจะเป็นของการเข้ามาสร้างเมืองแห่งนี้ก็จะพบว่า การเข้ามาอยู่ของผู้คนในเมืองนี้ก็น่าจะเป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาจากการแสวงหาทรัพยากร

^{๒๓} ศรีศักร วัลลิโภดม. “อุทัยธานีครั้งโบราณ”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน - กรกฎาคม ๒๕๒๒, หน้า ๒๙-๔๒.

ของผู้คนเผ่ามอญเขมรจากดินแดนด้านล่างคือเมืองนครปฐม อุทงหรือเมืองอื่น ๆ ทางใต้ เมื่อเข้ามาแล้วจะพบว่าคนมอญนั้นจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายทางใต้ที่เน้นในเรื่องของการทำบุญและการสร้างบารมีและการปรารถนาพุทธภูมิภายใต้กรอบของปรัชญาของนิกาย คือ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรวม อสติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ กัตติ อสังขตะก็ดี ย่อมมีสถานะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น^{๒๔} ดังนั้น การที่พบพระพุทธรูปเสด็จจากดาวดึงส์และแสดงวितรรกะมุทราที่เมืองนี้จึงถือว่าเป็นหนึ่งในอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งชาวมอญรับมาจากชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายกับกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง อนึ่ง จากคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่มีความเชื่อว่าเมืองกาฐังเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปรางค์ขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของนักโบราณคดีก็เห็นว่าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมืองเป็นสำคัญ

สำหรับเมืองท่ากาฐังในอดีตระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ถือว่าเป็นช่วงที่เมืองมีความเจริญรุ่งเรืองมากเนื่องจากการค้าพบวัตถุโบราณประเภทพระพุทธรูปและเครื่องใช้ของสอยของชาวเมืองจำนวนมาก แต่พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อขอมเริ่มเข้ามามีอำนาจเมืองท่ากาฐังก็ตีเมืองบึงคอกช้างก็ตีก็ถูกทำลายหรือยึดไปโดยกองทัพของเขมรโบราณและในที่สุดผู้คนก็ได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่นทำให้เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างในที่สุด

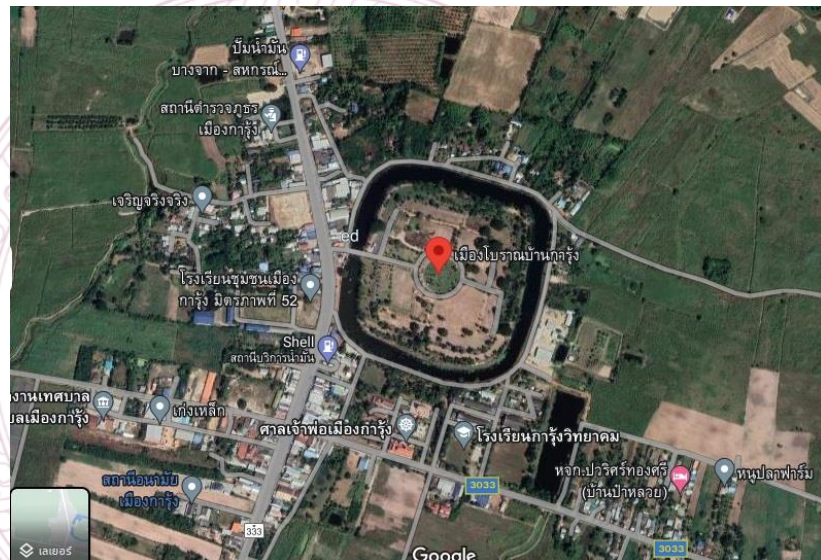
๔.๒.๒.๒ ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณท่ากาฐัง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณเมืองท่ากาฐังนั้นหากจะพิจารณาถึงพื้นที่และสิ่งต่าง ๆ ที่พบในเมืองจะพบว่าสามารถที่จะออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ได้เพราะเมืองในปัจจุบันคงเหลือเฉพาะตัวเมืองสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ของเมืองนั้นไม่มีอยู่เลย ซึ่งพิจารณาได้จากผังที่ระบุถึงที่ตั้ง และพื้นที่โดยรอบเท่านั้นส่วนเหลือของตัวเมืองนั้นถูกทำลายไปแล้ว ดังนั้น เราจึงได้เห็นเฉพาะรูปแบบของเมืองที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งปัจจุบันเมืองโบราณบ้านกาฐังตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองกาฐัง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี สภาพเมืองเป็นเมืองที่มีพื้นที่จำนวน ๑๕๙ ไร่ โดยประมาณสำหรับลักษณะของตัวเมือง เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตรพบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมี

^{๒๔} เสถียร โพธิ์นันทะ <https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/>

พื้นที่ทั้งหมด ๑๕๙ ไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เมืองสามารถที่จะรองรับการอาศัยอยู่ของประชาชนได้มากกว่า ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นเพราะในตัวเมืองน่าจะเป็นเพียงที่อยู่ของผู้คนที่มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองที่จะต้องมาหาสัปดาห์ แต่ประชาชนทั่วไปนั้นก็น่าจะอาศัยอยู่นอกตัวเมือง

นอกจากนั้นหากพิจารณาถึงสภาพของเมืองจะพบว่ามีการก่อกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเคลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนข้างไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งภาพรวมของเมืองสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๓๗ แสดงรูปร่างของเมืองท่าการ้าง

จากภาพจะพบว่าบริเวณที่เมืองการ้างตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงาขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการ้างนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีเก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาลาไร่ และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจาน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอสว่างวีระ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองการ้างอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

๔.๒.๒.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองท่าการุ้งซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองท่าการุ้งทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองท่าการุ้งนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองท่าการุ้ง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

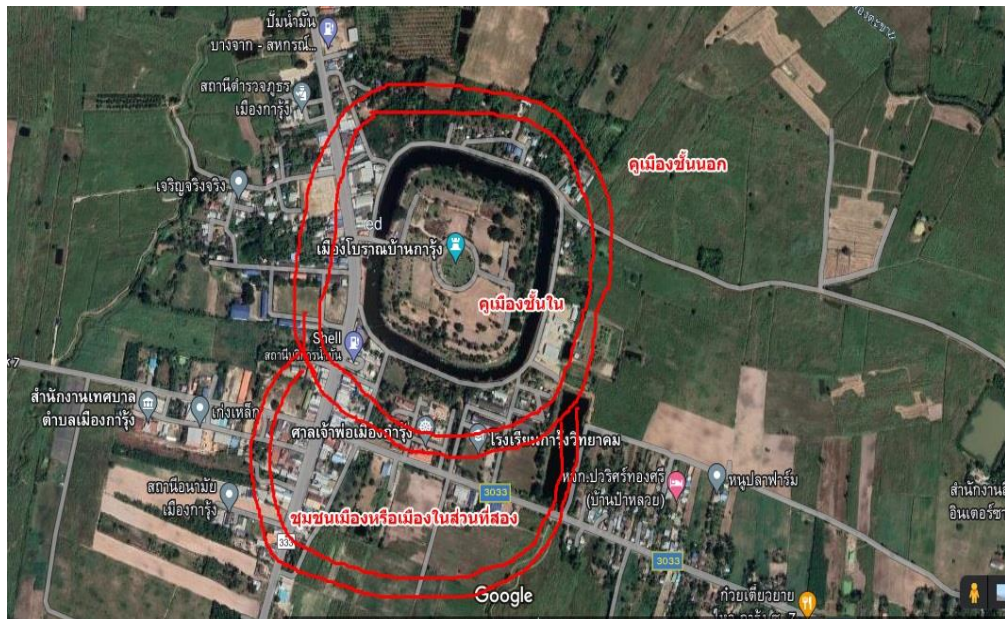

ภาพที่ ๔.๓๘ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้ง

จากภาพผังจะพบว่าเมืองท่าการุ้งทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานว่าเมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่านหรือเป็นเมืองที่อยู่ในชายขอบของเมืองใหญ่เช่นเดียวกับเมืองในสมัยทวารวดีในละแวกเดียวกัน ซึ่งสภาพของเมืองนั้นแม้จะมีภูเขาอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองแต่ก็ไม่ได้มีหลักฐานยืนยันถึงความเชื่อมโยงของเมืองกับระบบความเชื่อหรือพิธีกรรมของเมืองแต่อย่างใด โดยวัตถุประสงค์ของการสร้างเมืองก็น่าจะเป็นเรื่องของการสร้างเมืองเพื่อการอยู่อาศัยของผู้คนโดยมีผู้ปกครองที่ทำหน้าที่เป็นพระราชาก็จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อเมืองที่เป็นเมืองใหญ่เท่านั้น

อนึ่ง จากผังหากพิจารณาถึงองค์ประกอบจะพบว่าผังนี้ได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ๆ สิ่งปรากฏในตัวเมืองก็คือ ๑. พื้นที่ของเมืองที่มีขนาดย่อม และเป็นตัวเมืองที่มีให้เห็นคือตัวเมืองที่ถูกล้อมรอบไป

ด้วยคูเมือง ซึ่งหากมีข้อสันนิษฐานว่าเมืองน่าจะมีลักษณะที่แปลกไปจากที่พบในปัจจุบันเพราะถูกทำลายผ่านการตัดถนนสายบ้านไร่ –หนองฉาง หรืออีกสายก็คือถนนสายบ้านไร่ออกไป จังหวัดชัยนาท ซึ่งผลจากการตัดถนนผ่านหลายท่านเห็นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายตัวเมืองที่คาดว่าจะ เป็น คูเมืองชั้นนอก ที่ผังเมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกเมืองจะมี โดยผังเมืองที่สมบูรณ์ของเมืองท่าการุญนั้นจากการสันนิษฐานน่าจะเป็นไปในลักษณะที่ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๔.๓๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุญตามข้อสันนิษฐาน

จากภาพจะพบว่าเมืองโบราณท่าการุญนี้ถือว่าเป็นเมืองที่จะมีเมืองในส่วนที่เป็นตัวเมืองอย่างที่พบในปัจจุบันนี้ไม่ได้เพราะปกติเมืองในแนวทางของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีจะต้องเป็นเมืองสองชั้น แต่นี่ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของนักวิชาการบางท่านเท่านั้น ๒. เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณท่าการุญโดยในผังได้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทางหลวงชนบท หมายเลข ๓๐๓๓ และ (๒) ทางหลวงหมายเลข ๓๓ ซึ่งถนนสองสายนี้เป็นถนนตัดผ่านตัวเมืองท่าการุญทั้งสองสาย ซึ่งเมื่อถนนตัดผ่านก็เป็นผลทำให้เมืองบางส่วนที่อยู่ในเขตของ “ศาลเจ้าพ่อการุญ” ถูกทำลายไป และคลองรอบนอกของเมืองก็ได้ถูกทำลายไปด้วยก็อาจจะเป็นไปได้ ถนนทั้งสองสายนั้นก็ถือว่าเป็นถนนที่นำไปสู่ตัวเมืองท่าการุญได้ ๓. องค์ประกอบในส่วนของการสำรวจ ซึ่งก็มีดังต่อไปนี้ (๑) สถานีตำรวจภูธรท่าการุญ ตั้งอยู่ด้านหน้าของเมือง (๒) ศาลเจ้าแม่การุญ ตั้งอยู่ตรงริมคูเมืองท่าการุญ (๓) ศาลเจ้าพ่อเมืองการุญ ตั้งอยู่บริเวณถนนนางหลวงชนบทหมายเลข ๓๐๓๓ ซึ่งสถานที่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นสถานที่ที่มีปรากฏในผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณท่าการุญ

๔.๓ การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องศึกษาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยคณะผู้วิจัยได้นำรูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจำนวน ๔ กิจกรรมหลัก ได้แก่

๔.๓.๑ กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง

สำหรับกิจกรรมแรกที่คณะนักวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง “”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ได้ดำเนินการก็คือ การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในโครงการอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชุมชนได้ดำเนินการมาเป็นประจำทุกปี โดยมีกรอบการดำเนินงานที่ทางคณะนักวิจัยฯได้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวภายใต้กรอบของการดำเนินกิจกรรมดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๔๑ แสดงป้ายการเข้าร่วมกิจกรรมและส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมเมืองดงแม่นางเมือง

(๑) หลักการและเหตุผล การพัฒนาการท่องเที่ยวของตำบลตาสัง มีความสำคัญเพื่อจะนำรายได้เข้าสู่ท้องถิ่น และช่วยพัฒนาส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมอย่างไรก็ดีสถานการณ์การตลาดการท่องเที่ยวปัจจุบันมีการแข่งขันอย่างรุนแรงทำให้การท่องเที่ยวต้องปรับทิศทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้ อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่มาสร้างคุณค่าให้เพิ่มขึ้นและสอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะสามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นเป็นการ

พัฒนาเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่ กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้รับความสนใจเพิ่มสูงขึ้น รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และได้มีการถ่ายทอดสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน การส่งเสริมการท่องเที่ยวให้มีความสมดุลในมิติวัฒนธรรม และเศรษฐกิจจะนำไปสู่การจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

รัฐบาลมีนโยบายให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างและยกระดับฐานรากให้มีความเข้มแข็ง โดยการส่งเสริมนำทุนทางวัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและส่งเสริมให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ ตระหนัก รักและเห็นคุณค่าทางศิลปะ วิถีชีวิต วัฒนธรรมดั้งเดิมและเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน “สืบสาน รักษา ต่อยอด” สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน บอกเล่าเรื่องราวในอดีตผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง การส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง ฯลฯ เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และความเป็นไทย ในปัจจุบันวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกละเลยและมีการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่้อย เช่น การแต่งกาย ภาษาพูด รวมทั้งประเพณีและวิถีชีวิตที่ดีงาม ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ วัฒนธรรม ได้มีการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา หากมรดกทางวัฒนธรรม ที่มีความแตกต่างหลากหลายกันในพื้นที่ ไม่ได้รับการ อนุรักษ์ พื้นฟู และสืบสานสู่คนรุ่นหลัง รวมถึงการพัฒนาต่อยอดให้เกิดคุณค่าทางสังคมและจิตใจทำให้คุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมลดน้อยไปจนแทบจะสูญหาย วัฒนธรรมวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมองค์ความรู้ในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะโดดเด่นที่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ ในแต่ละพื้นที่ที่มีภูมิปัญญาหลากหลาย ควรที่จะได้รับการถ่ายทอดเยาวชนคนรุ่นหลังสืบไป การอนุรักษ์ พื้นฟู และสืบสาน เป็นหนทางหนึ่งที่ยั่งยืน สำหรับส่งต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนสู่คนรุ่นหลัง ให้ดำรงอยู่ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การฟื้นฟูแหล่งโบราณสถานดงแม่นางเมือง และการสืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนและท้องถิ่น ให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นหลัง เป็นผู้สืบทอด ภูมิปัญญาจากผู้รู้ในชุมชนบนพื้นฐานของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกันกับวิถีชีวิตชุมชน

อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ มาตรา ๖๖ องค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาตำบลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๑๖ (๖) กำหนดให้องค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจหน้าที่ การส่งเสริม การฝึก และประกอบอาชีพ (๘) การส่งเสริมการท่องเที่ยว (๑๑) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น เพื่อสนองต่อนโยบายรัฐบาล ในการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กอปรกับ นโยบายนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ที่ แดงต่อสภาในการพัฒนาท้องถิ่น ข้อ ๑ ด้านการศาสนาและวัฒนธรรมและพัฒนาศึกษา และ ข้อ ๒ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

งานส่งเสริมการท่องเที่ยว สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง จึงได้ร่วมกับ โครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดทำโครงการอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง เชิดชูในการอนุรักษ์ มรดกไทย ส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและธรรมชาติ โดยใช้อัตลักษณ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ มาสร้างคุณค่าให้เพิ่มขึ้น สามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่น ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชนในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ต่อไป

(๒) วัตถุประสงค์

๑. เพื่ออนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ให้ประชาชน ในท้องถิ่นเกิดความรัก และหวงแหน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒. เพื่อสนองนโยบายรัฐบาล “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” โดยให้มีการสนับสนุนนำทุนทาง วัฒนธรรมสร้างรายได้ให้กับชุมชน

(๓) เป้าหมาย

ก. เชิงปริมาณ

๑. จัดกิจกรรมเพื่อ อนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง

๒. ผู้ที่ได้รับเชิญมาร่วมงาน และผู้มาร่วมประกอบกิจกรรม เยาวชน นักเรียน นักศึกษา นักวิจัยและประชาชนทั่วไป จำนวน ๒๐๐ คน

๓. นักท่องเที่ยว ทั้งภายในและภายนอกพื้นที่

ข. เชิงคุณภาพ

- 1.) ชุมชนมีรายได้จากการนำทุนทางวัฒนธรรม มาสร้างรายได้ภายในชุมชน เกิดความ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

- 2.) ประชาชน และนักท่องเที่ยวมีจิตสำนึกรัก หวงแหน ภาคภูมิใจ และเห็นคุณค่าในมรดก ภูมิปัญญาท้องถิ่น

(4) วิธีการ/แนวทางการดำเนินการ

๔.๑ ประชุมคณะทำงาน วางแผนการดำเนินงานตามโครงการ

๔.๒ ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ร่วมกิจกรรมประชาสัมพันธ์โครงการให้

ประชาชนรับทราบ

๔.๓ ดำเนินการจัดกิจกรรมตามโครงการ

๔.๔ สรุปผลการดำเนินงาน

(๕) ระยะเวลาดำเนินการ วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕

(๖) สถานที่ดำเนินการ ณ ลานกิจกรรม วัดดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

(๗) กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ๑) ตกแตงนิทรรศการ เมืองโบราณ “ชานยปุระ”
- ๒) จัดกิจกรรม ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ชานยปุระ”
- ๓) การสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง
- ๔) การแสดงทางศิลปวัฒนธรรม “รำ ระเบ้งแม่นางเมือง รำไทยทรงดำ รำกลองยาว รำชานยปุระ การแสดงลาวครั่ง การจัดขบวนแห่ทางวัฒนธรรม กิจกรรมแห่สัวิกา ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง

(๘) งบประมาณ

จากข้อบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๕ หน้า ๑๐๒ แผนงาน การศาสนา วัฒนธรรม และนันทนาการ งานบริหารทั่วไป เกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรม และนันทนาการ งบดำเนินงาน หมวดค่าใช้สอย รายจ่ายเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการไม่เข้าลักษณะรายจ่ายงบรายจ่ายอื่น ๆ โครงการอนุรักษ์ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตั้งไว้ ๒๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดทำโครงการ ตามรายละเอียดค่าใช้จ่าย (รายละเอียดตามเอกสารแนบท้าย)

(๙) ผู้รับผิดชอบโครงการ/หน่วยดำเนินการ

องค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง บูรณาการร่วมกับ ชุมชนคุณธรรมวัดดงแม่นางเมือง , สภาวัฒนธรรมอำเภอบรรพตพิสัย , สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบรรพตพิสัย , ศูนย์ กศน. อำเภอบรรพตพิสัย,สำนักงานเกษตรอำเภอบรรพตพิสัย ,สมาคมรักษ์ดงแม่นางเมือง ,ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑-๑๑ ตำบลตาสัง, วัดดงแม่นางเมือง และโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทาง

พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๑๐) ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑) เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้านการอนุรักษ์ อนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง

๒) เกิดการสร้างอาชีพ ในชุมชน โดยนำทุนทางวัฒนธรรม มาสร้างมูลค่าเพิ่ม และเกิดรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่

(๑๑) ตัวชี้วัดโครงการ

๑) มีจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งในและนอกพื้นที่เพิ่มขึ้น

๒) การจัดงานถือเป็นประเพณีทางวัฒนธรรมที่สืบสานต่อเนื่องทุกปี และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลตาสัง

๓) การประเมินความพึงพอใจจากการร่วมงานโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๗๐

(๑๒) วิธีการบริหารจัดการหรือการดูแลบำรุงรักษา เมื่อโครงการแล้วเสร็จ เพื่อให้เกิดความยั่งยืน ของโครงการ

๑) ดำเนินโครงการ อนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง เป็นประจำทุกปี

๒) ปรับปรุงและพัฒนาสถานที่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมท้องถิ่นดงแม่นางเมือง ที่ใช้เพื่อการศึกษา และท่องเที่ยว

(๑๓) การบริหารจัดการหรือการดูแลบำรุงรักษา เมื่อโครงการแล้วเสร็จเพื่อให้ เกิดความยั่งยืนของโครงการ

มีการติดตาม ประเมินผลการจัดงาน และ ส่งเสริมสนับสนุน ให้มีตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ชานยปุระ” ดงแม่นางเมือง ในการ อนุรักษ์ พื้นฟู และสืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ให้คงอยู่คู่กับดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง ต่อไปอย่างยั่งยืน

๔.๓.๒ กำหนดการประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับการดำเนินการตามโครงการโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่นดงแม่นางเมืองนั้นได้มีการวางกำหนดการที่คณะนักวิจัยฯจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการ ตามกำหนดการนี้ทุกประการ โดยกำหนดการของงานนั้นก็มีดังต่อไปนี้

กำหนดการ

โครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๕

วันที่ พุธที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕

<u>เวลา</u>	<u>กิจกรรม</u>
เวลา ๐๘.๐๐ น.	ผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้านและแขกผู้มีเกียรติ พร้อมเพิ่ยกัน ณ วัดดงแม่นางเมืองฯ
เวลา ๐๙.๐๐ น.	พิธีบวงสรวง - โดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ประธานในพิธี
เวลา ๐๙.๓๐ น.	- ขบวนแห่ถวายสืวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง
เวลา ๑๐.๐๐-๑๓.๐๐ น.	กลุ่มผู้ผลิตชุมชน/ ผู้ประกอบการ OTOP นำสินค้าเข้าบูส
เวลา ๑๓.๐๐ น.	ลงทะเบียนเข้าร่วมพิธีเปิด สื่อมวลชนและผู้เข้าร่วมกิจกรรม
เวลา ๑๕.๐๐ น.	กิจกรรมสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น - ปลาปิ้งต้บ กบปิ้งโอ้ - แกงหน่อส้ม - แกงนอกหม้อ - ขนมนงลั่ว - ข้าวห่อใบบัว
เวลา ๑๗.๐๐ น.	ชมการบรรเลงดนตรีไทยจากนักเรียนโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม
เวลา ๑๗.๐๐ น.	ประธานในพิธีเดินทางมาสถานที่จัดงาน
เวลา ๑๗.๑๐ น.	ประธานในพิธีเข้ากราบนมัสการหลวงพ่โต และเข้าชมนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์เมืองโบราณดงแม่นางเมือง
เวลา ๑๗.๓๐ น.	- ประธานเดินทางไหว้เจ้าแม่ศรีเมือง - ร่วมชมการรำบวงสรวง ถวายแม่ศรีเมือง
เวลา ๑๗.๓๙ น.	- ชมนิทรรศการ เมืองโบราณ “ธานีปุระ” - ชมตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานีปุระ”
เวลา ๑๘.๐๐ น.	- ประธานนั่งประจำที่รับรอง
เวลา ๑๙.๐๐ น.	พิธีเปิดงานโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ โดย นายอำเภอบรรพตพิสัย ประธานในพิธี - เรียนเชิญประธานชั้นสู่เวที เพื่อรับฟังการกล่าวรายงาน
	กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังและแขกผู้มีเกียรติ

เวลากิจกรรม

ขึ้นสู่เวที

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวรายงานวัตถุประสงค์การจัดงาน

นายอำเภอบรรพตพิสัย ประธานกล่าวเปิดงาน พร้อมตีฆ้อง ๓ ครั้ง

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง มอบของที่ระลึกให้กับประธาน

ผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน/แขกผู้มีเกียรติ ถ่ายภาพร่วมกับประธานในพิธี

- ชุดที่ ๑ คณะผู้บริหาร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง /กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ตำบลตาสัง

- ชุดที่ ๒ พนักงานส่วนตำบลองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และแขกผู้มีเกียรติ

- ชุดที่ ๓ คณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาางเมือง และชาวดงแม่นางเมือง

- ชุดที่ ๑ คณะผู้บริหาร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง /กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ตำบลตาสัง

-ชุดที่ ๒ พนักงานส่วนตำบลองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และแขกผู้มีเกียรติ

- ชุดที่ ๓ คณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาางเมือง และชาวดงแม่นางเมือง

เชิญประธานนั่งประจำจุด ชมการแสดงและรับประทานอาหาร

- รับฟังการขับเสภา ตำนานเมืองธานยปุระ โดยท่าน ผศ. ดร. แสง นิลนามะ นักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เวลา ๑๙.๓๐ น.

- ชมการแสดง ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น จำนวน ๔ ชุด

๑. รำไทยทรงดำ ๒. รำธานยปุระ,ดงแม่นางเมือง

๓. รำกลองยาว ๔. การแสดงลาวครั่ง

เวลา ๒๐.๓๐ น.

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวขอบคุณแขกผู้มีเกียรติที่เข้าร่วมงาน

๔.๓.๓ การเข้าร่วมกิจกรรมภายในประเพณีอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง

ในวันงานประเพณีอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ซึ่งตรงกับวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕ คณะนักวิจัยได้เตรียมตัวในการเข้าร่วมงานโดยในเวลาช่วงเช้าได้เข้ากราบทานพระครู... เจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมือง โดยทำพระครูเจ้าอาวาสให้ความเมตตากับคณะนักวิจัยฯ มากโดยให้พักในกุฏิรับรองท่านเจ้าอาวาส จากนั้นก็ได้ร่วมปรึกษาหารือ สัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาสเกี่ยวกับรายละเอียดของงาน โดยท่านเจ้าอาวาสได้อธิบายว่าในวันนี้ซึ่งเป็นวันงานผู้เข้าร่วมงานจะต้องใส่ชุดเสื้อหม้อฮ่อม หรือชุดไทยพื้นเมืองตามแต่จะเหมาะสม ซึ่งคณะนักวิจัยได้เตรียมชุดมาแล้ว และมีกำหนดการร่วมงานตามที่ประสานงานเอาไว้ก็คือ คุณนางสาวธีรานิษฐ์ ชาวคร ได้อธิบายให้ฟังแล้วจากนั้นคณะนักวิจัยก็ได้เปลี่ยนเสื้อผ้าให้เหมาะสมกับงานตามที่ทุกคนเตรียมมา

เวลา ๐๙.๐๐ น. - ร่วมพิธีบวงสรวงเจ้าแม่ศรีเมือง

เมื่อเสร็จจากการประชุมกับท่านเจ้าอาวาสแล้ว ดร.อติเทพ ผาทาในฐานะของผู้ประสานงานโครงการวิจัย ปี ๒๕๖๕ ได้พาคณะนักวิจัยฯ ไปร่วมงาน โดยดร.อติเทพ ผาทา ได้เข้าพบท่านนายสุวัช เสงฮั่ว นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง และนายวิทยา อัมพูขปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง พร้อมคณะ เพื่อสนทนาและทำความรู้จักกับคณะของท่านนายกแล้ว ท่านนายกก็ได้พาคณะเข้าร่วมในพิธีการบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมือง โดยมีการตั้งขบวนจากพิพิธภัณฑ์ดงแม่นางเมืองซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้จัดเตรียมสถานที่เอาไว้แล้ว ซึ่งเมื่อคณะท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลออกเดินทางขบวนแล้วก็จะมีความงามรำที่เป็นชนเผ่าในพื้นที่ของเมืองโบราณที่เข้าร่วมพิธีจะเดินตามจากนั้นก็จะมีขบวนแห่ถวายสัวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง โดยจะมีรถแห่เตรียมมาทำการพ้อนรำเป็นที่สนุกสนานมาก และเป้าหมายของขบวนแห่ก็จะไปที่ศาลเจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งคณะนักวิจัยฯ ก็ได้เข้าร่วมเดินร่วมขบวนไปโดยตลอดเส้นทาง ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๒ แสดงการประกอบพิธีขบวนแห่ถวายสัวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมือง

เมื่อขบวนแห่ขนมและแห่สัวิกา (วอ) มาถึงศาลเจ้าแม่ศรีเมืองแล้ว ผู้ที่เข้าร่วมขบวนก็จะร่วมแห่รอบศาลเจ้าแม่ศรีเมืองถึง ๓ รอบตามประเพณีเมื่อขบวนแห่ครบแล้วก็นำสัวิกาและขนมเข้าไปถวายองค์เจ้าแม่ศรีเมือง จากนั้นคณะของท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังพร้อมด้วยคณะนักวิจัยและชาวบ้านก็จะเข้านั่งประจำที่ภายในประรำพิธี จากนั้นก็จะมีการประกอบพิธีบัตพลีบวงสรวงโดยมีพราหมณ์เจ้าพิธีมาเป็นผู้ดำเนินการ จนเมื่อพราหมณ์ได้ประกอบพิธีกรรมเสร็จแล้วทางคณะนายกองค์การบริหารส่วนตำบลก็ได้เชิญคณะนักวิจัยฯ ได้เข้าร่วมพิธีการจตุรพิธยัญบูชาและถวายแด่องค์เจ้าแม่ศรีเมือง และรับของที่เป็เครื่องบูชาในพิธีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองเพื่อเป็นบุญเป็นกุศลจากนั้นก็ถ่ายภาพร่วมกันเป็นที่ระลึก ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๓ แสดงการเข้าร่วมพิธีบัตพลีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมือง ที่วัดดงแม่นางเมือง

สำหรับพิธีการในช่วงเช้าก็คือช่วงเวลา เวลา ๐๙.๓๐-๑๑.๐๐ น. คือพิธีการบวงสรวงและขบวนแห่ถวายสัวิกาแม่ศรีเมือง, ส่งขนมเจ้าแม่ศรีเมืองนี้ถือว่าเป็นพิธีการที่ ๑. มีความสนุกสนานสามัคคีของประชาชนในชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนก็คือนายกองคการบริหารส่วนตำบลและคณะที่ได้เป็นผู้นำของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมการบัตพลีบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองนี้ ซึ่งประชาชนที่เข้าร่วมงานจากการสัมภาษณ์พบว่าล้วนเห็นว่าเป็นงานที่มีความเป็นกันเอง สนุกสนานและส่งเสริมความสามัคคีในชุมชน เช่น นายสุวัจน์ สายโพธิ์ ได้กล่าวว่า

“ผมก็เป็นคนในหมู่บ้านแถวนี้ ผมมาร่วมงานทุกปีครับ รู้สึกว่างานที่วัดดงแม่นางเมืองนี้เป็นงานเดียวที่สามารถดึงดูดใจคนในชุมชนโดยรอบให้เข้าร่วมงานได้โดยไม่มีข้อขัดแย้งหรือสงสัยเพราะทุกคนเห็นว่าการมาร่วมงานคือการได้มีโอกาสมาเพื่อกราบไหว้องค์เจ้าแม่ศรี

เมือง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนของเราครับ”^{๒๕}

หรือนางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย ที่ได้กล่าวว่า

“หนูก็มาร่วมงานทุกปีค่ะ เป็นงานที่มีแต่ความสนุกสนานและก่อให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชนนะค่ะเพราะทุกคนมาร่วมด้วยใจมาช่วยงานและได้เห็นการแสดงของชุมชนที่ได้จัดขึ้น มีการออกร้านขายของซึ่งเป็นการย้อนคืนไปสู่วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของพวกเรามาร่วม

งานแล้วคิดถึงอดีตค่ะ”^{๒๖}

จากการให้ข้อคิดและการร่วมงานจะพบว่าชาวชุมชนดงแม่นางเมืองไม่มีความคิดเห็นในเชิงขัดแย้งหรือไม่เห็นด้วยกับการจัดงานเนื่องจากว่างานประเพณีทุกคนเห็นว่าเป็นงานที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและก่อให้เกิดการปลูกจิตสำนึกรักบ้านเกิด เพราะถือว่าตนเองก็เกิดในบ้านนี้เมืองนี้ เมื่อวัดหรือชุมชนจัดงานขึ้นและงานนั้นก็ป็นงานที่ก่อให้เกิดความรักความผูกพันในชุมชนก็เป็นงานที่ดีและ

^{๒๕} สัมภาษณ์, นายสุวัจน์ สายโพธิ์ ชาวบ้านมาบมะขาม วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

^{๒๖} สัมภาษณ์, นางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย ชาวบ้านตาสง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

ตัดสินใจมาร่วมงานหรือมาโดยไม่ได้อะไรวัดมึงงานให้ช่วยอะไรก็ช่วยตามที่เห็นสมควร เพราะนี่คือชุมชนของตัวเอง สอดรับกับคำให้สัมภาษณ์ของ นายสุวัช เสงี่ยม นายองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ว่า

“ผมรู้สึกภูมิใจมากครับที่ได้มีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการจัดงานครั้งนี้และทุก ๆ ปีขึ้นเพราะถือว่างานนี้เป็นงานที่มุ่งฟื้นฟูความสำคัญของเมืองให้เป็นที่รู้จักของผู้คนในสังคม ซึ่งไม่ใช่เฉพาะสังคมหรือชุมชนดงแม่นางเมืองเท่านั้น แต่เป็นชุมชนของไทยหรือของชาติที่จะได้มองเห็นการทำงาน พื้นที่ และชุมชนในพื้นที่ของตำบลตาสังและอำเภอบรรพตพิสัยที่มุ่งที่จะชี้ให้สังคมเห็นว่าเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นยังคงเป็นเมืองที่มีชีวิตและเป็นเมืองที่มีตัวตน

ซึ่งคนรุ่นนี้และรุ่นต่อ ๆ ไปจะได้รับทราบและสืบสานประเพณีนี้กันต่อไปครับ”^{๒๗}

จากนั้นในเวลา ๑๐.๐๐-๑๓.๐๐ น. ก็มีกิจกรรมที่เป็นไปตามกำหนดการก็คือ กลุ่มผู้ผลิตชุมชน/ ผู้ประกอบการ OTOP นำสินค้าเข้าสู่, ลงทะเบียนเข้าร่วมพิธีเปิด สื่อมวลชนและผู้เข้าร่วมกิจกรรม และกิจกรรมสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น

- ปลาบั้งดิบ กบปั้งโอ
- แกงหน่อส้ม
- แกงนอกลมื่อ
- ขนมนวลเห็ด
- ข้าวห่อใบบัว

ซึ่งในช่วงนี้คณะนักวิจัยก็ได้ร่วมอุดหนุนสินค้า OTOP ของชุมชนที่ได้นำมาจำหน่ายไม่ว่าจะเป็นขนมหรือเสื้อผ้าหรือผ้าทอมือที่นำมาจำหน่ายตามบู๊ทที่เป็นกระโจมของชาวบ้านที่ทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไว้ให้กับผู้ประกอบการได้ออกแบบและจัดทำไว้ให้ ซึ่งรูปแบบกิจกรรมนี้เรียกว่าเป็น “ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ธานยปุระ” และในส่วนของการทำอาหารที่นำมาเสนอในงานก็เรียกว่าเป็น “การสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง” ซึ่งมีอาการของชาวลาวครั้งหนึ่งที่ถือเป็นอาหารใหม่ที่ไม่เคยกินมาก่อนก็คือ กบปั้งโอ ซึ่งกิจกรรมช่วงนี้ก็จะดำเนินไปจนถึงเวลา ๑๖.๐๐ น. โดยประมาณ

และในช่วงที่เป็นเวลาว่างของการดำเนินการในช่วงบ่ายคณะผู้วิจัยก็ได้เข้าชมนิทรรศการแสดงประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไกด์ชุมชนเอาไว้ให้พวกเราซึ่งก็คือ นาย.....เป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชนที่ได้มาให้ความรู้เราเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมือง ดังปรากฏในภาพ

^{๒๗} สัมภาษณ์, นายสุวัช เสงี่ยม นายองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

ภาพที่ ๔.๔๒ แสดงการนำชมนิทรรศการดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้น ในช่วงบ่ายนักวิจัยของเราในส่วนที่เป็นสุภาพสตรี มีดร.สุภาพพรรณ เพิ่มพูน รศ.ดร. จุฑามาศ วาริแสงทิพย์ ผศ.พิเศษ ดร.อุษกร งามชาติ,ดร.สันทยา ประภารัตน์,ดร.สุภามาศ โพธิ์ทอง, ดร.ทิพากาญจน์ ประภารัตน์ ก็ได้ขอตัวไปแต่งตัวในตัวอำเภอบรรพตพิสัย โดยจะต้องแต่งกายตามชุดพื้นเมืองทวารวดีเพื่อมาร่วมงานรำบวงสรวงถวายองค์เจ้าแม่ศรีเมืองในช่วงเวลา ๑๗.๐๐ น. ซึ่งเป็นเวลาในช่วงงานภาคค่ำของงานที่จะจัดขึ้น โดยภาพการแต่งตัวของนักวิจัยที่จะทำหน้าที่ในการรำบวงสรวงถวายเจ้าแม่ศรีเมืองก็ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๕ แสดงนางรำถวายเจ้าแม่ศรีเมืองของคณะนักวิจัย

กิจกรรมในภาคเย็น

ตามกำหนดการนั้น เวลา ๑๗.๐๐ น ประธานในพิธีก็คือ นาย..... นายก อบจ.บรพตพิสัย เดินทางมาสถานที่จัดงานจากนั้นประธานในพิธีเข้ากราบนมัสการหลวงพ่อดโต ซึ่งในขณะที่ท่านประธานได้เข้ากราบหลวงพ่อดโตนั้น คณะนักวิจัยก็ได้เดินทางไปรอตรงบริเวณพิพิธภัณฑสถานเมืองดงแม่นางเมือง เพื่อรอต้อนรับ เมื่อท่านประธานคือท่านนายก อบจ.ได้ กราบหลวงพ่อดโตเสร็จแล้วก็เดินทางมาที่พิพิธภัณฑสถานเพื่อพบกับคณะนักวิจัย โดย ดร.อติเทพ ผาธา ได้รายงานการดำเนินการวิจัยและจุดประสงค์ของการเดินทางมาร่วมงานประเพณีในครั้งนี้ให้กับท่านประธานได้ทราบจากนั้นท่านประธานก็ได้เชิญคณะนักวิจัยเข้าร่วมงานคือการเดินทางไปกราบเจ้าแม่ศรีเมืองและมีการำบวงสรวงถวายเจ้าแม่ศรีเมืองของชุมชนดงแม่นางเมือง ซึ่งก็จะมีนางรำของคณะนักวิจัยเข้าร่วมงานด้วย จากนั้นประธานในพิธีพร้อมด้วยคณะจัดงานก็ได้เดินทางไปศาลเจ้าแม่ศรีเมืองและได้ประกอบพิธีไหว้เจ้าแม่ศรีเมือง พร้อมทั้งเปิดงานและเปิดการประกอบพิธีรำบวงสรวงเจ้าแม่ศรีเมืองในเวลาต่อมา ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๖ แสดงการเข้าร่วมงานของคณะนักวิจัยในช่วงเย็น

เมื่อเสร็จพิธีการรำบวงสรวงองค์เจ้าแม่ศรีเมืองเรียบร้อยแล้วจากนั้นท่าน...นายอำเภอบรรพตพิสัย ก็ได้เชิญชวนให้คณะนักวิจัยได้เข้าร่วมงาน กิจกรรม ตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ชานยปุระ” และกิจกรรมการสาธิต การทำอาหารพื้นบ้านของชุมชนในพื้นที่ตำบลตาสัง ซึ่งทางคณะผู้จัดงานได้เตรียมไว้และได้เชิญให้นักวิจัยเข้าร่วมซึ่ง ดร.อติเทพ ผาพา ผู้ประสานงานคณะนักวิจัยได้เข้าร่วมกับคณะท่านนายอำเภอ เดินชมกิจกรรมตลาดย้อนยุคและกิจกรรมการสาธิตทำอาหาร ซึ่งท่านนายอำเภอได้มอบของฝากจากชาวบ้านให้ตัวแทนคณะนักวิจัยฯ จำนวนมาก ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๗ แสดงการร่วมกิจกรรมตลาดวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองโบราณ “ชานยปุระ”

ของคณะนักวิจัย

จากนั้นเวลา ๑๙.๐๐ น. ก็ได้เข้าสู่พิธีเปิดงานโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสานศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ โดย นายอำเภอบรรพตพิสัยประธานในพิธี โดยพิธีกรได้ เรียนเชิญประธานขึ้นสู่เวที เพื่อรับฟังการกล่าวรายงาน จากนั้นพิธีกรได้เรียนเชิญท่าน/ผู้ใหญ่บ้าน/ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังและดร.อิทธิเทพ ผาพา ตัวแทนคณะนักวิจัยฟอแมกซ์ผู้มี เกียรติ ขึ้นสู่เวที

จากนั้นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง ได้กล่าวรายงานวัตถุประสงค์การจัดงาน เสร็จ แล้วท่านประธานในพิธีก็คือท่านนายอำเภอบรรพตพิสัย ได้กล่าวเปิดงาน เมื่อท่านกล่าวเสร็จก็มีการตี ฆ้อง ๓ ครั้ง จากนั้น ท่านนายสุวัช เองฮ้วนนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง มอบของที่ระลึกให้กับ ประธาน เสร็จจากนั้นผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน/แขกผู้มีเกียรติ ถ่ายภาพร่วมกับประธานในพิธี จากนั้นท่าน ประธานในพิธีพร้อมแขกผู้มีเกียรติได้ลงจากเวทีและร่วมกันรับประทานอาหารที่จัดเตรียมไว้ พร้อม รับประทานอาหารและชมการแสดงของชุมชน จากนั้นรับฟังการขับเสภา ตำนานเมืองธานยปุระ โดย ท่านผศ ดร. แสง นิลนามะ ตัวแทนคณะนักวิจัยฯ เสร็จจากนั้นก็ได้ชมการแสดง ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น จำนวน ๔ ชุด

๑. รำไทยทรงดำ

๒. รำธานยปุระ,ดงแม่นางเมือง

๓. รำกลองยาว

๔. การแสดงลาวครั่ง

เมื่อการแสดงชุดต่าง ๆ เสร็จลงแล้วท่านนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง กล่าวขอบคุณ แขกผู้มีเกียรติที่เข้าร่วมงาน และทางผู้จัดได้เรียนเชิญ ดร.อิทธิเทพ ผาพา ผู้ประสานงาน โครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์- อุทัยธานี”ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ขึ้นเวทีกล่าวขอบคุณผู้จัดงานและท่านนายอำเภอรวมถึงวัตถุประสงค์ ของการเดินทางเข้าร่วมงานที่มุ่งถึงเป้าหมายสำคัญก็คือการศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จากนั้นก็มีการแสดงเพิ่มเติมจาก ชุมชนเมืองถึงเวลาที่เหมาะสมก็ทำการปิดงาน เป็นเสร็จพิธี ซึ่งเหตุการณ์ที่ดำเนินการมาทั้งหมดใน ช่วงเวลาดังกล่าวก็มีปรากฏในภาพ

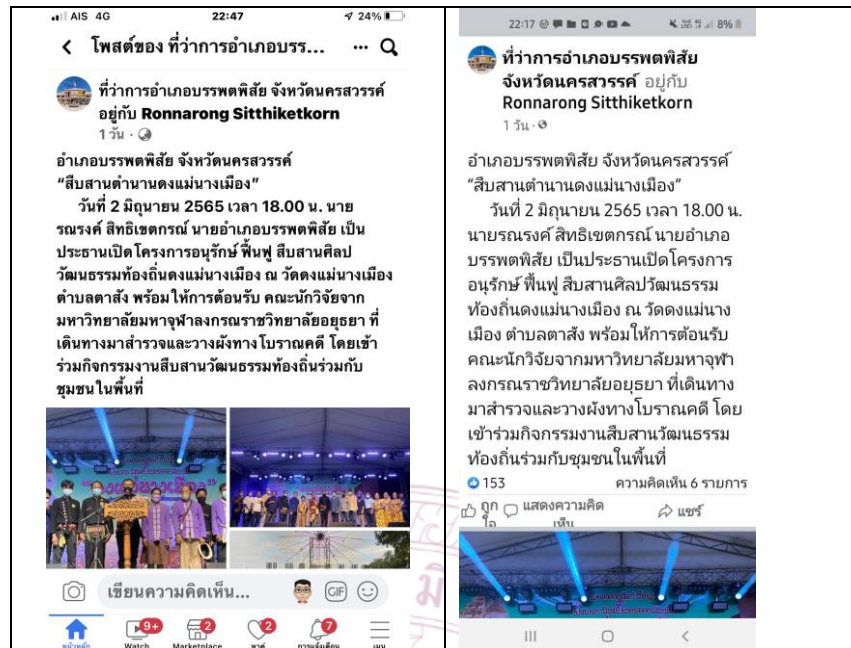

ภาพที่ ๔.๔๘ แสดงการร่วมงานของคณะนักวิจัยในช่วงกลางคืน

๔.๓.๔ ผลที่เกิดกับกิจกรรมการร่วมงานประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับผลที่เกิดจากการร่วมงานโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้น จะพบว่าเป็นกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านและคณะกรรมการจัดงานรวมถึงหน่วยงานในท้องถิ่นก็คือ ที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัย โดยท่านนายอำเภอได้นำเรื่องราวของการเข้าร่วมโครงการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดงแม่นางเมือง ประจำปี ๒๕๖๕ ของคณะนักวิจัยจากเริ่มงานไปจนถึงการปิดงานลงในเพจของการอำเภอบรรพตพิสัยเพื่อชื่นชมการทำงานและการทำวิจัยของคณะนักวิจัยที่ได้ร่วมสืบสานประเพณีอันดีงามดังกล่าวและขอแสดงความขอบคุณในการดำเนินการและร่วมงานในครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๔๙ แสดงเพจของที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยได้ลงข่าวสื่อของหน่วยงานของตน

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำงานวิจัยของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ นั้นมีผลต่อความคิดเห็นและความเชื่อรวมถึงความรู้สึกในการขอบคุณของหน่วยงานในท้องถิ่นที่ต้องการเห็นนักวิจัยลงพื้นที่และได้เข้ากิจกรรมของชุมชนโดยไม่มีเงื่อนไขหรือไม่มีปัญหาอะไรในการดำเนินกิจกรรมเลยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่และชุมชนเองก็มีความรู้ที่โครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ได้ดำเนินการวิจัยที่มีผลต่อวิถีของชุมชนและสังคมซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ดี ดังปรากฏในคำให้สัมภาษณ์ของนางสาวธีรานิษฐ์ ชาวตร นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังว่า

“หนูรู้สึกว่ายากให้คณะนักวิจัยในโครงการนี้หรือโครงการอื่น ๆ ที่มีเกี่ยวกับเรื่องของเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้ลงพื้นที่และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนในลักษณะนี้เป็นอย่างมากเนื่องจากประชาชนในพื้นที่ต้องการที่จะทราบว่าเรื่องของดงแม่นางเมืองนี้เป็นเรื่องที่นักวิจัยหรือนักวิชาการทั้งหลายยังสนใจกันอยู่หรือไม่ เพราะเท่าที่ทำกันอยู่ก็เป็นเพียงแต่หน่วยงานในท้องถิ่นที่และชุมชนรอบ ๆ เมืองเท่านั้น แต่ครั้งนี้เห็นคณะนักวิจัยได้เดินทางลงมาร่วมงาน

กิจกรรมของชุมชนนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากเลยคะ ปีน้หน้าหรือปีต่อ ๆ ไปก็อยากเห็นแบบนี้
อีก”^{๒๘}

สอดคล้องกับความเห็นของพระครูนิวาสบุญญการเจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมืองว่า

“อาตมาเห็นว่าการเดินทางมาลงพื้นที่ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบ
ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ
๒๕๖๕ นี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากและในนามของวัดดงแม่นางเมืองอาตมาขอขอบคุณแทน
ชุมชนเมืองดงแม่นางเมือง และขอขอบคุณแทนประชาชนในพื้นที่ทุกคนที่ได้รับความร่วมมือ
ร่วมมือจากคณะนักวิจัยที่ได้เดินทางมาร่วมงาน ซึ่งอาตมาบอกตรง ๆ ว่าชาวบ้านเขาชื่นชม
มากและดีใจมากที่เห็นผู้รู้ในด้านโบราณคดีได้ลงมาพบและมาร่วมกิจกรรมของชุมชนแบบนี้
ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากเลย ขออนุโมทนาทุกท่าน”^{๒๙}

หรือความเห็นของนายศศิวิกิจ มยุรา นักพัฒนาชุมชนของสำนักงานองค์การบริหารส่วน
ตำบลตาสัง ผู้คร่ำหวอดอยู่กับการลงพื้นที่ของชุมชนตาสังและเจริญผลว่า

“การมาร่วมกิจกรรมปีนี้ของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่ง
โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ถือว่า
เป็นมิติใหม่ของชุมชนที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้ะครับ ซึ่งผมเองในฐานะที่เป็นคนในพื้นที่ผม
รู้สึกว่าการเชิงรุกที่นักวิจัยภายนอกได้ลงมาพื้นที่มาร่วมกิจกรรมนี้ถือว่าเป็นการส่งเสริม
การเรียนรู้และการสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนในเรื่องที่นักวิจัยกำลังทำอยู่ ซึ่งนักวิจัยเองก็
ได้ส่วนที่เป็นข้อมูล ส่วนชุมชนได้มิติของการมองการทำงานและข้อมูลเชิงวิชาการที่นักวิจัยได้
นำมาให้ถึงที่ ผมจึงเห็นว่ากิจกรรมนี้ของคณะนักวิจัยมันคือ กิจกรรมเชิงรุกอย่างหนึ่ง
ที่สามารถเข้าถึงจิตใจและความรู้สึกของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง ขอชื่นชมมาก ๆ ครับ”^{๓๐}

จากการแสดงความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่และหน่วยงานของรัฐที่เข้าร่วมกิจกรรมใน
วันเวลาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการเข้าร่วมกิจกรรมของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง “การ
ออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ
๒๕๖๕ นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องผังเมือง เรื่องความรู้สึกต่อเมืองโบราณ
ในท้องถิ่นหรือความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนจะพึงทำก็คือการช่วยกันรักษาคุ้มครองหรือไม่ทำลาย

^{๒๘} สัมภาษณ์, นางสาวธีรานิษฐ์ ชาวตร นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

^{๒๙} สัมภาษณ์, พระครูนิวาสบุญญการ เจ้าอาวาสวัดดงแม่นางเมือง วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

^{๓๐} สัมภาษณ์, นายศศิวิกิจ มยุรา นักพัฒนาชุมชนสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสังวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

พื้นที่ของเมืองโบราณในท้องถิ่นรวมถึงการเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณของชุมชนให้กับผู้อื่นได้ทราบทั้งในวงแคบชุมชนและวงกว้างก็คือสังคมโดยภาพรวมต่อไปได้

๔.๓.๕ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี

สำหรับประเด็นที่จะต้องนำมาศึกษาต่อไปก็คือประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมที่จะสามารถส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งกิจกรรมที่จะสามารถส่งเสริมการเรียนรู้ดังกล่าวได้นั้นก็คือ “กิจกรรมการถอดองค์ความรู้จากเรื่องราวที่ได้ลงพื้นที่และการศึกษาประวัติรวมถึงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ซึ่งคำว่าถอดองค์ความรู้หมายถึง แนวคิด ประสบการณ์ หรือวิธีการทำงานของบุคคลต่าง ๆ เป็นเรื่องที่ทำมาสำหรับการจัดการความรู้ในองค์กร เนื่องจากความรู้ที่แฝงเร้นนั้น ผ่านระยะเวลาของการพัฒนาการมาเป็นระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งผู้ปฏิบัติเองไม่สามารถจะบอกเล่าด้วยตนเองได้อย่างชัดเจน ต้องใช้วิธีการตั้งคำถามที่มีความเป็นกระบวนการเพื่อเจาะลึกไปถึงวิธีคิด ก่อนที่จะถึงวิธีการ จึงจะเข้าใจในวิธีปฏิบัติอย่างถูกต้อง ผู้ที่ทำการถอดองค์ความรู้ก็ต้องมีความสามารถในการตั้งคำถาม จับประเด็น และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยต้องมีการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน จึงจะสามารถถอดองค์ความรู้ที่สำคัญและเพื่อนำไปเผยแพร่ต่อไปได้ นอกจากนั้นยังต้องมีทักษะในการเขียนที่ดีเพื่อให้การถ่ายทอดองค์ความรู้เข้าใจง่าย สามารถนำไปต่อยอดเพื่อพัฒนางานอื่น ๆ ในองค์กรได้^{๓๑}

ซึ่งการถอดองค์ความรู้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการความรู้ มีวัตถุประสงค์สำคัญไม่เน้นเพื่อสืบค้นกระบวนการวิธีการดำเนินงานของกลุ่มเป้าหมายที่ตั้งใจเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ระเบียบวิธีเหมือนงานวิจัย แต่จะเน้นพูดคุย แลกเปลี่ยน สัมภาษณ์ เล่าเรื่อง และสังเคราะห์จับ ประเด็นให้ได้กระบวนการวิธีการทำงานในเชิงบทเรียนประสบการณ์ที่ดำเนินงานผ่านมาจริง ๆ ผลลัพธ์จะเป็นเอกสารที่สื่อแสดงออกมาอย่างง่าย ๆ เป็นเรื่องเล่า เล็ก ๆ บาง ๆ เข้าใจง่าย ไม่ ซับซ้อน ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า สามารถนำไปปรับใช้ได้กับตัวเองโดยง่าย^{๓๒} โดยกระบวนการถอดองค์ความรู้ นั้นถือว่าเป็นกระบวนการที่สามารถนำมาจัดการความรู้หรือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่แท้จริงจากองค์ความรู้ที่มันยังมีอยู่อย่างคลุมเครือและไม่ชัดเจนให้มีความชัดเจนออกมาได้

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จากการลงพื้นที่สำรวจและออกแบบผังมาทั้งหมดคณะนักวิจัยได้พบว่า มีเรื่องที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-

^{๓๑} KM-๐๕ : Knowledge Capturing (เทคนิคการถอดองค์ความรู้), [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.ftpi.or.th/event/๒๕๕๑๘> [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

^{๓๒} คู่มือ การถอดองค์ความรู้ชุมชน วีระ นิธิไตรรัตน์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://royपालang.org/sites/files/attach-files> [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

อุทัยธานีหลายเรื่องและหลายพื้นที่หลายเมืองที่มันยังคงเป็น “ตำนานหรือเรื่องเล่าที่ยังไม่เป็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้งมากนัก ซึ่งความรู้ที่นักวิจัยพบหรือมีอยู่กับความรู้ที่ประชาชนในพื้นที่นั้นยังไม่ตรงกัน เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของข้อมูลที่คลุ้มคลื่อนั้นคณะผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการถอดองค์ความรู้กับชุมชนในเมืองโบราณที่ได้ลงพื้นที่สำรวจนั้น จากนั้นก็นำมาสู่การพูดคุยและแสดงความคิดเห็นกับผู้รู้ในชุมชน เพื่อให้สองฝ่ายได้มีโอกาสในการพูดคุยหรือซักถามกันเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่แต่ละฝ่ายมีที่สุดเมื่อการพูดคุยหรือสนทนาจบลงก็จะได้ ความจริงที่เป็นจริงซึ่งเป็นที่ยอมรับกันได้ของทั้งสองฝ่าย โดยกิจกรรมมีคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้ก็มีการจัดกิจกรรมอยู่ ๓ แห่งเพื่อถอดองค์ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดังต่อไปนี้

๔.๓.๕.๑ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก

สำหรับกิจกรรมการถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย -ม่วงหัก อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์นี้ได้จัดขึ้นในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕ ที่สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย -ม่วงหัก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะได้พูดคุยสนทนาหรือลงพื้นที่เพื่อหาความจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวเมืองโบราณโคกไม้เดน กับภูเขาที่เป็นพื้นที่ค้นพบโบราณสถานหลายแห่ง ซึ่งเดิมนักโบราณคดีที่มาขุดค้นก็ดี หรือ นักวิชาการด้านอื่น ๆ ที่มาศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้ก็ดี ไม่ได้กล่าวถึงความจริงเกี่ยวกับเรื่องราวความสัมพันธ์ของเมืองโคกไม้เดน กับภูเขาโคกไม้เดนเลยว่ามีสัมพันธ์กันอย่างไร

๑.๑ หลักฐานในเชิงโบราณคดีกับเรื่องราวในชาดก

สำหรับเรื่องราวที่ไม่ปรากฏในหลักฐานของสื่อหรือนักวิชาการนั้นก็อาจจะมาจากว่าไม่ได้มีการพิจารณาในประเด็นที่คณะนักวิจัยได้พิจารณาและค้นคว้าดังนั้น เรื่องนี้จึงไม่ปรากฏชัด ซึ่งเดิมนั้นองค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองโคกไม้เดนที่ปรากฏในสื่อหรือในหลักฐานเชิงเอกสารอื่น ๆ ก็จะมีเพียงว่า

“บ้านโคกไม้เดน เป็นสถานที่ที่มีโบราณวัตถุ ซึ่งแสดงถึงเมืองเก่าแก่สมัยสุโขทัย ได้แก่ ซากกำแพงเนินดิน นอกจากนี้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ได้ขุดพบโบราณวัตถุเป็นรูปปั้นช้างพญานาคพันต์ ซึ่งมีอายุกว่า ๑,๐๐๐ ปี คำว่า "โคกไม้เดน" เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ศิลปโบราณที่บ้านโคกไม้เดน เช่น รูปปั้นต่าง ๆ ได้ถูกนำออกแสดงที่ต่างประเทศ โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกันและออสเตรเลีย คนสมัยเก่าเรียกบ้านโคกไม้เดนว่า "เมืองบน" สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ตัวเมืองบนมีลักษณะ เป็นรูปรีคล้าย

หอยสังข์ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กว้าง ๖๐๐ เมตร คล้ายเมืองกำแพงนครปฐมเมือง
เสมาจังหวัดนครราชสีมา และเมืองพญาแร่จังหวัดชลบุรี”^{๓๓}

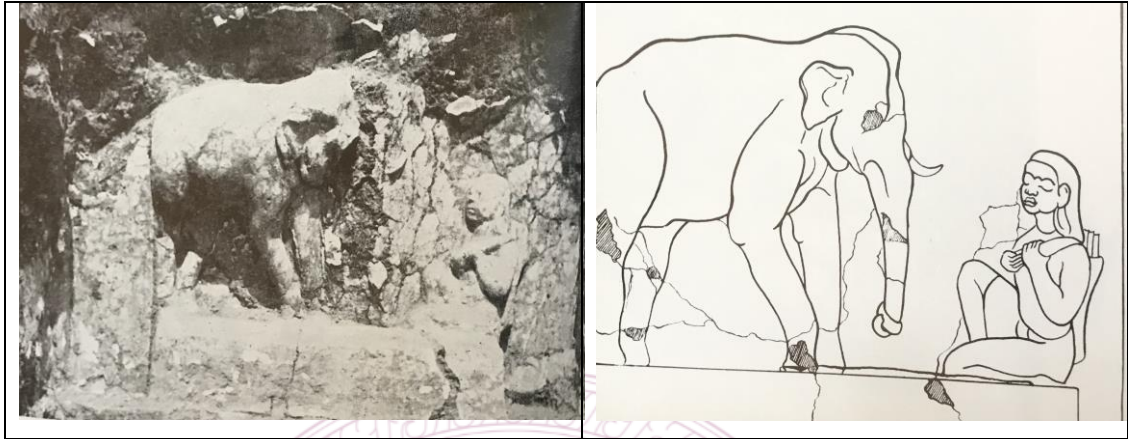
“เมืองโบราณโคกไม้เดนมีคูน้ำ-คันดิน (คูเมือง-กำแพงเมือง) ล้อมรอบ ๓ ชั้น คูเมือง-กำแพง
เมืองชั้นในมีลักษณะเป็นรูปกลม ส่วนชั้นกลางและชั้นนอกมีลักษณะเป็นรูปวงรี คล้ายกับ
เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ขนาดของเมืองยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร กว้างประมาณ
๘๐๐ เมตร ปัจจุบันเส้นทางถนนพหลโยธินหรือสายเอเชียผ่านทับคูเมือง-กำแพงเมือง
ชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน ทางด้านตะวันออกของเมืองเป็นแนวเทือกเขาโคกไม้เดนมี
โบราณสถานซึ่งเป็นส่วนฐานของพระสุปเจดีย์อยู่บริเวณเชิงเขาทางด้านตะวันออกและบน
ยอดเขา จำนวน ๑๖ แห่ง”^{๓๔}

จะพบว่าไม่มีแหล่งข้อมูลใด ๆ ที่พูดถึงหรือกล่าวถึงในส่วนที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับ ๑.ตัวเมือง
๒.ภูเขา ว่ามีความสำคัญอย่างไรทำไมภูเขาจึงปรากฏมีโบราณสถานและรูปปั้นนูนต่ำที่มีเครื่องหมาย
ของสัญลักษณ์ที่แสดงถึงว่าเมืองนี้มีความเชื่อในเรื่องของชาดกที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่
ค่อนข้างชัดเจนก็คือการค้นพบรูปปั้นนูนต่ำที่มีรูปช้างกับรูปคน อยู่ ๒ แห่ง คือ เจดีย์หมายเลข ๑ กับ
เจดีย์หมายเลข ๓ ซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่ารูปปั้นที่พบนั้นก็คือรูปปั้นของชาดกที่มีชื่อว่า
“ฉัททันตชาดก” เป็นเรื่องราวที่เล่าถึงสมัยที่พระพุทธองค์เกิดเป็นพระยาช้างชื่อว่าฉัททันตที่อาศัยอยู่
ในป่าหิมพานต์ที่มีภูเขา ๗ ยอดเป็นที่อยู่และพระยาช้างตัวนั้นก็มีการยา ๒ ตัวก็คือ ตัวแรกชื่อว่ามหา
สุภัททา ตัวที่สองชื่อว่าจุลสุภัททา โดยภรรยาสองตัวนี้ภรรยาตัวที่สองอิจฉาภรรยาตัวแรกที่ได้รับการ
เอาใจใส่มากกว่าตนจึงสาปแช่งขอให้มีโอกาสกลับมาทำร้ายสามีที่เอาใจแต่ภรรยาคนแรก พอนางตาย
ไปก็ได้ไปเกิดที่เมืองพาราณสีเป็นพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต และนางก็เกิดระลึกชาติได้และระลึก
ถึงคำสาปแช่งที่ตนเองได้ทำไว้ต่อสามีในอดีต และนางก็ต้องการฆ่าอดีตสามีจึงออกอุบายว่าท้องอยาก
ได้งาช้างของพระยาฉัททันตที่ป่าหิมพานต์ ซึ่งพระราชาก็จัดหาพรานให้โดยได้นายพรานชื่อว่าโสณุต
ระ หรือโสณุดรไป ซึ่งนายพรานที่ไปนั้นจะต้องไปปีนภูเขา ๗ ยอดก่อนที่จะถึงที่อยู่ของพระยาช้าง
ฉัททันต เมื่อไปถึงแล้วประสบโอกาสจึงได้ยิงพระยาช้างแล้วได้ตัดงาก่อนที่จะตัดงาพระยาช้างได้ถาม
ว่าใครสั่งมานายพรานจึงได้บอกว่าพระนางมเหสีของพระราชาเมืองพาราณสี ซึ่งพระยาช้างก็ทราบ
ทันทีว่าเป็นอดีตภรรยาของนางท่านจึงอนุญาตให้นายพรานตัดงาไปแล้วท่านพระยาช้างก็สิ้นใจตาย
เมื่อนายพรานกลับมาถึงเมืองพาราณสีก็นำเอางาของพระยาช้างมาถวายพระมเหสี เมื่อนางเห็นงา
ก็รู้ได้ทันทีว่าอดีตสามีของตนได้เสียชีวิตไปแล้วที่สุตนางก็เกิดเสียใจและได้ร้องไห้กับการกระทำของ

^{๓๓} ดูเอเชียข้อมูลท่องเที่ยว, บ้านโคกไม้เดน/ Baan Kho Mai Den Ancient City, [ออนไลน์]
แหล่งที่มา: <http://www.dooasia.com/nakhonsawan/๐๑๗m๐๐๒.shtml> [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

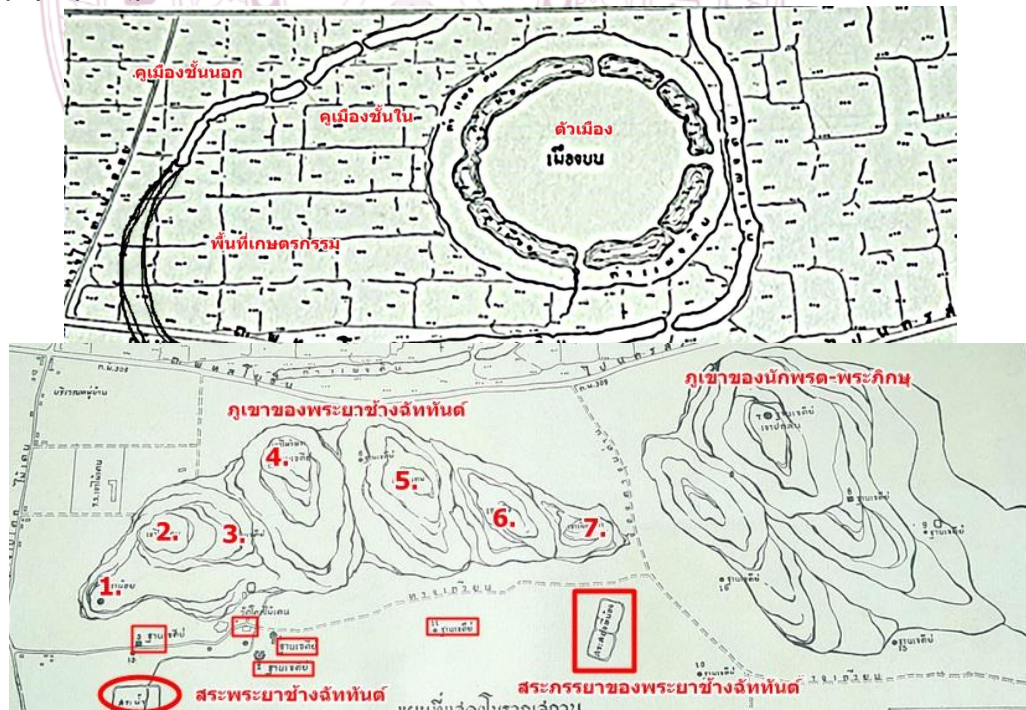
^{๓๔} ธนิต อญุโพธิ์, โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้
เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๖-๘.

ตนจนเสียชีวิตและได้ไปเกิดในนรกในเวลาต่อมา ซึ่งหลักฐานเรื่องของรูปปั้นนูนต่ำที่พื้ชั้นก็ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๔.๕๐ แสดงรูปปั้นที่พบในเจดีย์เล่าเรื่องฉัททันตชาดก

นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาจากภาพของภูเขาและการพบหลักฐานที่เกี่ยวกับพระยาช้างฉัททันต์ ก็คือ ๑. สระพระยาฉัททันต์ ๒. สระสองพี่น้องคือภรรยาของพระยาฉัททันต์ ๒ ตัว ซึ่งมีอยู่ด้านล่างของภูเขา และเมื่อพิจารณาจากสภาพของภูเขาไม้เดนของเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้น ก็จะพบว่ามีถึง ๗ ยอด ซึ่งก็ตรงกับภูเขาในเรื่องราวของชาดกที่กล่าวไว้โดยภาพภูเขาไม้เดน ๗ ยอดนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพนี้

ภาพที่ ๔.๕๑ แสดงภูเขาไม้เดนที่มีถึง ๗ ยอดและมีสระพระยาฉัททันต์พร้อมทั้งสระสองพี่น้องด้านล่างภูเขา

จากภาพแสดงให้เห็นว่า เมืองโบราณกับภูเขาไม้เดนนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกัน เนื่องจากว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมานั้นเมืองโคกไม้เดนนี้นับถือพระพุทธรูปที่นำมาจากอินเดีย คือพระพุทธรูปนิกายสรวาสติวาทิน โดยนิกายนี้จะเน้นการสอนเรื่อง ๑. การบำเพ็ญบารมี ๒. เรื่องการทำบุญผ่านการบำเพ็ญบารมีโดยการนำเรื่องราวของชาดกมาสอนมากกว่าที่จะนำเรื่องราวของหลักธรรมล้วน ๆ หรือพุทธประวัติล้วน ๆ มาอธิบายหรือมาสอน ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระพุทธรูปนิกายนี้เห็นว่า เรื่องของพุทธประวัติในสมัยที่ทรงพระชนม์อยู่นั้นเป็นเรื่องที่มันจบหรือเสร็จสมบูรณ์แล้วหากนำไปสอนประชาชนก็เป็นเรื่องที่ไม่อาจจะสร้างแรงจูงใจหรือก่อให้เกิดศรัทธาได้ ดังนั้น การสอนธรรมที่จะก่อให้เกิดศรัทธาอันเนื่องมาจากการเห็นภาพที่ชัดเจนของเรื่องที่สอนจากกรณีของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงเป็นสิ่งที่ดีกว่า ดังนั้น กรอบการสอนของนิกายนี้จึงเน้นเรื่องราวในชาดกมากกว่าในสมัยพุทธกาล และเมืองโคกไม้เดนนี้ก็ถือว่าเป็นเมือง ๆ หนึ่งที่ ๑. มีเมืองและมีภูเขาที่อยู่ใกล้กัน เชื่อมโยงกันสามารถที่จะแบ่งเมืองกับภูเขาเป็น ๒ โลกได้ก็คือโลกของชาวบ้าน และโลกของนักบวช เมื่อใช้ชีวิตแบบชาวโลกก็อยู่ที่เมือง แต่หากปรารถนาจะใช้ชีวิตแบบนักบวชก็ขึ้นไปบนภูเขาไปบวชหรือไปศึกษาที่นั่น และภูเขาที่สัมพันธ์กับเมืองนี้มันก็เข้าได้รับเรื่องราวที่ปรากฏในชาดก ดังนั้น พระภิกษุในนิกายสรวาสติวาทินจึงได้อาเมืองกับภูเขานี้มาผนวกเข้าด้วยกันให้เป็นภูเขาในชาดกและผูกโยงกับเนื้อหาของชาดกก็คือฉันทันตชาดกนั้นทันที ซึ่งนี่คือเรื่องจริงของ “เมืองโบราณโคกไม้เดน”

๔.๓.๕.๒ การนำเรื่องราวในชาดกมาจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้

จากเรื่องราวที่คณะนักวิจัยได้ทำการศึกษาและค้นพบดังกล่าวก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คณะนักวิจัยประสงค์ที่จะสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับท้องถิ่น ดังนั้นจึงได้มีการจัดกิจกรรม “การถอดองค์ความรู้เรื่อง “ความจริงของเมืองโคกไม้เดนกับเรื่องราวในชาดก” ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้เป็นองค์ความรู้กับคนในพื้นที่ โดยคณะผู้วิจัยได้ประสานงานกับหน่วยงานในท้องถิ่นก็คือ สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยการนำของ ร้อยตำรวจตรีวิรัช โตอัม นายกเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก เป็นผู้อนุญาตให้มีการจัดกิจกรรมนี้ขึ้นที่สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหักขึ้น โดยได้มีการจัดกิจกรรมที่ห้องประชุมของสำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยมีการดำเนินการ ๒ ขั้นตอนก็คือ ๑. ดำเนินการพูดคุยภายในห้องประชุม ๒. ลงพื้นที่เพื่อค้นหาความจริงในพื้นที่จริง และ ๓. กลับมาสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยให้กับชุมชน ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๕๒ แสดงการประชุมจัดกิจกรรมการถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับ
ฉันทันตชาดก

ซึ่งในที่ประชุมได้มีการเสนอประเด็นที่เป็นปัญหาและให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสซักถาม และนำเสนอประเด็นที่ตนเองรู้ทั้งที่เป็นฝ่ายนักวิจัยและฝ่ายของผู้เข้าร่วมประชุมของชุมชนท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก โดยในที่ประชุมนั้นชุมชนได้ซักถามหลายเรื่อง เช่น เรื่องของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติ วาทิน เรื่องของชุมชนชาวมอญ-เขมรโบราณเดินทางมาที่เมืองนี้อย่างไรใครนำมา หรือเรื่องของ ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่อง “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์กับพระยาช้างฉันทันต์” ซึ่งนักวิจัยก็ได้ดำเนินการ ตอบและให้ข้อมูลกับผู้เข้าร่วมประชุมจนผู้เข้าร่วมประชุมได้รับความรู้และเข้าใจในเนื้อหาของชาดก และความประสงค์ของชุมชนเมืองโคกไม้เดนโบราณได้สร้างเอาไว้

ภายหลังจากนั้น คณะผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมประชุมได้พากันลงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนทั้ง ในส่วนของ ๑.ตัวเมืองโบราณ และ ๒.ส่วนที่เป็นภูเขาก็คือวัดเขาไม้เดนและพิพิธภัณฑวัตถุวัดเขาไม้เดน ซึ่งในการลงพื้นที่นั้นคณะนักวิจัย คือ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้แก่ ๑. ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมี สุขสิริ ๒. ผศ.ดร.กังวล ศักขิมา ๓. ดร.อุเทน วงศ์สถิต ๔. ดร. ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง จากคณะ โบราณคดี เป็นผู้ตอบคำถามและอธิบายถึงความเป็นมาของการเชื่อมโยงภูเขากับตัวเมืองในสมัยทวาร วดี ซึ่งก็เป็นที่น่าสนใจและเข้าถึงข้อมูลและความจริงเชิงประวัติโบราณคดีจากคณะนักวิจัยได้เป็นอย่างดี โดยการลงพื้นที่จริง และการกลับมาสรุปประเด็นก็ปรากฏดังภาพนี้

ภาพที่ ๔.๕๓ แสดงการนำผู้เข้าร่วมประชุมลงพื้นที่จริง

ภาพที่ ๔.๕๕ แสดงการกลับมาสรุปประเด็นในห้องประชุมภายหลังจากการลงพื้นที่จริง

๔.๓.๕.๓ ผลที่ได้จากการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับ

ชาดก

จากการดำเนินการจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับชาดกของคณะนักวิจัยในโครงการวิจัยเรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับความรู้ใหม่ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เขาไม่เคยรู้มาก่อนเลยคือ ๑. รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนเป็นเมืองของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกายเดียวที่แพร่หลายในเมืองทวารวดีเกือบทุกเมืองในยุคตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งเมืองโคกไม้เดนก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ ๒. รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ ๒.๑ ส่วนที่เป็นภูเขากลือว่าเป็นส่วนที่เป็นโลกแห่งความดี โลกแห่งการศึกษาธรรม โลกแห่งการบำเพ็ญบารมี โลกแห่งพระพุทธศาสนาที่คนในเมืองจะต้องเดินทางไปทำบุญ หรือหากประสงค์จะบวชก็สามารถที่จะไปบวชนภูกเขาไม้เดนนั้นได้ ๒.๒ ส่วนที่เป็นเมือง เป็นโลกของกิเลส

ค้นหา เป็นโลกของชาวบ้านที่จะต้องค้นหาเลี้ยงชีพและอยู่ครองเรือน หากเปื้อโลกในการครองเรือนนี้ก็สามารถที่จะสละโลกครองเรือนนี้ไปวชนบญเขาไม้เดนได้ ๒.๓ ส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ของโลกทั้งสองก็คือบรรดานักบวชที่อยู่บนญเขาจะลงมารับบิณฑบาตที่ตัวเมืองเพื่อเป็นการมาโปรดคนในเมือง เป็นการมาเพื่อให้หลักคำสอนและแนวทางการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร ๓. รู้ว่าญเขาโคกไม้เดนก็คือ ญเขา ๗ ยอดของพระยาช้างฉัททันต์ ผู้เสวยชาติเป็นพระยาช้างและบำเพ็ญบุญบารมีอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมและพร้อมที่จะเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อให้คนรักเกิดความสุขสบายใจ หรือเพื่อให้ปัญหาที่ค้างคามันจบลงไปได้ด้วยดี ด้วยการเสียสละดังกล่าวถือว่าการบำเพ็ญบุญบารมีอย่างยิ่งยวดของท่านเพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งองค์ความรู้เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ชุมชนชาวเมืองนี้ไม่เคยรู้มาก่อน โดยเรื่องราวที่เป็นเรื่องจริงในชาดกนั้นก็มิดังต่อไปนี้

ฉัททันตชาดก : รักแท้ต้องเสียสละ

ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดียวหัวเราะเดียวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธก ว่า

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยสระฉันทันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอด ปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามมีแสงรัศมี ๖ ประการเปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภัททาและจุลลสุภัททา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองขนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลลสุภัททายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ตีตกบังไม้แห้งมีมดตามดแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภัททายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลลสุภัททาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภัททา ส่วนตนมีแต่มดตามดแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยืนดอกบัวให้แก่นางช้างมหาสุภัททา เป็นเหตุให้นางช้างจุลลสุภัททาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า “พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้” จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางช้างจุลลสุภัททาถวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัคร

มเหสีของพระราชามีอำนาจ สามารถฆ่าพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหลับอดนอน ร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นจิตาของพระราชในแคว้นมัททรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้ว ก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพารานสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหลังได้ วันหนึ่งจึงทำที่เป็นประจวบใช้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซบเซาไปละจ๊ะ”

มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้กรรม ผันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน”

พระราช “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้”

มเหสี “เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประชุมนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกัน ที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชเปิดโอกาส จึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันฝันเห็นช้างเผือก ที่งามรีศรีมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคู่นั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปู่ทวดกล่าวถึงพญาช้างเผือก งามรีศรีมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาช้างด้วยเถิดพะย่ะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวจดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เข้าโต หนวดตก เคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อ สุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาที่บมีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีงาสวยงามมาก มีบริวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาช้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาช้าง เองมาประดับหรือจะให้พญาช้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง”

พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านสวยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเถิดอย่ากลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่งแล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช่างเหล็กให้ทำอาวุธ ช่างหนึ่งให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอาลาเข้าป่าไป

นายพรานป็นยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาช้างเห็นพญาช้างเผือกงามรีศรีมี ๖ ประการลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงชุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่พักแอดักยิงพญาช้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอดอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาช้าง

วันนั้น พญาช้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุมนั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ผุ่งช้างได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่างตกใจ วิ่งหนีเข้าป่าไป พญาช้างตัวเดียวเหลือรอดที่มาจากลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพรานเท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนักว่า "ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้" จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

“ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง”

แล้วถามนายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยังเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททาแม่ของพระเจ้ากาสิกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่าน จึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสงค์ทั้งคู่ของท่าน”

พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภทา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนางสุภัททาแม่ใช้จะต้องการทั้งสอง ของเราดอก ประสงค์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพราน จงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด”

นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทั้งคู่แล้วรับถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภททาพร้อมผุ่งช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากันกลับ เห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทั้งคู่เข้าถวายพระนางสุภัททาพระนางรับค้ำถ่ออันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงามของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลาย สวรรคตในวันนั้นเช่นกัน

ภูเขาโคกไม้เดน : ภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์ โดยสิ่งที่ค้นพบที่เป็นหลักฐานก็คือภาพปูนปั้น นูนต่ำ เรื่องราวของพระยาฉัททันต์กับพรานป่าโสณุตระที่ปรากฏในเจดีย์ในเขาโคกไม้เดนถึง ๒ ชั้น นอกจากนั้นก็มีสระพระยาฉัททันต์และสระสองพี่น้อง คือภรรยาของพระยาช้างสองตัว ซึ่งหลักฐานที่ว่ามาทั้งหมดนี้สามารถนำไปอนุวัติเข้ากับเรื่องราวในชาดกได้และบ่งชี้ชัดถึงความเกี่ยวเนื่องกับพื้นที่จริงก็คือ เขาไม้เดนได้ และตัวเมืองโคกไม้เดนนั้นก็คือ เมืองพาราณสีที่ปรากฏในชาดกนั่นเอง

๔.๓.๕.๔ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งของโครงการวิจัย “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ปีงบประมาณ ๒๕๖๕ ก็คือ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนก็คือ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง เนื่องจากว่าเมืองดง

แม่น้ำเมืองนั้น เมื่อว่าโดยสาระของประวัติความเป็นมาแล้วประวัติเมืองดงแม่นางเมืองจะมีเฉพาะ ๑. ตำนานเรื่องของเจ้าแม่ศรีเมือง ๒. หลักฐานเชิงโบราณคดีคือข้อความในจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูลที่พอมียุ่กันไม่ได้ให้ความจริงเรื่อง “ความเป็นมาของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่หรือเป็นผู้ที่เป็นใหญ่ในเมืองดงแม่นางเมือง” เอาไว้เลย เพราะตำนานก็ไม่ได้บอกว่าเจ้าแม่ศรีเมืองนั้นเป็นคนชนชาติใด และข้อความในจารึกกลับบอกว่าเป็นจารึกอักษรขอมโบราณจารึกด้วยภาษาสันสกฤต โดยในจารึกนั้นกลับพูดถึง “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” เอาไว้ซึ่งพระนามของพระราชพระองค์นี้ถือว่าเป็นพระนามของพระราชผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมันก็เป็นประเด็นที่เป็นปัญหาว่า สรุปลแล้วเมืองนี้ชาวขอมหรือเขมรที่มาปกครองนั้นเป็นขอมมาจากไหนระหว่าง ๑. ขอมจากเมืองพระนคร ๒. ขอมจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งประเด็นเรื่องของขอมหรือเขมรของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เองที่กลายมาเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันใหม่หมั่นวิชาการว่าโดยสรุปแล้ว ขอมที่เมืองดงแม่นางเมืองเป็นขอมมาจากเมืองไหนกันแน่ ซึ่งสิ่งที่ประเด็นปัญหานี้เองที่คณะนักวิจัยฯ เห็นว่าควรที่จะต้องนำมาจัดกิจกรรมถอดองค์ความรู้ในเรื่องนี้ร่วมกับชุมชน โดยกรอบของการจัดกิจกรรมในครั้งนี้ก็มีดังต่อไปนี้

(๑) ประชุมกลุ่ม เพื่อสนทนาถึงประเด็นเรื่องของความจริงในจารึกว่าขอมในเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นขอมที่มาจากเมืองใดกันแน่ เพราะว่าจารึกเป็นตัวระบุว่าขอมที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นขอมที่มีชื่อตรงกับพระเจ้าแผ่นดินของเมืองนครศรีธรรมราชว่า “ศรีธรรมมาโคก” ซึ่งความเชื่อของชุมชนเชื่อว่าชนชาติที่มาปกครองเมืองธานะบุรีนั้นถือว่าเป็นขอม หรือเป็นเมืองขอมตามที่ปรากฏในจารึก ซึ่งอายุของจารึกนั้นก็คือ พ.ศ. ๑๗๑๐ ซึ่งทางคณะผู้วิจัยนั้นได้ศึกษามาแล้วพบว่าหลักฐานที่ระบุตัวตนหรือความเป็นมาของชนชาติที่ปกครองเมืองแห่งนี้ก็มีอยู่ ๒ ประการคือ ๑. หลักฐานเชิงตำนาน เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง ๒. หลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่าหลักฐาน ๒ ประการนั้นย่อมมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “เมืองธานะบุรี” หรือเมืองดงแม่นางเมืองแห่งนี้ โดย หลักฐาน ๒ ประการนั้นมีความเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณแห่งนี้นี้

๑) หลักฐานเชิงตำนาน เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง คณะผู้วิจัยเชื่อว่าตำนานเรื่องเจ้าแม่ศรีเมืองนี้เป็นตำนานของชนชาติมอญที่เข้ามาปกครองเมืองและสร้างเมืองในยุคแรกก็คือ ยุค พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งชาวมอญมีอำนาจและเป็นผู้ดำเนินการปกครอง โดยธรรมเนียมของชาวมอญก็คือ ผู้ปกครองเมืองจะต้องเป็น “ผู้หญิง” เทียบจากกรณีของพระนางจามเทวีที่ทรงเสด็จไปปกครองเมืองหริภุญชัย ก็เกิดขึ้นในยุค พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่นเดียวกัน ดังนั้น ผู้ปกครองเมืองในยุค พุทธศตวรรษที่ ๑๒ นั้นก็คือ ผู้หญิงที่มาจากชนชาติมอญ แม้เมืองอื่น ๆ ที่ชาวมอญปกครองก็จะต้องเป็นผู้หญิงเช่นเดียวกัน ดังนั้น ตำนานเรื่องของเจ้าแม่ดงแม่นางเมือง ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “แม่ศรีเมือง” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงดงามมากและความสิริโฉมงดงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้น

แดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิชิต และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระทบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่าให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอนั้นที่ แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเผ่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเผ่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิชิต ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวงษ์อ่อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวงษ์อ่อง” หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ “บ้านทุ่งท่าเสา” หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้างภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพะเขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลยเทชนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เคลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ ทุ่งขนมหมก ” ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอขามเฒ่าลักษ์บุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทชนมทั้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสองพระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอันเนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้งเมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานบุรีก็กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า “ดงแม่นางเมือง” และเหตุที่เรียกว่าดงแม่นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยางนาต้นไผ่เกิดขึ้นทับถมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความเชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สดชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง” สืบมา

ตำนานเรื่องนี้น่าจะเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองดงแม่นางเมืองในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ไม่เกินนี้ เพราะหลักฐานก็คือตำนานที่ว่านี้เป็นตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าเมืองที่เป็นผู้หญิงซึ่งตำนานในลักษณะนี้มันเข้ากับธรรมเนียมการปกครองของคนในยุคต้นทวารวดีนั้นให้ผู้หญิง

เป็นผู้ปกครองเมือง ดังนั้น เมืองดงแม่นางเมืองนี้จึงเป็นเมืองของชาวมอญ และเรื่องของตำนานเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองก็ต้องเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองดงแม่นางเมืองในยุคประวัติศาสตร์ยุคต้น อันนี้เป็นความเห็นของคณะนักวิจัยที่ได้ศึกษามา

(๒) หลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกดงแม่นางเมือง

สำหรับหลักฐานที่พบในเมืองดงแม่นางเมืองที่เป็นหลักฐานเชิงโบราณคดีนั้นข้อความที่ระบุในจารึกจะพบว่าผู้ที่เป็นเจ้าปกครองเมืองนี้เป็นชาวขอมและมีคติการปกครองเมืองโดยให้ผู้ชายเป็นกษัตริย์ปกครองเมือง กล่าวคือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

“เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรชุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงาย อำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วัลลิโกดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัย ไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเห็นดินกำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ชุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือนางเงินบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึกหลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกชุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐ รอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอิฐบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกเงินฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ฉนทธมโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอแรงราษฎรบรรทุกเกวียนขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึกภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”^{๓๕}

^{๓๕} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), *จารึกดงแม่นางเมือง*, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙> [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมขุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน (บส.๕)” เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐมอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลยเนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น ซึ่งจารึกดงแม่นางเมืองระบุถึงผู้ปกครองที่เป็นชาวเขมรชื่อว่า “พระเจ้าสุนัตติ” ดังที่ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมืองว่า

“สิ่งสักการะที่มหाराชาธิราชผู้มีพระนามว่ากรุงศรีธรรมมาโศกถวายแด่พระสรีรธาตุซึ่งมีพระนามว่ากรมเตงชดศรีธรรมมาโศก ณ ตำบล ธารนยปุระเซนในบัญชีนี้ข้าบาทมุลมุลผู้วิรรณทุกเหล่า ๒๐๑๒ พาน ๒๒ ถวาย เงิน ๒๒ ขาง ๑๐๐ มา ๑๐๐ นาค ๑๐๐ สีวิกา สองเปนพระบูชา วันหนึ่งขาวสาร ๔๐ ลิตร มหาเสนาบดีผู้หนึ่งชื่อศรีภูวนาทิตยอศวรทวิปนากระแสนพระราโชงการราชธาธิราชมายังกรุงสุนัต ผู้ครอบครอง ณ ธารนยปุระ บัณฑูรไซให้ถวายที่นาซึ่งได้กำหนดเขตไว้แล้วเป็นพระบูชากรมเตงชดตใน(มหา)ศักราช ๑๐๘๙.”^{๓๖}

จากหลักฐานในจารึกดงแม่นางเมืองนี้จะพบว่ากษัตริย์ที่ปกครองเมืองธารนยบุรีนี้เป็นกษัตริย์ขอมที่มีเชื้อสายมาจากขอมที่มาจากทางภาคใต้ของไทยก็คือ เมืองนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชในภาคที่ ๔ ระบุว่า “กล่าวถึงพญาศรีธรรมมาโศกราชจากเมืองอินทปัตย์ลงมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราชพร้อมด้วยพระอนุชาสองพระองค์คือ จันทรภาณุ กับ พงชาสุรา (คือพญาจันทรภาพที่ ๑ และพญาจันทรภาพที่ ๒) ภายหลังได้ทำสงครามกับพระเจ้าอุทองและมีไมตรีกันที่สุดในที่สุด เมื่อพญาศรีธรรมมาโศกราชสิ้นพระชนม์ พระอนุชาชื่อจันทรภาณุขึ้นครองราชย์แทนตำนานเมืองกล่าวว่า พญาจันทรภาณุครองราชย์ได้ไม่นานก็เกิดโรค ระบาดภายในเมือง ส่วนตำนานพระบรมธาตุกล่าวว่า หลังการสิ้นพระชนม์ ของพญาจันทรภาพที่ ๑ และเมื่อจันทรภาพที่ ๒ ขึ้นครองเมือง ต่อมาไม่นานก็เกิดโรคระบาด และเมืองนครศรีธรรมราชก็ขาดผู้ปกครองอีก ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจ คือ การเดินทางของพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชจาก เมืองอินทปัตย์เข้ามาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งน่าจะมีเค้าเงื่อนความสัมพันธ์กับจารึกดงแม่นางเมืองที่ค้นพบในจังหวัดนครสวรรค์^{๓๗} ตามเนื้อหากล่าวว่าจารึกขึ้นในปี พ.ศ. ๑๗๑๐ กล่าวถึงพญาศรีธรรมมาโศกราช สองพระองค์

^{๓๖} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๔๙๑๖ [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

^{๓๗} ตำนานพระพุทธรูปสังคหะ, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๗), หน้า ๗.

ซึ่งนักวิชาการได้มีความเห็นแตกต่างกันของความเป็นกษัตริย์ขอมในราชวงศ์”ศรีมหาราช” ที่มามีอิทธิพลในการปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้โดยนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเห็นว่า ราชวงศ์ศรีมหาราชนี้เป็นราชวงศ์ที่มาจากเมืองละโว้หรือลพบุรี เช่น ยอร์ช เซเดย์ให้คิดว่า พญาศรีธรรมมาโคกราชตามปรากฏใน จารึกดงแม่นางเมืองควรเป็นกษัตริย์ครองเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเคลื่อน ย้ายลงไปทางใต้เพราะอำนาจทางการเมืองเขมร^{๓๘}

ขจร สุขพานิช ตั้ง ข้อสมมุติฐานจากจารึกดงแม่นางเมืองว่า กลุ่มน้ำเจ้าพระยาน่าจะเป็นต้นกำเนิดของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช และก่อนที่จะเคลื่อนย้ายลงสู่เมือง นครศรีธรรมราช เพราะอำนาจทางการเมืองเขมร พระองค์มีความสัมพันธ์กับท้าวอุทองแห่งรัฐอยุธยา ตามหลักฐานที่กล่าวในตำนานว่า

“...สำเร็จแล้วท้าวอุทองยกหัตถ์เปื้อนขวาวว่าแต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแท่นท้าวอุทอง พญาศรีธรรมมาโคกราชไม่ทิ้งปวงก็แหวกออกมาครา นั้นแล ท้าวอุทองพญาศรีธรรมมาโคกราชหลังน้ำทักษิณทกอธิษฐานเป็น พระญาติวงศ์กันสืบไป ถ้าสืบบุญพญาศรีธรรมมาโคกราชแล้วเธอฝากพระนางศรีธรรมมาโคกราช และทั้งพญาจันทรภาณุพญาพงศ์สุราหะผู้น้องทั้งสองด้วย และพญาศรีธรรมมาโคกราชว่าแก่ท้าวอุทอง ณ เมืองของท่านโน้นซัด สิ่งใดบ้างซึ่งหาไม่ ท้าวอุทองบอกว่าซัดแต่หวาย แส้ม้า คันขอ เชือกห้วน พรวนคร้อง แลพญาศรีธรรมมาโคกราชเมืองของซัดสิ่งใดเล่า และพญาศรีธรรมมาโคกราชว่าซัดแต่เกลือ อาณาประชาราษฎร์ไม่รู้ทำกิน แลท้าวอุทอง ว่าจงให้สำเภาเข้ามาจะจัดให้ออกไป จะได้บุญให้ท่านแล้ว พญาศรีธรรมมาโคกราช ท้าวอุทองปราศรัยกันแล้วก็เสด็จกลับมายังเมืองทั้งสองฝ่าย แลครั้งมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช พญาศรีธรรมมาโคกราชให้เร่งคนทั้งหลาย ให้ทำพระมหาธาตุลงรักปิดทองสำเร็จแล้ว กะเกณฑ์ให้หัวเมือง ๑๒ นักษัตริย์ ทำพระหน่อง แล้วพญาศรีธรรมมาโคกราชก็ให้ทำพระไพหารใหญ่ชื่อไพหาร แล้วส่งเครื่องบรรณาการมีพระราชสาร”^{๓๙}

จากหลักฐานนี้ขจร สุขพานิช ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมต่อศักราชในจารึกพอดิ^{๔๐} แต่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งกลับเห็นโต้แย้งเกี่ยวกับความคิดเห็นเรื่องพญาศรีธรรมมาโคกราชของนักวิชาการกลุ่มแรก เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่า พญาศรีธรรมมาโคกราชน่าจะเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น โดยเฉพาะแหล่งกำเนิดของ ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชจะอยู่ที่นครศรีธรรมราชโดยตรงและภายหลังเข้ามามีอิทธิพลในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งสอดคล้องกับ

^{๓๘} กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

^{๓๙} สำนักงานจังหวัดพัทลุง, ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา, (กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้น, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕-๕๘.

^{๔๐} สำนักงานจังหวัดพัทลุง, ตำนานและพระพุทธศาสนาจากลังกา, หน้า ๕๖.

เหตุการณ์ที่ปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวว่าผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเคยยกทัพขึ้น มา ยึดเมืองละโว้ไว้ได้และขึ้นครองราชย์ที่นั่น^{๔๑}

ในส่วนนักวิจัยมีความเห็นคล้อยกับความเห็นของศรีศักร วัลลิโภดมเนื่องจากว่าใน เนื้อหาจารึกเน้นย้ำอย่างชัดเจนว่า ต้นสังกัดก็คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชนั้นหมายถึง พระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองเมืองอีกเมืองหนึ่ง แต่ทรงมีพระราชโองการให้เจ้าผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้ทำการบูชา “พระสรีรธาตุ” ซึ่งก็ไม่ได้หมายถึง พระศพของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้เป็น พระราชบิดา แต่หมายถึง “พระอัฐิ” หรือ “กระดูก” ของพระราชบิดาที่ทรงเคารพและปรารถนาที่จะ ทำการกุศลถวายพระองค์จึงมีพระราชโองการให้มหาเสนาบดีผู้หนึ่งชื่อศรีภูวนาติดยธิศวรทริป นำกระแสพระราชโองการราชาธิราชมายังกรุงสุโขทัย ผู้ครอบครอง ณ ธานยปุระ ซึ่งสิ่งที่ยืนยันความ เป็นกษัตริย์ที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชก็คือ “คติเรื่องการบูชาพระทันตธาตุที่ได้รับอิทธิพลมาจาก ลังกา” ซึ่งพระทันตธาตุนั้นเป็นของพระพุทธเจ้าที่ประชาชนควรบูชา แต่สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นก็ ควรยกพระสรีรธาตุหรือพระอัฐิเป็นเครื่องสักการบูชาแทนในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ โดย ทรงให้มีการก่อพระเจดีย์ขึ้น ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่พร้อมนำเอาพระอัฐิธาตุของพระเจ้าศรีธรรมมาโค กราชที่เป็นพระราชบิดามาบรรจุไว้ ณ เมืองนี้ พร้อมทั้งได้เสด็จมาประทับที่นั่นเมื่อทรงระลึกถึงก็ ได้มีพระราชโองการให้ข้าราชการขึ้นมามาแจ้งข้างว่าให้ถวายที่นาเป็นการกุศลแก่พระราชบิดาด้วย และได้มีการ “จารึกเรื่องราวการกระทำบุญของพระองค์ไว้ ณ เจดีย์แห่งนั้นในเมืองธานยบุรีนี้ ซึ่ง ปกครองโดยพระเจ้าสุโขทัย” ความจริงก็น่าจะเป็นไปในลักษณะนี้ ซึ่งการที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้ เป็นพระราชบิดานั้นทรงสวรรคตเพราะเหตุใดนั้นก็อาจจะสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเหตุคือ “โรค ระบาดที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เพราะในตำนานระบุชัดว่าเมืองนครศรีธรรมราชประสบ กับสภาวะของโรคระบาดอยู่หลายครั้ง ดังนั้น เมื่อเกิดสภาวะของโรคระบาดพระราชบิดาของเจ้าผู้ ครองนครศรีธรรมราชจึงได้อพยพผู้คนมาปกครองเมืองที่เมืองธานยบุรีนี้ และทรงเสด็จสวรรคตที่นี่ ฝ่านายพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้ครองนครศรีธรรมราชก็ได้เสด็จมาจัดการพระบรมศพจากนั้นก็เสด็จ กลับเมืองนครศรีธรรมราชและได้มีพระราชโองการในการให้ทำการกุศลเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ให้กับพระราชบิดาของพระองค์ที่เมืองนี้ด้วย และมีการจารึกเอาไว้ที่เจดีย์แห่งนั้นด้วย และนี่คือความ จริงที่น่าจะเป็นไปได้จากการที่มีหลักฐานยืนยันและมีข้อมูลในหลักฐานได้ระบุถึงความมียู่ของ ราชวงศ์ศรีมหาราชที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้ และการที่เมืองนี้มีความมั่นคงทางด้านการปกครอง ประกอบกับมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงสามารถระบุชัดได้ว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ มีความเจริญในทางการเมืองการปกครองอย่างหนึ่งในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ อย่างแน่นอน

^{๔๑} ขจร สุขวานิช “ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช, (พระนคร : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๑), หน้า ๕๘.

(๒) ดำเนินการพูดคุย ซึ่งชาวบ้านที่มาประชุมพูดคุยในครั้งนั้นก็มี นายหนู ทองรักษ์ นายณรงค์ พันธุ์เขียว ผู้เชี่ยวชาญประจำท้องถิ่น และนายสมรักษ์ เขตชม รองนายกอบตำบลตาสัง ได้เข้ามาเป็นผู้ร่วมประชุมและพูดคุยเกี่ยวกับประวัติวัดดงแม่นางเมืองและประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้เกี่ยวกับตำนานและข้อเท็จจริงของเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งผลการประชุมก็จะพบว่า ทางตัวแทนของวัดและชุมชนดงแม่นางเมืองเห็นด้วยกับคณะนักวิจัยและจะได้นำเอาองค์ความรู้เกี่ยวกับวัดดงแม่นางเมืองทั้งเรื่องตำนานและเรื่องของความจริงเกี่ยวกับจารีกไปเผยแพร่ให้กับชุมชนได้ทราบต่อไป จากนั้นทางคณะนักวิจัยได้กล่าวขอบคุณและมอบค่าประชุมให้กับวิทยากรและผู้เข้าร่วมประชุมจากนั้นได้ถ่ายภาพร่วมกันเป็นเสร็จสิ้นการประชุม ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๕๕ แสดงการจัดประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องประวัติดงแม่นางเมือง

๔.๓.๕.๕ ผลที่ได้จากการประชุมถอดองค์ความรู้ จากการดำเนินการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองดงแม่นางเมืองในแง่ของประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมืองทั้งส่วนของตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับขอมในเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งผลของการประชุมการ

ถอดองค์ความรู้ก็ได้ผลดังนี้ ๑. ได้รับความรู้เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมืองว่าตำนานนี้น่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในยุคแรกของเมืองดงแม่นางเมือง เพราะมีหลักฐานที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมให้ผู้หญิงปกครองเมือง เช่นเดียวกับตำนานของพระนางจามเทวีที่เสด็จไปปกครองเมืองหริภุญชัยในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเรื่องราวของพระนางศรีเมืองนี้น่าจะเป็นช่วงเดียวกัน ซึ่งยุคนั้นมอญมีอำนาจมากกว่าขอม ๒. ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ขอมก็ได้ขึ้นมามีอำนาจและได้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองหรือที่มีชื่อว่า “ตำบลธานีบุรี” ซึ่งเมื่อขอมขึ้นมาปกครองก็ได้เปลี่ยนจากผู้หญิงปกครองตามแนวคิดของชาวมอญมาเป็นให้ผู้ชายปกครอง ซึ่งหลักฐานการที่มีขอมหรือเขมรมาปกครองเมืองธานีบุรีนี้ก็ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งระบุว่าขอมที่เป็นผู้ปกครองในยุคนี้เป็นขอมจาก “เมืองนครศรีธรรมราช” ไม่ใช่ขอมจากเมืองพระนคร เนื่องจากมีชื่อของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช” ซึ่งเป็นชื่อที่ตรงกับผู้ครองนครศรีธรรมราชในยุคนั้นก็คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช ซึ่งหลักฐานตำนานเมืองของนครศรีธรรมราชก็ยอมรับเช่นนั้นและมีข้อโต้แย้งจากยอชต์ เซเดย์ ว่าขอมที่มาปกครองเมืองนี้คือมาจากลพบุรี แต่ อำเภอสรีศัคดี วลลิโถมก็ได้แย้งว่าเป็นไปไม่ได้เพราะในเมืองลพบุรีไม่ปรากฏมีชื่อของพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช และยืนยันว่าขอมที่เมืองธานีบุรีนี้เป็นขอมที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชอย่างแน่นอน ๓. เกิดความเข้าใจกับชาวเมืองหรือชาวชุมชนดงแม่นางเมืองว่าขอมหรือเขมรที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะมาจากนครศรีธรรมราชจริง ๆ

๔.๓.๕.๖ กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทางคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดประชุมก็คือการดำเนินการจัดประชุมถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นเรื่องขององค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี เพื่อที่จะค้นหาว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เป็นเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือเป็นเมืองที่นับถือศาสนาอะไรเป็นศาสนาหลัก เพราะมีการค้นพบจากนักจำนวน ๓ หลักที่อธิบายถึงข้อความในจารึกที่แสดงให้เห็นว่าเมือง ๆ นี้มีความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่สำคัญของชุมชนทวารวดี ซึ่งชุมชนหรือชาวบ้านหน่วยราชการของตำบลไผ่เขียวหรืออำเภอสว่างอารมณ์เองก็ไม่ทราบความจริงในเรื่องนี้ ดังนั้นในการนี้ทางคณะผู้วิจัยจึงได้จัดการประชุมและลงพื้นที่เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศาสนาของเมืองบึงคอกช้าง โดยกรอบของการจัดประชุมถอดองค์ความรู้ก็คือ ๑. การตอบคำถามว่าเมืองบึงคอกช้างนี้มีความเป็นมาอย่างไร ๒. ชนชาติที่ปกครองเมืองบึงคอกช้างนี้คือใคร ๓. ศาสนาที่ชาวเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือคือศาสนาอะไร และมีหลักฐานที่จะยืนยันในเรื่องนี้หรือไม่ โดยกรอบการสนทนาหรือการจัดการประชุมนี้ทางคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดการประชุมที่อบตำบลไผ่เขียวและลงพื้นที่ดูงานที่เมืองโบราณบึงคอกช้าง ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๕๖ แสดงการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองบึงคอกช้าง

โดยการประชุมได้มีการสนทนาเกี่ยวกับกรอบองค์ความรู้ที่ได้กำหนดไว้ โดยมีการซักถามเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวาง โดยหนึ่งในที่ประชุมถามว่าสมัยก่อนคนมอญมีที่อยู่แต่ตอนนี้คนมอญได้หายไปไหนแล้วครับ ซึ่ง ผศ.ดร.แสง นิลนามะก็ได้ตอบว่าสมัยก่อนมอญมีอยู่ปัจจุบันนี้มอญก็ยังมียู่แต่ถูกกลืนกลายไปเป็นคนพื้นเมืองไปแล้วโดยการสำรวจของจังหวัดอุทัยธานีที่ผ่านมาก็พบว่ามอญที่กลืนกลายมาเป็นคนไทยแล้วอยู่ในจังหวัดอุทัยธานีนี้กว่า ๓๐๐ คน แต่คนมอญนั้นไม่ได้เป็นมอญเหมือนเมื่อ ๑๐๐๐ ปีที่ผ่านมาแต่เป็นมอญแบบชาวบ้านที่สืบเชื้อสายมาอยู่ และคนเขมรก็เช่นกันปัจจุบันคนเหล่านี้ได้กลืนกลายมาเป็นคนไทยท้องถิ่นไปหมดแล้ว และมีอีกคนหนึ่งถามว่า เราจะรู้ได้อย่างไรว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ที่เมืองบึงคอกช้างนั้นเป็นพระพุทธศาสนานิกายสรวาสตวาทิน ท่าน ผศ.ดร.แสง นิลนามะ ก็ได้ตอบว่า เหตุที่เราารู้ก็คือเรารู้จากการอนุมานหรือสันนิษฐานจากข้อความที่เราพบในจารึกมีปรากฏคำว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญเป็นเลิศ” ซึ่งก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสตวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสตวาทินนั้นเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญ” ซึ่งก็คือหลักธรรมนั่นเอง แต่เนื่องจากนิกายนี้เน้นเรื่องของการใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาพหลักดังนั้นจึงไม่ปรากฏภาษาบาลีหากคิดเป็นภาษาบาลีจารึกคงจะจารึกเอาไว้ว่า “สมัยนี้เป็นสมัยที่เจริญของพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” นั่นเอง ซึ่งที่ประชุมก็เป็นทีพอใจจากนั้นที่ประชุมก็ได้บทสรุปที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของนิกายสรวาสตวาทินในเมืองบึงคอกช้างว่า

“เมืองบึงคอกช้างนี้เดิมทีมีคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทยานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อนโดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาไร่หรือเขาปลาไร่ อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้อ อำเภอลานสัก เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาไร่ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนจูงวัว และภาพขบวนแห่ เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่บ้านลาดหลุมเข้า อำเภอหนองขาหย่าง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน บันดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวนสำริด และตะกรั้มจากการถลุงโลหะ ๒. สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกดประทับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง^{๔๒} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของมอญ-เขมนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดนแล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อนมอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑. ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒. ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผีบรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงตึก คูบัว นครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อุทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอุตะเถา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทยานีนั้นก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองไต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการุ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือ

^{๔๒} มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี, [ออนไลน์] แหล่งที่มา:

<http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm> [๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๕].

ถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอุทอง” ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและกัคนมอญเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่เขามอนูนำมาก็คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง ๆ มาจากคนอินเดียก็คือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก” ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชัดว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียได้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “บุญญสธิเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต” ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องของการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยคำว่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” นั่นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินนี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกระรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เภทธรรมตัจฉิการศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓ และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอธิธรรมอาจารย์ อย่างไรก็ตามเหตุผลสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอธิธรรมปฏิภักขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์กถาวัฏฏ์เรียกนิกายนี้ว่า “สัพพัตถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้นิกายอื่นหมดศรีล่มไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มี

แคว้นคันธาระ.ภาคมีระ อุทยาน มฤรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่ อาเซียกลาง จากอาเซียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการรื้อยกรอกรรณกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์พิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของ นิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาตังวันสี ซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์พิเศษที่ สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะ ศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสัสม ฤตได้สูญไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรวม อสติ” เป็นหัวใจ สำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ กิติ อสังขตะกิติ ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง ตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มีได้มาถึง คือ เป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมี กิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาวะธรรม มี นามกับรูปเป็นต้น นั้นเที่ยง มีอยู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยกย้ายไป ตัว สภาวะธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมี ขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากใน ปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซ้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญานความรู้ทางอายตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาน จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาน จะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณเป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณนั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มี สภาวะธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซ้ มโนวิญญานก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญานจัก เสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณได้.

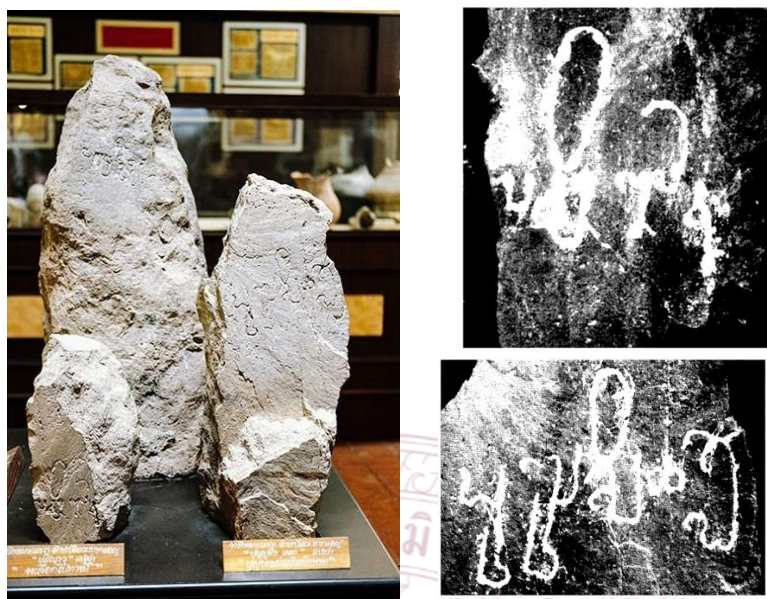
อาศัยเหตุผลดังนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวะธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวะธรรมตัวปรมาณัตถ์ของรูปนาม ขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้น เป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวะธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาวะธรรมปรมาณัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิด

ดับไปด้วยก็หาไม่ได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่ก็กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตก็นั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไป ไม่ยกย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปริมาณเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง^{๔๓}

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา” ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน” นั่นเองที่ได้มาเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ได้มาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทินจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากกว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่า คำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ได้เป็นสิ่งทีนิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่จริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติเปลี่ยนเส้นทางจนกลายมาเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินทางที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือได้ว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอู่ทอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้างนี้ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาสमारวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง” ซึ่งข้อความจารึกนั้นก็มิปรากฏในจารึกเมืองคอกช้างดังภาพ

^{๔๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญาแห่งความมีอยู่, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm> [๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๕].

ภาพที่ ๔.๕๗ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

๔.๓.๕.๗ ผลที่ได้จากกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

จากการดำเนินการประชุมถอดองค์ความรู้เรื่อง พระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง โดยเฉพาะการพยายามหาความจริงจากจารึก โดยผลของการจัดกิจกรรมนั้นก็ได้ผลดังนี้ ๑. เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ด้านศาสนาของเมืองโบราณบึงคอกช้าง โดยเฉพาะการสามารถเข้าถึงความจริงที่ว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในเมืองนี้ไม่ใช่พระพุทธศาสนาแบบที่นับถือกันอยู่ในทุกวันนี้แต่เป็นพระพุทธรูปศาสนาที่ใช้อักษรสันสกฤตเป็นภาพหลักในการเผยแพร่ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่เกิดกับชุมชนเมืองโบราณบึงคอกช้าง ๒. เกิดความรู้ความเข้าใจในตัวเมืองโบราณบึงคอกช้างว่าเป็นเมืองที่มีการติดต่อกับเมืองชายฝั่งทะเลผ่านแม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำเจ้าพระยา และผ่านทางจังหวัดกาญจนบุรี คือเมืองพงตึกออกทะเลที่ปากแม่น้ำแม่กลอง ดังนั้นเมือง ๆ นี้จึงถือว่าเป็นเมืองที่สามารถติดต่อกับผู้คนได้หลายหลายทางจนสามารถสร้างเมืองได้อย่างมั่นคง และเป็นช่องทางในการนำเอาพระพุทธรูปศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศาสนาสายสันสกฤตที่ไม่เหมือนกับพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน ๓. องค์ความรู้ที่ว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เป็นเมืองที่ถือว่าเป็น “ศูนย์กลางของพระพุทธรูปศาสนานิกายสรวาสติวาทินเมืองหนึ่งที่มีการศึกษาหลักธรรมของนิกายที่เมืองนี้กันอย่างกว้างขวาง ไม่แพ้เมืองใดในยุคเดียวกัน

๔.๓.๖ กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เป็นโครงการที่คณะผู้วิจัยได้จัดขึ้นเพื่อให้การอบรมความรู้เรื่องของการเป็นมัคคุเทศก์ชุมชนที่มีหน้าที่มีการให้ความรู้กับประชาชนและนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนและนักท่องเที่ยวได้มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นและกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวได้เดินทางมาเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มากขึ้น อีกทั้งยังมุ่งหมายที่จะให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยในครั้งนี้ได้กำหนดให้มีการจัดโครงการขึ้นที่วัดดงแม่นางเมือง ซึ่งมีขั้นตอนและกระบวนการในการให้การอบรมมัคคุเทศก์น้อยนั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

(๑) **จัดประชุมระดมความคิดเกี่ยวกับการจัดโครงการและเขียนโครงการ**โดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญและนักวิจัยรวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมกลุ่มเพื่อหาแนวทางในการดำเนินการภายใต้งบประมาณของโครงการวิจัย โดยการจัดประชุมขึ้นที่วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์โดยที่ประชุมได้มีการถกเถียงในเรื่องของการจัดงานและที่สุดก็ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับการทำงาน

ภาพที่ ๔.๕๘ แสดงการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดโครงการกับวัดและหน่วยงานในพื้นที่

(๒) จัดการประสานกับโรงเรียนในพื้นที่ คือ โรงเรียนในเขตอำเภอบรรพตพิสัย และโรงเรียนใกล้เคียง โดยโครงการนี้คัดเลือกนักเรียนจากโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสรรพ์ ในการคัดเลือกเด็กนักเรียนเพื่อมาเข้าร่วมโครงการโดยมุ่งให้เด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๑๕-๑๘ ปีโดยประมาณที่มีความสนใจในเรื่องของแหล่งโบราณคดี และมีภูมิลำเนาหรือภูมิลำเนาในการพูดหรือสนทนา และมีความตั้งใจในการเข้าอบรม โดยการอบรมได้ดำเนินการอบรมเป็นเวลา ๑ วัน ซึ่งขั้นตอนต่าง ๆ ให้จบภายใน ๑ วัตรก็มีการลงทะเบียน และปฐมนิเทศพร้อมมอบความรู้เกี่ยวกับมรดกโลก จากนั้นในช่วงบ่ายก็พานักเรียนลงพื้นที่ปฏิบัติการจริงจากนั้นก็มอบมอบวุฒิบัตรสำหรับผู้ผ่านการอบรม โดยกรอบของการจัดอบรมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากโครงการและกำหนดการดำเนินการอบรมดังต่อไปนี้

(๓) ดำเนินการจัดโครงการอบรมมรดกโลกท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

ซึ่งในโครงการมีรายละเอียดเกี่ยวกับหลักการและเหตุผลสำคัญก็คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีนี้ถือว่าเป็นจังหวัดในโซนภาคกลางที่มีความเป็นมาที่ยาวนานย้อนกลับไปได้จนถึงสมัยทวารวดีที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๒ โดยมีการค้นพบเมืองสมัยทวารวดีในพื้นที่สองจังหวัดนี้กว่า ๒๐ แห่ง แต่ละแห่งก็มีการค้นพบโบราณวัตถุและโบราณคดีหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นว่าเมืองเหล่านี้มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่ง โครงการวิจัย เรื่อง การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้กำหนดให้มีการศึกษาเมืองโบราณในสองจังหวัดนี้จำนวน ๕ แห่ง ได้แก่ เมืองโบราณจันเสน อำเภอดมชัญญะ จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณโคกไม้เดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณบึงคอกช้าง จังหวัดอุทัยธานี เมืองโบราณท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งทั้งหมดนั้นถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชาติ

เมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์ที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ เป็นเมืองที่มีผังเมืองและหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญมาก่อนและปัจจุบันก็ได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดนครสวรรค์

กิจกรรมมรดกโลกท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์เพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง จึงถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งของแผนงานวิจัยที่มุ่งให้องค์ความรู้ด้าน การท่องเที่ยวและทักษะการเป็นมรดกโลกท้องถิ่นให้กับนักเรียนและผู้สนใจทั้งนี้ก็เพื่อที่จะกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความรักความหวงแหนในแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ตนและมุ่งให้เกิดทักษะ ความสามารถในการอธิบายเล่าประวัติความเป็นมาและรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และคณะพุทธศาสตร์จึงได้เล็งเห็นความสำคัญ จึงได้จัดกิจกรรม มัคคุเทศก์ น้อยเพื่อการอนุรักษ์เพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เพื่อให้นักเรียนพัฒนาตนเองทั้งด้าน ความรู้ ภาษา อารมณ์ สังคม รวมทั้งสำนึกรัก ในภูมิสำเนา ถิ่นกำเนิดของตนเอง นักท่องเที่ยวได้ ทราบถึงความสำคัญของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อีกทั้งเป็นการฝึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

โดยโครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการคือ (๑) เพื่อพัฒนาความสามารถด้านการ เป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้อง (๒) เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดีท้องถิ่น ได้อย่างคล่องแคล่ว และถูกต้อง (๓) เพื่อปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนในท้องถิ่นรักและหวงแหนวัฒนธรรม แหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอง (๔) เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ (๕) เพื่อสร้างมัคคุเทศก์น้อยให้กับชุมชน

ลักษณะกิจกรรมของโครงการนั้นก็คือ (๑) เป็นการจัดกิจกรรมการอบรมเชิงวิชาการและ ปฏิบัติการโดยได้เรียนเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าวมาให้ความรู้ (๒) เป็นการเปิดโอกาสให้ ผู้เข้าร่วมฟังการอบรมได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยการรู้จักฟังและปฏิบัติตามแนวทางของวิทยากรและ ลงพื้นที่จริง

สำหรับกำหนดการการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ได้ จัดขึ้นวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๕ ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญวัดดงแม่นางเมือง ตำบล ตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ โดยวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๕ เป็นการอบรมภาคทฤษฎี ในช่วงเช้าและเข้าสู่ภาคปฏิบัติให้ผู้อบรมลงภาคสนามคือลงพื้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองในการ ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยวเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับวิทยากรที่ทำหน้าที่ในการอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณ ดงแม่นางเมือง นั้นก็มาจากคณะวิทยากรจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร จำนวน ๒ ท่านได้แก่ (๑.) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัณวดี คัชมา (๒) ดร.อุเทน วงศ์สถิต และ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ อีก ๑ ท่าน คือ (๑) รศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง

(๔) การลงพื้นที่และฝึกปฏิบัติในพื้นที่จริงเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

ในการจัดอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง นั้นได้ จำนวนผู้เข้าร่วมอบรมทั้งหมดรวมทั้งนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖ จำนวน ๑ โรงเรียน คือ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคมโดยมีนักเรียนและครูที่เข้าร่วมอบรมจำนวน ๒๕ คน

(๕) กรอบในการอบรมภาคทฤษฎี วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕ ภาคเช้า

สำหรับการจัดอบรมในวันแรก เป็นภาคทฤษฎีช่วงเช้าหลังจากที่ได้ลงทะเบียนเข้าร่วมอบรม แล้วคณะวิทยากรได้ดำเนินการอบรมโดยการอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการทำหน้าที่หรือปฏิบัติหน้าที่ตามกรอบของการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดี โดยกรอบในการอบรมของคณะวิทยากรนั้นเป็นการอบรมที่เน้นการอบรมเชิงทฤษฎีโดยกรอบการอบรมนั้นมีดังต่อไปนี้

๑) หลักการมัคคุเทศก์ท้องถิ่นและวิธีปฏิบัติงานมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

ในการดำเนินการอบรมนั้นคณะวิทยากรได้ดำเนินการอบรมเกี่ยวกับหลักพื้นฐานในการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีโดยเป็นการดำเนินการอบรม โดยกรอบของการเป็นมัคคุเทศก์นั้นก็มีดังต่อไปนี้

๑.๑ ความหมายและความสำคัญและลักษณะงานของมัคคุเทศก์ ซึ่งในข้อนี้วิทยากรมุ่งอธิบายให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) ความหมายของมัคคุเทศก์ (๒) ประเภทของมัคคุเทศก์ (๓) ประวัติความเป็นมาของอาชีพมัคคุเทศก์

๑.๒ บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง • การเป็นตัวแทนท้องถิ่น • การเป็นผู้นำเที่ยวที่เป็นบทบาทหน้าที่หลัก • บทบาทผู้นำ • บทบาทของการเป็นนักประชาสัมพันธ์การทูต • บทบาทของเจ้าบ้าน • บทบาทของผู้ประสานงาน • บทบาทของนักแสดงหรือให้ความเป็นนักรับรองนักท่องเที่ยว • บทบาทของนักจิตวิทยา • บทบาทของผู้สื่อความหมาย

๑.๓ คุณสมบัติหน้าที่ของผู้ประกอบการอาชีพมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง • คุณสมบัติที่จำเป็นและแนวทางในการพัฒนาตนเองของมัคคุเทศก์ • มีใจรักและเจตคติต่องานบริการ • มีความตรงต่อเวลา

๑.๔ มารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง • ความหมายของมารยาทและจรรยาบรรณ • หลักมารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ • มารยาทและจรรยาบรรณที่ควรปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ ความรู้ทั่วไปในการประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง • ประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี • แผนผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี • ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี • การนำชมแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี • การนำชมสถานที่ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๖ การปฏิบัติงานของมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง • การดำเนินงานของมัคคุเทศก์

๒) จิตวิทยาบริการ และมนุษยสัมพันธ์

สำหรับหลักการที่เป็นเนื้อหาส่วนที่เป็นหลักการทางด้านจิตวิทยาและมนุษยสัมพันธ์นี้ คณะวิทยาการต้องการที่จะให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบและเข้าใจถึงประเด็นเหล่านี้คือ (๑) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจิตวิทยาบริการและการท่องเที่ยว (๒) พฤติกรรมมนุษย์ในด้านการเรียนรู้การรับรู้ แรงจูงใจ ทักษะคติความเชื่อและค่านิยมในส่วนเกี่ยวกับการทำงาน การพักผ่อน การท่องเที่ยว (๓) ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในกระบวนการสังคมประเภทและคุณลักษณะของนักท่องเที่ยว (๔) ทฤษฎีในการท่องเที่ยว (๕) ปัจจัยกำหนดการท่องเที่ยว (๖) รูปแบบการตัดสินใจ (๗) การให้บริการที่ดีของมัคคุเทศก์ (๘) มนุษยสัมพันธ์ของมัคคุเทศก์

3) กฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) กฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยว (๒) กฎหมายเกี่ยวกับมัคคุเทศก์ (๓) กฎระเบียบและข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับอาชีพมัคคุเทศก์ ตามพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์

4) วาทศิลป์ (การฝึกพูดในที่ชุมชน)

ในประเด็นนี้เป็นประเด็นที่ผู้เข้าร่วมอบรมจะต้องทราบเกี่ยวกับวิธีการใช้คำพูดหรือหลักการในการพูดว่าจะพูดอย่างไรถึงก่อให้เกิดความรู้สึกละและความเข้าใจที่ดีกับแหล่งท่องเที่ยวที่จะแนะนำ โดยหลักการพูดนั้นก็ยังมีดังต่อไปนี้ (๑) หลักในการพูดในที่ชุมชน (๒) หลักในการพูดแนะนำสถานที่ท่องเที่ยว

5) เทคนิคการจัดกิจกรรมนำเที่ยว ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) เทคนิคในการจัดทำแผนการท่องเที่ยว (๒) เทคนิคในการนำนักท่องเที่ยว

6) พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวคือ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองและวัดดงแม่นางเมือง ตามที่ได้กำหนดไว้ โดยมีการอธิบายกรอบสาระสำคัญ คือ (๑) ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว (๒) สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในชุมชนคือประวัติความเป็นมาและผังของดงแม่นางเมือง

7) ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) สาเหตุที่ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ปลอดภัย (๒) ความรู้เรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว (๓) ปัญหาและภัยที่เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ (๔) วิธีให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ขณะเดินทางและการนำชมสถานที่ต่าง ๆ (๕) ข้อควรปฏิบัติเมื่อเกิดอุบัติเหตุทั้งการท่องเที่ยวทางบกและทางน้ำ (๖) การปฐมพยาบาล และวิธีใช้เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ

8) ความรู้ในการขออนุญาตบัตรมัคคุเทศก์ ในหัวข้อนี้วิทยากรมุ่งให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ทราบถึง (๑) คุณสมบัติของการสมัครสอบบัตรมัคคุเทศก์ (๒) ประเภทของบัตรมัคคุเทศก์ (๓) วิธีการขอรับใบอนุญาตการเป็นมัคคุเทศก์ (๔) หลักสูตรที่ราชการกำหนดในการสอบบัตรมัคคุเทศก์

๔.๓.๖.๑ การอบรมภาคปฏิบัติ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕ ภาคบ่าย

สำหรับการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นวันที่ ๒ เป็นการอบรมภาคปฏิบัติโดยมีกำหนดการในการลงพื้นที่แหล่งโบราณคดีเพื่อปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริงก็คือ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองตามจุดที่เป็นโบราณสถานหรือ บส.ต่าง ๆ ซึ่งมีกว่า ๑๓ บส. โดยการใช้การเดินเท้าเข้าพื้นที่ โดยมีคุณครูพี่เลี้ยงและคณานักวิจัยนั่งดูแลและคอยให้คำแนะนำไปด้วย ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๕๙ แสดงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ที่วัดดงแม่นางเมืองและลงพื้นที่ดงแม่นางเมือง

๔.๓.๖.๒ ผลที่ได้รับจากการดำเนินการอบรมโครงการมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

จากการดำเนินการจัดการอบรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี: กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เท่าที่ได้ดำเนินการมานั้นจะพบว่าผู้เข้าร่วมอบรมก็ดี สถานศึกษาก็ดี หรือแม้แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ดีล้วนเห็นคุณค่าหรือผลที่เกิดจากการดำเนินการอบรมฯ ในหลายประการ ดังต่อไปนี้

(๑) ด้านองค์ความรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น สำหรับประเด็นนี้จะพบว่าการจัดการอบรมนั้นผลที่ได้รับประการแรกนั้นก็คือเรื่องขององค์ความรู้ โดยเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่บรรดานักเรียนที่เข้าร่วมอบรมได้รับนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมอบรมไม่เคยรู้มาก่อน โดยเฉพาะในเรื่องของประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองที่ยังไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาดำเนินการจัดอบรมให้ความรู้กับเยาวชนเช่นนี้มาก่อน ซึ่งเมื่อทางคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการมาแล้วทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์หรือผลที่เกิดมาจากโครงการมาก ดังปรากฏในความเห็นของรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาสั่งว่า

“ผมรู้สึกดีใจมากที่ได้มาร่วมฟังการอบรมในโครงการนี้และได้มีโอกาสส่งเด็กนักเรียนเข้าร่วมอบรมด้วยถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมาก ในส่วนตัวผมหลายสถานที่ที่ทางวิทยากรก็ดีหรือทางคณะผู้วิจัยก็ได้ดำเนินการจัดทำและนำมาอธิบายนั้นก็ต้องยอมรับว่าผมเองก็ยังไม่รู้มาก่อน ถือเป็นองค์ความรู้ใหม่สำหรับผม และแม้แต่นักเรียนที่เข้าร่วมอบรมก็เช่นกัน องค์ความรู้ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่สำหรับพวกเขาในฐานะที่เป็นลูกหลานของคนในท้องถิ่น ผมและนักเรียนได้รับความรู้ในครั้งนี้มากครับ”^{๔๔}

อนึ่ง ในส่วน of นักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมในโครงการนั้นก็ถือว่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับความรู้ในเรื่องของ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี หรือการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นสิ่งที่นักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมได้รับประโยชน์มาก ดังปรากฏในความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมคนหนึ่งว่า

“ในการมาเข้าร่วมอบรมในครั้งนี้หนูคิดว่าหนูได้อะไรแปลกใหม่คือได้ความรู้ใหม่ ๆ ได้เพื่อนใหม่ ๆ โดยเฉพาะองค์ความรู้แล้วจะพบว่าหนูได้ความรู้จากวิทยากรในเรื่องของการเป็นมัคคุเทศก์เป็นเบื้องต้น นอกนั้นก็เป็นเรื่องของความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีของเมืองดงแม่นางเมือง ในฐานะที่หนูเป็นคนอำเภอบรรพตพิสัยหนูยอมรับว่าเรื่องประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ได้รับในวันนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ เพราะหนูยังไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ไม่รู้เลยว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีความเป็นมาอย่างไร และเราจำเป็นต้องศึกษาและอนุรักษ์อย่างไร พอมาเข้าร่วมอบรมในโครงการก็ได้รับความรู้ในเรื่องนี้มากค่ะ”^{๔๕}

นอกจากนั้นแล้วในส่วนของการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการลงพื้นที่ปฏิบัติการในฐานะที่เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นของโครงการวิจัยนั้นก็ส่งผลทำให้ผู้เข้าร่วมวิจัยเกิดทักษะในการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นท้องถิ่นเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในเรื่องของการเรียนรู้ทักษะการพูดหรือการอธิบายที่สามารถเชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองให้กับบรรดานักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่แหล่งโบราณคดีในเมืองดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ได้ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มุ่งให้นักท่องเที่ยวได้ทราบถึงทิศทางหรือแนวทางในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ไม่ทำลายแหล่งท่องเที่ยวและรักษาสีเขียวแวดล้อมให้เกิดกับแหล่งท่องเที่ยวอีกด้วย ดังปรากฏในความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมท่านหนึ่งว่า

^{๔๔} สัมภาษณ์, นายสมรักษ์ เขตชม รองนายก อบต.บลดาสัง วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๔๕} สัมภาษณ์, นางสาววลินี เทียงมน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

“สิ่งที่หนูได้รับจากการเข้าร่วมอบรมในโครงการของนักวิจัยในครั้งนี้มากที่สุดไม่แพ้เรื่องของความรู้ในแหล่งโบราณคดีก็คือเรื่องของทักษะการเป็นมัคคุเทศก์ ซึ่งเรื่องนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่หนูต้องการมากเพราะการเป็นมัคคุเทศก์ที่ได้นั้นสิ่งแรกที่จะต้องมียกคือ “การสื่อสารหรือการพูด” ที่มีคุเทศก์ต้องมี การอบรมในครั้งนี้ทำให้หนูได้รับความรู้ในเรื่องนี้มากค่ะ คือทำให้หนูกล้าที่จะพูดหรือสื่อสารกับแขกหรือนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีมากขึ้นค่ะ”^{๔๖}

ในส่วนของผู้ดูแลเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมอบรมในโครงการของคณะนักวิจัยนั้นจากการที่ได้เข้าร่วมอบรมนั้นต่างได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือแนวทางในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเป็นอย่างมากดังปรากฏในความเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการท่านหนึ่งว่า

“ดิฉันเป็นครูโรงเรียนบรรพตพิสัย ซึ่งเป็นหนึ่งในพื้นที่ของการศึกษาของคณะนักวิจัยในครั้งนี้ก็ต้องยอมรับว่าในฐานะของการที่ดิฉันเป็นคนในท้องถิ่นว่า ก่อนหน้านี้ดิฉันไม่ค่อยได้เข้ามาดูแหล่งโบราณคดีเหล่านี้เลยซึ่งก็เป็นผลอย่างหนึ่งคือ ทำให้ดิฉันไม่ได้มีความรู้ในเรื่องราวของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เลย การได้มีโอกาสร่วมโครงการในครั้งนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมากและดีใจที่ได้รับการเชื้อเชิญให้ทางโรงเรียนได้นำเด็กเข้าร่วมอบรมเพราะเขาจะได้มีความรู้ในเรื่องนี้มากขึ้น และเฉพาะส่วนตัวดิฉันเองการมาร่วมโครงการในครั้งนี้ทำให้ดิฉันได้รับความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้มาก่อนโดยเฉพาะเรื่องราวของวัดต่าง ๆ ที่มีอยู่ที่วิทยาการได้นำพามาดูพื้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่ดิฉันไม่เคยได้รับมาก่อนค่ะ”^{๔๗}

ในส่วนของผู้บริหารท้องถิ่นนั้นจะพบว่าภายหลังจากที่ได้เข้าร่วมสังเกตการณ์โครงการในช่วงที่คณะผู้วิจัยได้นำนักเรียนและคณะลงพื้นที่ปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริงแล้วก็เห็นว่าโครงการนี้ในลักษณะนี้ถือว่าเป็นโครงการที่ยังไม่มีหน่วยงานหรือส่วนงานไหนมาดำเนินการเลยถือว่าเป็นโครงการแรกที่คณะนักวิจัยได้ดำเนินการถือว่าเป็นโครงการที่ดีมากโดยเฉพาะการนำนักเรียนลงพื้นที่จริงนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ดีมาก ๆ เนื่องจากจะทำให้เด็ก ๆ ได้มีความรู้ในเรื่องราวของท้องถิ่น และเมื่อเด็ก ๆ เกิดความประทับใจแล้วก็จะนำเอาความประทับใจของตนเองนั้นไปบอกต่อ โดยการบอกต่อนั้นก็คือการทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่นนั่นเอง ถือว่าเป็นโครงการที่ดีที่คณะนักวิจัยได้ทำให้การสืบทอดองค์ความรู้เรื่องของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นของท้องถิ่นได้รับการบอกต่อในรูปแบบของ

^{๔๖} นางสาวศรีวิดา อินทรา นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๔๗} นางสาวมะลิวัลย์ นาคเสน ครูชำนาญการโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

การเป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นอย่างมาก^{๔๘} ซึ่งเฉพาะ ส่วนของผู้บริหารท้องถิ่นนั้นในแง่หนึ่งท่านยอมรับว่าไม่ได้กำหนดนโยบายไว้เพื่อการดำเนินการ เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นเลย แต่จากการสังเกตการณ์การดำเนินงานของคณะนักวิจัยแล้ว เห็นว่าสมควรที่จะต้องมีการกำหนดแนวนโยบายในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเอาไว้ด้วยโดยเฉพาะ นโยบายในอนาคตที่จำเป็นจะต้องกำหนดเอาไว้

ในส่วนของหน่วยงานที่รับผิดชอบกล่าวคือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนั้นจะพบว่า เมื่อได้เข้ามาสังเกตการณ์ในการทำการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นใน ส่วนขององค์ความรู้ที่ท่านได้ให้ความเห็นเอาไว้ว่า

“ผมรู้สึกดีใจที่เห็นคณะนักวิจัยได้ลงมาเพื่อดำเนินการในเรื่องของการจัดอบรมในครั้งนี้ เพราะผมถือว่านี่คือจุดเชื่อมต่อของคนยุคก่อนกับคนในยุคปัจจุบันที่จะได้รับการถ่ายทอดสิ่ง ที่ดีงามอันเป็นองค์ความรู้ที่จากรุ่นหนึ่งจะถูกส่งต่อไปยังอีกรุ่นหนึ่งได้ ผมว่าโครงการนี้เป็น โครงการที่ดีมาก ๆ ที่เปิดพื้นที่ให้กับเด็ก ๆ ที่จะได้เข้ามามีความรู้ในเรื่องของเมืองโบราณดง แม่นางเมืองเรื่องการเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวในฐานะที่เป็น “มัคคุเทศก์” ซึ่งโครงการนี้ถือว่า นอกจากจะเปิดพื้นที่แล้วยังได้ทำการเปิดสมองของเด็กเยาวชนในท้องถิ่นที่จะได้รับความรู้ และประสบการณ์ใหม่ ๆ ในการเป็นมัคคุเทศก์และนำเสนอองค์ความรู้ของท้องถิ่นให้กับ นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะในเรื่องของประวัติศาสตร์ความเป็นมารวมถึงความเชื่อ ประเพณีและ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องที่เขาจะได้รับ ซึ่งผมคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากสำหรับ ชุมชนและท้องถิ่น และโครงการในลักษณะนี้แหละที่ผมต้องการ”^{๔๙}

นอกจากนั้นในส่วนของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงาน ที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับเมืองโบราณในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยตรงก็ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับ ประเด็นเรื่องขององค์ความรู้ที่เกิดมาจากการเข้าร่วมโครงการฯในครั้งนี้ว่า

“ดิฉัน เห็นว่าสิ่งที่เด็ก ๆ จะได้รับมากที่สุดในการเข้าร่วมอบรมโครงการฯนั้นก็คือองค์ความรู้ ค่ะทั้งในส่วนขององค์ความรู้ด้านประวัติความเป็นมาของเมืองดงแม่นางเมืองก็ดี เรื่องการ อนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีก็ดี และถือว่าเป็นประสบการณ์ใหม่ ๆ ของเด็ก ๆ ที่จะได้รับจากการร่วมทำกิจกรรมโดยเฉพาะในส่วนของกิจกรรมที่จะต้องลง พื้นที่จริง ซึ่งจากการที่ดิฉันได้เข้าร่วมสังเกตการณ์พบว่าเด็กให้ความสนใจในการอบรมมาก

^{๔๘} สัมภาษณ์, นายสุวัช เสง้อวนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลตาสัง วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๔๙} สัมภาษณ์, นายเผด็จ สุขเกษม ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นการเล่าเรื่องหรือการสร้างความเป็นมิตรกับนักท่องเที่ยวซึ่งดิฉันเชื่อว่านี่คงเป็นประสบการณ์ครั้งแรกของเด็ก ๆ และเป็นความรู้อย่างมากมายที่เด็ก ๆ จะได้กันค่ะ”^{๕๐}

จากการการที่ได้รวบรวมความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองของคณะนักวิจัยมาทั้งหมดจะพบว่าในส่วนของความคิดเห็นทั้งหมดนั้นเห็นว่าเป็นโครงการที่ดีที่จะก่อให้เกิดองค์ความรู้ในเรื่องของประวัติศาสตร์และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองรวมถึงการได้รับทักษะความรู้ใหม่ ๆ ในการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีของชุมชนของนักเรียนผู้เข้าอบรม ซึ่งถือว่าความรู้ที่ได้นั้นเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อทั้งตัวผู้เข้าร่วมอบรมและต่อชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากว่าองค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปสู่การถ่ายทอดไปสู่ผู้อื่นและชุมชนได้

(๒) ด้านความสำนึกรักบ้านเกิด สำหรับผลที่จะได้จากการจัดงานและการเข้าร่วมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นก็ถือว่าเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นผลโดยตรงจากการเข้าร่วมโครงการฯ ของนักเรียนและเป็นผลที่ส่งต่อให้กับผู้ที่เกี่ยวข้อง (stakeholder) หรือผู้ที่มีส่วนได้เสียกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้น โดยในดานนี้นักเรียนผู้ที่เข้าร่วมโครงการได้มีความสำนึกถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองว่าเมื่อได้พบเห็นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของตนเองแล้วก็เกิดความเสียสละและเกิดความรู้สึกหวงแหนว่าบ้านเมืองหรือชุมชนที่ตนเองได้อาศัยอยู่นี้ในอดีตเคยเป็นชุมชนหรือเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน แต่ปัจจุบันความเจริญได้กลายมาเป็นความเสื่อมตามกาลเวลา แต่ถึงอย่างนั้น หากบรืหากักังเหล่านั้ก็ถือว่าเป็นร่องรอยของความเจริญของบรรพชนในอดีตที่อนุชนรุ่นหลังจำต้องรักษาสืบทอดเอาไว้เพื่อให้คนอีกหลายรุ่นที่กำลังจะเกิดมาได้ทราบหรือมีองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่มากถึง ณ วันนี้ได้ โดยเรื่องของความสำนึกรักบ้านเกิดนั้นก็ปรากฏในความเห็นของนักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมว่า

“หนูรู้สึกเสียสละมากที่ได้มาเห็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ถูกทำลายจากการขุดค้นของผู้ไม่หวังดีหรือเก๋าคำคร่ำไปเพราะกาลเวลาหรือเพราะเหตุอย่างอื่นก็ตาม แต่ถึงอย่างนั้นหนูก็ยังรู้สึกภาคภูมิใจว่าถิ่นที่อยู่อันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนหนูนี้ก็เคยเป็นชุมชน เป็นเมืองที่เคย

^{๕๐} สัมภาษณ์, นางสาววลินี เทียงมน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาศาสตร์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

เจริญรุ่งเรืองมาก่อน รู้สึกรักในบ้านเกิดของหนูว่าหนูไม่ได้เกิดบนดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ แต่หนูเกิดในดินแดนที่มีที่มานานยาวนานที่หนูหรือเพื่อน ๆ หนูสามารถสัมผัสกับซากแห่งกาลเวลานี้ได้ตลอดเวลาทุกครั้งที่หนูเห็นซากของเมืองดงแม่นางเมืองนี้ทำให้หนูคิดถึงความรุ่งเรืองของดินแดนแห่งนี้มาก่อน ทำให้หนูรู้สึกภาคภูมิใจกับบ้านเกิดเมืองนอนของหนูมากค่ะ”^{๕๑}

“หนูรู้สึกได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองในบ้านเราค่ะว่าบ้านเราเมืองเรานี้เจริญรุ่งเรืองมาก่อน ก่อนที่จะล่มสลายไปกับกาลเวลาที่ผ่านไป แต่ซากแห่งความเจริญเหล่านั้นที่หนูได้เห็นในวันนี้ เช่น หลุมฝังศพ ซากเจดีย์หรือสถูปถือว่าเป็นซากแห่งอดีตที่ได้สร้างความภาคภูมิใจให้กับหนูและชาวอำเภอบรรพตพิสัยมากค่ะ อย่างน้อย ๆ เราก็สามารถบอกคนทั้งโลกได้ว่าบ้านเรามีอะไรและเราควรที่จะภูมิใจและรักในบ้านเกิดเราค่ะ”^{๕๒}

ในส่วนของผู้บริหารสถานศึกษาในชุมชนก็มีความเห็นไม่แตกต่างกันในเรื่องของการเข้าร่วมโครงการฯแล้วจะก่อให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดจะพบได้จากความเห็นของผู้บริหารสถานศึกษาท่านหนึ่งว่า

“ผมมีความชื่นชมในการจัดงานของคณะนักวิจัยมากกว่า “สามารถเข้าถึงปัญหาของท้องถิ่นเป็นอย่างมาก” ซึ่งคำว่าปัญหาของท้องถิ่นที่ว่่านั้นก็คือท้องถิ่นไม่มีความรู้สึกหวงแหนแหล่งโบราณคดีในพื้นที่นั้นเป็นสมบัติของตนเอง หรือเป็นสมบัติของชาติ ดังนั้น หลายครอบครัวจึงถือโอกาสในการ “บุกรุกและยึดครองแหล่งโบราณคดีนั้นเสียเลย” ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการทำลายสมบัติของชาติไปโดยไม่มีจิตสำนึกหรือชาติจิตสำนึกรักและหวงแหนในสมบัติของประเทศชาติหรือว่าท้องถิ่นของตนเอง ผมว่าโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นนี้แหละคือคำตอบที่จะมีส่วนเข้าไปกระตุ้นให้ชุมชนได้หันมามองเห็นความสำคัญของกองอิฐหินปูนทรายที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชนของตนเองว่าสิ่งเหล่านั้นมันคือทรัพย์สินสมบัติหรือสิ่งที่มีค่าของชุมชนได้ เพราะเมื่อชุมชนเห็นลูกหลานของตนเองมาทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ก็จะรู้สึกภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นได้ผมเชื่ออย่างนั้น”^{๕๓}

ส่วนครูผู้ดูแลเด็กนักเรียนผู้เข้าอบรมในโครงการฯก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกับผู้บริหารเกี่ยวกับผลที่เกิดจากการดำเนินโครงการนั้นได้ก่อให้เกิดผลสำคัญก็คือก่อให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดกับนักเรียนผู้เข้าอบรมว่า

^{๕๑} สัมภาษณ์, นางสาวกานติมา ศรีกุล นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสรรพ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๕๒} สัมภาษณ์, นางสาววัลลภา ศรีสมบัติ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสรรพ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๕๓} สัมภาษณ์, นายศรีจันทร์ ขุนทด ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาสรรพ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

“การอบรมในโครงการในครั้งนี้ก่อให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดให้กับเด็กนักเรียนมากเพราะเมื่อเขาเรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีใกล้บ้านของตนเองแล้วย่อมทำให้รู้ว่าบ้านของตนนั้นเคยเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานและมีร่องรอยหลักฐานเป็นเครื่องยืนยันได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แหละที่จะมีส่วนทำให้เขาคิดถึงความสำคัญของพื้นที่ที่ตนเองอยู่ ทำให้เขาอยากค้นหาความจริงหรือเรื่องราวของบ้านเมืองของตนเองเพิ่มมากขึ้น คือยิ่งเขารู้มากเท่าไรเขาก็ยิ่งมีความรักความภาคภูมิใจกับบ้านเกิดเมืองนอนเขามากขึ้น ผมเชื่ออย่างนั้นครับ”^{๕๔}

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ผลที่เกิดมาจากการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนั้นได้เป็นเหตุให้เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดให้กับผู้เข้าร่วมอบรมเป็นอย่างดีเนื่องจากว่าเดิมทีผู้เข้าร่วมอบรมไม่ได้มีความรู้ในเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่แหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่หรือชุมชนของตนเองก็จะเกิดความสงสัยไม่เข้าใจในเรื่องของที่มาของแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง แต่เมื่อได้เข้ามาอบรมและได้รับความรู้แล้วเขาย่อมมีความรู้ความเข้าใจในพื้นที่แหล่งโบราณคดีมากขึ้นเมื่อเป็นเช่นนั้นเขาย่อมจะเกิดความรู้สึกหวงแหนและรักในพื้นที่ชุมชนของตนเมื่อเกิดความรักที่สุกก็จะเกิดการหวงแหนหรือรักษาเอาไว้ให้คงอยู่กับชุมชนของตนต่อไป

(๓) ด้านความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับผลที่ได้จากการดำเนินการจัดอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองอีกประการหนึ่งนั่นก็คือทำให้เด็กนักเรียนหรือผู้เข้าร่วมอบรมเกิดความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเนื่องจากว่าเมื่อผู้เข้าร่วมอบรมได้รับความรู้จากวิทยากรในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองและองค์ความรู้เกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีแล้วจากนั้นได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริง ได้เห็นได้สัมผัสกับสถานที่จริงของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองแล้วก็ย่อมเกิดจิตสำนึกในเรื่องของควมมีตัวตนของพื้นที่หรือชุมชนของตนเอง โดยเฉพาะได้รู้ว่าพื้นที่ชุมชนของตนเองนั้นมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอยู่ และก็เป็นสถานที่ที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานนอกจากนั้นก็ยังมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาติอยู่หลายเหตุการณ์ การรับรู้เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวนั้นของแหล่งโบราณคดีในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดความหวงแหนเพราะการมองเห็น

^{๕๔} สัมภาษณ์, นายสาคร คำดี ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยฯ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

คุณค่าของแหล่งโบราณคดีดังกล่าว เมื่อเกิดความตระหนักในคุณค่าแล้วประการต่อมาที่ปรารถนาที่จะทำการอนุรักษ์หรือรักษาให้คงสภาพอยู่ในสภาพที่ดีไม่ให้เกิดทำลายเพื่อเก็บรักษาสภาพดังกล่าวนี้ไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา สภาพของการหวงแหนรักษาดังกล่าวนั้นเองที่ได้ชื่อว่าเป็น “ความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง” และความตระหนักดังกล่าวนี้ย่อมก่อให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาเอาไว้ด้วยการ ๑.การรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีให้คงสภาพเดิมเอาไว้ ๒.การซ่อมแซมหรือการบูรณะให้ดีขึ้น ๓.การปกป้องไม่ให้มีการทำลายหรือการเข้ามาทำให้ภูมิทัศน์หรือรูปทรงของแหล่งโบราณคดีนั้นสูญหายไป ๔.การศึกษาประวัติความเป็นมาเพื่ออ้างอิงถึงความสำคัญของสถานที่ดังกล่าว เช่น การศึกษาประวัติของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ศึกษาตำนานเจ้าแม่ศรีเมือง และศึกษาข้อความในจารึกดงแม่นางเมือง เป็นต้นให้ชัดเจนและสืบทอดความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเอาไว้ ๕.ปลูกจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับชุมชนหรือประชาชนให้มีความรักหวงแหนในแหล่งโบราณสถานหรือโบราณคดีใกล้บ้าน ๖.การจัดการประชาสัมพันธ์และเชิญชวนให้ผู้คนได้มาท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนและประชาสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนให้เป็นที่ยอมรับและส่งเสริมโดยรวมผ่านแอปพลิเคชันหรือสื่อโซเชียลต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้นถือว่าเป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดี

สำหรับนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองพบว่าโดยมากเมื่อเข้าร่วมโครงการแล้วจะเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าภายหลังจากการลงพื้นที่จริงและได้เห็นเมืองโบราณดงแม่นางเมืองหลายแห่งมีความชำรุดทรุดโทรม หรือถูกทิ้งร้างไปก็เกิดความหดหู่พร้อมกับมีคำถามในระหว่างการลงพื้นที่จริงอยู่ตลอดเวลาว่าทำอะไรเราจะรักษาสถานที่เหล่านั้นเอาไว้ได้ หรือทำอะไรเราจะฟื้นฟูรักษาสภาพของสิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีเหล่านี้เอาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตเอาไว้ได้ ดังปรากฏในความเห็นของนักเรียนคนหนึ่งว่า

“หากเราสามารถที่จะซ่อมแซมซากปรักหักพังเหล่านี้ขึ้นมาให้มีรูปร่างเหมือนเดิมได้ บ้านเมืองเราชาวอำเภอบรรพตพิสัยก็คงจะงดงามเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวโลกได้ ทำอย่างไรเราถึงจะรักษาแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้ หนูรู้สึกไม่ดีเลยที่เห็นซากของสถูปที่ถูกขุด ถูกทำลายเพราะความอยากได้สิ่งของที่เก่าแก่โดยไม่คิดถึงสภาพเดิมที่มันควรจะมียู่ หรือหากเราปล่อยให้เป็นอยู่แบบนี้ก็อาจจะทำให้ลูกหลานเราไม่มีโอกาส

ที่จะเห็นได้ในอนาคตเพราะอาจจะถูกทำลายจากผู้หวังประโยชน์ส่วนตนไปจนหมดเป็นแน่”^{๕๕}

“หนูอยากให้รักษาความเป็นแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ไว้ให้ลูกหลานได้เห็นนาน ๆ ค่ะเพราะหากไม่รักษาหรือปล่อยให้มีการทำลายจากคนที่ไม่หวังดี โบราณสถานเหล่านี้ก็จะไม่อาจหลงเหลือให้เด็กรุ่นหลังต่อไปจากหนูได้เห็นอีกเลย สมควรค่ะที่จะต้องมีการอนุรักษ์รักษาไว้”^{๕๖}

จากข้อคิดความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมื่อเด็กนักเรียน ๆ ได้ลงพื้นที่จริงและมองเห็นเมืองดงแม่นางเมืองตามสภาพของความเป็นจริงก็ย่อมเกิดความต้องการที่จะให้มีการอนุรักษ์หรือรักษาเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นเหมือนอย่างที่เราเห็นเพราะในรุ่นของพวกเขาสภาพของบ้านเมืองหรือสภาพของแหล่งโบราณคดียังมีสภาพอย่างที่เห็นหลายแห่งเหลือแต่ซากกองอิฐ บางแห่งเหลือเพียงแค่เนินดิน บางแห่งถูกเปลี่ยนแปลงรูปร่างไปจากเดิม เป็น ดังนั้น กลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการฯ จึงมีความสำนึกหรือเกิดความสำนึกในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนขึ้น

นอกจากนั้นชุมชนในฐานะที่เป็นผู้อยู่กับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองเมื่อนักเรียนหรือมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเดินทางลงพื้นที่ก็เกิดความชื่นชมและเกิดความสนใจและเมื่อทราบถึงวัตถุประสงค์ของการดำเนินการโครงการก็ได้มีข้อเสนอแนะในเชิงของการขอให้ดำเนินการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองหลายคนได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอาไว้ค่อนข้างน่าฟังดังนี้

“ใจลึก ๆ ของผมฉันมีความรู้สึกที่สมควรที่จะต้องมีการหน่วยงานเข้ามาทำการอนุรักษ์ทั้งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนบ้านเราโดยเฉพาะในเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี้เนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่าง “คน” กับ “โบราณสถาน” ว่าจะมีแนวทางในการจัดการอย่างไร คือทำอย่างไรที่คนกับโบราณสถานจะอยู่ร่วมกันได้ หรือทำอย่างไรถึงจะป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายโบราณสถานไปมากกว่านี้หรือทำอย่างไรจะมีการฟื้นฟูเมืองดงแม่นางเมืองให้กลับมามีชีวิตเหมือนดังเดิมได้”^{๕๗}

จากข้อคิดและความเห็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไม่เฉพาะแต่มัคคุเทศก์น้อยเท่านั้นที่มีความเห็นว่าควรที่จะต้องมีการบูรณะแหล่งโบราณคดีในอำเภอบรรพตพิสัยนี้ขึ้นมาใหม่ แม้แต่

^{๕๕} สัมภาษณ์, นางสาวกัลยาร ปุตะโคตร นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยฯ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

^{๕๖} สัมภาษณ์, นางสาวมินตรา กวีพิชาพัชร นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยฯ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖..

^{๕๗} สัมภาษณ์, นายขันตี สุขพิมพ์ ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยฯ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

ชาวบ้านเองก็มีความรู้สึกเช่นนั้นเหมือนกัน คือชุมชนเองก็ต้องการให้มีการดำเนินการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี กรณีเมืองดงแม่นางเมืองขึ้นมาใหม่หรือรักษาให้ดั้งเดิม อันเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นว่าการดำเนินการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ก่อให้เกิดความสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี เช่น กรณีเมืองดงแม่นางเมืองหรือแม้แต่ผู้คนในชุมชนก็เช่นเดียวกัน

๔.๔ ผลของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับการดำเนินการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ ประเภะนั้นก็คือ (๑) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟูสืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ กิจกรรมได้แก่ (๒.๑) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (๒.๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (๒.๓) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง (๓) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมทั้งหมดนั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามจะพบว่ากิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ทั้ง ๓ ประการนั้นย่อมให้คุณค่าต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในหลายประการดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ ผลที่เกิดขึ้นด้านการท่องเที่ยว

สำหรับคุณค่าในด้านการท่องเที่ยวนี้ถือว่าเป็นคุณค่าที่เป็นผลที่เกิดมาจากกิจกรรมดังต่อไปนี้

(๑) การจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เพราะเหตุที่ว่า การอบรมดังกล่าวมีผลต่อการนำไปสานต่อในเรื่องของการท่องเที่ยวได้ดังจะพบว่า ภายหลังจากการอบรมครบตามจำนวนวันที่กำหนดแล้วจะพบว่าโครงการอบรมนั้นมีกระแสตอบรับจากประชาชนในท้องถิ่นดีมากเนื่องจากว่าพื้นที่เมืองโบราณดงแม่นางเมืองไม่เคยจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้เด็กมีความรู้ความสามารถในการอธิบายประวัติความเป็นมาและการอ่านผังแหล่งโบราณคดีให้กับประชาชนได้อย่างละเอียดกระชับและก็สามารถสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนที่มาชมหรือมารับฟังความรู้ที่ได้จากมัคคุเทศก์ท้องถิ่นมาก่อน อีกทั้งวิทยากรที่มาให้การ

อบรมก็เอาใจใส่กับการอบรมอย่างดีทำให้เด็กมีความรู้ความสามารถเข้าใจเนื้อหาและสามารถอธิบายเนื้อหาของเรื่องที่ตนเองสนใจได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การจัดกิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นดังกล่าวจึงถือว่าเป็นการจัดกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดผลคือคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจโดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยว เนื่องจากว่า ในจังหวัดนครสวรรค์นั้นไม่เคยมีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่จำเพาะพื้นที่มาก่อน ทำให้การจัดกิจกรรมในครั้งนี้เป็นผลต่อการที่หน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์ได้เห็นชอบที่จะมีการนำเอาโครงการมัคคุเทศก์ท้องถิ่นนี้ไปใช้ในการดำเนินการกระตุ้นการท่องเที่ยวเมืองหรือชุมชนโบราณอีกหลายชุมชน เช่น ชุมชนเมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่มีเมืองโบราณอยู่ ดังนั้น กิจกรรมการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นจึงเป็นเหมือนกิจกรรมแม่แบบที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้เพื่อกระตุ้นหรือส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์หรือปรากฏผลได้ ซึ่งหากทำได้ดังกล่าวยังจะทำให้ชุมชน เยาวชนในท้องถิ่นมีงานทำและมีรายได้เสริมจากการทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยว เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจการท่องเที่ยวของชุมชนได้อย่างหนึ่ง

(๒) โครงการอนุรักษ์ ป่านพู่ สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เมืองดงแม่นางเมือง สำหรับโครงการนี้ก็ถือว่าเป็นอีกโครงการหนึ่งที่เกิดผลต่อการท่องเที่ยวที่ชุมชนพยายามที่จะส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นเทศกาลหรือประเพณีที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เมื่อคนทั้งปวงรู้จักช่วงเวลาของการจัดงานโครงการเช่นนี้ก็ย่อมจะมาท่องเที่ยวเพื่อดูกิจกรรมและมาจับจ่ายในการท่องเที่ยวก่อให้เกิดรายได้และการสืบสานวัฒนธรรมที่ดีของท้องถิ่นได้มากยิ่งขึ้น

๔.๔.๒ ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์

สำหรับผลที่เกิดคือคุณค่าอีกประการหนึ่งที่ได้มาจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทยานนี้ก็คือคุณค่าด้านการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีอันเนื่องมาจากการจัดกิจกรรมหลายกิจกรรมได้แก่ (๑) กิจกรรมการถอดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาและเงื่อนไขสำคัญของการมีเมืองโบราณในท้องถิ่นหรือชุมชนของตนเอง เมื่อรู้และเข้าใจย่อมนำไปสู่การอนุรักษ์ เช่น องค์ความรู้เรื่องของเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาไม้เดนในฐานะที่เป็นภูเขาของพระยาช้างชื้อว่าฉัททันต์ ว่าเมืองเมือง ๆ นี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนเป็นเมืองของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกายเดียวที่แพร่หลายในเมืองทวารวดีเกือบทุกเมืองในยุคตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งเมืองโคกไม้เดนก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ ๒. รู้ว่าเมืองโคกไม้เดนนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ ๒.๑ ส่วนที่เป็นภูเขาถือว่าเป็นส่วนที่เป็นโลกแห่งความดี โลกแห่งการศึกษาธรรม โลกแห่งการบำเพ็ญบารมี โลกแห่งพระพุทธศาสนาที่คนในเมืองจะต้องเดินทางไปทำบุญ หรือหากประสงค์จะบวชก็สามารถที่จะไปบวชบนภูเขาไม้เดนนั้นได้ ๒.๒ ส่วนที่เป็นเมือง เป็นโลกของกิเลส

ค้นหา เป็นโลกของชาวบ้านที่จะต้องค้นหาเลี้ยงชีพและอยู่ครองเรือน หากเปื้อโลกในการครองเรือนนี้ก็สามารถที่จะสละโลกครองเรือนนี้ไปวชนบญเขาไม้เด่นได้ ๒.๓ ส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ของโลกทั้งสองก็คือบรรดานักบวชที่อยู่บนภูเขาจะลงมารับบิณฑบาตที่ตัวเมืองเพื่อเป็นการมาโปรดคนในเมือง เป็นการมาเพื่อให้หลักคำสอนและแนวทางการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร ๓.รู้ว่าภูเขาโคกไม้เด่นก็คือ ภูเขา ๗ ยอดของพระยาช้างฉัททันต์ ผู้เสวยชาติเป็นพระยาช้างและบำเพ็ญบารมีอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมและพร้อมที่จะเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อให้คนรักเกิดความสุขสบาย หรือเพื่อให้ปัญหาที่ค้างคามันจบลงไปได้ด้วยดี ด้วยการเสียสละดังกล่าวถือว่าเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีอย่างยิ่งยวดของท่านเพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

หรือไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการถอดองค์ความรู้ของเมืองดงแม่นางเมืองก็ทำให้ ๑.ได้รับความรู้เรื่องตำนานเจ้าแม่ศรีเมืองว่าตำนานนี้น่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในยุคแรกของเมืองดงแม่นางเมือง เพราะมีหลักฐานที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมให้ผู้หญิงปกครองเมือง เช่นเดียวกับตำนานของพระนางจามเทวีที่เสด็จไปครองเมืองหริภุญชัยในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเรื่องราวของพระนางศรีเมืองนี้น่าจะเป็นช่วงเดียวกัน ซึ่งยุคนั้นมอญมีอำนาจมากกว่าขอม ๒.ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ขอมก็ได้ขึ้นมามีอำนาจและได้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองหรือที่มีชื่อว่า “ตำบลดานยะบุรี” ซึ่งเมื่อขอมขึ้นมาปกครองก็ได้เปลี่ยนจากผู้หญิงปกครองตามแนวคิดของชาวมอญมาเป็นให้ผู้ชายปกครอง ซึ่งหลักฐานการที่มีขอมหรือเขมรมาปกครองเมืองธานยะบุรีนี้ก็ปรากฏในจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งระบุชัดว่าขอมที่เป็นผู้ปกครองในยุคนี้เป็นขอมจาก”เมืองนครศรีธรรมราช” ไม่ใช่ขอมจากเมืองพระนคร เนื่องจากมีชื่อของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” ซึ่งเป็นชื่อที่ตรงกับผู้ครองนครศรีธรรมราชในยุคนั้นก็คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ซึ่งหลักฐานตำนานเมืองของนครศรีธรรมราชก็ยอมรับเช่นนั้นและมีข้อโต้แย้งจากยอชต์ เซเดย์ ว่าขอมที่มาปกครองเมืองนี้คือมาจากลพบุรี แต่ อำเภอสรีศักดิ์ วลีโกดมก็ได้แย้งว่า เป็นไปไม่ได้เพราะในเมืองลพบุรีไม่ปรากฏมีชื่อของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช และยืนยันว่าขอมที่เมืองธานยะบุรีนี้เป็นขอมที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชอย่างแน่นอน ๓.เกิดความเข้าใจกับชาวเมืองหรือชาวชุมชนดงแม่นางเมืองว่าขอมหรือเขมรที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ปกครองเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะมาจากนครศรีธรรมราชจริง ๆ

หรือเกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับเมืองบึงคอกช้างว่า ๑. เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ด้านศาสนาของเมืองโบราณบึงคอกช้าง โดยเฉพาะการสามารถเข้าถึงความจริงที่ว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในเมืองนี้ไม่ใช่พระพุทธศาสนาแบบที่นับถือกันอยู่ในทุกวันนี้แต่เป็นพระพุทธศาสนานิกายที่ใช้ภาสสันสกฤตเป็นหลักในการเผยแผ่ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่เกิดกับชุมชนเมืองโบราณบึงคอกช้าง ๒. เกิดความรู้ความเข้าใจในตัวเมืองโบราณบึงคอกช้างว่าเป็นเมืองที่มีการติดต่อกับเมืองชายฝั่งทะเลผ่านแม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำเจ้าพระยา และผ่านทางจังหวัดกาญจนบุรี คือเมืองพตทีกอกทะเลที่ปากแม่น้ำแม่กลอง ดังนั้นเมือง ๆ นี้จึงถือว่าเป็นเมืองที่สามารถติดต่อกับ

ผู้คนได้หลายหลายทางจนสามารถสร้างเมืองได้อย่างมั่นคง และเป็นช่องทางในการนำเอา พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตที่ไม่เหมือนกับ พระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน ๓.องค์ความรู้ที่ว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เป็นเมืองที่ถือว่าเป็น “ศูนย์กลาง ของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินเมืองหนึ่งที่มีการศึกษาหลักธรรมของนิกายที่เมืองนี้กันอย่าง กว้างขวาง ไม่แพ้เมืองใดในยุคเดียวกัน

ซึ่งความรู้ที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ กิจกรรมนั้นย่อมนำไปสู่ความสำนึก รับ หวงแหน ในท้องถิ่นและก่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีนั้นได้

(๒) กิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นอีกกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลในการอนุรักษ์เพราะเป็น กิจกรรมที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นของตนเอง

(๓) กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เมืองดงแม่นางเมือง เป็น อีกกิจกรรมหนึ่งที่เป็นการมุ่งที่จะก่อให้เกิดการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีของชุมชนในเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งถือว่ากิจกรรมดังกล่าวจัดขึ้นอย่างหลากหลาย และทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่ง โบราณคดีเป็นอย่างมาก

๔.๔.๓ ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน

สำหรับคุณค่าอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าในเรื่องของการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการรัก บ้านเกิดหรือรักสามัคคีในชุมชนด้วยการร่วมแรงร่วมใจกันรักษาวัดหรือแหล่งโบราณสถานภายใน ชุมชนให้มีความสะอาด สงบ รื่นรมย์อยู่เสมอ ซึ่งกิจกรรมนั้นก็คือ กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟืนฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เมืองดงแม่นางเมือง ถือว่าเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นว่าทุกคนในชุมชนที่ จะต้องอนุรักษ์ สืบสานการสืบทอดประเพณีที่มุ่งจัดเพื่อให้เกิดความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ให้เกิดกับคนในชุมชนว่าเมืองโบราณนั้นไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ว่างเปล่า แต่มันคือแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ เพราะมีหลักฐานการจารึกเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมอันดงามไว้ ดังนั้น คนในชุมชนจะต้องรู้จัก การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองเอาไว้ ซึ่งกิจกรรมนี้ถือว่าเป็นกิจกรรมที่เป็นผลที่ ก่อให้เกิดคุณค่าของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัย ทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๔.๔ ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

สำหรับคุณค่าที่เกิดจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้อีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าด้าน การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน อันเนื่องมาจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่น โครงการอบรมมััคคุเทศก์ท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นโครงการหนึ่งหากมีการดำเนินการอย่าง จริงจังในอนาคตย่อมสามารถใช้เป็นโครงการในการกระตุ้นเศรษฐกิจได้ โดยเฉพาะหากมีการจัด กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในเมืองดงแม่นางเมืองเมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวโดย เฉพาะที่เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือเพื่อเป็นการมาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความ

เป็นมาหรือตำนานหรือแม้แต่การชื่นชมพุทธศิลปกรรมภายในวัดหรือแหล่งโบราณคดีของเมืองดงแม่นางเมืองสิ่งหนึ่งที่คิดว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวก็คือ (๑) ข้อมูล-แผนผังการท่องเที่ยวเมืองดงแม่นางเมือง (๒) มัคคุเทศก์ท้องถิ่นประจำเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งสิ่งสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทั้ง ๒ ประการนี้จะขาดเสียไม่ได้เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวได้อย่างเข้าใจ ซึ่งกิจกรรมอบรมมััคคุเทศก์ท้องถิ่นย่อมเป็นคำตอบในเรื่องดังกล่าวได้เมื่อเด็ก ๆ ในชุมชนมาทำหน้าที่เป็นผู้นำเที่ยวเป็นเจ้าบ้านที่ดียอมส่งผลต่อการกระตุ้นเศรษฐกิจการท่องเที่ยวในชุมชนได้

๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย

สำหรับการดำเนินการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” มาทั้งหมดจะพบว่ามีองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ องค์ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ฝั่งฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ประการแรกก็คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดในการนำมาเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ ซึ่งในการเรียนรู้นั้นได้มีนักคิดหรือนักปรัชญาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เอาไว้อย่างหลากหลายโดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก ซึ่งได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของมนุษย์เอาไว้ที่น่าสนใจ ซึ่งเท่าที่พบและมีชื่อเสียงมากก็คือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ ที่เห็นว่าเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต ๓ ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้ (Supper Ego) นอกจากนั้นก็มีแนวคิดการเรียนรู้ของพาฟลอฟ สกินเนอร์ ที่เขาเชื่อว่าการเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตจำนวนมากเกิดจากการวางเงื่อนไข กล่าวคือ การตอบสนองหรือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นต่อสิ่งเร้าหนึ่งมักมีเงื่อนไขหรือ สถานการณ์เกิดขึ้น ซึ่งในสภาพปกติหรือในชีวิตประจำวันการตอบสนองเช่นนั้นอาจไม่มี เช่น กระต่ายได้ยินเสียงกระดิ่งและน้ำลายไหล เสียงกระดิ่งเป็นสิ่งเร้าที่ต้องการให้เกิดการเรียนรู้จากการวางเงื่อนไข พาฟลอฟ เรียกว่า สิ่งเร้าที่มีเงื่อนไข และปฏิกิริยาน้ำลายไหล เป็นการตอบสนองที่เรียกว่าการตอบสนองที่มีเงื่อนไข ซึ่งทฤษฎีของสกินเนอร์นี้ถือว่าเป็นทฤษฎีที่สามารถสังเกตเห็นได้จากการแสดงออกทางด้านพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการที่มนุษย์เรามีความต้องการหากมีการวางเงื่อนไขที่เหมาะสมก็จะสามารถแสดงพฤติกรรมออกมาในทางที่ต้องการได้ นอกจากพาฟลอฟ สกินเนอร์แล้วก็มีจอห์น บี วัตสัน (John B. Watson) เป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน วัตสัน ได้ทำการทดลองโดยให้เด็กคนหนึ่งเล่นกับหนูขาว และขณะที่เด็กกำลังจะจับหนูขาว ก็ทำเสียงดังจนเด็กตกใจร้องไห้ หลังจากนั้นเด็กจะกลัวและร้องไห้เมื่อ

เห็นหนูขาว ต่อมาทดลองให้นำหนูขาวมาให้เด็กดู โดยแม่จะกอดเด็กไว้ จากนั้นเด็กก็จะค่อย ๆ หาย กลัวหนูขาว จากการทดลองดังกล่าววัตสันสรุปเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ดังนี้ ๑. พฤติกรรมเป็นสิ่งที่สามารถควบคุมให้เกิดขึ้นได้โดยการควบคุมสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขให้สัมพันธ์กับสิ่งเร้าตามธรรมชาติและการเรียนรู้จะคงทนถาวรหากมีการให้สิ่งเร้าที่สัมพันธ์กันนั้นควบคู่กันไปอย่างสม่ำเสมอ ๒. เมื่อสามารถทำให้เกิดพฤติกรรมใด ๆ ได้ ก็สามารถลดพฤติกรรมนั้นให้หายไปได้ หรือทฤษฎีลองผิดลองถูกของ Thorndike นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน เป็นบุคคลแรกที่ริเริ่มทำการทดลองในสัตว์เกี่ยวกับการเรียนรู้โดยศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้ของแมว ด้วยการจัดทำกรงทดลองเพื่อขังแมว ซึ่งกรงดังกล่าวจะมีประตูเปิดและปิด โดยใช้ห่วงผูกติดกับเชือกที่เชื่อมต่อไปยังกลอนประตูและมีการวางอาหารไว้ที่ด้านนอก หากแมวตะปบที่ห่วงจะทำให้ประตูเปิดและสามารถออกไปกินอาหารที่อยู่ด้านนอกได้ ในระยะแรก ๆ แมวมีพฤติกรรมที่ค่อนข้างสะเปะสะปะในการหาทางออกจากกรง แต่เมื่อแมวดึงที่ห่วงโดยบังเอิญ จึงทำให้สามารถออกจากกรงได้และเมื่อทำการทดลองซ้ำหลาย ๆ ครั้ง แมวก็แสดงพฤติกรรมที่ฉลาดในลักษณะที่เรียกได้ว่า เป็นการเรียนรู้เพื่อหาทางออกจากกรง อันเป็นผลมาจากประสบการณ์นั่นเอง จากการทดลองอย่างต่อเนื่องทำให้ Thorndike ค้นพบกฎการเรียนรู้ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ กฎผลที่ได้รับ (law of effect) ซึ่งอธิบายว่า พฤติกรรมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลได้รับผลตอบแทนในสิ่งที่ตนปรารถนา กฎการฝึกหัด (law of exercise) อธิบายว่า พฤติกรรมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีการกระทำซ้ำ และเมื่อมีการปฏิบัติซ้ำมากขึ้นก็จะเกิดความชำนาญ และกฎความพร้อม (law of readiness) อธิบายว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีความพร้อมที่จะกระทำ^{๕๘} นอกจากนั้น ตามแนวคิดนี้เห็นว่า การให้รางวัลเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ ซึ่งกลุ่มนักจิตชาวตะวันตกที่เสนอแนวคิดดังกล่าวมาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของชิเกลมุนด์ ฟรอยด์, พาฟลอฟ สกินเนอร์, หรือจอห์น บี วัตสัน หรือ ทรอนโดร์ก็ตามถือว่าเป็นทฤษฎีที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนหรือสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรงกูรที่พบว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตชาวตะวันตกหลายทฤษฎีสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการจัดการเรียนรู้ของเด็กหรือนิสิตนักศึกษาได้^{๕๙}

นอกจากนั้นก็จะพบว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นก็มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการเรียนรู้อยู่หลายประเด็นโดยเฉพาะเรื่องของการเรียนรู้ที่เกิดมาจากการทำงานร่วมกันของกายกับจิตผ่านกระบวนการทำงานของผัสสะทั้ง ๖ ประการของมนุษย์ในการเรียนรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

^{๕๘} Bolles, R. C. **Learning Theory**. (New York: Holt Rinehart and Winston. ๑๙๗๕) pp. ๓-๑๖

^{๕๙} ณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรงกูร รายงานวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้พื้นฐานการใช้คอมพิวเตอร์ เพื่อสร้างงานออกแบบของผู้เรียนที่มีพื้นฐานด้านการเรียนที่แตกต่างกัน มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ๒๕๕๕, หน้า ๒๐

ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เกิดธาตุรู้ คือ รู้สึก หมายรู้ รู้คิด รู้แจ้ง และมีการกระทำโต้ตอบ ผูกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตรจนประจักษ์ผล เกิดความรู้และความดีการจัดการการรับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ เป็นการจัดการการเรียนรู้ตามแนวพุทธโดยอาศัยกระบวนการทั้ง ๒ คือ ควบคุมพฤติกรรมทางกายและทางวาจา (ศีล) ผูกฝนอบรมพฤติกรรมทางใจให้สงบจากสิ่งรบกวนใด ๆ (สมาธิ) พัฒนาความคิด ทศนคติให้ถูกต้องตั้งตามแนวแห่งพุทธะ รู้เท่าทันปัจจุบันสามารถเผชิญกับปัญหาได้อย่างองอาจไม่ขาดกลัว (ปัญญา) โดยกระบวนการเรียนรู้หรือแนวทางในการพัฒนาการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหรือใช้เพื่อการพัฒนาตนมนุษย์ หรือใช้ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) ที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้^{๖๐} ซึ่งการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถที่จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งสองแนวทางคือทั้งทางตะวันตกและพระพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กัน

๔.๕.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยอีกประการหนึ่งก็คือ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้ โดยคำว่าคุณค่า มาจากคำว่า คุณ หมายถึงความดี หรือประโยชน์^{๖๑} คุณที่ หมายถึง ความดีของบุคคล เรียกว่า คุณความดี คุณที่หมายถึง ประโยชน์อันมีอยู่ในบุคคล หรือการกระทำที่เป็นประโยชน์ เราเรียกว่า คุณประโยชน์ หรืออานิสงส์ที่ประกาศประโยชน์ของตน ชื่อว่าคุณ ^{๖๒}ส่วนคำว่า ค่า หมายถึง คุณประโยชน์ในตัวของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งคิดเป็นเงินไม่ได้ เช่น ของสิ่งนี้ หาค่ามิได้ หรือ คุณประโยชน์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจคำนวณ หรือ ประเมินราคาได้ เช่น ทองคำ มีค่ามากกว่าก้อนหิน^{๖๓} เมื่อนำมารวมกันเป็นคำว่า “คุณค่า” จึงหมายถึงสิ่งที่ควรทำในความดี ในสิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ ความสุข ความสงบ ความสำเร็จของชีวิต เป็นต้น ส่วนคำว่า กิจกรรมการเรียนรู้ หมายถึง กิจกรรมที่เอื้อต่อการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้น ดังนั้นคำว่า คุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้จึงหมายถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ โดยกิจกรรมนั้นจะต้องเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ เช่น กิจกรรมการอบรม

^{๖๐} พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑ วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐) ๗๑

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕๓.

^{๖๒} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๔๕.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๔๑.

มัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อก่อให้เกิดองค์ความรู้หรือการเรียนรู้ขึ้นมาได้ สำหรับคุณค่าหรือองค์ความรู้ที่มาจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นั้นก็มียหลายประการ คือ (๑) ก่อให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนเนื่องจากกิจกรรมนั้นเป็นกิจกรรมที่กระทบต่อความรู้สึกหรือเป็นกิจกรรมแปลกใหม่ เช่น กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่นำเอานักเรียนมาเรียนรู้ ฝึกฝนเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์และให้ลงปฏิบัติหน้าที่จริงในสถานที่จริง เป็นการพาเด็กลงพื้นที่ชุมชนที่ไม่เคยมีผู้ใดดำเนินการมาก่อน การที่ชุมชนได้เห็นกิจกรรมที่แปลกใหม่และเป็นที่น่าสนใจก็ย่อมจะมีการตื่นตัวว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่กระตุ้นเตือนหรือปลุกจิตสำนึกของชุมชนให้เกิดความอยากลุกขึ้นมาทำหรือลุกขึ้นมาช่วยเหลือหรือสนับสนุนหรือให้มีการดำเนินการกิจกรรมนั้น ๆ ต่อไป ซึ่งการตื่นตัวของชุมชนนั้นถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาหรือการดำเนินการที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับการให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้บางอย่างได้สร้างความภาคภูมิใจให้เกิดกับชุมชน เช่น กิจกรรมการถอดองค์ความรู้ในทั้ง ๓ แห่งก็คือ ๑. เมืองโคกไม้เดน ๒. เมืองดงแม่นางเมือง ๓. เมืองบึงคอกช้าง ที่คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งก็เป็นผลทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้ในแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นของตนและเกิดความภาคภูมิใจมากที่ได้เห็นหรือได้รู้ประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองในยุคโบราณในบริเวณพื้นที่ของตน ส่วนกิจกรรมกิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง ถือว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ของชุมชนที่จะต้องลุกขึ้นมาเพื่อรักษาและพัฒนาแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนต่อไป ซึ่งนั่นถือว่าเป็นคุณค่าของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากผลการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

๔.๕.๓ องค์ความรู้เกี่ยวกับการนำเอากิจกรรมการเรียนรู้ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

จัดว่าเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยก็คือ ทำให้เห็นถึงผลจากการนำเอารูปแบบของการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้ในการดำเนินการเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว เช่น กรณีของสำนักงานการท่องเที่ยวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้นำเอาโมเดลการจัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นไปใช้ในการดำเนินการด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในเมืองหรือชุมชนโบราณในหลาย ๆ โดยจะนำเอาแบบการจัดกิจกรรมเหล่านี้ไปใช้เพื่อเป็นการกระตุ้นในเรื่องของการท่องเที่ยวหรือการให้สังคมได้เห็นคุณค่าของการท่องเที่ยวผ่านการทำงานของเยาวชนที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว หรือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้นำเอาโมเดลการจัดกิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นไปปรับใช้ในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ หรือชุมชนแห่งการสร้างคุณค่าทางด้านวัฒนธรรมโดยมีการนำไปจัดเป็นกิจกรรมต้อนรับแขกผู้มาเยือนโดยใช้มัคคุเทศก์ท้องถิ่นเป็นหลักในการดำเนินการ ซึ่งประเด็นนี้ถือว่าเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดผลและเป็นองค์ความรู้ในเชิงคุณค่าที่ได้จากการดำเนินการวิจัย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดการเรียนรู้แหล่งโบราณคดี (๒) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาผลที่เกิดจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ผลการวิจัยพบว่า

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้นั้นมีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้ โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก เช่น ซิกมุนด์ ฟรอยด์ อับราฮัม มาสโลว์ ฟลับลอฟ สกินเนอร์ เป็นต้น โดยนักคิดแต่ละท่านก็ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วนักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นในส่วนของ พระพุทธศาสนาก็ได้มีคำสอนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ว่าการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดมาจากกระบวนการทำงานของกายและจิต

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรม คือ (๑) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความรู้สึกรักบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผัง รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ กิจกรรมได้แก่ (๒.๑) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก (๒.๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (๒.๓) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของ

เมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมือง ผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (๓) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองหรือในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจทั่วไป และมุ่งที่จะสร้างให้มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาการใช้ผังการท่องเที่ยว เป็นต้นซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนี้นั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้ง ๓ กิจกรรมนั้นก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญ คือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นคุณค่าจากการดำเนินการจัดกิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ผังส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวหรือทำให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเอง จากนั้นก็จะเกิดการศึกษาหรือการเรียนรู้ผ่านการท่องเที่ยวหรือใช้ผังเพื่อการนำเที่ยวนั้นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้ และหน่วยงานของรัฐได้เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าวก็นำไปใช้เพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนต่อไป (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ กิจกรรมได้แก่ (๒.๑) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก (๒.๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (๒.๓) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศานานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกทำให้เกิดคุณค่าในเรื่องดังกล่าวได้มาก (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ ประเภะนั้นแล้วก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อมีการท่องเที่ยวก็ย่อมมีเม็ดเงินเกิดขึ้นมาจากการท่องเที่ยว เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวแล้วก็ทำให้ชุมชนมีงานทำทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น ซึ่งก็เป็นผลมาจากกิจกรรมที่ได้ทำขึ้นนั่นเอง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” คณะผู้วิจัยได้ศึกษาผ่านการนำเอาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ และทฤษฎีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้มาใช้ในการพัฒนาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมีข้อค้นพบที่สามารถจะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการเรียนรู้ นั้นจะพบว่า คำว่าการเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์”^๑ สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน (Jerome KaGan) และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ”^๒ หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปนซ์ (Abraham P. Sperling) ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากนักน้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์”^๓ หรือสอดคล้องกับแนวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิลการ์ด (Ernest R. Hilgard) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มีการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้าหรือการใช้ยา”^๔ หรือสอดคล้องกับความคิดของคลิฟฟอร์ด ที. มอร์แกน (Clifford T. Morgan) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นสถานการณ์ เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”^๕ ซึ่งการเรียนรู้นี้มีบ่อเกิดมาจากสิ่งที่เรียกว่า ความคิดหรือจิต ซึ่งสอดคล้องกับ

^๑ J. Drever, *A Dictionary of Psychology*, (Great Britain : Penguin Books Ltd., 1985), p. 152.

^๒ J. KaGan and E. Havemann, *Psychology : An Introduction, 2nd edition*, (United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972), pp. 68 - 69.

^๓ A. P. Sperling, *Psychology Made Simple*, (Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967), p. 252.

^๔ E. R. Hilgard, *Introduction to Psychology*, (United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962), p. 623.

^๕ C. T. Morgan, *Introduction to Psychology*, (United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956), p. 635.

แนวคิดของส่วนคือ ชิกมุน ฟรอยด์^๖ ที่เห็นว่าจิตของมนุษย์แบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ (๑) จิตไร้สำนึก (Unconscious) (๒) จิตกึ่งสำนึกหรือจิตก่อนสำนึก (Subconscious หรือ Preconscious) (๓) จิตสำนึก (Conscious) โดยฟรอยด์เห็นว่าการเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต ๓ ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้ (Supper Ego)

สำหรับการเรียนรู้ที่ย่อมมีหลักการที่สำคัญก็คือความต้องการที่จะเรียนรู้ของมนุษย์เรา ซึ่งมีหลักการเรียนรู้ที่มนุษย์สามารถสร้างการเรียนรู้ขึ้นมาได้ภายใต้กรอบการเรียนรู้ ๔ ขั้นตอนก็คือ (๑) ความต้องการของผู้เรียน (Want) คืออยากเรียนอะไร (๒) สิ่งเร้าที่น่าสนใจ (Stimulus) มีอะไรที่ก่อให้เกิดความสนใจ (๓) การตอบสนอง (Response) จะตอบรับด้วยการลงมือทำในสิ่งนั้นอย่างไร (๔) การได้รับรางวัล (Reward) เมื่อทำไปแล้วจะได้อะไร เป็นต้น สำหรับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาก็จะต้องมีการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้ของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ กระบวนการทำงานของจิตกับกายผ่านทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอกผลการทำงานของกระบวนการดังกล่าวเรียกว่า “การศึกษา” ซึ่งการศึกษานั้นก็หมายถึง กระบวนการที่เกิดมาจากการเรียนรู้ตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชาวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ที่ได้เสนอว่า “การเรียนรู้” ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดีซึ่งมีปัญหาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา” และสอดคล้องกับแนวคิดของสุมน อมรวิวัฒน์ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา”^๗ สุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา” โดยกระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นก็อยู่ที่หลัก ๓ ประการก็คือ ศีล สมาธิและปัญญาซึ่งสามารถที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหรือใช้เพื่อการพัฒนามนุษย์หรือใช้ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย

^๖ ธีรเรืองรอง รัตนวิไลสกุล, **มนุษย์สัมพันธ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕-๒๖.

^๗ พระราชาวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท, 2528), หน้า 48.

^๘ สุมน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, 2546), หน้า 58.

^๙ สุมน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, 2546), หน้า 58.

อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) ที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้^{๑๐} ซึ่งการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามรถที่จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งสองแนวทางคือทั้งทางตะวันตกและพระพุทธศาสนาไปพร้อมๆกัน

๕.๒.๒ สำหรับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีทั้ง ๓ กิจกรรม ได้แก่ (๑) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ กิจกรรมได้แก่ (๒.๑) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (๒.๒) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (๒.๓) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง (๓) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยถือว่าเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่ไม่พบเห็นหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้นโดยตรง กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้ได้เสียกับกิจกรรมหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมก็ได้ได้เห็นและได้เกิดแรงจูงใจในการที่จะหันมาให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านตนเองมากยิ่งขึ้น

๕.๒.๓ ในส่วนของผลที่เกิดขึ้นก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็จะมีหลายประการคือ (๑) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน พบว่ากิจกรรมทั้ง ๓ นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ เมื่อมีคนมาเที่ยวกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้ง่ายก็จะมีที่สุดก็จะก่อให้เกิดรายได้ตามมา (๒) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ กิจกรรมทั้ง ๓ ได้ก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพราะกิจกรรมทั้ง ๓ นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด (๓) ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๔) ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

^{๑๐} พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑ วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐) ๗๑

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” พบว่า มีหลายประเด็นที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจแต่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา ดังนั้นเพื่อให้มีการดำเนินการทำวิจัยให้เกิดองค์ความรู้อย่างสมบูรณ์ผู้ที่สนใจสามารถที่จะนำเอาข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยของผู้วิจัยไปทำการวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ยังเหลืออยู่ได้อีกในหลากหลายมุมมอง ดังต่อไปนี้

๑. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “แนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงแนวทางหรือการกำหนดแนวทางในการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมาก

๒. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เรื่อง “แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยการใช้กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยมัคคุเทศก์ท้องถิ่น” เนื่องจากว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีทรัพยากรการท่องเที่ยวหลายประเภทและเป็นการท่องเที่ยวภายในชุมชนที่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก เดิมที่ไม่มีการจัดการความรู้ในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนมาก่อนเลย ดังนั้น หากดำเนินการวิจัยไปตามแนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนได้

๓. ควรวิจัยในประเด็น “แนวทางฟื้นฟูกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีพุทธแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในพุทธศตวรรษที่ ๒๑” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนั้นได้พัฒนาเคลื่อนตัวไปอย่างรวดเร็วมาก ดังนั้นรูปแบบการท่องเที่ยวก็ย่อมจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวจำเป็นจะต้องมีการปรับปรุงแบบและกิจกรรมให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

กุลวรา สุวรรณพิมล. หลักการมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๐.

ขจร สุขวานิช. ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช. พระนคร : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๑.

ชัตติยา กลัญทกะปกรณ์. หลักการมัคคุเทศก์. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์. ๘๐ นวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร: แดเน็กซ์ อินเทอร์เน็ตเซอร์วิส, ๒๕๕๕.

ณัฐกร สงคราม. การออกแบบและพัฒนามัลติมีเดียเพื่อการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ทศนา แหมมณี. ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ธนิต อยู่โพธิ์. โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่ และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุ ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘.

ประเวศ วะสี. พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑. ในพุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑: ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

ประสาธน์ อิศรปริดา. ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญมี แท่นแก้ว. ญาณวิทยา ทฤษฎีความรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต. **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **พุทธวิธีในการสอน**. จัดพิมพ์โดย: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗.

_____. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย. ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย. ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๔.

_____. **พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **สู่การศึกษาแนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

_____. **ตามทางพุทธกิจ**. กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

_____. **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๙.

พระมหาสมปอง มหิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระราชวรมนี ประยุทธ์ ปยุตฺโต. **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๒๘.

พระราชวรมนี. **ปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.

พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมบูชา, ม.ป.ป..

_____. **บรมธรรมภาคต้น**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘.

รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒.

วัชรพล วิบูลยศรีน. **นวัตกรรมและสื่อการเรียนการสอนภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ศิริกุล ทรัพย์จันทร์. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศช่วงชั้นที่ ๒ โรงเรียนบ้านโป่ง อาเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่.เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๘.

สถิต วงศ์สุวรรณ. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์. ๒๕๒๕. หน้า ๒๔๘.

สาโรช บัวศรี. **ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ในศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาค ๑ ปรัชญาการศึกษา**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

กรุงเทพมหานคร: กราฟิการ์ต, ๒๕๒๖.

สำนักงานจังหวัดพัทลุง. **ตำนานและพระพุทธรูปจากลังกา**. กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้น, ๒๕๑๘.

สุชา จันทน์เอม. **จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุภาพร มากแจ้ง. **หลักการมัคคุเทศก์**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

สมน อมรวิวัฒน์. **แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม. ใน วิธีการเรียนรู้ของคนไทย: ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.

สุวิทย์ หิรัญยานนท์ และคณะ. **พจนานุกรมศัพท์การศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอ. คิว. บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐.

(๒) หนังสือแปล

โจเซฟ ดี. โนแวก และ โกวิน ดี. บ็อบ. **ศิลปะการเรียนรู้**. แปลโดย ดร.สวนิต ยมาภัย และ ดร.สวสดี ปทุมราช. งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ 136. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2534.

(๓) วารสาร/จุลสาร

พระครูปลัดธีระชัย อชิโต ธีรญาณ วีระชัยกุล. รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑.

วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐ : ๗๑.

ศรีศักร วัลลิโภดม. อุทัยธานีครึ่งโบราณ. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒.

สุนน อมรวิวัฒน์. หลักการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์. วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๒ : ๒๗.

ชำนาญ ม่วงทิม. นักท่องเที่ยวในอนาคตต้องการอะไร ทำอย่างไร...? เราจึงจะตอบสนองความต้องการนั้น. จุลสารการท่องเที่ยว 7-8. 2 เมษายน 2534.

(๔) วิทยานิพนธ์/รายงานการวิจัย

ฉัตรแก้ว สิมารักษ์. “แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดลำพูน”. รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย : สกว., 2548.

ณัฐพันธ์ อนุสรณ์ทรงกูร ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้พื้นฐานการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อสร้างงานออกแบบของผู้เรียนที่มีพื้นฐานด้านการเรียนที่แตกต่างกัน รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕.

นัตตา ธรรมวงศ์ผล. “ผลของการสอนแบบไตรสิกขาที่มีต่อการคิดแบบโยนิโสมนสิการและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง หลักธรรม ในรายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสีกัน วัฒนารักษ์อุปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒.

พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์. “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตติ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง. “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการใน พระสูตรตันตปิฎก”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอ
บรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาโบราณคดี
สมัยประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

สาลิ ทองทิว. “การพัฒนาหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นอย่างมีเอกสิทธิ์และงานไม้สำหรับหมู่บ้าน
หัตถกรรมไม้และแกะสลักบ้านถวาย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านต้นแก้ว อำเภอหางดง จังหวัด
เชียงใหม่”. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

สุนิย์รัตน์ เดชวิริยะกุล. “ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน”. **วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

๕) สัมภาษณ์

นางสาวกนกวรรณ ช่วยไทย. ชาวบ้านตาสัง. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

นางสาวกัลยาร ปุตะโคตร. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์
๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวกานติมา ศรีกุล. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวธีรานิษฐ์ ขาวตร. นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการ ของสำนักงานองค์การบริหาร
ส่วนตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

นางสาวมะลิวัลย์ นาคเสน. ครูชำนาญการโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์
๒๕๖๖.

นางสาวมินตรา กวิพิชชาพัชร. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์
๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาววัลลภา ศรีสมบัติ. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาววาสนา เทียงมน. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นางสาวศรีวิดา อินทรา. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายขันตี สุขพิมพ์. ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.

นายเผด็จ สุขเกษม. ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์
๒๕๖๖.

นายศรีจันทน์ ขุนทด. ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.
 นายศศิวิทย์ มยุรา. นักพัฒนาชุมชนสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๒
 มิถุนายน ๒๕๖๕.
 นายสมรักษ์ เขตขม. รองนายก อบต.ตำบลตาสัง. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.
 นายสาคร คำดี. ครูโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยา. สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖.
 นายสุวัจน์ สายโพธิ์. ชาวบ้านมาบมะขาม. สัมภาษณ์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕.

๒. ภาษาอังกฤษ :

- A. P. Sperling. **Psychology Made Simple**. Great Britain : W. H. Allen & Company. Inc., 1967.
- Bolles. R. C. **Learning Theory**. New York: Holt Rinehart and Winston, 1975.
- C. T. Morgan. **Introduction to Psychology**. United States of America : McGRAW-Hill Book Company. Inc., 1956.
- De Cecco. P. John. **The Psychology of Learning and Instruction : Education Psychology**. Prentice-Hall. Inc.. Englewood Clifts. N.,J.. 1986.
- E. R. Hilgard. **Introduction to Psychology**. United States of America : Harcourt Brace & World. Inc.. 1962.
- G. W. Allport. P. E. Verson and Q. Lindzey. **A Scale for Measuring the Dominant Interests in Personality**. Boston : Houghton Mifflin. 1960.
- H. W. Bernard. **Psychology of Learning and Teaching**. New York : McGRAW-Hill Book Company. Inc.. 1972.
- J. Drever. **A Dictionary of Psychology**. Great Britain : Penguin Books Ltd.. 1985.
- J. KaGan and E. Havemann. **Psychology : An Introduction**. 2nd edition. United States of America : Harcourt Brace Jovanovich. Inc.. 1972.
- M. L. Bigge. P. M. Hunt. **Psychology Foundations of Education**. New York : Harper & Row. Publishers. 1968.
- W. J. Mc Keachie and C. L. Doyle. **Psychology**. Addison-Wealey Publishing Company. Inc.. 1967.

๓. อินเทอร์เน็ต :

คู่มือ การถอดองค์ความรู้ชุมชน วีระ นิจอตร์รัตน์. จาก [https://roypalang.org > sites > files > attach-files](https://roypalang.org/sites/files/attach-files) สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

เค เอ็ม -๐ ๕ : Knowledge Capturing. เทคโนโลยีการถอดองค์ความรู้. จาก <https://www.ftpi.or.th/event/25518> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกดงแม่นางเมือง**. จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/489> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกดงแม่นางเมือง ด้านที่ ๒**. จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24916 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. **จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑**. จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/531> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ดูเอเชียข้อมูลท่องเที่ยว. **บ้านโคกไม้เดน/ Baan Kho Mai Den Ancient City**. จาก <http://www.dooasia.com/nakhonsawan/017m002.shtml> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

ธรรมะไทย. **ฉัททันตชาดก พญาช้างฉัททันต์**. จาก <http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt32.php> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

แบบดีดี. **ภูมิสถาปัตย์ คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา**. จาก <https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๕.

มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี. จาก <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani4.htm> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๕.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **สรวาสดีวาท**. จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขาอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม**. จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_6543/ สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๕.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ. จาก <http://www.m-culture.in.th/album/139817/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. พระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. ๒๕๓๕. จาก <http://www.openbase.in.th/node/1556> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ. จาก

<https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/823840804701029/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญาแห่งความมีอยู่. จาก [https://www.dharma-](https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-23.htm)

[gateway.com/ubasok/satien/ubasok-23.htm](https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-23.htm). สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๕.

ภาคผนวก

การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

Organizing activities to promote learning of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Province.

¹ผศ.ดร.แสง นิลนามะ, ²ดร.อิทธิเทพ ผาธา ³รศ.ดร.วรกฤต เกื่อนช้าง

⁴ดร.อุเทน วงศ์สถิต ⁵ดร.สุภาพรณ เพิ่มพูน

⁶ผศ.พิเศษ ดร.จุฑามาศ วารีสงสทิพย์ ⁷ดร.ทิพาภาณุจน์ ประภารัตน์

¹ Assit.Prof.Dr.Sweang Nillanama, ²Dr.Athitthep Phatha

³ Assoc.Prof.Dr. Worakrit Tuenchang

⁴ Dr.U-tain Wongsathit ⁵ Dr.Supapan Permpool

⁶ Assit. Prof. Dr. Juthamas Wareesangthip ⁷ Dr.Thipakarn Prapararat

^{1,2,5,6,7} คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,5,6,7} Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

³ Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhonsawan Campus

⁴ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁴ Faculty of Archaeology, Silpakorn University

¹Corresponding Author's Email: phatha121415@hotmail.co.th.

065-378-5210

Received: April 3, 2022; Revised: April 25, 2022; Accepted: April 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการเรียนรู้แหล่งโบราณคดี (2) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) เพื่อศึกษาประโยชน์จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัยเน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า (1) แนวคิดเรื่องการเรียนรู้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีและกระบวนการในการสร้างองค์ความรู้ซึ่งมีนักจิตวิทยาชาวตะวันตกเสนอว่าการเรียนรู้เกิดมาจากจิตที่ส่งผลต่อการกระทำทางกายเรียกว่า

พฤติกรรม โดยพฤติกรรมนั้นมาจากแรงกระตุ้นที่ก่อให้เกิดการแสดงพฤติกรรมออกมาภายนอก ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเรียกว่าการเรียนรู้ ส่วนแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนา การเรียนรู้”หรือการศึกษา เกิดมาจากการฝึกฝนผ่าน ศิล สมาธิและปัญญา (2) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ดำเนินการจัดผ่านกิจกรรม 3 ประเภท คือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง (3) ผลจากการจัดกิจกรรมก่อให้เกิดผล คือ (๑) ผลด้านการท่องเที่ยว(๒) ผลด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๓) ผลด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

คำสำคัญ: การเรียนรู้,กิจกรรมการเรียนรู้,แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี;

Abstract

The objectives of this research article are (1) to study the concept of learning on archaeological site layouts (2) to study activities to promote learning on Buddhist archaeological sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces.(3) To study the benefits of learning promotion activities on Buddhist archaeological sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces. It is a qualitative research using the action research process as part of the research, focusing on analytical studies in both areas and target groups. mark The research process was organized by extracting lessons learned and integrating information obtained from interviews, Observation and joint operations in the study area and defined target groups using the Deming Cycle Process (PDCA).It is a tool for conducting participatory action research in every step.

The results showed that (1) the concept of learning is a concept related to the theory and process of cognitive formation, which Western psychologists have proposed that learning originates from the mind that affects action. Physical is called behavior. The behavior comes from the impulse that causes the behavior to show outwardly. This process is called learning. The concept of learning in Buddhism learning” or education Born from training through precepts, concentration and wisdom.(2) Organizing activities to promote learning of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces were organized through 3 types of activities:(1) Activities to promote the tradition, revitalization, continuation, conservation of Dong Mae Nang Mueang (2) An activity to

remove the body of knowledge about an ancient city in the Dvaravati period (3) A training activity for local guides to learn the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces: the case of Dong Mae Nang Mueang Ancient City(3) The result of the fruitful activity is (1) the result of tourism (2) the result of instilling consciousness in preserving the archaeological site in the community (3) the result of creating added economic value for the community.

Keywords: learning, learning activities, Dvaravati archaeological sites

๑. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360 (เสถียร โพธิ์นันทะ :2535) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรี ในปัจจุบันก็คือจังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ช.ชา.อ. (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมิก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีการรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฮั่นจิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่ามีพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี ชาวบ้านเรียกว่า "โคกจันเสน" ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบบนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาหัวพระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปละกำแพงดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจพบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองกาฐ อยู่ในตำบลเมืองกาฐ อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์ และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่วไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้” หรือ “ผู้คนในชุมชนไม่ได้รับการอบรมหรือให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากนัก” ทำให้เกิดความไม่เห็นค่าของตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้น ส่งผลต่อการเข้าไปทำลายหรือประโยชน์โดยไม่รู้คุณค่าและความสำคัญ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเป็นเหตุให้ประชาชนในชุมชนเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือเรียนรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในพื้นที่ของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละแห่งได้ เนื่องจากการไม่มีแรงกระตุ้นจากกิจกรรมที่สามารถเข้าถึงคนในทุกกลุ่มหรือทุกวัย หรือไม่มีกิจกรรมที่สื่อถึงการใช้ผังของแหล่งโบราณคดีของนครสวรรค์-อุทัยธานีให้เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆได้ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้,สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมา เป็นต้น ของแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ หรือเป็นเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่แห่งนั้น เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ ดังนั้น หากมีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อส่งเสริมให้ผู้คน/ชุมชนได้มีโอกาสมาร่วมกิจกรรม ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งการศึกษาและการพัฒนาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ (๑) แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ และการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้คืออะไร (๒) จะจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างไร และ (๓) ผลที่เกิดมาจากจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา

และการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดี
- (2) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
- (3) เพื่อศึกษาประโยชน์จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีใน 2 จังหวัด ได้แก่ (1) จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ 1.เมืองโบราณจันเสน ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน ต.ท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์ 3.เมืองโบราณดงแม่ปางเมือง ต.ตาสัง อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์ และ (2) จังหวัดอุทัยธานี มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ 1. เมืองโบราณบึงคอกช้าง ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี 2.เมืองโบราณท่าการุ้ง ต.เมืองการุ้ง จ.อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 5 คน (4) กลุ่มเรียนและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 45 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแนวทางในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้ตรงตามสถานที่จริงและก่อให้เกิดประโยชน์กับการนำไปใช้ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ (1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบ

ไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณอยู่ 5 เมือง สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 2 จังหวัดในพื้นที่ 5 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพของพื้นที่จริงที่จะนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบผัง หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน 5 เมือง ใน 5 อำเภอ จากการออกแบบผังโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีตามข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้นั้นมีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก เช่น ซิกมุนด์ ฟรอยด์ อับราฮัม มาสโลว์ ฟลับลอฟ สกินเนอร์ เป็นต้นโดยนักคิดแต่ละท่านก็ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วนักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นในส่วนของ พระพุทธศาสนาก็ได้มีคำสอนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ว่าการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดมาจากกระบวนการทำงานของกายและจิต

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรมคือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความรู้สึกบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผัง รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมือง ผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองหรือในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจทั่วไป และมุ่งที่จะสร้างให้มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาการใช้ผังการท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนี้นั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้ง ๓ กิจกรรมนั้นก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญคือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นคุณค่าจากการดำเนินการจัดกิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ผังส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวหรือทำให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเอง จากนั้นก็จะเกิดการศึกษาหรือการเรียนรู้

ผ่านการท่องเที่ยวหรือใช้ผังเพื่อนำเที่ยวนั้นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้ และหน่วยงานของรัฐได้เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าวก็นำไปใช้เพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนต่อไป (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกทำให้เกิดคุณค่าในเรื่องดังกล่าวได้มาก (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ ประเภะนั้นแล้วก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อมีการท่องเที่ยวก็ย่อมมีเม็ดเงินเกิดขึ้นมาจากการท่องเที่ยว เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวแล้วก็ทำให้ชุมชนมีงานทำทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น ซึ่งก็เป็นผลมาจากกิจกรรมที่ได้ทำขึ้นนั่นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

1. สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการเรียนรู้นั้นจะพบว่า คำว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์” (J. Drever : 1985) สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน (Jerome KaGan) และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ” (J. KaGan and E. Havemann: 1972) หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปอร์ลิง (Abraham P. Sperling) ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากนักน้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์” (A. P. Sperling: 1967) หรือสอดคล้องกับแนวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิลการ์ด (Ernest R. Hilgard) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการใช้ยา” (E. R. Hilgard: 1962) หรือสอดคล้องกับความคิดของคลิฟฟอร์ด ที. มอร์แกน (Clifford T. Morgan) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นสถานการณ์ เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง” (C. T. Morgan: 1956) ซึ่งการเรียนรู้นั้นมีบ่อเกิดมาจากสิ่งที่เรียกว่า ความคิดหรือจิต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของส่วนคือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ที่เห็นว่าจิตของมนุษย์แบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ (๑) จิตไร้สำนึก (Unconscious) (๒) จิตกึ่งสำนึกหรือจิตก่อนสำนึก (Subconscious หรือ Preconscious) (๓) จิตสำนึก (Conscious) โดยฟรอยด์เห็นว่าการเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือ

พฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต ๓ ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้ (Supper Ego) (ริเอ็องรอง รัตนวิไลสกุล:2540)

สำหรับการเรียนรู้นั้นย่อมมีหลักการที่สำคัญก็คือความต้องการที่จะเรียนรู้ของมนุษย์เรา ซึ่งมีหลักการเรียนรู้ที่มนุษย์สามารถสร้างการเรียนรู้ขึ้นมาได้ภายใต้กรอบการเรียนรู้ ๔ ขั้นตอนก็คือ (๑) ความต้องการของผู้เรียน (Want) คืออยากเรียนอะไร (๒) สิ่งเร้าที่น่าสนใจ (Stimulus) มีอะไรที่ก่อให้เกิดความสนใจ (๓) การตอบสนอง (Response) จะตอบรับด้วยการลงมือทำในสิ่งนั้นอย่างไร (๔) การได้รับรางวัล (Reward) เมื่อทำไปแล้วจะได้อะไร เป็นต้น สำหรับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาจะต้องมีการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้ของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ กระบวนการทำงานของจิตกับกายผ่านทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอกผลการทำงานของกระบวนการดังกล่าวเรียกว่า “การศึกษา” ซึ่งการศึกษานั้นก็หมายถึง กระบวนการที่เกิดมาจากการเรียนรู้ตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ที่ได้เสนอว่า “การเรียนรู้” ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดีซึ่งมีปัญหาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา(พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต):2528) และสอดคล้องกับแนวคิดของสมณ อมรวิวัฒน์ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญาสมณ อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปรีชาปฏิบัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา(สมณ อมรวิวัฒน์: 2546) โดยกระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นก็อยู่ที่หลัก 3 ประการก็คือ ศีล สมาธิและปัญญาซึ่งสามารถที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหรือใช้เพื่อการพัฒนาคนหรือใช้ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ได้ สอดคล้องกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) ที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้(พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล):2560)ซึ่งการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถที่จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งสองแนวทางคือทั้งทางตะวันตกและพระพุทธศาสนาไปพร้อมๆกัน

2. สำหรับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีทั้ง ๓ กิจกรรม ได้แก่ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยถือว่าเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้น

โดยตรง กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้ได้เสียกับกิจกรรมหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมก็ว่าได้เห็น และได้เกิดแรงจูงใจในการที่จะหันมาให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านตนเองมากยิ่งขึ้น

3. ในส่วนของผลที่เกิดก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็มีหลายประการคือ (1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน พบว่ากิจกรรมทั้ง 3 นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ เมื่อมีคนมาเที่ยวกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้จ่ายก็จะมีที่สุดก็จะก่อให้เกิดรายได้ตามมา (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ กิจกรรมทั้ง 3 ได้ก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพราะกิจกรรมทั้ง 3 นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด (3) ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (4) ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ก็คือ ความตื่นตัวของชุมชนในการเข้าร่วมกิจกรรมในทุกประเภทที่ทางคณะนักวิจัยได้จัดขึ้น ซึ่งดูเหมือนว่าความตื่นตัวดังกล่าวเกิดมาจากความใคร่รู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์, วัฒนธรรมและทำที่ที่ชุมชนควรแสดงออกต่อพื้นที่เมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในชุมชนนั้นๆว่าชุมชนจะมีทำที่หรือแนวทางปฏิบัติพื้นที่แหล่งโบราณคดีใกล้บ้านอย่างไร และทำที่ความตื่นตัวดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชาชนในชุมชนต่างมุ่งหวังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองมาโดยตลอด และหวังว่าจะมีหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าไปให้ความรู้และอธิบายความจริงในเชิงลึกให้กับชุมชนนั้นๆได้ทราบ ซึ่งการจัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้หรือส่งเสริมการเรียนรู้นั้นพบว่าเป็นกิจกรรมที่ไปเสริมเติมความรู้ที่ชุมชนนั้นมีให้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นกิจกรรมที่น่าพาลูกหลานของคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นด้วย ซึ่งถือว่าเป็นความจริงที่เป็นองค์ความรู้ที่นักวิจัยได้รับมา นอกจากนั้นกิจกรรมของชุมชนที่มีอยู่รอบโบราณสถานสมัยทวารวดีนั้นเป็นชุมชนที่มีความรักชอบและตระหนักในคุณค่าของการมีอยู่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในพื้นที่แต่ละแห่งและมุ่งหวังว่าจะมีการพลิกฟื้นองค์ความรู้ประเพณีและวัฒนธรรม ณ ที่นั้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

สรุป

จากการดำเนินการวิจัยเรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมาทั้งหมดจะพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความจำเป็นต่อการเรียนรู้หรือกระตุ้นให้ผู้คนในองค์กรหรือในชุมชนนั้นได้มีโอกาสที่จะเข้ามาร่วมและมาแสดงออกรวมถึงการเข้ามาเรียนรู้กับชุมชนได้ ซึ่งการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทาง

พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะพบว่า (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นความร่วมมือและการแสดงออกร่วมกันในการฟื้นฟู ประเพณีเก่าแก่ของชุมชนก็คือ ประเพณีการแห่ขนมถวายเป็นเจ้าแม่ดงแม่นางเมือง ,แห่สิริกาถถวายเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองรวมถึงกิจกรรมการรำถวายเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกในเรื่องของ ความสำคัญของชุมชนรวมถึงความมีตัวตนของชุมชน และยังมุ่งเน้นถึงการท่องเที่ยวของชุมชนอีกด้วย (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการให้ความรู้หรือการค้นหาความรู้ ผ่านกระบวนการจัดการความรู้เพื่อมุ่งหวังที่จะให้มีการถอดความรู้ที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งผลของการ ถอดองค์ความรู้นั้นก่อให้เกิดความกระจำชัดในสิ่งที่ชุมชนต้องการรู้มากยิ่งขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่เน้นการฝึกฝนและพัฒนานักเรียนในท้องถิ่นให้พัฒนาตนเอง มาเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อรองรับการท่องเที่ยวและปลูกจิตสำนึกความรักที่มีต่อพื้นที่และชุมชนของตนเอง

ผลของการจัดกิจกรรมทั้งหมดก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ความสามัคคี ความรู้และความเข้าใจในแหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในพื้นที่ของตนเองเพิ่มมากยิ่งขึ้น ประกอบกับความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นผู้ ที่เป็นเจ้าของชุมชนและพื้นที่เมืองโบราณที่อยู่ในชุมชนของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัย ทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” พบว่า ผลที่เกิดจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่ง โบราณคดี มีอยู่หลายประการคือ ผลด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ คุณผลด้านการสำนึกรักบ้านเกิดหรือ ผลในแง่ ของการอนุรักษ์และหวงแหนแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และ ชุมชนในพื้นที่ ควรต้องร่วมมือประสานทำงานร่วมกัน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบ ทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดี ด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถานในชุมชนกันต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “แนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีแหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ทั้งนี้ก็ให้เห็นถึงแนวทางหรือ การกำหนดแนวทางในการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากว่า จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมาก

๒. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เรื่อง “แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวาร วดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยการใช้กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ”

เนื่องจากว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มีทรัพยากรการท่องเที่ยวหลายประเภทและเป็นการท่องเที่ยวภายในชุมชนที่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก เดิมทีไม่มีการจัดการความรู้ในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนมาก่อนเลย ดังนั้น หากดำเนินการวิจัยไปตามแนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนได้

๓. ควรวิจัยในประเด็น “แนวทางฟื้นฟูกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีพุทธแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในพุทธศตวรรษที่ ๒๑” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนี้ได้พัฒนาเคลื่อนตัวอย่างรวดเร็วมาก ดังนั้น รูปแบบการท่องเที่ยวก็ย่อมจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวจำเป็นจะต้องมีการปรับรูปแบบและกิจกรรมให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร, **โบราณคดีศึกษา**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2531.

จี. เซเดส, **ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน**, แปลโดย ปัญญา บริสุทธิ์, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการ

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑ วารสาร

สถาบันวิจัยญาณสังวร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒5๖๐) ๗๑

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 3,

กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท, 2528.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2535). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ริเอ็องร็อง รัตนวิไลสกุล, **มนุษย์สัมพันธ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีพระจอม

เกล้าธนบุรี, ๒๕๔๐.

สุนน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน **วิถีการเรียนรู้ของคน**

ไทย : ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีการ

เรียนรู้ของคนไทย, 2546.

สุจิตต์ วงศ์เทศ, **คนไทยมาจากไหน?**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

A. P. Sperling, **Psychology Made Simple**, Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967.

E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, United States of America : Harcourt Brace &

World, Inc., 1962.

C. T. Morgan, **Introduction to Psychology**, United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956.

J. KaGan and E. Havemann, **Psychology : An Introduction**, 2nd edition, United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972.

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑. จัดทำรายละเอียดของการนำงานไปใช้บูรณาการกับการเรียนการสอนใน มคอ. ๓ ให้สอดคล้องกับข้อกำหนดในหมวดที่ ๔ การพัฒนาการเรียนรู้ของนิสิตให้สอดคล้องกับทักษะต่างๆ

๒. นำความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาจัดทำหรือนำเนื้อหามาสอดแทรกในเอกสารประกอบการสอน โดยเฉพาะในรายวิชา ๑๐๑ ๔๐๓ สัมนา ๓ (๓-๐-๖) ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง โดยรายวิชานี้เป็นศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีของภาคกลางได้

๒. กิจกรรมพุทธบูรณาการในการสืบสารศิลปวัฒนธรรมชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม

สร้างระบบและกลไกให้พระภิกษุสงฆ์/ประชาชนเข้าถึงและเข้าใจในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน โดยอาศัยสถานการณ์ทางสังคมในประเด็นเรื่องการเมืองที่ไม่สนใจในเรื่องของแหล่งโบราณคดีในชุมชนอันเป็นเหตุทำให้มีการทำลายสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีชุมชนไปให้สูญเสียด้านทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไป ด้วยการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีกับชุมชนเพื่อกระตุ้นเตือนให้ชุมชนเกิดความสำนึกในชุมชนและเห็นความสำคัญ/คุณค่าของแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนมากขึ้นได้

๓. กิจกรรมเชิงวิชาการ

๑. การนำเอาผลงานวิจัยไปสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นข้อถกเถียงและการศึกษาเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในรูปแบบของแผ่นพับ หนังสือทางวิชาการให้กับองค์กรต่างๆ เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดต่างๆ เป็นต้น

๒. นำผลที่เกิดจากการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรมมาจัดทำเอกสารประกอบการสอนและเอกสารเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้สอดคล้องกับหลักการส่งเสริมการศึกษาในสังคมพหุวัฒนธรรมในยุคไทยแลนด์ ๔.๐

๓. การนำผลงานวิจัยไปจัดสัมมนาเชิงวิชาการระหว่างหน่วยงานการศึกษาและหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นในวงกว้าง และเพื่อเป็นหาประเด็นที่จะเป็นคำตอบที่เหมาะสมในเรื่องของการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายแก่นักวิชาการโดยทั่วๆ ไป

ภาคผนวก ค
ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้
กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ตารางเปรียบเทียบวิทยุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ, ทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูล	ทราบถึงที่มาของแนวคิดเรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี /กิจกรรมการเรียนรู้	ข้อที่ ๑-๒	ทำการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ เพื่อให้เห็นถึงภาพรวมของพื้นที่ตั้งและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
๒.ทำการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	ทราบแนวคิดเรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	ข้อที่ ๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ที่มาของแนวคิดเรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ
การจัดสัมมนาประชุมกลุ่มย่อยจากผู้ทรงคุณวุฒิ	ทราบถึงผลการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	บทที่ ๑-๒-๓-๔	ได้จัดกิจกรรมรูปแบบและแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ

๔.รายงานฉบับสมบูรณ์	ตรงตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ๓ ข้อ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการเรียนรู้แห่งโบราณคดี (๒) เพื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาผลที่เกิดจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี	ได้รายงานวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและส่งเสริมการเรียนรู้ พัฒนาความคิด จิตใจและปัญญา โดยผ่านกิจกรรมบูรณาการแบบมีส่วนร่วมกับการเรียนการสอน/แบบมีส่วนร่วม
---------------------	---	--

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถานวิจัยพุทธศาสนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS MCU RS 800765013

ชื่อโครงการวิจัย การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี
ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

หัวหน้าโครงการวิจัย ผศ.ดร.แสง นิลนามะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โทรศัพท์
0653785210

E-mail : phatha2515@hotmail.co.th

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสนของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360 (เสถียร โพธิ์นันทะ :2535) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือ จังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ช.ชา.อ. (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมิก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฮั้วจิ้ง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โล-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญ

ของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่าพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี ชาวบ้านเรียกว่า "โคกจันเสน" ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบอยู่บนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาไหว้พระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า "ธานยปุระ" ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปละกำแพงดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจ

พบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่วไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้” หรือ “ผู้คนในชุมชนไม่ได้รับการอบรมหรือให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากนัก” ทำให้เกิดความไม่เห็นค่าของตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้น ส่งผลต่อการเข้าไปทำลายหรือประโยชน์โดยไม่รู้คุณค่าและความสำคัญ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเป็นเหตุให้ประชาชนในชุมชนเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือเรียนรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในพื้นที่ของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละแห่งได้ เนื่องจากการไม่มีแรงกระตุ้นจากกิจกรรมที่สามารถเข้าถึงคนในทุกกลุ่มหรือทุกวัย หรือไม่มีกิจกรรมที่สื่อถึงการใช้ผังของแหล่งโบราณคดีของนครสวรรค์-อุทัยธานีให้เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆได้ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้,สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมา เป็นต้น ของแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ หรือเป็นเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่แห่งนั้น เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ ดังนั้น หากมีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อส่งเสริมให้ผู้คน/ชุมชนได้มีโอกาสมาร่วมกิจกรรม ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งการศึกษาและการพัฒนาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ (๑) แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ และการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้คืออะไร (๒) จะจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่ง

โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างไร และ (๓) ผลที่เกิดมาจากจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์ในโครงการ

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดี
- (2) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
- (3) เพื่อศึกษาประโยชน์จากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้นั้นมีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้ โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก เช่น ซิกมุนด์ ฟรอยด์ อับราฮัม มาสโลว์ ฟลัดลอฟ สกินเนอร์ เป็นต้น โดยนักคิดแต่ละท่านก็ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วนักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นในส่วนของ พระพุทธศาสนาก็ได้มีคำสอนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ว่าการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดมาจากกระบวนการทำงานของกายและจิต

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกิจกรรม ๓ กิจกรรม คือ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความสำนึกรักบ้านเกิดส่งเสริมการเรียนรู้ผัง รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยว (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสุรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณที่มีอยู่แต่ไม่ได้รับการอธิบายให้แจ่มชัด เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมแล้วก็ก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวเมือง ผังของเมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองได้แจ่มชัดมากขึ้น (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยกิจกรรมนี้มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรม ให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองหรือในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจทั่วไป และมุ่งที่จะสร้างให้มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาการใช้ผังการท่องเที่ยว เป็นต้นซึ่งจากการทำกิจกรรมทั้งหมดนี้นั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้ง ๓ กิจกรรมนั้นก่อให้เกิดผลคือคุณค่าสำคัญ คือ (๑) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นคุณค่าจากการดำเนินการจัดกิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ผังส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวหรือทำให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเอง จากนั้นก็จะเกิดการศึกษาหรือการเรียนรู้ผ่านการท่องเที่ยวหรือใช้ผังเพื่อการนำเที่ยวนั้นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้ และหน่วยงานของรัฐได้เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าวก็นำไปใช้เพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนต่อไป (๒) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมกิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดีซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกทำให้เกิดคุณค่าในเรื่องดังกล่าวได้มาก (๓) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง ๓ ประเภะนั้นแล้วก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อมีการท่องเที่ยวก็ย่อมมีเม็ดเงินเกิดขึ้นมาจากการท่องเที่ยว เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวแล้วก็ทำให้ชุมชนมีงานทำทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น ซึ่งก็เป็นผลมาจากกิจกรรมที่ได้ทำขึ้นนั่นเอง

อภิปรายผล

1. สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการเรียนรู้ นั้นจะพบว่า คำว่าทฤษฎีการเรียนรู้ หมายถึง การเกิดการรับรู้ที่ก่อให้เกิดผลกับการแสดงออกต่อสิ่งที่เราได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการที่สร้างให้เกิดองค์ความรู้ขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของเจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ที่ได้ให้อธิบายว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์” (J. Drever : 1985) สอดคล้องกับแนวคิดของเจอโรม คาแกน

(Jerome KaGan) และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ” (J. KaGan and E. Havemann: 1972) หรือแนวคิดของอับราฮัม พี. สเปนอร์ลิง (Abraham P. Sperling) ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากนักน้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์” (A. P. Sperling: 1967) หรือสอดคล้องกับแนวคิดของเออร์เนสต์ อาร์. ฮิลการ์ด (Ernest R. Hilgard) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มิใช่การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการใช้ยา” (E. R. Hilgard: 1962) หรือสอดคล้องกับความคิดของคลิฟฟอร์ด ที. มอร์แกน (Clifford T. Morgan) ที่ได้กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นสถานการณ์ เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง” (C. T. Morgan: 1956) ซึ่งการเรียนรู้นั้นมีบ่อเกิดมาจากสิ่งที่เรียกว่า ความคิดหรือจิต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของส่วนคือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ที่เห็นว่าจิตของมนุษย์แบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ (๑) จิตไร้สำนึก (Unconscious) (๒) จิตกึ่งสำนึกหรือจิตก่อนสำนึก (Subconscious หรือ Preconscious) (๓) จิตสำนึก (Conscious) โดยฟรอยด์เห็นว่าการเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต ๓ ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้ (Supper Ego) (รื้อเรื่องรอง รัตนวิไลสกุล:2540)

สำหรับการเรียนรู้ที่ย่อมมีหลักการที่สำคัญก็คือความต้องการที่จะเรียนรู้ของมนุษย์เรา ซึ่งมีหลักการเรียนรู้ที่มนุษย์สามารถสร้างการเรียนรู้ขึ้นมาได้ภายใต้กรอบการเรียนรู้ ๔ ขั้นตอนก็คือ (๑) ความต้องการของผู้เรียน (Want) คืออยากเรียนอะไร (๒) สิ่งเร้าที่น่าสนใจ (Stimulus) มีอะไรที่ก่อให้เกิดความสนใจ (๓) การตอบสนอง (Response) จะตอบรับด้วยการลงมือทำในสิ่งนั้นอย่างไร (๔) การได้รับรางวัล (Reward) เมื่อทำไปแล้วจะได้อะไร เป็นต้น สำหรับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาก็จะต้องมีการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้ของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ กระบวนการทำงานของจิตกับกายผ่านทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอกผลการทำงานของกระบวนการดังกล่าวเรียกว่า “การศึกษา” ซึ่งการศึกษานั้นก็หมายถึง กระบวนการที่เกิดมาจากการเรียนรู้นั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ที่ได้เสนอว่า “การเรียนรู้” ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดีซึ่งมีปัญหาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา(พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต):2528) และสอดคล้องกับแนวคิดของสุมน อมรวิวัฒน์ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญของงามของสติปัญญาสุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้

ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปรีชาญาณ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา(สุนน อมรวิวัฒน์: 2546) โดยกระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นก็อยู่ที่หลัก 3 ประการก็คือ ศีล สมาธิและปัญญาซึ่งสามารถที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหรือใช้เพื่อการพัฒนาคนหรือใช้ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ได้ สอดรับกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) ที่พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้(พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล):2560)ซึ่งการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถที่จะได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งสองแนวทางคือทั้งทางตะวันตกและพระพุทธศาสนาไปพร้อมๆกัน

2. สำหรับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีทั้ง ๓ กิจกรรม ได้แก่ (1) กิจกรรมส่งเสริมประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง (2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่ (2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉัททันตชาดก (2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง (2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง (3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยถือว่าเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้เสียกับกิจกรรมนั้นโดยตรงกล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้ได้เสียกับกิจกรรมหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมก็ว่าได้เห็นและได้เกิดแรงจูงใจในการที่จะหันมาให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านตนเองมากยิ่งขึ้น

3. ในส่วนของผลที่เกิดก็คือคุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็ก็มีหลายประการคือ (1) ผลที่เกิดทางด้านการท่องเที่ยว คือเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน พบว่ากิจกรรมทั้ง 3 นั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพราะเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และต้องการที่จะเข้ามาศึกษา เยี่ยมชมตัวเมืองหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆได้ เมื่อมีคนมาเที่ยวกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้จ่ายก็จะมีที่สุดก็จะก่อให้เกิดรายได้ตามมา (2) ผลที่เกิดในด้านการอนุรักษ์ กิจกรรมทั้ง 3 ได้ก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพราะกิจกรรมทั้ง 3 นั้นเน้นในเรื่ององค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชนเกิดความรู้แล้วก็ย่อมมองเห็นคุณค่าเมื่อเห็นคุณค่าก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในที่สุด (3) ผลที่เกิดด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน (4) ผลที่เกิดด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

(๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถที่จะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปสอนหรือไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องหรือการให้ความรู้กับสังคมได้

(๒) อาจารย์ นักวิชาการ นักคิดนักเขียน นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำข้อมูลการวิจัยไปปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเฉพาะการสอนในภาคสนามหรือการพานักศึกษา/นิสิตลงพื้นที่ศึกษาจากสถานที่จริงได้

(๓) หน่วยงาน องค์กรทางด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือวัฒนธรรมสามารถจะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องนี้ไปประยุกต์ใช้ในสนทนาหรือสัมมนาเพื่อการต่อยอดความคิดในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในวงกว้างได้

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยผ่านหนังสือคู่มือองค์ความรู้หรือชุดความรู้ ดำเนินการตีพิมพ์ผลงานวิจัยเพื่อเผยแพร่ทางวารสารทางวิชาการ, เผยแพร่คลิปวิดีโอ และชุดความรู้

ภาคผนวก จ

เอกสารขอสัมภาษณ์,เอกสารขอเชิญเข้าร่วมกิจกรรมและอื่นๆ

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมโนรมย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลตาสัง
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCUR ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการก็จำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านให้จัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่โบราณสถานเพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยอาตมาภาพจึงขอเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านในการเข้าเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัยดังกล่าว

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่โบราณสถานเพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร อธิติกรรมศิลปากร
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพปรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยอาตมาภาพจึงขอเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านในการเข้าเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัยดังกล่าว

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพปรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร นายกองค์การบริหารส่วนตำบลจันเสน
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามสมควรด้วย

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลไผ่เขียว

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ในวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอบางบาล
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลเมืองกาฐ
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
 ๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCUR ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณเมืองท่ากาฐ ตำบลเมืองกาฐ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกองค้การบริหารส่วนตำบลจันเสน

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามสมควรด้วย

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

รายชื่อนักวิจัยที่จะลงพื้นที่ แผนงานวิจัยปี 2565
เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”
ระหว่างวันที่ 1-3 เดือนมิถุนายน 2565

	นักวิจัยในโครงการ	หน่วยงาน
1	ดร.อิทธิพล ผาหา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
2	ผศ.ดร.แสง นิลนามะ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
3	ผศ.ดร.สฤณี แสงทรัพย์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
4	รศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นครสวรรค์
5	ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ	มหาวิทยาลัยศิลปากร
6	ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง	มหาวิทยาลัยศิลปากร
7	ดร.ญาคุมินท์ อินทร์กรุงเก่า	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
8	ดร.สุภาภรณ์ โพธิ์ทอง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
9	ดร.สันทยา ประภารัตน์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
10	ผศ.พิเศษ ดร.อัยยกร งามชาติ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
11	ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
12	ดร.วิสารินทร์ ชามพูนท	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
13	ผศ.พิเศษ ดร.จุฑามาศ วาริแสงทิพย์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
14	ดร.สุภาพรณ เพิ่มพูล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
15	ดร.ทิพากานต์ ประภารัตน์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
16	อาจารย์ไกรวุฒิ ชูวิสัย	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี
17	ผศ.สอนประจันต์ เสียงเย็น	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี
	ผู้ช่วยนักวิจัย	
18	นางสาวอมรศิริ อุ่นละม้าย	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา

1. หนังสือขออนุญาตนำนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม

ที่ พิเศษ/๒๕๖๕

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ต.ลำไทร อ.วังน้อย
จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตนักเรียนเข้าร่วมโครงการฯ

เจริญพร ผู้อำนวยการโรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม

สิ่งที่ส่งมาด้วย	๑.สำเนาโครงการพร้อมกำหนดการ	จำนวน	๑	ชุด
	๒.ตารางแสดงจำนวนนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการ	จำนวน	๑	ชุด

ด้วย คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดโครงการ อบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาความสามารถของผู้เข้าอบรมให้มีทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดีท้องถิ่นได้อย่างคล่องแคล่ว และถูกต้องด้านการเป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้องอันจะเป็นประโยชน์กับชุมชนอำเภอบรรพตพิสัยเป็นอย่างยิ่ง

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยคณะพุทธศาสตร์ จึงเจริญพรขออนุญาตเรียนมายังท่านส่งนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๕ เวลา ๐๙.๐๐-๑๖.๐๐ น. ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญ ชั้น ๑ วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ทางคณะพุทธศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากทางโรงเรียนเป็นอย่างดี จึงขอเจริญพรขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพวัชรจารย์ รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

2. หนังสือเชิญวิทยากร

ที่ ว.๐๒๐/๒๕๖๔

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ต.ลำไทร อ.วังน้อย
จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

๒ ธันวาคม ๒๕๖๔

เรื่อง ขอเชิญบุคลากรในสังกัดไปเป็นวิทยากร

เรียน รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนาโครงการพร้อมกำหนดการ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดโครงการ อบรมมัคคุเทศก์ ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาความสามารถของผู้เข้าอบรมให้มีทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดี ท้องถิ่นได้อย่างคล่องแคล่ว และถูกต้องด้านการเป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้องอันจะเป็นประโยชน์กับชุมชน จังหวัด นครสวรรค์เป็นอย่างยิ่ง

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิจารณาแล้วเห็นว่า รศ.ดร.วรกฤต เกื้อน ช่างซึ่งเป็นบุคลากรในสังกัดของท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และความสามารถในการฝึกอบรมมัคคุเทศก์ ในการ นี้ จึงใคร่ขอเจริญพรเชิญรศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช่างเป็นวิทยากรอบรมมัคคุเทศก์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๕ เวลา ๐๙.๐๐-๑๖.๐๐ น. ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญ ชั้น ๑ วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด นครสวรรค์ ตามกำหนดการที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขอเจริญพร ขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพวัชรจารย์ รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ติดต่อประสานงานโทร. ๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

3. สำเนาโครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

โครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑. ชื่อโครงการ : โครงการอบรมท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
- : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ผู้รับผิดชอบโครงการ : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. โครงการเชื่อมโยงกับมาตรฐาน สกอ. : องค์กรประกอบที่ ๒ (การผลิตบัณฑิต) และองค์ที่ ๕ (การบริการทางวิชาการแก่สังคม)
๕. หลักการและเหตุผล / เหตุผลความจำเป็น

นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360(พระพุทธโฆสาจารย์:2556) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือจังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมิก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โก-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัด

นครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่าพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมาก และกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่ง ซึ่งทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ได้มอบหมายให้นักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ได้ลงพื้นที่ทำวิจัยในเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ซึ่งคณะนักวิจัยได้กำหนดให้มีการดำเนินการให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีแก่นักเรียนในพื้นที่เพื่อให้นักเรียนได้รับความรู้และนำความรู้ไปใช้เพื่อการสร้างความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวให้กับชุมชนได้ผ่านกิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

กิจกรรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจึงถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งของแผนงานวิจัยที่มุ่งให้องค์ความรู้ด้าน การท่องเที่ยว และทักษะการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นให้กับนักเรียนและผู้สนใจทั้งนี้ก็เพื่อที่จะกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความรัก ความห่วงใยในแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ตนและมุ่งให้เกิดทักษะ ความสามารถในการอธิบายเล่าประวัติความเป็นมาและรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และคณะพุทธศาสตร์จึงได้เล็งเห็นความสำคัญ จึงได้จัดกิจกรรม มัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้นักเรียนพัฒนาตนเองทั้งด้านความรู้ ภาษา อารมณ์ สังคม รวมทั้งสำนึกรัก ในภูมิลำเนา ถิ่นกำเนิดของตนเอง นักท่องเที่ยวได้ทราบถึงความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอีกทั้งเป็นการฝึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

๖. วัตถุประสงค์

- ๖.๑ เพื่อพัฒนาความสามารถด้านการเป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้อง
- ๖.๒ เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดีท้องถิ่นได้อย่างคล่องแคล่วและถูกต้อง
- ๖.๓ เพื่อปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนในท้องถิ่นรักและหวงแหนวัฒนธรรม แหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอง
- ๖.๔ เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์
- ๖.๕ เพื่อสร้างมัคคุเทศก์ท้องถิ่นให้กับชุมชน

๗. ลักษณะกิจกรรม

- ๗.๑ เป็นการจัดกิจกรรมการอบรมเชิงวิชาการและปฏิบัติการโดยได้เรียนเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าวมาให้ความรู้
- ๗.๒ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมฟังการอบรมได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยการรู้จักฟังและปฏิบัติการตามแนวทางของวิทยากรและลงพื้นที่จริง

๘. เป้าหมาย/ผลผลิต

๘.๑. เป้าหมายเชิงคุณภาพ

- (๑) สร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องของมัคคุเทศก์ท้องถิ่นทั้งในด้านที่เป็นองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และด้านที่เป็นข้อมูลเชิงประเพณีวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีในชุมชน
- (๒) สามารถนำข้อมูลการบรรยายไปประกอบการเรียนในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอเอาทักษะการเป็นมัคคุเทศก์ไปใช้ในสถานการณ์จริงเพื่อเผยแพร่ให้กับสังคมได้รับรู้เป็นวงกว้างได้

๘.๒. เป้าหมายเชิงปริมาณ :

- (๑) นักวิจัยจากคณะพุทธศาสตร์ จำนวน ๑๐ รูป/คน
- (๒) นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ในพื้นที่อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน ๒๐ คน
- (๓) ผู้สนใจทั่วไป จำนวน ๒๐ รูป/คน

๘.๓. เป้าหมายเชิงคุณภาพเวลา

ระยะเวลาดำเนินการอบรมเชิงวิชาการและปฏิบัติการจำนวน ๒ วัน คือ วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๖๕ เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๐๐ น. ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญ ชั้น ๑ วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

๙. งบประมาณ

๙.๑ งบประมาณจากโครงการ	จำนวน	๓๐,๐๐๐	บาท
	รวมทั้งสิ้น	๓๐,๐๐๐	บาท
(สามหมื่นบาทถ้วน)			

๑๐. ค่าใช้จ่ายในโครงการ

๑) ประธานเปิดงาน	๒,๐๐๐	บาท
๒) ค่าวิทยากร	๕,๐๐๐	บาท
๓) ประธานปิด	๒,๐๐๐	บาท
๔) ค่าอาหาร/เครื่องดื่ม/น้ำปานะ	๒๐,๐๐๐	บาท
๕) ค่าของชำร่วย	๑,๐๐๐	บาท
รวมจ่ายทั้งสิ้น	๓๐,๐๐๐	บาท

๑๑. กิจกรรมและการดำเนินการ

ระยะเวลาการดำเนินการ				
ที่	กิจกรรม	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.
๑.	ขออนุมัติโครงการ	ตัวชี้วัด		
๒.	แต่งตั้งกรรมการบริหาร			
๓.	ดำเนินโครงการ			
๔.	ประเมินผล/สรุปการดำเนินการ			

๑๒. ตัวชี้วัด

๑๒.๑ ผลผลิต (Output)

- ๑.มีรายงานผู้เข้าร่วมโครงการ
- ๒.มีรายงานด้านผลสัมฤทธิ์และความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น
- ๓.มีรายงานผลการปฏิบัติงานตามโครงการและนำผลการประเมินมาปรับปรุงและบูรณาการกับการเรียนการสอน

๑๒.๒ ผลลัพธ์ (Outcome)

- ๑.โครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดจันทบุรีนครสวรรค์-อุทัยธานีบรรลุเป้าหมายการจัดกิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นตามปณิธานที่ตั้งไว้

๒.นำไปประกันคุณภาพการศึกษาตามภารกิจและตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ได้

๑๓.ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑๓.๑ นักเรียนสามารถพัฒนาความสามารถด้านการเป็นมัคคุเทศก์ที่ถูกต้อง

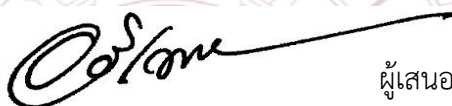
๑๓.๒ นักเรียนผู้เข้ารับการอบรมเกิดทักษะการพูดแนะนำแหล่งโบราณคดีท้องถิ่นได้อย่างคล่องแคล่ว และถูกต้อง

๑๓.๓ นักเรียนมีจิตสำนึกให้เยาวชนในท้องถิ่นรักและหวงแหนวัฒนธรรม แหล่งโบราณคดีของชุมชนของตนเอง

๑๓.๔ นักเรียนผู้เข้ารับการอบรมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์

๑๓.๕ ก่อให้เกิดมัคคุเทศก์ท้องถิ่นขึ้นในชุมชน

ลงชื่อ

ผู้เสนอ

(ดร.อริเทพ ผาตา)

หัวหน้าโครงการวิจัยย่อยที่ ๔

.....๒๐..../....พ.ค...../....๒๕๖๕.....

ลงชื่อ

ผู้เห็นชอบ/อนุมัติโครงการ

(พระเทพวิชาจารย์ รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์

.....๒๕...../...พ.ค...../....๒๕๖๕.....

กำหนดการ

โครงการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด
จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕

ณ ห้องประชุมศาลาการเปรียญ ชั้น ๑ วัดดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕

เวลา ๐๘.๓๐ น. ลงทะเบียน รับเอกสาร

เวลา ๐๙.๐๐ น. พิธีเปิด โดยพระเทพพรเมธี รศ.ดร.

เวลา ๐๙.๓๐ น. บรรยายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์

เวลา ๑๒.๐๐ น. พักรับประทานอาหาร

เวลา ๑๓.๐๐-๑๖.๐๐ น. ลงพื้นที่ฝึกปฏิบัติการเป็นมัคคุเทศก์ในพื้นที่จริง

หมายเหตุ : กำหนดการฯอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม

ติดต่อสอบถามฝ่ายประสานงานโครงการ

: ดร.อริเทพ ผาทา (ผู้ประสานงานโครงการฯ)

โทร. ๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

: ผศ.ดร.แสง นิลนามะ (นักวิจัย)

โทร. ๐๙๔-๗๗๑-๙๙๙๕

ภาคผนวก ฉ
การลงพื้นที่จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด
จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(1) กิจกรรมโครงการประเพณีพื้นฟู สืบสาน อนุรักษ์ เมืองดงแม่นางเมือง

(2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งกิจกรรมนี้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมได้แก่

(2.1) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องเมืองโคกไม้เดนกับฉันทนตชาดก

(2.2) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องตำนานเมืองดงแม่นางเมือง

(2.3) กิจกรรมถอดองค์ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินในเมืองบึงคอกช้าง

(3) กิจกรรมอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี
ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี : กรณีเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

